

YENİ UYGUR TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ ORTAK ATASÖZLERİ

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı**

Enes AKGÜN

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK

Haziran 2021

DENİZLİ

ÖN SÖZ

Türk boyları tarih boyunca tabiatla ve diğer insanlarla çok yakın ilişki içinde olmuş ve başlarından pek çok olay geçmiştir. Türk boyları bu süreçte geliştirdikleri inançlarını, gelenek göreneklerini, değerlerini, kısaca her tür kültür unsurlarını gelecek nesillere aktarmak için çeşitli sözlü ve yazılı edebiyat ürünleri meydana getirmişler ve onlardan faydalanmışlardır. Destanlar, efsaneler, mitler, masallar, bilmeceler, şiirler, bunlardan bazılarıdır. Türk edebiyatı ve Türk toplulukları arasında bu ürünler eğlence amacıyla da kullanılmıştır, ancak bunlar öylesine, sadece eğlence olsun diye söylemiş, anlatılmış ürünler değildir. Bunların asıl amacı öncelikle çocukları, gençleri ve bütün toplumu eğitmektir. Eğlendiren, eğlendirirken düşündüren, öğüt veren ve yön gösteren bu ürünler, Türk toplumlarının daima en değerli hazinelerinden biri olmuştur.

Pek çok amaca hizmet eden sözlü edebiyat ürünlerinden biri de atasözleridir. Asırlar boyu ağızdan ağıza söylenip nesilden nesle aktarılarak günümüze ulaşmış olan atasözleri sözlü edebiyatın incelenmesi gereken önemli konularından birisidir. Atasözleri toplumların geçmiş yaşantılarının, değerlerinin, gelenek göreneklerinin yeni nesillere aktarılmasını sağlayan günümüzde yazılı olmayan toplumsal kuralları belirleyen, toplumsal ilişkileri belirleyen ve düzeni sağlayan, yeni nesiller vasıtasıyla da değerleri geleceğe taşıyan başlıca araçlardan biridir. Her kuşak günümüz dünyasında kendinden önce yaşamış olan kuşaktan edinmiş olduğu tecrübeleri, gözlemleri, değerleri, inançları görerek, dinleyerek kendi değerlerini oluşturmuş ve bunu da sonraki nesillere atasözleri ve diğer sözlü ve yazılı edebiyat ürünleri vasıtasıyla aktarmıştır.

Türk dünyasının en eski dönemlerden beri adı bilinen boylarından biri olan Uygurların da zengin ve köklü bir kültürü, edebiyatı, sözlü ve yazılı geleneği vardır. Uygur Türklerinin asırlar boyu kendilerine has sosyokültürel yapıları, düşünceleri, inançları ve dünya görüşleri çeşitli sözlü ve yazılı edebiyat ürünleri vasıtasıyla günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlardan biri de Türk boyları arasında birçoğu ortak olan atasözleridir.

Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesindeki atasözleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışmada iki lehçe arasında hem şekil hem anlam olarak aynı olan, şekil olarak kısmen farklı olup anlam olarak aynı olan, şekil olarak farklı olup anlam olarak aynı olan ve tersine şekil olarak aynı olup anlam olarak farklı olan atasözleri tespit edilerek iki lehçedeki atasözleri arasındaki ortaklık derecesi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu tezdeki Yeni Uygur Türkçesi atasözleri, Eybék Ömer Uyğuri tarafından derlenip 2009 yılında Sincan Halk Sahiye Neşriyatı tarafından yayınlanan *Uygur Halk Maqal-Temsilliri ve Onun Yaşmisi* “Uygur Halk Atasözleri ve Onun Açıklaması” adlı eserden alınmıştır. Türkiye Türkçesindeki atasözleri için ise bazı atasözlerinde Ömer Asım Aksoy’un “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü” adlı eserinden faydalanılmıştır. *Uygur Halk Maqal-Temsilliri ve Onun Yaşmisi* adlı eserde, adından da anlaşılacağı üzere sadece atasözleri yer almaktadır. Bu atasözlerinin bazılarının karşılıkları Türkiye Türkçesinde deyim olarak ele alınmakla birlikte, bu ifadeler Yeni Uygur Türkçesinde atasözü olarak kabul edildiği için bu çalışmada da tümü atasözü olarak ele alınmıştır.

“Uygur Halk Maqal-Temsilliri ve Onun Yaşmisi” adlı eserin “A” ve “E” maddeleri 2006 yılında Saidula Yassen tarafından, “B, P, T, C” maddeleri ise 2011 yılında Saimaiti Beilikezi tarafından Türkiye’de Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bu tezde ise bu eserin geriye kalan Ç, D, É, G, Ğ, H, İ, K, Q, L, M, N, O, Ö, R, S, Ş, U, Ü, V, Y, Z maddeleri incelenmiş olup toplam 1110 adet Uygur atasözü Türkiye Türkçesine aktarılmış ve alfabetik olarak sıralanmıştır. Atasözleri incelenirken önce Yeni Uygur Türkçesi metnin transkripsiyonu verilmiş, altında kelime karşılığı yer almıştır. Atasözünün Türkiye Türkçesinde karşılığı varsa kelime karşılığının altında italik olarak verilmiş, onun altında da atasözünün açıklaması yer almıştır. Bu çalışmada Yeni Uygur Türkçesi atasözleri Türkiye Türkçesine aktarılırken ortaklıkları vurgulamak amacıyla mümkün olduğunca kelime aktarması yolu tercih edilmiş, ancak bunun mümkün olmadığı durumlarda serbest aktarma yapılmıştır. Bütün atasözlerinin aktarması toplu olarak verildikten sonra “Hem Şekil Hem Anlam Olarak Aynı Olan Atasözleri”, “Şekil Olarak Kısmen Farklı Olup Anlam Olarak Aynı Olan Atasözleri”, “Şekil Olarak Farklı Olup Anlam Olarak Aynı Olan Atasözleri” ve “Şekil Olarak Aynı Olup Anlam Olarak Farklı Olan Atasözleri” ayrıca gösterilmiştir. Tezin sonuç kısmında ise iki lehçedeki atasözleri ve bunların ortaklık ve farklılık durumları değerlendirilmiştir.

Yüksek Lisans eğitimim boyunca değerli bilgilerini, tecrübelerini ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, bana sabırla ve güler yüzle zaman ayıran, her şeyden önce bana anne gibi davranan saygıdeğer hocam Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK’a teşekkürü borç bilirim. Çalışmam sırasında yardımlarını eksik etmeyen tüm hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür ederim. Hayatım boyunca maddi, manevi desteğini esirgemeyen, eğitim serüvenimde tüm zorlukları benimle birlikte göğüsleyen babam Osman AKGÜN, Annem Hanife AKGÜN ve ablam Ayşe AKGÜN’e sonsuz

teşekkürlerimi sunarım. Son olarak Yüksek Lisans yapmam konusunda beni yüreklendiren ve desteğini esirgemeyen Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Başkanı Prof. Dr. Nergis BİRAY'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Enes AKGÜN

ÖZET

YENİ UYGUR TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ ORTAK ATASÖZLERİ

Enes AKGÜN

Yüksek Lisans Tezi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Tez Yöneticisi: Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK

Haziran 2021, X + 414 sayfa

Tarihi olaylar, milli duygular, sosyal yaşantı, kültür, yaşanan coğrafya, dini inançlar gibi pek çok etken sonucunda ortaya çıkan atasözleri doğal olarak o millete özgüdür. Milletlerin hayatîyetinin devamlılığında en önemli unsurlardan biri olan kültür aktarımını sağlamada atasözleri çok büyük işlev görmektedir. Aynı zamanda atasözleri milletlerin ruhunu yansıtan milli bir değer, kültür tarihi hakkında bilgi veren tarihi bir kaynaktır. Atasözleri Türk dilinin ve Türk topluluklarının en önemli ortak değerlerinden birisidir. Atasözleri önemli bir edebiyat ürünü olmanın yanı sıra tarih boyunca toplumun eğitiminde, topluma öğüt verme ve yol göstermede çok önemli vazifeler görmüş ve bugün de bu işlevi devam ettirmektedir. Ayrıca Türk lehçeleri arasında birçoğu tamamen aynı şekilde ifade edilen atasözleri günümüz Türk topluluklarının ortak bir geçmişten geldiklerinin de en önemli göstergelerinden birisidir. “Yeni Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Ortak Atasözleri” adını taşıyan bu çalışmada, günümüz Uygur Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki atasözleri ele alınmıştır. İncelemelerimiz sonucunda aynı kökten gelen, aynı dilin farklı türlerini konuşan, aynı inanca sahip olan Yeni Uygur ve Türkiye Türkçelerinin atasözleri arasında da önemli oranda ortaklık tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Yeni Uygur Türkçesi atasözleri, Türkiye Türkçesi Atasözleri, Ortak Atasözleri.

ABSTRACT**NEW UYGHUR TURKISH AND TURKEY TURKISH IN
COMMON PROVERBS**

AKGÜN, Enes

Master's Thesis

Contemporary Turkish Dialects and Literatures

Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK

June 2021, X + 414 pages

Proverbs, which emerged as a result of many factors such as historical events, national feelings, social life, culture, geography, religious beliefs, are naturally unique to that nation. Proverbs have a great function in ensuring the transfer of culture, which is one of the most important elements in the continuity of the vitality of nations. At the same time, proverbs are a national value that reflects the spirit of the nations, a historical source that provides information about the history of culture. Proverbs are one of the most important common values of the Turkish language and Turkish communities. In addition to being an important literary product, proverbs have played a very important role in the education of the society, in giving advice and guiding the society throughout history, and this function continues today. In addition, proverbs among Turkish dialects, many of which are expressed in exactly the same way, are one of the most important indicators that today's Turkish communities come from a common past. "New Uyghur Turkish and Turkish in Turkey Joint Proverbs" In this study, bearing the name, today Uyghur Turkish proverbs between Turkey and Turkish are discussed. As a result of our investigation cognate, different types of speaking the same language, have the same belief that New Uyghur and Turkey have been identified as significant partnership between the Turkish proverbs.

Keywords: Proverb, New Uyghur Turkish proverbs, Turkey Turkish Proverbs, Common Proverbs.

KISALTMALAR VE TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

ADS:	Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü
/E/, /e/:	Normal /e/ sesi
/É/, /é/:	Kapalı /e/ sesi
/Q/, /q/:	Art damak /k/ sesi
/Ġ/, /ğ/:	Art damak /g/ sesi
/H/, /h/:	Art damak (hırıltılı) /h/ sesi
/ŋ/:	Nazal /n/sesi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
KISALTMALAR VE TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

UYGUR TÜRKLERİ VE UYGUR TÜRKLERİNDE ATASÖZÜ

1.1. Uygur Adı, Uygur Türklerinin Tarihi ve Doğu Türkistan	6
1.1.1.Uygur Adı.....	6
1.1.2. Uygur Türklerinin Tarihi.....	7
1.1.3. Doğu Türkistan'ın Demografik Yapısı ve Coğrafi Özellikleri	12
1.2. Yeni Uygur Türkçesi ve Yeni Uygur Alfabesi	13
1.3. Türklerde Atasözü.....	14
1.3.1. Uygur Türklerinde Atasözü.....	19
1.3.2.Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi Atasözleri Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	20
1.3.2.1. Atasözlerinin Genel Özellikleri	22

İKİNCİ BÖLÜM

ATASÖZÜ-AKTARMA-AÇIKLAMA

2.1. Yeni Uygur Türkçesi Atasözlerinin Türkiye Türkçesine Aktarması	25
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ UYGUR TÜRKÇESİ ATASÖZLERİ İLE TÜRKİYE TÜRKÇESİ ATASÖZLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI SINIFLANDIRILMASI

3.1. Hem Şekil Hem Anlam Olarak Aynı Olan Atasözleri	192
--	-----

3.2. Şekil Olarak Kısmen Farklı Olup Anlam Olarak Aynı Olan Atasözleri.....	213
3.3. Şekil Olarak Farklı Olup Anlam Olarak Aynı Olan Atasözleri	227
3.4. Şekil Olarak Aynı Olup Anlam Olarak Farklı Olan Atasözleri	238

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANLAMLARINA GÖRE YENİ UYGUR ATASÖZLERİ

4.1. İş, Emek, Çalışmak İle İlgili Atasözleri	241
4.2. Yaşam, İnsan, Kişilik Özellikleri, İnsan Davranışları ve İnsan İlişkileri İle İlgili Atasözleri	262
4.3. Laf, Söz, Konuşma ve Sözünde Dur(ma)ma İle İlgili Atasözleri	277
4.4. Aldatma, Kibir, Hile, Sinsilik, Kıskançlık, Dışlama, Gaza getirmek ve Arsızlık İle İlgili Atasözleri.....	284
4.5. Kötülük ve Kötü İnsanlar İle İlgili Atasözleri.....	291
4.6. Dostluk ve Arkadaşlık İle İlgili Atasözleri	296
4.7. Aile ve Akrabalık İle İlgili Atasözleri.....	303
4.8. Bilim, Eğitim ve Bilgi Vermek İle İlgili Atasözleri.....	308
4.9. Sıkıntı, Stres, Dert İle İlgili Atasözleri	313
4.10. İyilik ve Yardım İle İlgili Atasözleri.....	318
4.11. Doğruluk ve Dürüstlük İle İlgili Atasözleri	322
4.12. Sabır ve Meşakkat İle İlgili Atasözleri.....	325
4.13. Din İle İlgili Atasözleri	329
4.14. Tembellik İle İlgili Atasözleri.....	332
4.15. Misafirlik ve Komşuluk İle İlgili Atasözleri.....	335
4.16. Adalet İle İlgili Atasözleri.....	338
4.17. Aşırıya Kaçmak, Abartmak, Haddini Bildirmek (Aşmak) İle İlgili Atasözleri ...	341
4.18. Kalp ve Dil İle İlgili Atasözleri.....	343
4.19. Alçakgönüllü, Mütevazı Olmak ve Hürmet göstermek İle İlgili Atasözleri	346
4.20. Aşk, Sevmek, Sevgi İle İlgili Atasözleri.....	348
4.21. Akıl, Zihin ve Düşünce İle İlgili Atasözleri.....	350
4.22. Birlik Beraberlik (İş Birliği) İle İlgili Atasözleri	352
4.23. Cahillik İle İlgili Atasözleri	354
4.24. Fayda ve Çıkar Sağlamak İle İlgili Atasözleri	356

4.25. Vatan İle İlgili Atasözleri.....	358
4.26. Düşman İle İlgili Atasözleri.....	360
4.27. Görmek ve Göz İle İlgili Atasözleri.....	361
4.28. Korku, Endişe İle İlgili Atasözleri.....	363
4.29. Sağlık ve Yeme İçme Alışkanlıkları İle İlgili Atasözleri.....	365
4.30. Cimrilik İle İlgili Atasözleri.....	366
4.31. Kızgınlık, Öfke ve Sinir Etmekle İlgili Atasözleri.....	368
4.32. Öz İle İlgili Atasözleri.....	369
4.33. Hata İle İlgili Atasözleri.....	371
4.34. Kurnazlık İle İlgili Atasözleri.....	373
4.35. Meslek İle İlgili Atasözleri.....	374
4.36. Yaşlılık İle İlgili Atasözleri.....	375
4.37. Alışveriş (Ticaret) İle İlgili Atasözleri.....	377
4.38. Fakirlik ve Muhtaçlık İle İlgili Atasözleri.....	378
4.39. Zaman İle İlgili Atasözleri.....	379
4.40. İklim, Mevsim ve Tarım İle İlgili Atasözleri.....	380
4.41. Nasihat İle İlgili Atasözleri.....	381
4.42. Rekabet İle İlgili Atasözleri.....	382
4.43. Sır İle İlgili Atasözleri.....	383
4.44. Şans, Fırsat ve Talih İle İlgili Atasözleri.....	384
4.45. Şöhret, Nam İle İlgili Atasözleri.....	385
4.46. Gençlik İle İlgili Atasözleri.....	386
4.47. Güven ve Güvenmek İle İlgili Atasözleri.....	387
4.48. Kararsızlık İle İlgili Atasözleri.....	388
4.49. Tedbirli Olmak İle İlgili Atasözleri.....	389
4.50. Utanma İle İlgili Atasözleri.....	390
4.51. Zenginlik, Mal Mülk ve Cömertlikle İlgili Atasözleri.....	391
4.52. Çaresizlik İle İlgili Atasözleri.....	392
4.53. Eşitlik ve Miktar İle İlgili Atasözleri.....	393
4.54. Gülmek İle İlgili Atasözleri.....	393
4.55. Güzellik İle İlgili Atasözleri.....	394
4.56. Hırsızlık ve Suç İle İlgili Atasözleri.....	395
4.57. Kadın İle İlgili Atasözleri.....	396
4.58. Kötü Alışkanlıklar İle İlgili Atasözleri.....	396

4.59. Tasarruf İle İlgili Atasözleri.....	397
4.60. Tecrübe İle İlgili Atasözleri	398
4.61. Ümit İle İlgili Atasözleri	398
4.62. Âlet, Edevat, Ev Gereçleri İle İlgili Atasözleri	399
4.63. Barış ve Huzur İle İlgili Atasözleri	400
4.64. Borç İle İlgili Atasözleri	400
4.65. Kahramanlık İle İlgili Atasözleri	401
4.66. Terbiye ve Edep İle İlgili Atasözleri	401
4.67. Pişmanlık ve Aman Dilemekle İlgili Atasözleri	402
4.68. Dua ve Beddua İle İlgili Atasözleri.....	402
4.69. Hayvanlar İle İlgili Atasözleri.....	403
4.70. Taklit İle İlgili Atasözleri.....	403
4.71. Ölüm İle İlgili Atasözleri	404
4.72. Doğa, Ağaç İle İlgili Atasözleri	404
4.73. Kırgınlık ve Kırılma İle İlgili Atasözleri	404
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	405
KAYNAKÇA.....	408
ÖZGEÇMİŞ	414

GİRİŞ

Atasözleri bir milletin uzun yıllara dayalı tecrübelerinin sonucu olarak ortaya çıkardıkları ve dillerinin el verdiği ölçüde, dili kullananların ifade kabiliyetlerine bağlı olarak oluşturdıkları, kalıplaşmış yargılı anlatımlardır (İlhan, 2007: 761). Atasözleri günlük hayatta yoğun olarak kullanılan ve az sözle çok şey anlatmaya yarayan, atalardan kalan özlü sözlerdir. Bir konudaki fikir ve görüşleri özetlemek, bir durum ve olay karşısındaki düşünciyi aydınlatmak için çok elverişli ve hazır birer malzeme olarak sık sık atasözlerine başvurulur.

Atasözlerinin en belirgin özellikleri öğüt vermeleri, kalıplaşmış olmaları ve halka mâl olup nesilden nesle aktarılmaları temeline dayanır. Atalarımız günlük yaşamda, iş hayatlarında, akraba veya arkadaş ilişkilerinde, doğa olayları karşısında ve benzeri yaşantıların tümünde elde ettikleri bilgi ve deneyimlerini yeni nesillere aktararak yanlış yapmalarına engel olmak, doğru yolu göstermek istemişlerdir. Bunun için başvurdukları yollardan biri de atasözleridir. Bazen bir atasözü, içinde bulunan bir durumu öylesine güzel anlatır ki, sayfalarca anlatılsa belki de o kadar etkili olamaz. Bu nedenle atasözleri atalardan kalan çok değerli bir hatıra gibi korunması ve gelecek nesillere aynı itina ile aktarılması gereken son derece önemli kültürel bir değerdir.

Atasözleri, atalarımızın, sosyal yaşantımızı, denemelere dayalı olarak, eleştiri, öğüt, genel kural biçiminde yorumlayan özlü sözleridir. Her biri, bağımsız birer cümle olan bu sözlerde halkımızın gelenek ve görenekleri, hayata bakış açıları; nükte, ince alay, taşlama, övgü ve yergi ile olguları değerlendiriş yolları görülür. Bir atasözü, ilk kez belli bir kişinin bir hayat olayını kendine göre değerlendirmesiyle ortaya çıkar, Zamanla birçok kişilerin, değişen koşullarla söze yeni görüşler katmasıyla tüm halkın beğenip benimseyebileceği ortak bir söz haline gelir (<https://atasozleri.cokbilgi.com/atasozlerinin-ozellikleri/>) (12.04.2021).

Atasözleri törelere, geleneklere, tecrübelere, akla ve gerçeğe dayanır. Bu sözler halkın ortak düşüncesini, inancını, duygusunu, ahlak anlayışını, kültürünü, felsefesini yansıtır. Bu yönleriyle atasözleri aynı zamanda toplumların tarihini de yansıtan birer ayna niteliğindedir. Atasözleri yüzyılların deneyim ve yaşam tecrübeleri sonucu oluşmuş bilgi hazinesidir.

Değinilmesi gereken önemli hususlardan biri de atasözlerinin eğitici niteliğidir. Türk toplumlarında tarih boyunca eğitim ve bilim insanlarına karşı hürmet gösterilmiştir. Türkler sürekli olarak ilmin yanında, cehaletin karşısında durmuşlar, bu da atasözlerine yansımıştır. Dolayısıyla atasözleri yeni nesillerin yetişmesinde onların

günümüz bilgi çağına uyum sağlarken yaratıcı, milli, manevi ve kültürel değerlere sahip, çalışkan, üretken, kısacası insanlık vasıflarına sahip bireyler ve nesiller yetiştirme konusunda gençlere, topluma şekil veren bir unsur olmuştur. Örneğin *Âlim olmak istersen, günde bir kelime öğren., Bilmemek ayıp değil, öğrenmemek ayıp., İlim deryadır.* gibi atasözleri insanları eğitim almaya, bilgi öğrenmeye yönlendirirken, *İşleyen demir ısıldar/pas tutmaz., Yazın sıcakta terleyen kışın, soğukta üşümez., Akan su yosun tutmaz.* şeklindeki atasözleri çalışmaya teşvik etmektedir. Benzer şekilde *İyilik yap denize at. Balık bilmezse Halık bilir., İyiliğe iyilik her kişinin işi/harcı/kârı, kötülüğe iyilik er kişinin işi/harcı/kârı., İyi insandan ad/nam kalır, kötü insandan ah kalır.* gibi atasözleri iyiliğin ve iyilik yapmanın güzelliğini anlatırken, *Kötüye bulaşırsan kötülük bulaşır, kazana bulaşırsan karası/belası bulaşır., Körle yatan şaşı kalkar., Kötüyü görmeyen iynin kadrini bilmez., Kötü ile olursan yoldaş, başına düşer taş.* şeklindeki atasözleri kötülükten ve kötü insanlardan uzak durmak gerektiğini öğütler.

Hayatın her alanına dokunan atasözleri hayvanlar üzerinden benzetme yoluyla da insanlara pek çok mesaj, bilgi ve öğüt vermiştir. *Sinek küçüktür ama mide bulandırır., Isıracak it dişini göstermez., Köpek kovalarsa suya kaç, yılan kovalarsa kuma kaç., Karga kekliğin yürüyüşünü taklit ederken kendi yürüyüşünü unutmuş., Aç ayı oynamaz., Aç tavuk kendini buğday ambarında sanırmış., Ağılda oğlak doğsa ovada otu biter., At yiğidin yoldaşındır.* bunlardan sadece birkaçıdır.

Toplumların yaşamında iyilik ile kötülük, güzellik ile çirkinlik, büyüklük ile küçüklük gibi zıtlıklar her zaman bir arada bulunurlar. Toplumda var olan bütün olay, olgu ve durumları yansıtan atasözleri de her tür konuya değinmiş, dolayısıyla olumlu durumlar kadar olumsuz durumları ifade eden atasözleri, yani zıt anlammlı atasözleri de meydana gelmiştir. Bugün eğitime, yol gösterme, öğüt verme, değer aktarımı gibi işlevleri gören atasözleri yanı sıra olumsuz, kötü, istenmeyen durumları anlatan, yanlış bilgiler veren atasözleri de mevcuttur. Bu durum toplumları zıtlıkları yansıtmanın yanı sıra, bir toplumdaki tarihi seyir içinde meydana gelen kültür değişimini de gösterebilir. Örneğin *İyi insan lafının üstüne gelir.* yanında *İti an çomağı hazırla., Damlaya damlaya göl olur.* yanında *Taşıma suyla değirmen dönmez., İyilik yap denize at.* yanında *Merhametten maraz doğar., Öfke baldan tatlıdır.* yanında *Öfkeyle kalkan zararlar oturur., Düşenin dostu olmaz.* yanında *Dost kara günde belli olur., Harama el uzatılmaz.* yanında *Üzümünü ye, bağını sorma.* gibi atasözleri yaşamda karşılan zıt durumları ifade etmektedir.

Atasözlerinin temel işlevi öğretide bulunma, doğruyu öğütme, yol göstermedir. “Yaşantı yani tecrübe sonucu söylendiği ve toplumun genelinde kabul gördüğü için doğruluğu tartışılmazdır. Ancak “*Emek olmadan yemek olmaz., Yazın gölge hoş kışın çuval boş., Akan su yosun tutmaz., Zahmetsiz rahmet olmaz.*” gibi olumlu öğretilerde bulunan atasözleri dil ve kültür dünyamızda yer almakla birlikte olumsuz telkinlerde bulunarak kültürün kendini yanlışlamasına neden olabilen olumsuz öğretili atasözleri de bulunmaktadır (Demir, 2018: 65).¹ Bu bakımdan atasözleri olumsuz, yanlış bilgiler de aktarabilmektedir.

“Atasözleri toplumun kabullerini etkileyebilen, toplumda kural derecesinde etkin bir güce sahip olan ve düstur hâline gelebilen önemli bir kültürel araçtır. Toplumun ve bu bütünün parçaları olan bireylerin eğitiminde büyük öneme sahip olan atasözleri bazen bencilliği, hırsızlığı, menfaatçiliği, vurdumduymazlığı, tembelliği telkin ederken bazen de araştırma azmini, yenilikçiliği, paylaşımcılığı ve ifade özgürlüğünü kısıtlayabilmektedir. Örneğin “*Acı patlıcanı kırağı çalmaz. Akara kokara bakma, çuvala girene bak. Akıllı köprü arayınca dek deli suyu geçer. Ar dünyası değil kâr dünyası. Atın ölümü arpadan olsun. Bal tutan parmağını yalar. Devletin malı deniz yemeyen domuz. Üzümlünü ye, bağını sorma.*” şeklindeki atasözlerinin öğretileri ile büyütülen daha sonra meslekî hayata başlayan birisi gayri ahlakî eylemlerde bulunabilir (Demir, 2018: 66).

Atasözlerinin yanlış söylenmesi söz konusu olabildiği gibi yanlış çıkarımlarla yorumlanması da mümkün görünmektedir. *Güzele bakmak sevaptır.* olarak bilinen, ancak doğrusu *Güzel bakmak sevaptır.* olan, yine *Su küçüğün, söz büyüğün.* olarak bilinen, ancak *Sus küçüğün, söz büyüğün.* olan atasözlerinde olduğu gibi atasözleri yanlış aktarımlar da gerçekleştirebilmektedir. Bu yanlış öğretiler zihin dünyamızı da yanlış şekillendirebildiğinden özelde bireye, genelde ise topluma olumsuz bir biçimde etki edebilmektedir. Çünkü bu yanlışlıkları doğru kabul eden bireyler olumsuz eylemlerine bu yanlış atasözlerini dayanak olarak gösterebilmektedir. Bireylerin bu tür eylemlerini atasözleri ile meşrulaştırmaları toplum nezdinde kabul edilebilirliğini yükseltmekte ve hem bireyin hem de toplumun yozlaşmasına sebep olmaktadır. Ayrıca merhamet ve hoşgörünün hâkim olduğu kültürümüzde “*Aman dileyene el kalkmaz., Eğilen baş kesilmez., İyiliğe iyilik her kişinin, kötülüğe iyilik er kişinin karı., Beşer*

¹ Demir Tarık (2018) “Türk Atasözlerinin Türkiye’deki Bilimsel Etik Eksikliğindeki Yeri”, *Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi*, Yaz (4), s, 59-71,

şaşar., Hatasız kul olmaz., Eğri ağaçsız orman olmaz.” gibi söylemlerle yanlışlar toplum nezdinde kabul edilebilir hâle getirilmektedir (Demir, 2018: 65).

En eski devirlerden bu yana doğayla iç içe yaşayan, evreni kendine göre anlamlandıran, derin bir yaşam felsefesi ve dünya görüşü geliştirmiş olan Türk toplulukları söz ustalığı bakımından da son derece yeteneklidir. Bunun sonucu olarak her bakımdan çok güçlü anlatım olanaklarına, oldukça ince anlam örgüsüne, zengin bir söz varlığına sahip olan Türk dili de atasözleri bakımından da son derece zengindir. Tezimizin amacı da Türk dilinin günümüzdeki kollarından biri olan Yeni Uygur Türkçesindeki atasözlerini Türkiye Türkçesine aktararak karşılaştırmalı incelemesini yaparak bu zenginliğin ortaya konmasına bir nebze de olsa katkıda bulunabilmektir.

Günümüzde edebi metinlerde ve konuşma dilinde çokça kullanılan, söylenmek isteneni kısa ve öz bir biçimde dile getirmeyi sağlayan atasözlerinin ilk ne zaman kullanıldığına dair kesin bir bilgi yoktur. Toplamların hayat mücadelesini, yaşayış tarzlarını, karşılaştıkları sıkıntıları, gelenek göreneklerini ve kültürünü nesilden nesle aktaran bu sözler, günümüzden geriye gidildiğinde, neredeyse insanlığın var oluşuna kadar uzanan geniş bir yelpazede karşımıza çıkmaktadır (<https://atasozleri.cokbilgi.com/atasozlerinin-tarihi/>). Toplum yaşamında çok önemli işlevler gören atasözlerinin tespit edilmesi, derlenmesi ve bilimsel olarak incelenmesi atasözlerinin ihtiva ettiği değerlerin geleceğe taşınmasında son derece önemlidir. “G. Sadvaqasov (1960: 14)², Uygur Maqal ve Temsilleri adlı esere yazdığı mukaddimede “Halkın ortaya koyduğu folklor zenginliklerini itina ile toplamak gerektiğini, ancak toplanıp yayımlanan atasözleri ve deyimlerin “ham maddeye” benzetilebileceğini, bunların bilim adamları tarafından bilimsel olarak işlenerek “değerli ürünlere” dönüştürülmesi gerektiğini” belirtmektedir” (Gültekin, 2014: 187)³. Atasözlerinin bilimsel incelenmesinde belli bazı aşamalar ve metotlar vardır. Mesela Metin Ekici atasözlerini “yaratım, aktarım ve kullanım” bağlamı olmak üzere üç kısımda değerlendirmiştir. İlk boyut “tespit”, ikinci boyut “derleme” ve üçüncü boyut da “temsil” ve “sunum”dur. İlk boyut; maddi ve manevi yaratmalar ve kültür ürünleri”dir, yani; “türkü, mani, efsane, masal, destan, hikâye, bilmece, tekerleme, atasözü, deyim, bilmece, ninni vb. gibi edebi yaratmalar” ve aynı zamanda “doğumdan ölüme âdet ve inanmalar, yağmur duası gibi geleneksel uygulamalar” ve de

² SADVAQASOV, G., Ş Kibirov. ve H. Vahidov (1960), Uygur Maqal ve Temsilliri, Qazaqstan Dölet Gözel Edebiyat Neşriyatı, Alma-Ata. (UM)

³ Gültekin Mevlüt (2014) “UYGUR ATASÖZLERİNİN SENTAKSI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA”, TÜBAR-XXXV /Bahar, s. 185-211, s. 187.

“halk müziği ve halk oyunları ve dansları gibi görsel yaratmalar” halk bilgisidir şeklinde soru cevaplanmış sayılmaktadır (Ekici, 2003: 73).

İkinci boyut “derleme” aşamasıdır. Bu boyutta yapılan işlem, herhangi bir yerde var olduğunu belirlediğimiz bir halk bilgisi ürününün, bir derleme yöntemi ve belli araç ve aletlerle kaydedilmesidir. Buna ek olarak, kaydedilen bu ürününün kaydedicisinin niyetine göre tasnif edilmesi, düzenlenmesi ve arşivlenmesi de bu boyutta yapılan işlemler arasında sayılabilir (Ekici, 2003: 73).

Üçüncü boyut, “temsil ve sunumla” ilgilidir. Halk bilimcilerin görevi sadece var olanı tespit değildir. Halk bilimciler, aynı zamanda, tespit ettikleri halk bilgisi yaratmalarının “temsil edilmesi”, “sunulması”, gerekli görülenlerin “devamlılığının sağlanması” ve “yerelden küresele ulaşacak bir kültür değeri haline getirilmesi” sorunlarını çözmekle de görevlidir (Ekici, 2003: 73).

Sonuç olarak Ekici’nin de belirttiği gibi “halk bilgisi ürünleri sadece tespit ve derleme aşamasında bırakılmamalı, üçüncü boyut olan sunum ve tanıtım aşamasında da değerlendirilmelidir. Üçüncü boyut, halk bilim uzmanlarına danışarak yapılması gereken sunum ve tanıtımı getirmelidir. Halk bilimi alanında yetişmiş uzmanlar tarafından medya organlarında, müzelerde, eğitim kurumlarında, sempozyum, panel ve çalıştaylarda yapılacak sunumlar daha fazla halk bilgisi ürününün yerelden ulusala, ulusaldan evrensele ulaşmasını sağlayacaktır. Bütün bunlar hem ulusal kimlik ve benliğin korunması ve geliştirilmesinde hem de ekonomik anlamda halk bilgisi ürünlerinin daha ciddi katkı sağlamasına yol açacaktır” (Ekici, 2003: 77).

BİRİNCİ BÖLÜM

UYGUR TÜRKLERİ VE UYGUR TÜRKLERİNDE ATASÖZÜ

1.1. Uygur Adı, Uygur Türklerinin Tarihi ve Doğu Türkistan

1.1.1. Uygur Adı

Orhun kitabelerinde ilk defa 717 yılındaki ayaklanmalar münasebetiyle zikredilen Uygurlar, Çin kaynaklarında adlarının türlü şekilleri ile anılmışlardır: Hoei-ho, Vei-ho, Huei-hı, Wei-wu vb. Uygur adının manası 974'te tamamlanan Çince Kiu Wu Tai adlı eserde “şahin sürati ile dolaşan ve hücum eden” diye açıklanmaktadır. Diğer taraftan kelimenin etimolojik olarak *uy-* (*takip etmek*) + *-gur* tarzında (*sal-gur* gibi) meydana geldiği ileri sürülmüş ise de o tarihlerde Türkçe “takip etmek” manasındaki fiil kökünün *ud-* olduğu belirtilerek Uygur adının *oy-* (*oymak, baskı yapmak*) + *-gur* şeklinde açıklanabileceği bildirilmektedir (Kafesoğlu, 2007: 130).

Uygur adının siyasî bir addan ziyade, kabile ve bölge adı olarak kullanıldığı yolunda görüşler de vardır. Göktürk lehçesinde yazılan kitabelerden ve Çin kaynaklarından edinilen bilgilere göre, Uygurların tarih sahnesine çıktıkları ilk yurdun Selenge nehrinin doğu kısımları olduğu anlaşılmaktadır (Azizi, 1998: 10).

Uygur adının kökeniyle ilgili çeşitli görüşler vardır:

Azizi'ye göre (1998: 9) Çin kaynaklarında Uygur adı Hui-hu, Hui-he, Wei-hu, Wei-wu gibi çeşitli şekillerde yazılmıştır. Bundan başka, 1283 Numaralı Pelliot yazmaları içinde, 787-843 yılları arasında Tibet'e giden beş Uygur elçisinin raporları münasebetiyle, Uygur adı Tibetçe Ho-yo-hor şeklinde yazılmıştır. Bütün bu değişik yazılışlar Uygur adını ifade etmektedir.

Habibullah (2000: 51) Uygur kelimesinin “gur”, “oğur” kelimesi ile ilişkili olup gur-oğur-onğur-oyğur-uiğur şeklinde bir oluşum gösterdiğini belirtmektedir. Ona göre “Oğuz” kelimesinin ilk şekli “çevik” anlamındaki *gur*, *gur'dur*. Ebulgazi Bahadır Han da Uygurların adını “uymak, yapışmak” fiiline dayandırır. Kelimenin genellikle *Uy+gur* şeklinde geliştiği, “akraba, müttefik” anlamında olduğu, *On Uygur* adının da “On Müttefik” anlamına geldiği yolunda açıklamalarda da bulunulmuştur (Habibullah, 2000: 57).

Araştırmacı Hacı Nur Hacı *Eski Uygurlar ve Karahanlılar* (2001: 21) adlı kitabında şöyle yazmıştır: Uygur aslında bir milletin adı değildir. Uygurların en önceki etnik kökeninin gelişim süreci, Uygur adının zuhura gelip ortaya çıkma nedeni, Uygurların teşekkül etme tarihî gelişim süreci gibi vs.lere bakıldığında, Uygurlar, birkaç

aşiret ittifakından teşkil olan bir kuvvetli güçtür. M.S. 1250 yılında Horasanlı Tarihçi Cüveyni (öl: 1258) tarafından yazılan *Tarih-i Cihan Güşa* adlı kitapta, İran tarihçisi Raşiddin Fezlullah Binni Ebulhayri Hamdullah (öl: 1318) tarafından kaleme alınan *Câmi'üt-Tevârih* adındaki eserde ve Ebulgazi Muhammed Bahadırhan tarafından yazılan *Şecere-i Türk* adlı eserlerde anlatılan Uygurların ortaya çıkma tarihi hakkındaki bilgileri özetlersek, Uygur kelimesinin “birleşen, çabuk birleşen, örgütlenen, ittifak olan” gibi anlamları vardır.

Emet'e göre (2004: 3) Uygur adı Türkçe kaynaklarda, ilk defa 716 yılındaki olaylar sırasında, Orhon Yazıtlarında Uygur İlteberi'nin ismi vasıtasıyla zikredilmiştir. Bu sırada Uygurların Gök Türk hâkimiyetini tanımayarak Gök Türk ülkesinin doğusuna, muhtemelen de Çin sınırlarına doğru kaçmış oldukları sanılmaktadır.

İnayet (2008: 3-4, 14) Uygur adının; Eski Türkçede “nehir” anlamına gelen *ögüz/ügüz* sözcüğü; *ögüz/ügüz oguz/uguz-ögür/ügür-ogur/ugur-uygur* şeklinde bir değişiklik geçirdiğini, sonuç olarak “Oğuz” ile “Uygur” sözcüklerinin aynı kökten geldiğini belirtmektedir. İnayet, aynı adı taşıyan bu iki kavmin, uzun tarihi süreçte farklı coğrafya ve kültürel çevrede yaşamalarından dolayı farklı istikamette gelişim gösterdiğine ve nihayet birbirlerinden ayrı farklı iki boy olarak ortaya çıktığına dikkat çekmektedir.

1.1.2. Uygur Türklerinin Tarihi

Hun İmparatorluğunun parçalanmasından sonra pek çok Türk boyu, varlıklarını devam ettirebilmek için birer federasyon (boyar birliği) oluşturmuşlardır. Töles boyları bunun en ünlülerinden biridir. Pek çok Türk boyundan oluşan bu Töles Boylar Birliği, Hunların evlatları olarak varlıklarını başarıyla korumuşlardır. Bu boyların en büyük başarısı ise Göktürk ve Uygur hakanlıklarını kurmuş olmalarıdır. Hunlardan sonra Türk boylarını bir araya getirerek Türk adı ile Göktürk Hakanlığı'nı (552-744) Bumin Kağan kurmuştur. Uygurların da bu Göktürk Devleti bünyesinde yer almışlardır. Kaynaklara göre Uygur boyları, o zamanlar Selenge, Orhun ve Tola nehirleri kıyılarında, yani Göktürk Devleti'nin ortasında yaşamışlardır. Ne var ki, bir müddet sonra Uygur boyları ülke yönetiminden kaynaklanan sebeplerden dolayı Göktürk Kağanlığı'na karşı isyan etmişlerdir. Fakat Göktürk idarecilerinin bu ihtilafı geçici de olsa hallettiğini ve Uygur boylarının devletin bir parçası olarak devam ettiğini devrin kaynakları ifade etmektedir. VII. asrın ilk çeyreğinden sonra zayıflamaya başlayan Göktürk Hakanlığı yalnız Çin'e karşı değil, idaresi altındaki bazı Türk boylarına da sözünü geçiremez hale gelmişti.

Göktürk Hakanlığına isyan eden Boylar Birliği (Töles) içinde Uygurlar başta geliyordu (Saray, 1998: 31-33).

Göktürk devleti ortadan kalkınca Basmılların idaresinde yeni bir kağanlık kuruldu. Uygurlar sol (doğu), Karluklar sağ (batı) yabguluğu teşkil ettiler. 744 senesinde Uygur Yabgusu, Basmıl kağanını mağlup ederek kendini kağan ilan etti ve Kutlug Bilge Kül “Kağan” unvanını aldı. Böylece Uygur Kağanlığı kurulmuş oldu (Çandarlıoğlu, 2004: 12). Devletin kurucusu Kutluk Bilge Kül, 747 yılında ölünce yerine oğlu Moyun-çur (747-759) kağan oldu. Moyun-çur tarafından babası adına dikilmiş olan "Şine-Usu" yazıtında “...gök, yer emretti, Gök (Tanrı) tutuverdi” ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bu dönemde Uygurlar Gök Tanrı’ya inanıyorlardı (Günay ve Güngör, 1997: 131). Babasının ölümü üzerine 759 yılında tahta geçen Böğü Kağan (759-779) da dikkatini karışıklıkların devam ettiği Çin’e çevirmişti. Niyeti Tang sülalesinin artık sözünün geçmediği Çin’e hâkim olmaktı. Tibetlerin hücumuna uğrayan Çin’i kurtarmak için Pu-ku Huei-en’in daveti üzerine Lo-yang şehrine giren Böğü Kağan, dört Mani rahibi de beraberinde getirdi. Böylece hayvanî gıdalar yemeyi yasaklayan, savaşçılık duygusunu zayıflatan, Hristiyanlık, Mazdeizm ve Budizm karışımı bir din olan Maniheizm, hakan tarafından kabul edilerek Türk ülkesinde resmi bir mahiyet aldı (Kafesoğlu, 2007: 132).

840 senesine gelindiğinde başkent Karabalgasun Kırgız Ordusu tarafından kuşatılmış, son Uygur Kağanı “Wu-Cheih” öldürülmüş ve Uygur Devleti’ne son verilmişti. Kırgızlardan kurtulan Uygurlar, Tibet ve An-hsi bölgesine göç etmişlerdi. Bu bölgenin merkezi Kansu şehri idi. Bu nedenle burada devlet kuran Uygurlara, Kansu Uygurları veya Sarı Uygurlar denildi (Güngör, 2002: 20). Çin kaynaklarına göre de Asya Hunlarından gelen Uygur Türkleri, başlangıç devirlerinde günümüzdeki Çin’in Huangho (Sarı Irmak) nehrinin kuzey kesimlerinde kalan Kansu (Gensu), Çinhey ve Şensi eyaletlerinden itibaren Tarım nehrinin kuzey kesimlerine kadar olan geniş sahada yaşamaktaydılar (Kaşgarlı, 1998: 4).

Mani dininin resmi din olarak kabul edildiği Ötüken Uygur Devleti, diğer bir Türk devleti olan Kırgızlar tarafından 840 yılında yıkılınca Uygurlar, kitleler halinde yurtlarını terk ederek Çin sınırlarına ve daha ziyade zengin ticaret merkezlerinin bulunduğu iç Asya sahasına göçtüler. Bundan sonra Uygur tarihinin ikinci devresi başlamış oldu. Değişik bölgelere göç etmek zorunda kalan Uygurlar, zamanla küçük şehir devletleri kurarak Orta Asya İpek Yolu ticaretine hâkim oldular (Çandarlıoğlu, 2004: 34). Hakanın oğlu Pantık’ın vezir Şarçık başkanlığındaki Uygur kafilesi, Altay

dağlarının batı, Balkaş gölünün güney ve kuzey taraflarına; en kalabalık olan ikinci kabile Doğu Türkistan'ın Beşbalık, Turfan, Kuçar ve Aksu taraflarına; üçüncü kabile Uygurlar'ın eski yurdu olan Kansu taraflarına; dördüncü kabile Sarı Irmak'ın kuzeyine yerleşti. Türkistan'ın kuzey ve batı taraflarına göç eden Uygurlar, meşhur Kuçu/Hoço Uygur Devletini kurdular. 850-1209 yılları arasında hüküm süren bu devletin yazlık başkenti Beşbalık (Cimsar), kışlık başkenti Kuçu (günümüzdeki Astane Karaguca) idi. Bu devletteki Uygurlar, Çin tarihinde “Gavçañ Uygurları (Yüksek Tekerlekli Arabalılar)”, Türk tarihinde “İdikut Uygurları” adıyla anıldılar (Kaşgarlı, 1998: 6-7).

751 yılındaki Talas Savaşından sonra Uygur Türkleri İslâmiyet'i de tanımaya başladı. Müslüman Uygurların da katılması ile kurulan Karahanlı Devletinde (840-1212) Karluk, Basmıl, Çiğil, Türgiş, Yağma ve farklı dilden Soğdlu gibi tarımla uğraşan halklar ve göçebe hayatı sürdüren çobanlar yer aldılar. Bu dönemde Koçu Uygurlarıyla He-gi Uygurları Gök Tanrı dinine, Manihaizm'e ve Budizm'e inanıyorlardı (Azizi, 1998: 10-15). Satuk Buğra Han, Samani şehzadesi Abu Nasir Samanî'nin daveti üzerine 920'de İslâmiyeti kabul edip “Abdülkerim” adını aldı ve yirmi beş yıl kadar ülkesini Türk töresine ve İslâmî prensiplere göre başarıyla idare etti. Abdülkerim Satuk Buğra Han 955 yılında vefat edince Kaşgar yakınlarındaki Artuş şehrine defnedildi (Öger, 2012: 590).

Koyu Budist olarak bilinen Karahanlılar halkları arasında İslâm dininin yayılması, dinsel inanç alanında büyük bir yenilik getirmekle kalmayıp örf, âdet ve ideolojik yapıda da etkisini göstererek birtakım temel değişikliklerin oluşmasına neden oldu (Azizi, 1998: 10-15; Abdukelimi, 2006: 10-11). Karahanlı Hanı Yusuf Kadir Han da vefat ettikten sonra, onun yerine oğulları Arslan Han Süleyman ile Buğra Han Muhammed çifte hükümdar olarak Karahanlı Devletinin başına geçti. 1034 yılında Karahanlı Devletini idare eden bu iki kardeş, ülkeyi iki idari bölgeye ayırdı. Arslan Han doğu, Buğra Han ise batı bölgesinin idarecisi oldu. Böylece Karahanlı Devleti fiilen ikiye bölünmüş oldu (Saray, 1998: 53). 1211 yılı Nayman Hanı Küçlük'ü Doğu Karahanlıları mağlup etti (Hacı, 1995: 490).

Cengiz Han (1155-1227) 1215 yılında Mançuriya ve Pekin'i ele geçirdi ve Küçlük'ü Kaşgar'da mağlup etti. Kaçan Küçlük, Cengiz Han tarafından Hoten'de öldürüldü. Uygur hükümdarı İdikut'un kritik bir anda Cengiz Han'ın hâkimiyetini kabul etmesi Moğol-Uygur yakınlaşmasında önemli bir rol oynadı. Daha önce Kansu bölgesinde yaşayan Sarı Uygurlar ile Moğol kabileleri arasında Budizm'den dolayı bir yakınlık oluştu. Uygur Budist rahipleri Moğollara Uygurca'yı öğretmekle birlikte, buna

benzer bir gelişme de Turfan Uygurları arasında oldu. Bu iki gelişme Uygur dili ve alfabesinin Moğollar arasında hızla yayılmasını sağladı (Ligeti, 1986: 117-122).

Cengiz Han'ın ölümünden sonra onun yerine geçen evlatlarından Çağatay Han zamanında Müslümanların Çok sıkıntı çektiğine şahit oluyoruz. Doğu Türkistan'da yaşayan Müslümanların çilesi Çağatay Han'ın 1242'de ölümü ile sona ermedi. Bilhassa 1247-1259 yılları arasında ülkeyi idare eden Mönke zamanında Müslümanlar'ın çektiği sıkıntı daha da artmıştır. Mönke, kendisi de Budist olduğu için Müslümanlara karşı son derece katı davranmıştır. Mönke devrinde, Kaşgar'dan Balasagun'a kadar Doğu Türkistan'ın hemen tamamı bu sıkıntılı Moğol idaresini yaşamıştır. Mönke Han'ın 1259'da ölümünden sonra Çağataylı prenslerden Mübarek Şah 1266'da Doğu Türkistan'ı kontrolü altına almaya muvaffak olmuştur (Saray, 1998: 68). İslâmiyet'i benimseyen ilk Çağatay hükümdarı olan Mübarek Şah zamanı Doğu Türkistan Müslümanlarının huzur ve refah devri olmuştur (Saray, 1998: 69). Çağataylılar döneminde Doğu Türkistan halkının en mutlu devirlerinden biri, Tuğluk Timur Han (1347-1363) zamanı idi. Tuğluk Timur Han'ın Müslüman olmasında Sofî şeyh Cemaleddin ve şeyhin oğlu Erşiddin (Mevlana Raşiddin) büyük katkı sağladı (Hacı, 1995: 171).

1456 yılında Duglat Sansız Mirza'nın (1457-1465) oğlu Ebu Bekir Mirza, Doğu Türkistan tahtının varisi Emir Muhammed Haydar'ın yardımıyla zafer kazanarak bağımsızlığını ilan etti. Kaşgar ve Hoten'deki Moğol emirlerini kovarak onların topraklarını kendi devletiyle birleştiren Ebu Bekir Mirza, Yarkent'i başkent yaptı. Başkent'in Yarkent olmasından dolayı hanlık, Yarkent Hanlığı olarak adlandırıldı. Yarkent Hanlığının tahtına Moğolistan Hanı Yunus Han'ın torunu Sultan Seyit Han'ın çıkmasıyla hanlık, Tuğluk Timur Han'ın evlatlarının eline geçti. Onlar da Çağatay soyundan sayılmaktaydılar (Abudukelimi, 2006: 15-19). Doğu Türkistan'da bu dönemden itibaren nüfuzları gittikçe artan hocalar, üç kol halinde görülür. Bunlar, "Kuça hocaları", "Aktağlık hocalar" ve "Karatağlık hocalar"dır. XVI. yüzyılın sonlarına doğru Kuça hocalarından ayrı bir soydan gelen Mahdum-ı Azam'ın oğullarından Hoca İshak, Yarkent'e geldi. O sırada Yarkent Hanlığı tahtında bulunan Mahmut Han (1591-1609), onun müridi idi. Böylece hanlıkta nüfuz sağlayan Hoca İshak'ın nesli "Karatağlıklar" olarak adlandırılmaya başlandı. Diğer yandan, Yarkent Hanı Abdullah Han döneminde (1638-1668) Mahdum-ı Azam'ın büyük oğlu Hoca Kalan'ın oğlu olan Hoca Yusuf, Yarkent'e geldi ve nesli "Aktağlıklar" olarak adlandırıldı. 1706 yılından itibaren Hocalar sülalesine mensup Hoca Mahdumi Azam'ın oğulları Muhammad Amin

Hoca'nın evlatları “Aktağlıklar” ve Hoca İshak Veli Hoca Aziz'in evlatları “Karatağlıklar” yönetimi ele geçirdiler (Ercilasun, 2003: 43).

1863-64 yıllarında Kırgız beylerinden Sadık Atar, Yenihisar ve Taşmalık bölgelerinden sağladığı ordusuyla Doğu Türkistan Türklerine yardım etmek üzere Kaşgar'a hareket etti. Bölgeden katılan çeşitli gruplarla güçlenerek Köhne şehir, Yenihisar ve Feyzabad'ı ele geçirdi. Sadık Atar Hokand Hanlığından Cihangir Hoca'nın oğlu Buzurg'un yardımıyla 1864 yılında Kaşgar'a girdi ve Kaşgar Hanlığı kuruldu (Günay, 2006: 207). Sıddık Bey'in Hokand Hanı Hudayar Han'a bağlılığını bildirmesiyle Hudayar Han; Büzruk Han Töre'yi Kaşgar Valisi, Yakup Bey'i de başkumandan olarak bölgeye gönderdi. Ancak Sıddık Bey, bunu kabul etmeyince bertaraf edilerek Kaşgar resmen Hokand Hanlığı'na bağlandı. Bir süre sonra Yarkent de Hanlığın topraklarına katıldı. Bu sırada Batı Türkistan Rus işgaline uğradı ve Kaşgar'a büyük göçler oldu. Göç sırasında, 1865'te Yakup Bey Kâşgar valisini devirerek Hokand Hanlığı'nın sona erdiğini ilân etti ve Atalık Gazi Bedevlet Yakup Bey unvanı ile Kâşgar ve Yarkent Hükümdarı oldu. Yakup Bey 1866'da Hoten'i, 1867'de Kuça'yı, 1868'de Turfan, Urumçi ve Kumul'a kadar olan bölgeleri ele geçirerek hâkimiyet sınırlarını genişletti (Abudukelimi, 2006: 15-19).

Bir süre sonra Rusların Batı Türkistan'ı ele geçirmeleri ve Hindistan'a doğru yayılmaya başlamaları İngilizleri endişelendirdi ve Rusları engellemek üzere Osmanlı ile anlaşarak Kaşgar Hanlığı'na destek verdi. Osmanlı Devleti, 1870 yılında Kaşgar ordusunu eğitmek üzere nitelikli subaylar ve mühimmat gönderdi. Bu yardımlardan sonra Yakup Bey, Abdülaziz Han adına hutbe okutup sikke bastırdı. Osmanlı Devleti de Yakup Han'a “Emir'ül Müslimin” unvanını verdi (Günay, 2006: 207; Gömeç, 2003: 272).

1877 yılında Yakup Bey'in vefat etmesiyle 1878'de Çin, bölgeyi işgal etti. Mançu-Çin hâkimiyeti 1911 yılına kadar devam etti. 1911 yılında Çin'de Mançu Hanedanı devrildi ve Cumhuriyet ilân edildi. 1931 yılında Hoca Niyaz Hacı başkanlığında başlayan mücadele 1933 yılında milli bir hükümetin kurulmasıyla neticelendi. 12 Kasım 1933'te Kaşgar'da kurulan hükümetin cumhurbaşkanlığına Hoca Niyaz Hacı, başkanlığına Sabit Damolla getirildi; ancak bu hükümet Çin ve Rus işbirliği ile dağıtıldı. 1944'te İli, Altay ve Çövçek bölgelerinde başlayan ayaklanmalarla 12 Kasım 1944'te Doğu Türkistan Cumhuriyeti Hükümeti kuruldu; ancak Ali Han Töre'nin Cumhurbaşkanlığında kurulan İnkılabi Doğu Türkistan Hükümeti 1949 yılının sonunda Rus ve Çin işbirliği ile yıkıldı. Böylece Doğu Türkistan 1950 yılından itibaren

resmen Çin idaresi altına girmiş oldu (Kaşgarlı, 1998: 11). Doğu Türkistan o tarihten günümüze kadar Çin işgali altında bulunmakta ve Çin'e karşı bağımsızlık mücadelesini sürdürmektedir.

1.1.2. Doğu Türkistan'ın Demografik Yapısı ve Coğrafi Özellikleri

Doğu Türkistan konumu itibariyle baş meridyene göre yaklaşık 73°-96° doğu boylamları ile 35°-49° kuzey enlemleri arasında yer alan çok geniş toprakları ihtiva etmektedir (Şemseddin, 1997: 34). Doğu Türkistan kuzeybatısından Kazakistan, kuzeyinden Altay Cumhuriyeti, kuzeydoğusundan Moğolistan, doğusundan Çin, güneyinden Çin'e bağlı Tibet Özerk Bölgesi, güneybatısından Keşmir ve Pakistan, batısından Tacikistan ve Kırgızistan ile çevrilidir (Özey, 1997: 221). Doğu Türkistan toplam 1.663.900 km²'yi bulan yüzölçümü ile Türk Dünyası'nın Kazakistan'dan sonra ikinci geniş coğrafyasıdır (Özey, 1997: 221).

Uygur Türkleri Doğu Türkistan'da (Şinciang Uygur Özerk bölgesinde) en büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. "Doğu Türkistan'da 2010 yılındaki nüfus sayımı sonuçlarına (Çin devlet istatistiğinin verilerine) göre 10.069.346 Uygur Türkü yaşamaktadır (wapbaike.baidu.com item/ 维吾尔族). Bu nüfus toplam nüfusun %46,2'sine tekabül etmektedir. Bu oran 1950'li yıllarda %80 civarında iken Çin'in uyguladığı asimilasyon çalışmaları, doğum yasağı ve göç politikaları sonucu bölgede nüfus dengesi sürekli Uygur Türklerinin aleyhine değişmiştir.

Uygur Türkleri Doğu Türkistan dışında sayıları kesin olarak bilinmemekle birlikte Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Suudi Arabistan, Türkiye, Almanya, Kanada, ABD, Norveç, İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerde de yaşamaktadırlar (Şemseddin, 1997: 34).

Uygur Özerk Bölgesinde, 13 farklı etnik gruptan insanlar yaşamaktadır. Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek ve Tatar gibi Türk boylarının dışında Çinliler, Hui Milleti (Müslüman Çinliler), Moğol, Tacik ve Ruslar gibi etnik gruplar da bulunmaktadır. 2010 yılında yapılan altıncı ulusal nüfus sayım sonuçlarına göre, bölgenin toplam nüfusu 21.813.334 olup, Çinlilerin nüfusu 8.746.148 ile toplam nüfusun %40,1'ini, Uygurların nüfusu 10.69.346 kişi ile toplam nüfusun %46,2'sini, Kazakların nüfusu 1.462.588 kişi ile toplam nüfusun %6,71'ini, Kırgız (186.708), Özbek (10.569) ve Tatar (3.556) gibi diğer azınlıkların nüfusları ise yaklaşık 1.535.000 kişi ile bölge nüfusun yaklaşık %7'sini oluşturmaktadır (PRC, National Bureau of Statistics. 2010).

2 milyon km²'ye yaklaşan yüzölçümü ile Çin Halk Cumhuriyeti'nin en geniş idari bölgesi olan Doğu Türkistan, Çin Halk Cumhuriyeti bünyesinde 1 Ekim 1955'te özerklik

statüsü verilerek “Sincan Özerk Bölgesi” olarak isimlendirmiştir. Uygur Türklerinin yaşadığı toprakların başkenti Urumçi’dir.

1.2. Yeni Uygur Türkçesi ve Yeni Uygur Alfabesi

Zengin ve köklü bir geçmişe ve kültüre sahip olan Uygur Türklerinin dili önceleri Türk dilinin Hakaniye Şivesine dâhil olup sonraları Çağatay Türkçesi esasına göre şekillenmiş ve gelişmiştir. Bu dil, tarihi süreçte çeşitli değişikliklere uğramış ve zamanla Yeni Uygur Türkçesini oluşturmuştur. Güneydoğu Türkçesinin Doğu sahası içinde yer alan ağızlar topluluğu içinde gelişen yazı dilinin bir kolu olan Uygur Türkçesi, tarihi gelişme ve aşamaları ve fonetik, morfolojik, leksik özellikleri bakımından “Eski Uygurca Devri”, “Orta Uygurca Devri”, “Yakın Uygurca Devri”, “Yeni Uygurca Devri” olmak üzere dört tarihî devreye bölünmektedir (Kaşgarlı, 1992: 4).

Eski Uygurca Devri: Eski Uygur Türkçesi Uygurların M.S. VII. yüzyıldan X. yüzyılın sonuna kadar olan devridir. Bu devirdeki Uygur dili, eski Türkçenin önemli bir koludur. Eski Türkçe Göktürkçe ve eski Uygurca’yı içine almaktadır (Togan, 1981: 48; Kaşgarlı, 2004: 29).

Orta Uygurca Devri: Orta Uygurca devri XI. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar olan devirdir. Bu devrin Türk edebiyatı ve Türk dili için önemi çok büyüktür. “Uygur Türkçesi” yani Uygur devrine ait Türkçe, Çuvaş ve Yakut Türkçeleri müstesna olmak üzere bugünkü Türk lehçeleri için bir ana dil mahiyetindedir (Arat, 1987: 398). XI. yüzyılda Orta Asya Türk şivelerinin teşekkül etmiş olup yazı dili olarak henüz Hakaniye (Karahanlı) Türkçesi kullanılmaktadır. Karahanlı devresinde Uygur Türkleri tarafından kullanılan yazı dilinin adı Karahanlıca veya Hakaniye Türkçesidir. XIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Uygur Türkleri, diğer birçok Türk boyları ile birlikte ortak yazı dili olarak Harezmi Türkçesini kullanmışlardır (Kaşgarlı, 2004: 32).

Yakın Uygurca Devri: Yakın Uygurca Devri, Uygur Türkçesinin XIV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar olan devridir. Bu devir Uygur Türkçesinde Arap yazısıyla yazılmış pek çok dil yadigârları ile birlikte XIV. ve XVI. yüzyıllar arasında eski Uygur yazısı ile yazılmış metinler de görülmektedir. Bu devir dili “Çağatayca” olarak adlandırılmaktadır (Eckmann, 2005: 11-17).

Yeni Uygurca Devri: Yüzyıllar boyunca çok geniş bir sahaya yayılarak Uygur, Karahanlı ve Çağatay devletlerinin dili olan ve çeşitli kültürel, tarihî devirleri yaşayarak günümüze gelmiş olan ve “Doğu Türkçesi” olarak da anılan bu dil, Türk yazı dilinin en

büyük dalının devamını teşkil etmektedir (Çağatay, 1972: 52). Yeni Uygur Türkçesinin başlıca Güney (Kaşgar-Yarkent, Hoten-Keriye, Aksu ya da Maralbaş-Karaşar) ve Kuzey (Kuça-Turfan-Hami “Çin’de”, Tarançi “Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan’da”) diyalektleri olmak üzere pek çok diyalekti bulunmaktadır (Tekin ve Ölmez, 2003: 136).

Yeni Uygur Türkçesi yazı dili Güney diyalektleri üzerine kurulmuştur. Uygur Türkçesi Çin’de 1960’a kadar Arap alfabesiyle, bu tarihten sonra on yıl kadar Latin asıllı yeni alfabe ile yazılmıştır. Kültür devriminden sonra ise 1983’ten beri yine Arap alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Eski SSCB’de konuşulan Uygur Türkçesi ise 1930’a kadar Arap alfabesiyle, 1930-1947 yılları arasında Latin alfabesiyle yazılmıştır. Bu bölgedeki Uygur Türkçesi 1947’den beri Kiril alfabesiyle yazılmaktadır (Tekin ve Ölmez, 2003: 137-138).

1.3. Türklerde Atasözü

Türkler edindikleri bilgileri, deneyimleri tarihte gördükleri zamandan günümüze değin sözlü ve yazılı olarak getirmişlerdir. Bu aktarımı gelenek, örf ve âdetlerin yanı sıra destan, masal, şiir, efsane, mit, bilmece şaman dansları, köy seyirlik oyunları, resimler vb. sözlü edebiyat ürünleri vasıtasıyla gerçekleştirmişlerdir. Bu ürünler arasında en önemlilerinde biri de atasözleridir. Atasözleri atalarımızın duygu, düşünce, inanç, hayat tecrübeleri ve dünya görüşlerini kalıplaşmış cümleler şeklinde günümüze getirmeleri yeni nesillere klavuzluk yapmaları bakımından son derece önemlidir. Özkan (2017: 547) bu konuda “Türk Milletinin her ferdi, karşılaştığı olumlu veya olumsuz olay ve durumlarda milli hayat bilgisinin yadigârı olan atasözlerinin ve deyimlerin yol göstericiliğinden yararlanmış ve geleceklerini bu doğrultuda düzenlemişlerdir” ifadesini kullanmıştır. “Atasözleri âdeta Türk dünyasının aksakallıları gibidir. Türk milletine zor zamanlarında yol göstermesinin yanında, bu büyük ailenin en yaşlı üyeleri olarak her bir Türk devletinin, topluluğunun ortak bir geçmişten geldiğini hatırlatır. Türk boylarında atasözleri “bazı ses, anlam, söz” değişimleriyle günümüzde çeşitli isimlerle varlığını sürdürmektedir. Verilen isimler farklılaşmış olsa da içerik değişmemiş, aynı bilinçaltının ürünleri olarak yaşamaya devam etmiştir (Özkan, 2017: 547).

Atasözleri, içinde her tür bilgiyi barındıran hikmetli sözlerdir. Nitekim Yeni Türk Edebiyatının kurucularından biri olan Şinâsî (ö. 1871) *Durûb-ı Emsâl-i Osmânî* adlı eserinin girişinde atasözünü şöyle tarif eder: *Durub-ı emsal ki hikmetü'l avamdır,*

lisanından sâdır olduğu milletin mahiyet-i efkârına delâlet eder. (Oy, 1972: 2)
 “Atasözü, halkın hikmetli sözleridir ki içinde vücut bulduğu milletin düşünce yapısını yansıtır.” ifadesini kullanır.

Türklerde ilk atasözü örneklerine Orhun Kitabeleri, Divanü Lügat’it Türk ve Eski Uygur dönemi eserlerinde rastlanır. Atasözleri bu dönemde *sab/sav* kelimesi ile karşılaşılır. Kelimenin kökeni *sa* olup “söz, nutuk, haber, şöhet, şey” anlamlarına gelmektedir. Göktürk Kitabeleri’nde *sav* (sav-sab) kelimesi “söz” anlamında kullanılmıştır. Kaşkarlı Mahmut *sav* kelimesinin yanında *mesel* kelimesini atasözünün yerine kullanmıştır. *Savın* anlamlarını ise “kıssa, mektup, söz” olarak sıralamıştır. (Elçin, 1997: 169; Oy, 1972: 117-121; Özkan, 2017: 550). Kutadgu Bilig’te atasözlerinin yerine *mesel* kelimesi kullanılır. Eserde “Buna benzer Türkçe bir mesel şöyle der.” ifadesi geçmektedir (Özcan: 1984: 19).

Atasözü farklı araştırmacılar tarafından benzer şekillerde tanımlanmıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Hilmi Soykut “Atasözlerinin; atalarımızın dilinden sâdır olup zamanımıza kadar intikal etmiş, birçok tecrübe ve gözlem sonucunda bir karara varılarak hüküm hâlinde ve en veciz bir şekilde ifadelendirilmiş, kelimeleri ve kelime yerlerinin değiştirilmesi câiz olmayan öğüt, görgü, kanaat ve inanışlar olduğu, bundan önceki bahislerin incelenmesinden anlaşılmıştır.” (1974: 57). ifadesiyle tanımlayarak atasözlerinin kültür aktarma, öğüt verme vb. işlevleri yanı sıra değiştirilemez yapısına da vurgu yapmıştır.

İslam ansiklopedisi’nde atasözü için “Atasözleri zamanla çok defa gerçek anlamları yerine mecazlı bir mâna kazanarak sözlü gelenek içinde nesilden nesile aktarılan ve halk hâfızasında yaşayan, halka mal olmuş, kalıplaşmış ifadelerdir.” açıklamasında bulunulmuştur (Oy, 1991: 44-46).

Ali Püsküllüoğlu atasözlerini “Ataların uzun denemelere, gözlemlere dayanan, yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak veren ve kalıplaşmış bir biçimi olan, kamuca benimsenmiş kısa özlü söz.” (1996: 20) şeklide tanımlamıştır.

Şükrü Elçin atasözlerini “Nazım, nesir her iki şekli ile tecrübeleri tam bir fikir kompozisyonu içinde teşbih, mecaz, kinaye, tezat gibi edebî sanatların kudretinden yararlanarak süslü, kapalı olarak veya bazen açık, mecazsız hususiyetiyle yetişecek gençlere aktaran sözler.” (1997:421) şeklinde tanımlayarak atasözlerini yapı ve edebi sanat açılarından da değerlendirmiştir.

Özkul Çobanoğlu, Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü'nde atasözleri için “Yeryüzündeki bütün milletlerin atalarından kalmış, yol, yöntem gösteren, öğüt veren sözleri vardır. Bu sözler Türkiye Türkçesinde ‘atasözleri’ olarak adlandırılır.” (2004: 1) açıklamasında bulunmaktadır.

Aynı İslam Ansiklopedisi'nde *mesel*, “Atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini değişmez kalıp ve klişeleşmiş özlü sözlerle öğüt ve hüküm içerecek biçimde yansıtan, lafzı ve anlamı beğenilerek nesilden nesile aktarılan, çoğunlukla aslı durumuna benzeyen halleri açıklamak ve örneklemek amacıyla kullanılan anonim mahiyetteki özdeyiştir.” (Durmuş, 2004: 293) şeklinde tanımlanmıştır.

Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat'ında *darb-ı mesel*, “atasözü, atasözleri” (2007: 166), *mesel* “1. Örnek, benzer, nümûne; 2. Dolunaklı ve mânâlı söz; 3. Terbiye ve ahlâka faydalı, yararlı olan hikâye.” (2007: 625) şeklinde tanımlanmıştır.

Doğan Kaya atasözlerini “Ataların yüzyıllar boyunca karşılaştıkları olay ve tecrübelerden aldıkları dersleri bilgece düşünce yahut nasihatleri, değer yargılarını düsturlaştırarak sonraki nesillere devrettikleri ve herkesçe benimsenmiş özlü sözlerdir.” (2007: 110) şeklinde tanımlamıştır.

Ömer Asım Aksoy'a göre atasözleri “Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırılan ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözlerdir” (2018: 37).

Türk Dil Kurumunun Güncel Türkçe Sözlüğünde *atasözü* Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, *mesel*, *sav*, *darbimesel*.”, *mesel* 1. Örnek alınacak söz; 2. Atasözü; 3. Eğitici hikâye veya masal; *darbimesel* ise “Atasözü, atalar sözü.” şeklinde açıklanmıştır (<https://sozluk.gov.tr/>). (19.04.2021)

Tanımlardan da görüleceği üzere Atasözleri “uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenen, bilgece düşünceye dayanan, öğüt veren, yol gösteren, değer yargılarını anlatan örnek alınacak sözler”dir. Atasözlerinin bazı yapısal özellikleri de bulunmaktadır. Yargı bildirmeleri, kelimelerin ve kelime yerlerinin değiştirilememesi yani kalıplaşmış olmaları, anonim mahiyete sahip olmaları, nazım ve nesir olmak üzere iki şekli bulunması, “teşbih, mecaz, kinaye, tezat” gibi edebî sanatların yer alabilmesi, kapalı olarak veya bazen açık, mecazsız özellik göstermeleri bunlardan bazılarıdır.

Atalarımızdan miras kalan atasözlerinin ortaya çıkışlarının nedenleri vardır. Eskiye dayanan bu atasözleri, insanların günlük hayatlarında iyiyi ve kötüyü, doğruyu ve yanlış, güzeli ve çirkini kısa ve özlü sözlerle ifade edip diğer kuşaklara aktararak yol göstermek ve öğüt vermek amacıyla ortaya çıkmışlardır.

Türk atasözleri, ilk yazılı metinlere kadar dayanmaktadır. Orhun Yazıtları, Yenisey Yazıtları, Divanu Lügati't-Türk, Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakayık vb. eserlerde atasözlerine rastlamak mümkündür.

Orhun Yazıtları atasözlerinin bulunduğu en eski kaynaktır. Atasözü karşılığında kullanılan en eski Türkçe kelime Orhun Yazıtlarından Kül Tigin yazıtında yer alan ve atasözü karşılığında kullanılan “söz, haber, mesaj, nutuk, şöhret, şey” anlamlarına gelen ve *sa-* fiilinden türeyen *sab* kelimesidir. Bu kelime daha sonra Göktürkçede “öğüt”, Turfan metinlerinde ise açıkça “atalar sözü” anlamlarına gelen *sav* şeklinde kullanılmıştır (Tekin, 1986: 623).

Bugüne kadar yapılan araştırmalar sonucunda Göktürk alfabesiyle yazılan kaynaklarda yirmi civarında atasözü tespit edilmiştir (Şen, 2015: 196). Bunların içinde Orhun Yazıtlarında bulunan atasözlerinin ilk örnekleri şunlardır: *Yuyka erkli tupulgalı uçuz ermiş, yinçge erklig üzgeli uçuz. Yuykla kalın bolsar, tupulguluk alp ermiş. Yinçge yogun bolsar, üzgülük alp ermiş.* “Yufka olanın delinmesi kolay imiş, ince olanı kırmak kolay. Yufka kalın olsa delinmesi zor imiş, ince yoğun olsa, kırmak zor imiş.” Tonyukuk Yazıtındaki atasözü ise şöyledir: *Toruk bukalı, semiz bukalı ırakda büngser, semiz buka, toruk buka teyin bilmez ermiş.* “Zayıf boğa ve semiz boğa arkada tekme atsa; semiz boğa, zayıf boğa olduğu bilinmezmiş” (Oy, 1972: 118). Kül Tigin ve Bilge Kagan abidelerinde yer alan atasözü ise şöyledir: *Açsar tosak-ümezszen, bir todsar açsık ümezszen.* “Aç olduğun zaman tokluk (nedir) bilmezsin, bir defa doyunca (da) açlık (nedir) bilmezsin” (Gönen, 2006: 13). *Ağaç yaş iken eğilir.* anlamında bir atasözü de Orhun Abidelerinde yer almaktadır (Küçük, 2010: 144).

Yenisey Yazıtlarında yer alan bazı atasözleri şu şekildedir: *Başın ne ile tehlikeye düşer? Dilin ile., Kara budun sinlikten (mezarlıktan) göç etmiş, kara suya katlanmak güçmü*ş (Acaroglu, 1992: 47).

Sav kelimesi Kâşgarlı Mahmud’un **Divânu Lugâti’t-Türk**’ünde de geçmektedir. Kâşgarlı Mahmud eserinde yeri geldikçe atasözlerinden faydalanmış ve bazı sözcükleri örneklemek için çeşitli atasözleri kullanmıştır. Kâşgarlı Mahmud, Türk atasözü örnekleri için kullandığı *sav* terimini “söz, haber, salık, mektup, risale, atalar sözü, darbimesel, kıssa, hikâye, tarihsel şeyler” anlamlarıyla açıklamıştır (Atalay, 1999:

498). Ansiklopedik bir lugat olarak Divânu Lugâti't-Türk atasözleri bakımından oldukça zengindir. Kaşgarlı Mahmut'un "Şu savda da gelmiştir." diye zikrettiği sözler çok sayıda karşımıza çıkmaktadır (Şen, 2015: 196). Türk toplumunun hayatında atasözlerinin büyük bir rol ve öneme sahip olduğunu Kaşgarlı Mahmut'un kitabının ilk sayfalarındaki şu sözlerinde görürüz: *Ben bu kitabı hikmet, seci', atalar sözü, şiir, recez, nesir gibi şeylerle süsleyerek hece harfleri sırasınca tertip ettim* (Atalay, 2006: 5).

Divânu Lugâti't-Türk'te geçen atasözlerinin çoğu Türk lehçelerinde hâlâ yaşamaktadır. Söz gelimi *Yalñuk oğlu muñsuz bolmas*. "Kişi oğlu dertsiz olmaz.", *Agız yese köz uyadur*. "Ağız yese göz utanır." gibi atasözleri günümüz Türk lehçelerinin çoğunda görülmektedir. Atasözleri tamamen aynı veya bazıları bazı ses özellikleri bakımından değişmiş biçimde zamanımıza ulaşmıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: *Aç ne yimes, tok ne times*. "Aç ne yemez, tok ne demez!", *Agılda oğlak togsa, arıkda otı öner*. "Ağılda oğlak doğsa, ovada otu biter.", *Alın arslan tutar, küçin sıçgan tutmas*. "Al ile arslan tutulur, güç ile sıçan tutulmaz.", *Alplar birle uruşma, begler birle turuşma*. "Alpler ile vuruşma, beyler ile sürüşme.", *Maldımen alısba, küştimen kürespe*. "Malı olanla (zenginle) dövüşme, güçlüyle güreşme.", *Arslan karısa sıçgan ötin ködhezür*. "Arslan kocayınca sıçan deliği gözetir.", *Arslan kükrese at adhaki tuşalır*. "Arslan kükreirse atın ayağı kösteklenir." vb. (Göztaş, 2009: 9-13).

Kutadgu Bilig, yine atasözlerinin geçtiği en eski kaynaklardan biridir. Eserde Arapçanın tesiri ile "atasözü" kelimesi *mesel* olarak verilmiştir. Eserin yazarı Yusuf Has Hacib, sözlü edebiyat ürünü olan atasözlerini büyük bir ustalıkla kullanmıştır. Kutadgu Bilig'de geçen atasözlerinden bazıları şunlardır: *İdi kiçki söz ol meselde kelir, Ata ornı atı ogulka kalır*. "Çok eski bir ata-sözü vardır, babanın yeri ve adı oğula gelir/kalır." (Arat, 2006: 27; Arat, 1998: 19). *Ukuş körki til ol bu til körki söz, Kişi körki yüz ol bu yüz körki köz*. "Akıl süsü dil, dilin süsü sözdür; insanın süsü yüz, yüzün süsü gözdür." (Arat, 2006: 42; Arat, 1998: 31).

Tasavvufi bir eser olan **Atebetü'l-Hakâyık** Edib Ahmed Yükneki tarafından yazılmıştır. Hakaniye lehçesiyle yazılan eser 12. yüzyıla aittir. Atebetü'l-Hakâyık söz varlığı bakımından oldukça zengin deyim, atasözü ve özdeyişe sahiptir. Eserde 76 deyim, 7 atasözü, 14 özdeyiş tespit edilmiştir. Eserde geçen atasözlerinden bazıları şunlardır: *Asel kayda erse bile arısı, arı zehri tatgu aseldin oza*. "Bal nerede ise arısı oradadır, baldan önce arının zehri tadılır.", *Bu til başıktursa bütmez büter ok başı*. "Ok yarası kapanır fakat dilin açtığı yara kapanmaz.", *Min er dostuñ erse öküş körmegil; bir er duşman erse anı azlama*. "Bin kişi dost olsa çok görme; bir kişi düşman olsa

azımsama.”, *İşi edgü bolsa er edgü bolur*. “İnsanın arkadaşı iyi olursa kendisi de iyi olur.” (Demir, 2013: 40-48).

Atasözlerinin geçmişten günümüze aktarılmasını sağlayan eserlerden biri de **Dede Korkut Hikâyeleridir**. Dede Korkut metinlerinde yer alan atasözlerinden bazıları şunlardır: *Kuru kuru çaylara su akıttım / Kara elbiseli dervişlere adak verdim / Yanıma doğru baktığımda komşuma iyi baktım / Umanına bekleyenine yemek yedirdim / ...* (Ergin 1999: 101). *Baş esen olsa börk bulunmaz mı olur?* “Baş sağ oldukça börk eksik olmaz.” (Tıraş vd. 2016: 142; Albayrak, 2009: 228). *Mal gerek mansıp kazana*. (Albayrak, 2009: 695) “Mal olacak ki makam mevki sahibi kazansın.” *Ecel va’de ermeyince kimse ölmez*. “Ecelsiz baş gora/mezara girmez.”, *Er malına kıymayınca adı çıkmaz*. (Tıraş, 2016: 142).

1.3.1. Uygur Türklerinde Atasözü

En eski Türk topluluklarından biri olan Uygur Türkleri, günümüzde ata toprakları olan Doğu Türkistan Özerk bölgesinde hayatlarını sürdürmektedirler. Doğu Türkçesi grubu içerisinde yer alan Yeni Uygur Türkçesi, Özbek Türkçesiyle birlikte Çağatay Türkçesinin bir devamıdır. Türk dilinin 13. yüzyıla kadar üç büyük lehçesinden biri olan ve Nevai’nin diliyle zerveye ulaşan Çağatay Türkçesi ile meydana getirilen edebi ürünler bugün Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde ve hatta 20. yüzyıla kadar yazı dili olarak Çağatay Türkçesini kullanan Kuzeybatı grubu Türk lehçelerinde varlıklarını sürdürmeye devam etmektedirler. Genel Türklüğün bir parçası olarak Yeni Uygur Türkleri de köklü bir kültüre, çok zengin bir sözlü edebiyata sahiptir. Bu sözlü edebiyatın bir parçası olan atasözleri Uygur Türklerinin binlerce yıllık deneyim, tecrübe ve inanışlarının en sanatlı, en öz ve en net ifadesidir. Uygur atasözleri, barındırdıkları bilgi birikimiyle yeni kuşaklara kültürü aktarmaya, yol göstermeye ve onları eğitmeye devam etmektedir.

İslamiyetin yayılmasından sonra, Uygur edebiyatında *sav* teriminin yerine “söz” anlamını taşıyan Arapça *mağal* ve “örnek göstererek ifade etmek” anlamını taşıyan *temsil* sözcükleri, bunların birikimi olan *mağal-temsil* biçimleri kullanılmaya başlamıştır (Polat, 1994: 142-143). Türkçede eskiden *sav*, *mesel*, *tabir* diye anılmış olan “atasözü”, Dîvânü Lugâti’t-Türk’te Arapça *mesel*, Türkçe *sav*; Divan edebiyatında ve Osmanlıcada *mesel* ve *darbimesel* sözcükleri ile karşılanmıştır (Aksoy 1993: 13, 14). Yeni Uygur Türkçesinde ise atasözü için *mağal-temsil* terimi kullanılır. *Mağal* “deneyimler neticesinde halk tarafından yaratılıp, geniş kitlelere yayılan, betimleyici,

eğitici nitelikleri bulunan, kalıplaşmış hikmetli sözler” olarak tanımlanmıştır (Seper ve Yolboldi 2002: 127; Yakub ve Ğeyurani 1999: 1009; İnayet, 2018: 196-197). *Temsil* de “yaşamdaki çeşitli olayların, kişilerin iyi ya da kötü özelliklerinin hayvan ya da nesnelerin biçimleri, özellikleri ya da durumları üzerinden anlatıldığı hikmetli sözler” şeklinde ele alınmaktadır (Sadık 1995: 485; Rehim 1979: 7; Karaman 2016: 95-96; Yakub ve Ğeyurani 1999: 291-292). *Temsil* de *maqal* gibi hayat tecrübelerinin bir ürünüdür. Yaşamdaki çeşitli olaylar, insanların iyi ve kötü özellikleri temsilin içine gizlenerek örtülü biçimde anlatılır (Sadık 1995: 485-486). Ancak bu iki kavramın, diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi, birbirleriyle benzerlikleri bulunmasına rağmen bazı farklılıkları da vardır. Bunu Hezbaqiye vd. (2003: 3) şöyle ifade eder: “Maqal bir fikrin, bir hükmün kesin ifade ile anlatılmasını ifade ederken, temsil doğrudan değil, dolaylı bir şekilde anlatılmasını ifade eder”.

Çağdaş Uygur edebiyatında atasözleri, kendine özgü yapıları ve yol gösterici olma özellikleri ile yaygın biçimde kullanılan önemli bir türdür. Atasözleri Çağdaş Uygur edebiyatında ulusun tarihini, sosyal hayatını, maddi ve manevi deneyimlerini aktaran kısa ve özlü sözler olarak ele alınır (Emet 2001: 1; Rehim 1979: 1; Mehmet 2006: 49; Kurban 2008: 49; İbrahim 2004: 35).

Öztopcu, Uygur atasözleri ile ilgili ilk verilerin VIII. yüzyıla ait Orhun Abidelerine kadar götürülebileceğini belirtmekte ve yazıtlar dışında Kaşgarlı Mahmut’un Divan-ı Lugati’t Türk, Yusuf Has Hacip’in Kutadgu Bilig, Edip Ahmet Yükeki’nin Atabetü’l Hakayık adlı eserlerinin Uygur atasözlerinin tarihi kaynakları olduğunu söylemektedir. Öztopcu’ya göre, bu kaynaklarda geçen pek çok atasözü bugün Uygur Türkleri arasında hala canlılığını korumaktadır (Öztopcu, 1992: 39-44).

1.3.2. Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi Atasözleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türkiye Türkçesi atasözlerini sistemli biçimde ilk derlemeler Tanzimat döneminde başlasa da daha önceki birkaç yazma eser de büyük önem taşır. En eski örnekleri 15. yüzyıla dek uzanan bu derlemeler arasında Fatih Millet Kütüphanesi ile Fransa’da Bibliothèque National’de bulunan iki yazma, dikkati çeker. Her iki yazmada yer alan atasözleri ile Dede Korkut kitabının başındaki sözler arasında yakın benzerlikler saptanmıştır. Tanzimat’tan sonra atasözlerimizle ilgili derlemelerin ilki, Şinasi’nin “Durub-ı Emsâl-i Osmaniye”sidir. Daha sonra yayımlananlardan Ahmet Vefik Paşa’nın “Müntehabatı durub-ı emsâl”i ile Ahmet Mithat Efendi’nin “Türkî

durub-ı emsâl”i sayılabilir (<https://atasozleri.cokbilgi.com/atasozlerinin-tarihi/>) (06.06.2021)

Bugüne değin “*En Eski Türk Savları*, TDK, 1944 - Ferit Birtek, *Edebiyatımızda Atasözleri*, TDK, 1945 - Dehri Dilçin, *Türk Ata Sözleri*, 1952 - M. Nihat özön, *Açıklamalı Atasözleri*, 1971 - Aydın Su, *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, 1972 - Aydın Oy” gibi birçok derleme yapılmışsa da atasözlerimizin biçim ve kavram özellikleri, açıklama ve yorum değerleri üzerinde çok az durulmuştur. İlk kez Ömer Asım Aksoy, “Atasözleri ve Deyimler” adlı eserinde atasözlerini bilimsel yoldan değerlendirmeye çalışmış, biçim ve kavram özelliklerini, deyimlerden ayrıldığı noktaları örneklerle göstermiştir (<https://atasozleri.cokbilgi.com/atasozlerinin-tarihi/>). (06.06.2021) Aksoy’un 1993 yılında yayınladığı “Atasözü ve Deyimler Sözlüğü” adlı eserinin birinci cildi Türkiye Türkçesinde kullanılan atasözlerine ayrılmıştır. İkinci Cildi de devamı niteliğindedir. (Aksoy, 1993).

Arif Hikmet Par’ın İstanbul’da 1993 yılında yayınladığı “Örnekli Açıklamalı Atasözleri” adlı eseri de bu alandaki önemli çalışmalardandır (Par, 1993).

Metin Yurtbaşı’nın “Sınıflandırılmış Türk Atasözleri” adlı çalışması 1994 yılında yayınlanmıştır. 105 farklı kaynak taranarak oluşturulan eserde 30.000 atasözü vardır. Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde kullanılan atasözleri 172 başlık altında sınıflandırılmıştır (Yurtbaşı, 1994).

Nurettin Albayrak tarafından 2009 yılında hazırlanan “Türkiye Türkçesinde Atasözleri” adlı eser de içerisinde barındırdığı 18.838 atasözü ile Türkiye Türkçesindeki atasözleri üzerine hazırlanmış kapsamlı çalışmalardan biri olarak dikkati çekmektedir (Albayrak, 2009).

Tezimizin asıl konusu olan Uyğur atasözleriyle ilgili çalışmalar da vardır. Uyğur bilim insanlarının yapmış olduğu çalışmalar arasında Muhemmet Rehim tarafından hazırlanıp 1979 yılında yayımlanmış olan “Uyğur Xelq Maqal-Temsilliri” adlı eser (Rehim, 1979), Memtili Sayit tarafından 2000 yılında yayınlanan “Uyğur Xelq Maqal-Temsilliri” adlı eser (Sayit 2000), Abliz Emet tarafından 2001 yılında yayınlanan “Uyğur Xelq Maqal-Temsilliri İzahliq Luğiti” adlı eser (Emet 2001) ve A. Hezbakiyev, S. Nadiriy ve Ş. Şavayev tarafından 2003 yılında yayınlanan “Uyğur Xelqiniñ Maqal ve Temsilliri” adlı eser (Hezbakiyev vd., 2003) sayılabilir.

Uyğur atasözleri üzerine Türkiye’de yapılan çalışmalar da vardır. Bunlardan biri Kurtuluş Öztopçu tarafından 1992 yılında yayınlanan “Uyğur Atasözleri ve Deyimleri” adlı kitaptır. Bu kitapta, çeşitli araştırmacıların 1850 yılından o yıla kadar Doğu

Türkistan’da yaşayan Uygurlar arasından derledikleri 2000’den fazla atasözü bir araya getirilmiş ve alfabetik olarak sıralanmıştır (Öztopçu, 1992). Levent Doğan tarafından 2011 yılında yayımlanan “Uygur Atasözleri-Uygur Maqalliri” adlı eser ise Uygur atasözleri ile ilgili olarak Türkiye’de yapılmış en son kitap yayınıdır (Doğan, 2011). Bu çalışmadan başka Türkiye’deki üniversitelerde Uygur atasözleri ile ilgili iki tez de yapılmıştır. Bunlardan birincisi Saidula Yasen tarafından 2006 yılında hazırlanan “Uygur Atasözleri A, E Maddeleri (Metin-Çeviri-Açıklama)” adlı tezdır (Yasen, 2006). “Uygur Atasözleri ve Deyimler B, P, T, C Maddeleri (Metin-Çeviri-Açıklama)” adlı tez ise, Saimaiti Beilikezi tarafından 2011 yılında hazırlanmıştır (Beilikezi, 2011). Son olarak 2017 yılında Muhammet Yasin Çakır tarafından “Uygur Atasözlerinin Sentaksı” adında bir tez çalışması yapılmıştır (Çakır, 2017).

Uygur atasözleri kitap ve tez dışında Türkiye’de pek çok makaleye de konu olmuştur. Bunlar arasında; Levent Doğan’ın (2009) “Uygur Atasözlerinde Yüceltilen Değerler”, Mevlüt Gültekin’in (2014) “Uygur Atasözlerinin Sentaksı Üzerine Bir Araştırma”, Ahmet Karaman’ın (2016) “Uygur Atasözlerinde Kadın”, Neşe Harbalioğlu’nun (2018) “Uygur Atasözlerinde Ölüm İle İlgili Sözcükler Üzerine”, Levent Doğan ve Ceyda Erdin’in (2018) “Uygur Türkçesi Atasözlerinde Akralılık Adları Üzerine Bir İnceleme”, Alimcan İnayet’in (2018) “Uygur Atasözleri ve Deyimlerinde Geçen Çince Alıntılar Üzerine” ve Sevgi Dal’ın (2019) “Uygurların At Konulu Atasözleri” adlı eserleri Uygur atasözlerinin çeşitli açılardan ele alındığı makalelerdendir.

Geniş bir coğrafya da varlığını sürdüren Türk Topluluklarının ortaklık teşkil eden çok sayıda atasözleri de vardır. Bununla ilgili olarak Özkul Çobanoğlu tespit ettiği atasözlerini 2004 yılında “Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü” adlı kitapta bir araya getirilmiştir (Çobanoğlu, 2004). Eserde Türk dünyasında kullanılan beş yüz civarındaki atasözünün son bin yıl içindeki varoluş çizgileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

1.3.2.1. Atasözlerinin Genel Özellikleri

Atasözleri, genel olarak mecaz anlamda söylenmiş sözlerdir. Atasözlerini kimin ve ne zaman söylendiği meçhuldür. Atasözleri kuşaktan kuşağa ve dilden dile geçerek varlığını korumuş ve toplumların kültür ve medeniyet seviyeleri değişip geliştikçe kendi içinde şekillenmiştir. Yaşadıkları çağın ihtiyaçlarına göre biçim almışlardır. Bundan

dolayı atasözleri sürekli bir değişime uğrayarak toplumların benimsemiş olduğu düşünce ve mantık süzgecinden geçerek bugüne kadar ulaşmışlardır.

Atasözlerinin şekil ve anlam olarak bazı özellikleri bulunmaktadır. Ömer Asım Aksoy (2018: 15-19) Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünde atasözlerinin şekil ve kavram özelliklerini şöyle sıralamıştır:

Şekil Özellikleri:

1. Atasözleri kalıplaşmış (klişe durumuna gelmiş) sözlerdir: Her atasözü, belirli bir kalıp içinde, belli sözcüklerle söylenmiş olan donmuş biçimdir. Sözcükler değiştirilip yerlerine - aynı anlamda da olsa- başka sözcükler konulamayacağı gibi sözdiziminin biçimi de bozulamaz. Böyle değiştirmeler yapılırsa ortaya çıkan söz, -anlam değişmese dahi- atalarsözü diye anılmaz. Örneğin *Derdini saklayan derman bulamaz.* sözündeki *derman* yerine *ilaç* denilemez.

2. Atasözleri kısa ve özlüdür. Az sözcükle çok şey anlatır: *Dikensiz gül omaz. Alet işler, el övünür. Taşıma su ile değirmen dönmez...*

3. Atasözlerinin çoğu bir, iki cümledir. Daha uzun olanları azdır: *Vakit nakittir. Balık baştan kokar. Yerin kulağı var. Ak akçe kara gün içindir...*

4. Atasözlerinde en çok geniş zaman kipi, bazen de (öğüt olan atasözlerinde) emir kipi kullanılmıştır. Başka kiplerle kurulmuş atasözleri daha azdır: *Deveci ile konuşan kapısını büyük açar. Görünen köy kılavuz istemez. Son pişmanlık fayda etmez...* Fiili söylenmemiş olanlarda da, ya geniş zaman ya emir anlamı gizlidir: *Yalancının evi yanmış, kimse inanmamış. Ana kızına taht kurmuş, baht kurmamış. Ne oldum dememeli, ne olacağım demeli. Bana dokunmayan yılan bin yaşasın. Anlayama sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az...*

Kavram Özellikleri:

1. Sosyal olayların nasıl olageldiklerini -uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak- yansızca bildiren atasözleri vardır: *Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür. Minareyi çalan kılıfını hazırlar. Araba kırılınca yol gösteren çok olur...*

2. Doğa olaylarının nasıl olageldiklerini -uzun bir gözlem sonucu olarak- belirten atasözleri vardır: *Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır. Kork aprilin beşinden, öküzü ayırır eşinden. Zemheride kar yağmadan kan yağması iyi...*

3. Toplumsal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak bildirirken bundan ders almamızı (açıkça söylemeyip dolayısıyla) hatırlatan atasözleri vardır: *Ağlamayan çocuğa meme vermezler. Öfke ile kalkan ziyan ile oturur. Mahkeme kadiya mülk değil. Sona kalan dona kalır...*

Atasözleri biçim ve kavram özelliklerinin yanı sıra ele aldığı konulara göre de tasnif edilmiştir. Bunlardan biri Aydın Oy'un tasnifidir. Aydın Oy'un (1972: V) konularına göre atasözleri tasnifine göre atasözleri hayatın her alanını kapsamaktadır:

1. Atasözlerimizde ulusal değerlerimiz,
2. Türklük konusunda atasözleri,
3. Atasözlerimizde sosyal yaşantı ve sosyal değerler,
4. Atasözlerimizde tasavvuf izleri,
5. Sağlık ve ölüm konusunda atasözleri,
6. Ekonomi üzerine atasözleri,
7. atasözlerimizde doğa ve evren,
8. Hayvanlarla ilgili atasözleri, atasözlerimizde at,
9. Atasözlerimizde tarım ve hayvancılık,
10. İklim ve halk takvimi üzerine atasözleri,
11. Atasözlerimizde din.

Atasözlerini tasnif eden bilim insanlarından biri de Özkul Çobanoğlu'dur. Çobanoğlu (2004: 14) atasözlerini üç grupta sınıflandırmıştır:

1. Hayat tarzını, dünya görüşünü, gelenek ve göreneklerini ve dolayısıyla da aynı kültürel ekolojiyi yansıtmada mana ve söyleniş bakımından birbirinin tamamen aynısı olanlardır.

2. Manası aynı olmakla beraber söylenilişinde bir veya birkaç kelime ve bazen de sadece sesle sınırlı ufak tefek farklılıklar olan atasözleri.

3. Her Türk boyunun ve topluluğunun yaşadığı sosyokültürel muhitin yer aldığı hususi coğrafya ve sosyokültürel farklılıkların dışı vurulduğu mahalli olan atasözleri.

İKİNCİ BÖLÜM

ATASÖZÜ-AKTARMA-AÇIKLAMA

2.1. Yeni Uygur Türkçesi Atasözlerinin Türkiye Türkçesine Aktarması

Ç

1. Çağırsa éti bar, tutsa sépi var.

“Çağırsa adı var, tutsa sapı var.”

Bu atasözünde adın, namın, şanın önemi, değeri anlatılmaktadır. Dünya hayatında iyi bir nam, güzellikle anılan bir ad bırakmak gerekir.

2. Çaқта günah yok tanési bozuq, qızda günah yok anası bozuq.

“Tekerlekte günahı yok tanesi bozuk, kızda günah yok anası bozuk.”

Kenarına bak bezini al, anasına bak kızını al.

Kız çocuklarının iyi ve güzel bir ahlaka sahip olması anne terbiyesine bağlıdır. Kızının nasıl bir karaktere sahip olduğu anasına bakılarak anlaşılabilir.

3. Çapini tizdin aşmasliq.

“Kabanı (paltosu) dizini aşmamak.”

Fakirlik ve zor günleri anlatır.

4. Çapiqini alimen dep qariğu qilip qoymaq.

“Gözün çapağını alayım derken kör etmek.”

Kaş yapayım derken göz çıkarmak.

İşi düzelteyim, bir iyilik yapayım derken büsbütün bozmak ve büyük bir zarar vermek.

5. Çaşganğa képek aldurmaptu, qoňguzğa tézek aldurmaptu.

“Fareye kepek aldurmaz, böceğe tezek aldurmaz.”

Pinti insanın evinden ya da malından kimsenin hiçbir şey alamayacağını anlatır.

6. Çaşqağa qiyin, müşükke oyun.

“Fareye zor olan, kediye oyundur.”

Sıkıntılı bir duruma düşen kişiyi göz ardı etmek yerine, o kişiye yardımcı olup yanında olmak gerekir.

7. Çaşqan töşüki saray bolmaq.

“Fare deliği saray olmak.”

Haddinden fazla, hesapsızca korkup kendine sığınacak yer arayanlar için kullanılır.

8. Çaşqanğa képek aldırmaıdığan.

“Fareye kepek vermemek.”

Aşırı derecede cimri insanları anlatır.

9. Çaşqanlar hasa tayinip yüridu.

“Fareler bile bastonla yürür.”

Bir ailenin maddî olarak çok kötü durumda olduğunu anlatır. Hatta evlerinde yiyecek hiçbir şey olmadığından dolayı, fareler bile yiyecek bulamayıp açlıktan bastona dayanarak dolaşırlar.

10. Çavak ikki qoldin çikidu.

“Alkış iki elden çıkar.”

Bir (tek) elin nesi var, iki elin sesi var

İnsan büyük işleri tek başına yapamaz. İnsanlar başkasıyla iş birliği yapmalıdır ki büyük işler başarabilsin. Başarıya ulaşmak için birlik olmak gerek.

11. Çavisini çitka yaymaq.

“Sırrını açığa çıkartmak.”

Tüm gizemli sırları ortaya çıkarmak ya da göz önüne sermek.

12. Çaynap ağziğa sélip qoymaq.

“Çiğneyip ağzına koymak.”

Bilmediği bir şey hakkında, karşıdaki kişiye detaylıca, tane tane bilgi vermek.

13. Çiçar yéri samanliq bolmaq.

“Sıçtığı yeri samanlık olmak.”

Bir kişinin aşırı derecede korkup saklanacak bir yer bulamadığını anlatır.

14. Çidiğan ğalip, çidimiğan ğaib.

“Dayanan galip, dayanamayan kayıp.”

Kuvvetli kimse demek, güreşte başkalarını yenen değil; ancak öfke anında kendine hâkim olandır.

Öfkesini, hiddetini yenen bahadırlar için kullanılır. Gerçek kahramanlık güçle başkasını yenmekte değil, öfkesine hâkim olmaktadır.

15. Çidimasniñ nalisi tola, horunniñ bahanesi tola.

“Sabırsızın feryadı fazla, tembelin bahanesi fazla.”

Atasözü bahaneler öne sürmeyip cesurca iş yapmanın insanı iyiliğe, güzelliğe ulaştırdığını anlatmaktadır. İnsan bahaneler uydurmamalı, cesaretle çalışmalıdır.

16. Çikildap mañsila saat déme, sovginiñ hemmisini amet déme.

“Her çalana (tik tak) saat deme, hediyenin hepsine şans deme.”

Kişiler arasındaki alış verişte çok dikkatli olunması gerekir. Ve her işin sebebini ve sonucunu bilip öyle hareket etmek gerekir.

17. Çiqip ketgen köz öz ornığa çüşmek.

“Çıkan göz kendi yerine oturmaz.”

Kaçan fırsat geri gelmez.

Bir işin tekrar yapıldığında eskisi gibi olmayacağı anlamına gelir.

18. Çiqmaqniñ çüşmiki bar, almaqniñ bermiki bar.

“Çıkmanın inmesi var, almanın vermesi var.”

Kişilerin alış veriş işlerinde adil olması gerektiğini anlatır.

19. Çiqmaydığan kir yok, éçilmaydığan sir yoq.

“Çıkmayacak kir yok, açılmayacak sır yok.”

Her kirin temizlendiği gibi her sır da eninde sonunda bir gün ortaya çıkar.

20. Çırağ öyni yorutidu, bilim köñilni yorutidu.

“Lamba evi aydınlatır, bilim gönlü aydınlatır.”

Bilimin insanların gönlünü, iç dünyasını aydınlatıcı bir etkisi vardır. Lamba nasıl evi aydınlatıyorsa bilim de insanın kalbini, gönlünü aydınlatır.

21. Çırağ tüvi qarañgu.

“Işığın dibi karanlık olur.”

Mum / çıra dibine ıñık vermez. / Çıra dibi karanlık olur (Aksoy, 2008: 178).

Yapısı gereği etrafına ıñık saçıñ çıra, kendi dibini aydınlatamaz. Güçlü kişiler de uzaktakileri kollayıp kayırdıkları ve çokça yardım yaptıkları gibi kendi yakınlarına o kadar fayda sağlayamazlar (<https://www.dersimiz.com/atasozlerisozlugu.asp?islem=bilgigoster&id=2453>) (16.03.2020)

22. Çırağ yéqıp yoruğini kör, bilim élip huzuruni kör.

“Lamba yakıp ıñığını gör, bilim alıp huzurunu gör.”

Bilim öğrenen kişilerin her daim gönlü rahat ve huzurlu olduklarını anlatır.

23. Çıraydın topa örlep turmaq.

“Yüzünden toprak düşmek.”

Sıkıntısı, öfkesi ve küskünlüğü yüz ifadesinden belli olmak.

24. Çırayğa aş qoyup içkili bolmas.

“Yüz güzelliği ile yemek yiyemezsin.”

Hakiki sevgi, dış görünüş ve güzellikle olmaz.

25. Çırayı çıraylıq köydüridu, qiliqi çıraylıq söydüridu.

“Yüzü güzel beğendirir, huyu güzel sevdendirir.”

Yüzü güzel olanı değil, huyu güzel olanı sev.

Yüzü güzel olanın, huyu da güzel olur.

Kendi güzele kırk günde doyulur, huyu güzele kırk yılda doyulmaz.

Kişinin fiziki güzelliğinin olması, insani ilişkilerinin de güzel olacağı anlamına gelmez. Bir kimsede aranması gereken en büyük özellik, huyunun güzel olmasıdır. Huyu güzel olan bir kimseyle kurulacak ilişkiler kolay kolay bozulmaz, yıllar boyu sürer gider.

26. Çirayliq çirayliq emes, söygen çirayliq.

“Güzellik güzel değil, sevmek güzel.”

Hakiki sevginin güzellikle değil, birbirine saygı ve sadakatle olacağını anlatır.

27. Çiş bilen kalpuktek.

“Diş ile dudak gibi olmak.”

Etle tırnak gibi olmak.

Çok yakın hısımlar, aralarında ne kadar anlaşmazlık çıkarsa çıksın birbirlerinden ayrılamazlar.

28. Çişini yulup qoluğa tutquzup qoymaq.

“Dişini alıp eline vermek.”

Güzellikle birine haddini bildirmek.

29. Çişleydiğan it çişini körsetmeptu.

“Isıracak köpek dişini göstermez.”

Isıracak it dişini (diş) göstermez (Aksoy, 2008: 318).

Kötülük etmeye kararlı olan, bunu daha önce açığa vurmaz.

30. Çivin kiçik bolsimu köñül aynitidu.

“Sinek küçük olsa bile miğde bulandırır.”

Sinek küçüktür ama mide bulandırır (Aksoy, 2008: 428).

Önemsiz, küçük gibi görünen bir şeyin kötü ve olumsuz bir izlenim yarattığını, koskoca bir güzelliğin kıymetini düşürdüğünü anlatır.

31. Çivin yevalğandek bolup qalmaq.

“Sinek yemiş gibi olmak.”

Endişeli, telaşlı hemen bir şey olacakmış gibi davranmak; pımpirikli olmak.

32. Çivinge azar bermeydiğan.

“Sineğe bile zarar vermemek.”

Karıncayı bile incitmemek.

Başkalarına en küçük bir zarar vermekten bile kaçınan, karıncayı bile incitmeyecek kadar merhametli olan kişileri anlatır.

33. Çiviq tegse ğinşiyisen, kaltek tegse cim.

“Çubuk deĝse mızımızlanır, sopa deĝse sakinleşir.”

Herkese aynı şekilde muamele yapmak gerek.

34. Çoñ başni açsa, kiçik kötini açar.

“Büyük başını açarsa, küçük götünü açar.”

Çocuklar, büyüklerinden gördüğü hareketlerin daha da kötüsünü yaparlar.

35. Çoñ bélik kiçik bélikni yer.

“Büyük balık küçük balığı yer.”

Büyük balık küçük balığı yer (yutar) (Aksoy, 2008: 209).

Güçlüler güçsüzleri ezer, ortadan kaldırır; ya da başarıyı/sonucu kendine mal eder.

36. Çoñ bolsañ kiçik bol.

“Büyük olsan da küçük ol.”

Hangi makam ve mevkide olursan ol mütevazı (alçakgönüllü) ol.

37. Çoñ bolup eşek béşi tutup baqmağan.

“Büyük olmasına rağmen eşek başı bile tutamamak.”

Elinden her hangi bir iş gelmeyen kişiler için kullanılır.

38. Çoñ gep qilğuçe çoñ iş qil.

“Büyük laf edeceğine büyük iş yap.”

Bir işi, kuru söz ve yalan ile değil, zorluklara katlanarak, çalışarak yapmak gerekir.

39. Çöçürini ham sanimaq.

“Mantıyı çiğ saymak.”

Olmayacak bir işi sürekli hayal etmek.

40. Çöl bolsimu yurt yahşı, az bolsimu qut yahşı.

“Çöl bile olsa memleket iyi, az bile olsa baht iyi.”

Kötü bile olsa insan kendi vatanında rahat eder.

41. Çölde ösken qamğaqlıq hêridari şherde.

“Çölde büyüyen deve dikeninin müşterisi şehirdedir.”

Kurtlu baklanın kör alıcısı olur.

Değersiz, işe yaramaz, kötü şeylerin de kendine göre müşterisi olur.

42. Çöy nan pişquçe kiçik toğaç köyüp kéiptu.

“Büyük ekmek pişene kadar, küçük çörek yanmış.”

Sorunun ya da herhangi bir problemin ne olduğunu tam olarak bilmeden, anlamadan acele eden, çaylak, cahil kişiler için kullanılır.

43. Çöpidimu yoq, süydimu yoq.

“Yemeğinde yok, suyunda yok.”

İşlerin istenildiği doğrultuda gitmediğini anlatır.

44. Çücini közde sanimaq.

“Cıvcivi güz ayında saymak.”

Gurkun cücügü güzün sayılır (Aksoy, 2008: 294).

Bir girişimden elde edilen verimin gerçek değeri, bu verimin karşılaşacağı tehlikeler bittikten sonra belli olur.

D

45. Daçenniñ töşükidin ötidigan.

“(Madenî) paranın deliğinden geçmek.”

Cimrilikte had safhada olmak. Varlığından zerre paylaşımda bulunmamak.

46. Dan bermigen yer emes, erdin qalğan er emes.

“Ziraat (mahsul) vermeyen arazi değil, erden kalan er değil.”

İnsanların birbirleri ile rekabet edebilmesi için kişilerin içinde bir heves ve arzu olması gerekir.

47. Danni bu yerdin yep, başqa yerde kakilimaq.

“Tanesini burada yiyip, başqa yerde yumurtlamak.”

Ekmek yediği kaba tükürmek/sıçmak.

Faydalandığı yere ihanet etmek. İnsanlar ekmeğini kazandığı, geçimini sağladığı yere her zaman saygılı ve vefakâr olmalıdır.

48. Dap darañlığan, eşek hañrığan yerde yürmeñ.

“Tefin tıngırdadığı, eşeğin anırdığı yerde dolaşmayın.”

Olmayacak, gerçekleşmeyecek bir iş uğruna boşa çaba sarf edip zaman kaybetmemek gerekir.

49. Davini bolmaydığan tağ yoq, ötkili bolmaydığan derya yok.

“Yokuşu olmayan dağ yok, geçilmez dere yok.”

Her zorluğun arkasında bir kolaylık vardır.

Her zor işin bir çıkış yolu, bir hâl yolu vardır.

50. Derd kelse qoş, devlet kelse taq.

“Dert gelirse çift, servet gelirse tek.”

Talihsiz ve bahtsız (şanssız) olan kişiler için kullanılır.

51. Dereh şehidin sunar, adem gépidin sunar.

“Ağaç daldan kırılır, insan sözden kırılır.”

Ağaç kökünden değil, dalından kolayca kırılır. Bunun gibi insan da kaba, sert ve düşüncesiz sözlerden kırılır ve incinir.

52. Derehniñ açisi bar, sevirniñ qaçisi bar.

“Ağacın dalı var, sabrın güzelliği var.”

Sabırla, tüm gücü ile çalışan kişiler, mükâfatını alır.

53. Derya boyida yaşisañmu béliq bilen dost bolalmaysen.

“Dere kenarında yaşasan da balık ile dost olamazsın.”

Her insanın kendisi ile eşit, dengi olan kişilerle dost olması gerektiğini anlatır.

54. Derya boyığa apirip suğurmay kélidiğan.

“Dere kenarına götürüp su içirmeden getirmek.”

Suya götürüp susuz getirmek.

Kurnaz kişinin karşısındaki insanları kolayca aldatabileceğini anlatmak için kullanılır.

55. Deryada béliq ussuz.

“Derede balık susuz.”

Hiçbir şey görüldüğü gibi değildir. Birinden çok daha kurnaz olmak, onu aldatabilecek kadar akıllı ve kabiliyetli olmak.

56. Desmayisi ğaltekke çıqmaq.

“Sermayesi tekere çıkmak.”

Çok övündüğü işte rezil olmak. İnsanın iyi bildiği bir işte rezil olabilir. Hiçbir zaman övünmemek gerekir.

57. Devager boş kelse, qazi muttehem boluptu.

“Müşteki boş gelirse, kadı namussuz / alçak olur.”

Bir olay karşısında kendini ifade edemeyen kişi açıklama yapmaz ise, yapmadığı şeylerden de ceza alabilir

58. Déhqanniñ obdini çamğur tériydu, ademniñ obdini yurtida qériydu.

“Çiftçinin iyisi sebze yetiştirir, insanın iyisi memleketinde yaşlanır.”

İnsanın en mutlu ve huzurlu yaşadığı yer öz vatanıdır.

59. Dil ağritqan dost emes, gal ağritkan aş emes.

“Kalp acıtan dost değil, boğaz acıtan yemek değil.”

Dostun gönlünü kırmadan nezaketli bir şekilde davranmak gerekir.

60. Dilda pişmiğan sözni dime.

“Dilde pişmeyen sözü deme.”

Düşünmeden konuşmak iyi değildir.

61. Dili birniñ tili bir, dili birniñ gémi bir.

“Kalbi bir olanın dili bir, dili bir olanın gamı bir.”

Niyeti, kalbi bir olan kişilerin hayattaki kederleri ve imtihanları da birdir.

62. Dili oçuqniñ qoli oçuq, el söygeniñ yoli oçuq.

“Kalbi açık olanın eli açık, milleti sevenin yolu açık.”

Vatan millet için hizmet etmenin çok önemli olduğunu anlatır.

63. Diyanet bar yerde hıyanet yoq, hıyanet yoq yerde ciğayet yok.

“Din olan yerde ihanet yok, ihanet olmayan yerde kötülük yok.”

Dinin olduğu yerde güzel bir ahlâk vardır. Ahlâkın olduğu yerde de kötülük yoktur.

64. Dorap külmey, oylap kül.

Zorla gülme, düşünerek gül.

Her şeye gülen insan ahmadır. Gülmenin bile bir adabı vardır.

65. Doraştin qiliq tapisen, qiliqtin adet.

“Taklitten huy bulursun, huydan alışkanlık.”

Kişilerin aksayan yönlerini taklit eden kişi bunu huy edinir. O hareketleri günlük hayatında istemsizce tekrarlar.

66. Dost başqa qarar, düşmen ayağqa qarar.

“Dost başa bakar, düşman ayağa bakar.”

Dost başa bakar, düşman ayağa.

Dosta karşı da düşmana karşı da güzel giyinmek gerektir. Çünkü dost, yükselmesini görmek istediği başımıza; düşman, kaymasını beklediği ayağımıza bakar (Aksoy, 2008: 246).

67. Dost bol sirini bilip, başlaydığan yerini bilip.

“Dost ol sırrını bilerek, başlayacağı yeri bilerek.”

Biriyle dost olmadan önce “o kişi kim, neyin nesi, seni nereye götürecektir” bütün bunları bilmek, kişiyi tanımak gerekir.

68. Dost dostni ayaydu, kemçilikni tenqid bilen savaydu.

“Dost dostu sever, eksikliğini tenkit ile düzeltir /savar.”

İnsan değer verdiği kişilerin yanlışını kırmadan nazik bir şekilde düzeltir.

69. Dost keyniñde mahtar, düşmen aldiñda.

“Dost arkandan över, düşman yüzüne över.”

Hakiki dostun senin iyiliğin için seni önünde övmez ve başkalarına anlatır, düşman ise yüzüne över, arkandan gıybetini yapar.

70. Dost sözini taşlima, taşlap béşni qaşlima.

“Dost sözünü kenara atma, atıp da kafanı kaşıma.”

Dostun sözlerini, yaptığı uyarıları dinlemek kişiyi zarara uğramaktan korur.

71. Dost taş berse göher bil, düşmen aş berse zehir bil.

“Dost taş verse inci bil, düşman aş verse zehir bil.”

Bildiğin, tanıdığın, dost olduğun kişiler sana ne verirse alabilirsin. Çünkü ondan zarar gelmeyeceğini bilirsin. Düşmana ise güvenilmez. Düşman insanı zarara uğratabilir. Bu nedenler düşmandan gelen şeylere ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

72. Dost tutsaň keyip-sapani, sétivalisen cebir-capani.

“Dost tutarsan keyfi kâbusu, alırsın belayı cefayı.”

Sadece eğlenmek için edinilen dostluklar fayda vermez, böyle bir dost kötü günde kişinin yanında olmaz.

73. Dost yığlitip éytar, düşmen küldürüp.

“Dost ağlatıp söyler, düşman güldürüp.”

Dost acı söyler.

Dost acı söylese de senin iyiliğin içindir. Düşman ise kendi çıkarı için sana tatlı konuşur ve seni güldürmeye çalışır.

74. Dost yığlitip éytar, düşmen küldürüp.

“Dost ağlatıp söyler, düşman güldürüp.”

Dost acı söyler.

Bazı kimseler sırf canımız sıkılmasın diye doğruyu söylemeye çekinirler. Veya arkadan konuşup kişiyi uyarmazlar. Ama gerçek dostlar, acı bile olsa, olacakları göze alıp dostunun hatasından dönmesi için onu söylemeyi borç bilirler.

75. Dostıñ atqan téši, başni yarmas.

“Dostun attığı taş, başı yarmaz.”

Dostun attığı taş baş yarmaz.

Dostumuzun bizi hırpalaması gücümüze gitmez. Çünkü bunun iyi niyetle ve iyiliğimiz için yapıldığını biliriz (Aksoy, 2008: 248).

76. Dostqa dost kérek, hésabqa durus.

“Dosta dost gerek, hesaba dürüstlük.”

Hakiki ve gerçek dostlar, birbirlerine karşı sadece hesap (para) ve alışveriş konusunda değil, her konuda dürüst olmalıdır.

77. Dostlar ara adavet, düşmen üçün tapavet.

“Dostlar arasındaki kin, düşman için fırsattır.”

Dostlar arasında kavga, tartışma olup araya küslük, kin, düşmanlık girerse, bu durum düşman için büyük bir fırsat yaratır. Bu nedenle dostlar kavgayı uzatmamalı, aralarında halletmelidir.

78. Dostni düşmen qılar adavet, ademni horun qılar qanaet.

“Dostu düşman yapar kin, insanı tembel yapar kanaat.”

Kin dostların arasını ayırıp onları düşman haline getirir. Gereğinden fazla kanaat ise insanı tembelleştirip gelişmesini engeller.

79. Dostumniñ köñlini dep boyumda qaldi.

“Dostumun gönlü olsun diye (gönlünü kırmayıp) gebe kaldım.”

Dostunu kırmayıp onun için fedakârlık yaparak karanlık ve kötü yollara düşen kişiler için kullanılır.

80. Dostuniñ dostluqi, başqa kün çüşkende biliner.

“Dostun dostluğı, başa iş düştüğünde biliner.”

Dost (iyi dost) kara günde belli olur.

Sevinçli, mutlu günlerinde bir kişi ile dostluk ilişkisi kuranlar çok olur. Çünkü mutluluğa katılmak hoş bir şeydir. Kara gününde bir kişi ile dost kalmak ise üzüntüyü paylaşmayı, onu gidermek için bir takım özverilerde bulunmayı gerektirir. İşte buna katlanan, gerçek dost olduğunu gösterir (Aksoy, 2008: 248).

81. Dostuñ saña su berse, sen uniñğa hesel ber.

“Dostun sana su verirse, sen ona bal ver.”

Dostun sana bir iyilik yaparsa sen ona daha fazlasını yap.

82. Dostuñdin sir saqlima bilgüsi kélur, düşminiñge derd tökme külgüsi kélur.

“Dostundan sır saklama bilmek ister, düşmanına dert dökme gülmek ister.”

Dost ile düşmana karşı nasıl davranacağını bilmek akıllıca bir iştir.

83. Dostuñğa capa qılma, düşminiñğa vapa qılma.

“Dostuna cefa etme, düşmanına iyilik etme.”

Dostların zorda kaldığı zaman onlara yardıma koş, el uzat. Düşmanına ise hiçbir zaman müsamaha gösterip taviz verme.

84. Dozañqa şota bolidiğan.

“Cehenneme merdiven olmak.”

Benden irak cehenneme direk olsun.

Uygur Türkçesindeki atasözü “Hesapsız yapılan işlerin sonuçları kötü olur.” Anlamını ifade ederken Türkiye Türkçesindeki şekil olarak benzer olan atasözü “zarar görülen insanlardan uzak durma isteğini ve onun için kötü dileği” anlatır. Bu söz Türkiye Türkçesinde seilmeyen, hazzedilmeyen kişiye yapılan ağır bir bedduadır.

85. Döt bilen hakavur, bir çañgalniñ börisi.

“Aptal ile şımarık, aynı ormanın kurdu.”

İnsan akıllı ve zeki olmakla kalmayıp ahlaklı ve dürüst de olmalıdır.

86. Dua alğan aman, qarğış alğan yaman.

“Dua alan iyi, beddua alan kötü.”

Hayır dua alan insanın işleri rast gider. Kötü sözle anılan, beddua edilen kişinin ise işleri iyi gitmez.

87. Dutar çaldım yüsüp ehmetke, hiçnime kelmes quruq rehmetke.

“Saz çaldım Yusuf Ahmet’e, hiçbir şey gelmez boş teşekkür.”

Her yapılan iyiliğin veya güzelliğin bir karşılığı vardır.

88. Düşmen qaçqandin kéyin batur köpiyer.

“Düşman kaçtıktan sonra kahraman / bahadır çoğalır.”

Gerektiği zaman olunması gereken yerde olmayan, tehlike geçtikten sonra ortaya çıkan kişiler için kullanılır.

89. Düşmen yoq dime elde, böre yoq dime çölde.

“Düşman yok deme ilde, kurt yok deme çölde.”

İnsanın hayat boyu temkinli ve zeki bir şekilde yaşayıp ona göre davranması gerekir.

90. Düşmenniñ qarğımaydığını yoq, kargınıñ sayrimaydığını yoq.

“Düşmanın beddua edesi yok, karganın gıklayası yok.”

Düşman az da olsa çok ta olsa, hiçbir zaman küçümsememek gerekir.

É

91. Éçişqan yerge tuz sepmek.

Acıyan yere tuz serpmek/ekmek.

Yaraya tuz basmak. / Yaraya tuz biber ekmek.

“Bir kişinin derdini, acısını arttırıcı eylemde bulunmak” anlamında kullanılır.

92. Éği bilen béginiñ tayini yoq.

“Beli paçası belli olmayan.”

Bir işte henüz kesin bir karara varılmadığı zamanlarda kullanılır.

93. Égilgen başni qiliç kesmeptu.

“Eğilen başı kılıç kesmemiş.”

Eğik boynu kılıç kesmez. / Eğilen baş kesilmez.

Hatasından dolayı pişmanlık duyan ve bundan dolayı özür dileyen insanlara ceza verilmez. Aman dileyeni affetmek erdemli bir davranıştır.

94. Égilgenge égil béşin yerge tekküçe, ğadayġanġa ğadayġan béşin kökke yetküçe.

“Eğilene eğil, başın yere değene kadar; başı dike dik dur, başın göğşe ulaşana kadar.”

Karşındaki kişinin tavrına, hâl ve hareketine, üslubuna göre davranmak gerekir.

95. Égilmigenge éñişme.

“Eğilmeyene boynunu bükme.”

Anlaşamayacağın kişilere yüz verme, bulaşma anlamında kullanılır.

96. Éġir boyini yeġil qilmaq.

“Ağır boynu hafifletmek.”

Tembellikten uzak durup her zaman çalışkan olmak gerekir.

97. Éġirliq rahmanliq, yéniklik şeytanliq.

“Ağırılık Rahman’dan, hafiflik şeytandan.”

İnsanları ağır başlı ve temkinli olmaya çağırır.

98. Éġiz-burun yalaşmaq.

“Ağız burun yalaşmak.”

Gizlice iş birliği yapmak.

99. Éġizniñ bir qat térisi soyulup ketmek.

“Ağzın bir kat derisi soyulmak.”

Dilinde tüy bitmek.

Sık sık söylemekten bıkmak, usanmak. Sürekli nasihatte bulunduğu bir kişiyi doğru yola getirememek.

100. Élip alte bolmaptu, yep yette.

“Alarak altı olmamış, yiyerek yedi olmuş.”

Hayatta ileri gidemeyen, kendini geliştiremeyen insanları anlatmak için kullanılır.

101. Élipni oqup beni oqumiğan.

“Elifi öğrenip /b/’yi öğrenmeyen.”

Almasını bilip vermesini bilmeyen insanlar için kullanılır.⁴

102. Élipniñ suniqini bilmeydiğan yeni élipni tayaq déyelmelik.

“Elifin parçasını bilmeyen yani elife dayak/çubuk diyememek.”

Elifi görse mertek⁵ sanır.

Okuması yazması olmayan, cahil insanlar için kullanılır.

103. Ériqni oyap çap, suni oynap tut.

“Arkı oyarak yap, suyu oynayarak tut.”

Çekilen cefanın hayırlı olacağını, cefa çekmekten korkulduğunda daha da çok cefalara, belalara duçar olunacağını anlatır.

104. Érinçek bolsañmu, köñülçek bolma.

“Eringçeç/üşengeç olsan da, hoşgörülü olma.”

Doğruluğu ölçü kılmak gerektiğini, hoşgörülü olmanın insanı, kendisine saygı gösterilmeyen, hürmet edilmeyen bir duruma sokacağını anlatır.

105. Érinseñ yügürersen.

“Üşenirsen/erinirsen koşarsın.”

Bir işten kaçarsan ya da tembellik yaparsan, gün gelir daha zor işleri yapmak zorunda kalırsın.

106. Ésiñ barda étek yap.

“Aklın başındayken üstünü ört.”

Geleceğini düşünerek ve işini garantiye alarak hareket etmek gerekir.

⁵ Yapıda kullanılan, dört köşe ya da yuvarlak, uzun ve kalınca ağaç.

107. Éşek eşektin qalsa quyrikini kes.

“Eşek eşekten kalırsa kuyruğunu kes.”

İnsanların birbirleri ile rekabet etmeye, yarışmaya ne kadar meraklı olduğunu anlatır.

108. Éşek kövrüktin ötüvalğuçe.

“Eşek köprüden geçene kadar.”

Köprüyü geçene kadar, ayıya dayı de.

Kişinin, kendisinden yardım beklediği kimseye işi bitinceye kadar övgüyle dil döktüğü, işi bittikten sonra da yüz çevirip ihanet ettiği durumlarda kullanılır.

109. Éşekke altın éger toqulsimu, yenila eşektur.

“Eşeğe altın eyer vursan da yine eşektir.”

Eşeğe altın semer vursan da yine eşektir.

İnsanlık değerinden yoksun kişi, kılık kıyafetle, unvan ve sandalye ile değer kazanamaz.

110. Éşekke baş bolsañmu, düşmenge taş bolma.

“Eşeğe baş olsan da, düşmana taş olma.”

Düşmana karşı gevşek, zayıf davranmamak gerektiğini bildirir.

111. Éşekke bilip müñgüz bermigen ħudayım.

“Eşeğe bilerek boynuz vermemiş Allah’ım.”

Bazı insanların yaptığı işleri ya da olayları abartarak anlatması durumunda kullanılır.

112. Éşekke küçün yetmise, ur tokumni.

“Eşeğe gücün yetmezse, vur eğerin altındaki keçeye.”

Birinden alınamayan öcün başka birinden alınması durumunu anlatmak için kullanılır.

113. Éşekniñ tumşuqi aq bolğan bilen yiyişi poq.

“Eşeğin burnu ak olsa da yiyişi bok.”

Yaptığı bir işin yanlış olduğunu bildiği hâlde ısrarla aynı hatayı tekrarlama ya da yapma durumunu anlatır.

114. Éşektin yiqilguçe tögidin yiqil.

“Eşekten düşeceğine deveden düş.”

Boğulursan büyük suda (denizde) boğul.

Hayatta büyük başarılar elde etmek için risk almak gerekir. Büyük risk alıp büyük işlere girersen başarısız da olsan, başarısızlığın normal karşılanır. O nedenle küçük işe değil, büyük işe atılmak gerekir.

115. Éşiki beş tenge, tokumi on tenge.

“Eşegi beş akçe, eyeri on akçe.”

Gelirinden çok gideri olan işler için kullanılır.

116. Éşiki töt çişliq bolmaq.

“Eşegi dört dişli olmak.”

Ummadığı, beklemediği bir anda şansı yaver giden kişiler için kullanılır.

117. Éti uluğ, suprisi quruq.

“Adı ulu, içi boş.”

Namı, şanı, şöhreti olsa da buna layık olamama ya da yaşayamama durumunu anlatır.

118. Étimni tağqa bağlidim, özümni heqqe bağlidim.

“Atımı dağa/ormana bağladım, kendimi Hakk’a bağladım.”

Kendi özgürlüğünü başkalarının ellerine verme durumunu anlatır.

119. Étini behtiyar qoysam, ħuda bermeptu behtini.

“Adını Bahtiyar koysam (da), Allah vermemiş bahtını.”

Bazı insanların adına layık olmadıklarını, adının anlamına uygun yaşayamadıklarını anlatır.

120. Éyitquçi aqıl bolsa, aqlıguçi maqul bolidu.

“Konuşan akıllı olursa, dinleyici makul olur.”

Lafın, sözün mantıklı ve doğru olması gerektiğini anlatır.

121. Ézi hesel, tolisi bimesel.

“Azı bal, fazlası ekşi.”

Azı karar çoğu zarar.

Her şeyin azı makbuldür. Aşırıya kaçan insan zararlarla karşılaşır.

122. Éziz tutsan némini, yeysen şuniñ nénini.

“Aziz tutarsan neyi, yersin onun ekmeğini.”

İnsanın hayata karşı tedbiri nasıl olursa takdiri/kaderi de öyle olur.

G

123. Gaça bolsimu, bayniñ oğli sözlisun.

“Dilsiz olsa bile zengin çocuğu konuşsun.”

Varlıklı kişi, parası ve itibarı ile olmayacak işlerini bile kolaylıkla halleder.

124. Gahida méhman kélidu quyup qoygan öpkidek, gahida méhman kélidu qopup kötige tepküdek.

“Bazen misafir gelir akciğer gibi, bazen misafir gelir dayaklık göt gibi.”

Edebi ile gelen misafir insana huzur verir. Edepsiz ve ahlaksız misafiri ise ağırlamak zor olur.

125. Galdin tamaq ötmeslik.

“Boğazından yemek geçmemek.”

Boğazından geçmemek.

Sıkıntı, stres, heyecan gibi nedenlerle isteksiz yemek, iştahı kesilmek ya da sevdiği bir kimsenin yokluğundan dolayı yalnız başına yemekten üzüntü duymak.

126. Gep bermigen nep bermes.

“Laf vermeyen fayda vermez.”

İhtiyaç duyulduğunda gerekli sözü söylemeyen kurnaz ve cambaz kişiler için söylenir.

127. Gep halta qilmaq.

“Laf torbası yapmak.”

Doğrudan sorunu olan kişi değil, aracı vasıtasıyla olaya ya da duruma itiraz etmek.

128. Gep qilmisam möñ déme, gep qilsam dön déme.

“Konuşsam sus deme, susarsam konuş deme.”

Her insanın kendine göre, kendine has özellikleri olduğunu anlatır.

129. Gep tapquçe galğa tap.

“Laf edeceğine karnını doyur.”

Az konuş, çok çalış.

Söylenen sözlerin etkili ve hatırlanabilir olması için kısa ve öz olması gerekir. Çok konuşmak insana fayda vermez. İnsanı başarıya ulaştıran, her bakımdan güçlü yapan şey çalışmaktır. Çalışıp alın teriyle ekmeğini kazanarak hayatı sürdürmek gerekir.

130. Gep yerde emes, erde.

“Laf yerde değil, erde.”

Er kişi daima az ve öz konuşur ve daima doğruyu söyler. Yapamayacağı sözleri vaat etmez.

131. Gep yüzde yahşi, ussul tüzde yahşi.

“Laf yüze (karşı) iyi, dans düze iyi.”

Ne düşünülüyorsa insanın yüzüne karşı söylemek, kimseden çekinmemek, karşısındakini kıracağım diye kaygılanmamak gerektiğini anlatır.

132. Gepke gep kelgende, atañdin yanma.

“Lafında haklıysan babandan bile çekinme.”

Haklı olunan bir konuda sözünü çekinmeden söylemek gerektiğini anlatır.

133. Gepni bir qilivalmaq.

“Kendi arasında dil birliğı yapmak.”

Ağız birliğı yapmak.

Bir konuda aynı şeyleri yapmak ya da söylemek üzere anlaşmak, söz birliğı etmek.

134. Gepni gepke qoşmaq.

“Lafı lafa eklemek.”

Sohbetin konusunun ortama zarar verebilme ihtimali olduğu zamanlarda, tatsızlık çıkmasını diye başka bir muhabbet açmak ya da konuyu değiştirmek.

135. Gepni qil sigar yerge, suni sep siğer yerge.

“Lafını söyle dinlenecek yerde, suyu dök sinecek yerde.”

Kişi doğru zamanda, doğru yerde, doğru kişilerle konuşmalıdır.

136. Gepniñ bélige tepmek.

“Lafın beline vurmak.”

İki lafin belini kırmak.

Atasözünün anlamı Yeni Uygur Türkçesinde “biri konuşurken söze karışıp onun konuşmasına fırsat vermemek” iken Türkiye Türkçesinde “sohbet etmek” şeklindedir.

137. Gepniñ içide gep bar.

“Laf içinde laf var.”

Lafın içindeki asıl gizlenmiş olan sırrı söylememek.

138. Gepniñ yamini piçir, ulağniñ yamini hiçir.

“Lafın kötüsü fısıltı (fiskos), hayvanın kötüsü katır.”

Kendi aralarında gizlice (fısır fısır) konuşanların tehlikeli kişiler olduğunu anlatır.

139. Geptin qalsañ qal, iştin qalma.

“Laftan kalırsan kal, işten kalma.”

Çok çalışmanın önemini anlatır. Çok laf değil, çok iş üretmek gerekir.

140. Géli yoğınap ketmek.

“Boğazı büyümek.”

Koca boğaz/lı olmak.

Aşırı ölçüde yeme içme isteği olan kişiler için söylenir.

141. Gépi ağzidin çüşüp qalmaq.

“Lafı ağzından düşmek.”

Ne konuştuğunu, nerede, ne zaman, ne söylenmesi gerektiğini bilmeyen, boşboğaz kişilere ithafen kullanılır.

142. Göher boluştin hünerlik boluş artuq.

“İnci olmaktansa hünerli (zanaat sahibi) olmak daha iyidir.”

Bir işi meslek olarak yapacak bilgi ve beceriyi kazanmanın en iyi mevki olduğunu anlatır.

143. Göher yatıdu sayda, tonimisañ nime payda.

“İnci yatar çölde, tanımazsan ne fayda.”

Emek göstermeden kimse feraha ulaşamaz.

144. Göherni alğuçe taştin, ni sevda ötıdu baştin.

“İnciyi alana dek taştan, ne sevdalar geçer baştan.”

Bir işin istenildiği gibi sonuçlanması için gereken çaba gösterilmeli ve gereken çalışma yapılmalıdır.

145. Göş bilen yağ bir tuğqan, piyazniñ köygini köygen.

“Et ile yağ kardeştir, yanan yine soğan olur.”

İnsanın en yakınlarının bile kendisine faydası yoktur.

146. Göş séniñ, ustihān méniñ.

“Et senin, kemik benim.”

Eti senin kemiği benim.

Çocuk velilerinin çocuğun eğitiminde öğretmene ya da ustaya tam yetki verdiğini anlatmak için söylenir.

147. Göş yégenmu oğri, şorpisini içkenmu oğri.

“Eti yiyen de hırsız, çobasını içen de hırsız.”

Ortada kesin işlenmiş bir suça bulaşan kişilerin kendilerini suçtan arındırmak için bahaneler uydurması durumunda kullanılır.

148. Guman imanni qaçiridu.

“Şüphe imanı kaçırır.”

İslâm inancında “şüphe” imana zarar verir. Gereksiz yere şüpheye ve endişeye kapılmamalıdır.

149. Gül gülige kelmeslik.

“Gülü gülüne uymamak.”

Bir işin istenildiği doğrultuda gitmediği zamanlarda kullanılır.

150. Gül üstige gül keltürmek.

“Gül üstüne gül getirmek.”

Gül üstüne gül koklamak/koklamamak.

Atasözü Yeni Uygur Türkçesinde “Yapılmış olan bir şeyin üstüne koyup geliştirerek daha da iyisini yapmak.” Anlamını, Türkiye Türkçesinde ise “Sevdiği birinden başkasını sevmek/sevmemek, başkası ile ilişki kurmak/kurmamak.” Anlamını ifade etmektedir.

151. Güldiri bar yamğuri yoq.

“(Gök) gürültüsü var yağmuru yok.”

Yağmasa da gürler.

Bir şey yapmadığı hâlde çaba sarf ediyormuş, iş yapıyormuş gibi görünme durumunu anlatır.

152. Güldiri bar yamğuri yoq, heyvisi bar mağduri yoq.

“Yıldırım var yağmuru yok, heybeti var mağduru yok.”

Sesi ne kadar çok çıksa da ne kadar güçlü olsa da elinden bir şey gelmemek.

153. Glni söygen tiki­ninin qorqmas.

“Gl seven dikeninden korkmaz.”

Gl seven dikenine katlanır.

İnsan, sevdiği kimse ya da iş yüzünden gelecek sıkıntılara dayanır.

154. Glniň gzelli­ki hs­nide, adamnı­n gzelli­ki qelbide.

“Gln güzelliği dalında, insanın güzelliği kalbinde.

İnsan i­in önemli olan kalbinin güzelliğidir.

155. Glniň serhili gl arisida, erniň serhili el arisida.

“Gln kralı gl arasında, adamın kralı millet arasında.”

Bahadır (kahraman) ve faziletli (erdemli) bir adamın halkın i­inde yetişmesi durumunu ifade eder.

156. Glzarda etirniň kedri bolmas.

“Gl bah­esinde parfümün değeri olmaz.”

Güzel, güzelliğin i­indeyken bir değer ifade etmez. Bir şey/kişi ancak diğerlerinden farklı olursa, bir fark yaratırsa değeri anlaşılır.

157. Gr­tin hever yoq, sevze dem yemtu.

“Havu­tan haber yok, pirin­ dem yemiş.”

Bir işi kimseye söylemeden, habersizce yapıp bitirme durumunu anlatır.

Ġ

158. Ġadayġaġa ġaday, kökke yetk­e, eġilgenge eġil bşi­ yerge yetk­e.

“Başkaldırana başkaldır göge kadar, baş eġene baş eġ yere kadar.”

İyilik yapana iyilik, kötülük yapana kötülükle muamele etmek, normal bir durumdur.

159. Ğancuĝida körüşmek.

“Öteki tarafta görüşmek.”

Bu dünyada görüşmesi, buluşması imkânsız olanların, öbür dünyada (ahirette) görüşebileceklerini anlatır.

160. Ğelbe qaçmas köñül qoyğan kişidin, alar hosul ecir qılğan işidin.

“Başarı kaçmaz gönül koyan kişiden, alır emeğinin meyvesini yaptığı işinden.”

Bir işe gönül vererek, içinden gelerek, ciddî bir şekilde çalışmanın önemini anlatır.

161. Ğelbe téz yügürğenniñ emes, zérilmey yügürğenniñ.

“Başarı hızlı koşanın değil, bıkmadan koşanıdır.”

Bir işi sonuna kadar sabırla yapabilmek büyük iştir. Kazananlar bıkmadan çalışanlardır.

162. Ğelbidin kéyin qehriman köp.

“Galip geldikten sonra kahraman çok olur.”

Hiçbir iş yapmadığı hâlde, iş bittikten sonra herkese akıl vererek kendini övdürmeye çalışan kişileri anlatır.

163. Ğeyret qıldıñ ğop qıldıñ, minnet qıldıñ yoq kıldıñ.

Gayret ettin iyi ettin, minnet ettin yok ettin.

Bir kişi emek verip de birine minnet ederse, boyun eğip yalvarırsa onun bir faydasının, bereketinin olmayacağını anlatır.

164. Ğeyvethor dep toymas, aç köz yep toymas.

“Gıybetçi konuşup doymaz, aç gözlü yiyip doymaz.”

Gıybet ve dedikodu yapan insanlardan uzak durmak gerektiğini anlatır.

165. Ğémi köpniñ béşi pes, bilimsizniñ küni tes.

“Ganı çok olanın başı eğik, bilimsizin günü zor.”

İlim almanın, öğrenmenin çok önemli olduğunu anlatır.

166. Ğidiqini keltürmek.

“Ğıdığını getirmek.”

Ğıcık etmek.

İnsana yabancı gelen, uymayan söz ve hareketlerle başkalarına kötü tesir etmeyi anlatır.

167. Ğidiqlap baqmaq (körmek).

“Ğıdıklamak.”

Damarına basmak.

Bir kişi ile uğraşmak ya da sinir etmek, kızdırmak.

168. Ğizayıñ ğayıptın emes, méhnnettın.

“Yemeğin ğayıpten değil, emekten.”

Huzurlu ve saadetli bir yaşam çalışmakla elde edilir.

169. Ğocam ete bilen, hénim pete bilen.

“Hocam yarın ile, prenses gezmek ile.”

Tembel ama zengin kişiler, günlerini gezip dolaşarak, faydasız ve verimsiz kullanarak geçirirler.

170. Ğora ürükni körse ala boluptu.

“Kayısı eriği görünce olgunlaşmaya başlamış.”

Bir kişinin diğer bir kişinin yaptığını kıskanıp aynısını yapması ya da elde etme girişiminde bulunması durumunu anlatır.

171. Ğulaçqa çidap, ğeriçqa çidimaptu.

“Kulaca dayanıp, karışa dayanamamış.”

Her işin sonuna kadar çaba göstermek gerektiğini anlatır.

172. Ğulaçqa çidap, ğeriçqa çidimasliq.

“Kulaca dayanıp karışa dayanamamak.”

Bir işin sonuna geldiğinde vazgeçmeyi anlatır.

173. Ğuliçi tügep, ğeriçi qalmaq.

“Kulacı bitip karışı kalmak.”

Çoğu gitti, azı kaldı.

Bir işin çoğunun bitip az bir kısmının kaldığını anlatır.

H

174. Hakçi unçini körelmeptu.

“Boyacı uncuyu çekememiş.”

Hasetlik ve kıskançlığın kötü olduğunu bildirir.

175. Halal yégenniñ savabi bar, haram yégenniñ hésabı bar.

“Helal yiyeenin sevabı var, haram yiyeenin hesabı var.”

Yüce Allahın yasak ettiği yollardan, emeksiz ve haksız olarak bir şeye sahip olmak haramdır. Bu çeşit kazançların ahirette hesabı sorulacaktır. Doğrulukla, dürüstlükle ve ahlakla elde edilen kazancın ise ahirette mükâfatı vardır.

176. Halavet körey déseñ, capadin qorqma.

Güzellik görmek istiyorsan zorluktan korkma.

Zorluklarla mücadele edip yılmadan çalışanlar, güzel sonuçlar elde ederler.

177. Haliñğa béqip hal tart, haltañğa béqip un tart.

“Haline bakıp (göre) hesabını yap, torbana bakıp (göre) un al.”

Ayağını yorganına göre uzat.

Giderini gelirine uydur. Harcamaların gelirini aşmasın (Aksoy, 2008: 166).

178. Halvini hékim yer, tayaqni yétim yer.

“Helvayı zengin yer, dayağı yetim yer.”

Zengin kişiler elindeki imkânlarla birçok sorunu engellerler ve rahat yaşarlar. Garip, kimsesiz ve yoksul kişiler ise sorunlarla uğraşmak zorunda kalırlar.

179. Haraq çıkar başqa, toldurar közni yaşqa.

“Alkol çıkar başa, doldurur gözü yaşla.”

Her tür zararlı alışkanlığın, alkollü içeceğin son derece zararlı olduğunu anlatır.

180. Haraq padişaktur, müselles vezir, néşe paskinidur boza binezer.

“Alkol padişaktır, müselles⁶ vezir, tütün pislıktır, boza binazar/bakılmaz.”

Alkol, tütün gibi maddeler ne kadar övölüp özendirilmeye çalışılrsa da zararlıdır.

181. Haram qoştun éşingä, piçaq saldıñ céniñga.

“Haram kattın aşına, bıçak sapladın canına.”

İnsan için haram yemek kendine bıçak saplamak kadar kötüdür. Bu nedenle helal yemek, haramlardan kaçınmak gerekir.

182. Harğandin hal sora, gep sorima.

“Yorulana hâlini sor, soru sorma.”

Çalışan kişinin hâlinden anlayanlar, ona nasıl olduğunu sorarlar. Anlamayan kişiler ise gereksiz sorular sorarlar.

183. Harğanga yataq yoq, açqanga tamaq yoq.

“Yorulana yatak yok, acıkana yemek yok.”

Çok çalışıp hiçbir şey elde edemeyenler için kullanılır.

184. Harva ağdurulğandin kéyin eqıl körsetkuçi köp bolur.

“Araba devrildikten sonra akıl veren çok olur.”

Araba devrilince (kırıldıktan sonra, kırılınca) yol gösteren çok olur.

Tehlikeyi daha önce kimse haber vermez, ama kötü sonuç meydana geldikten sonra herkes “yanlış yapmışsın, şöyle bir yol tutmalıydın, böyle davranmalıydın” diye akıl satar (Aksoy, 2008: 149).

185. Harvida toşqan ovlımaq.

“Arabada tavşan avlamak.”

İnsanın hedeflerine ulaşabilmesi için sabretmesi gerekir. Sabredildiği takdirde güzel sonuçlar doğar.

⁶ Alkollü bir içki türü.

186. Havayi-hevesniñ béşi köl, ayığı çöl.

“Boş hevesin başı göl, sonu çöl.”

Olmayacak bir hayalin peşinden giden insanların sonu kötüdür.

187. Haya bilen eħlaq, aç a bilen siñil.

“Edep ile ahlak, abla ile bacı (gibidir).”

Edep ile ahlak birbirinden ayrılmaz bir bütündür.

188. Hayatta ھuşallıqtin azap köp, cavabtin sual köp.

“Hayatta mutluluktan azap çok, cevaptan soru çok.”

İnsanların hayatının dümdüz gitmeyeceğini, inişli çıkışlı seyredeceğini anlatır.

189. Hayvan balisi baqsañ ağızı-burnuñni yağ éter, adem balisi baqsañ ağızı- burnuñni qan éter.

“Hayvan yavrusu beslersen ağızını burnunu yağ eder, insan yavrusu beslersen ağızını burnunu kan eder.”

Çocuk yetiştirmenin ne kadar zor ve meşakkatli olduğunu anlatır.

190. Hayvanğa helep kérek, ademge edep kérek.

“Hayvana yem gerek, insana edep gerek.”

Her canlının maddî manevî gereksinimleri vardır. İnsanı diğer canlılardan ayıran özellik edep, hayâ ve davranış biçimleridir. İnsanın bu özelliklere sahip olması gerekir.

191. Heq déseñmu halal al pulni, térikta boluvélip sundurma qolni.

“Hak söylediğinde helal al parayı, boş bekleyip uzatma/açma elini.”

Kişinin kimseye minnet etmeden, haram ve hileye bulaşmadan, alın teri ile çalışarak helal kazanç elde etmesi gerekir.

192. Heq égiler sunmas.

“Hak eğilir kırılmaz.”

Doğru ne eğilir ne bükülür.

Hakikat üstünde ne kadar gıybet yapılırsa yapılsın, ne kadar oynanırsa oynansın onun aslı katiyyen bozulmaz, gerçek hâli daima korunur. Gerçek asla değişmez.

193. Heq sözniñ toqmiqi bar, yalğan sözniñ qorqmiqi bar.

“Hak sözün tokmağı/sopası var, yalan sözün korkması var.”

Hakikatin bir gün mutlaka açığa çıkacağını ve onun cezasının olacağını bildirir.

194. Heqni heq sözle yaman bolmaydu, rengiroyuñ ebedi saman bolmaydu.

“Hakkı/doğruyu hak/doğru söyle kötü olmaz, rengin ebedi sararmaz.”

Doğruluğun olduğu yerde hiç kimse utanç duymaz ve hiç kimsenin yüzü kızarmaz.

195. Hemme qazanda qayniğan.

“Her kazanda (tencerede) kaynayan.”

Hayatı boyunca başından birçok iyi ya da kötü olay geçirmiş kişiler için kullanılır.

196. Her bir sarañ dégende bir çişlem göşi sarañ bolar.

“Her bir deli denildiğinde bir parçası deli olur.”

Bir adama kırk gün (deli dersin deli, akıllı dersin akıllı) ne dersin o olur.

Sürekli telkinle bir kişinin bilinçaltına birtakım inançlar, duygular yerleştirilebilir (Aksoy, 2008: 191).

197. Her kişi bolmisa horun, bolur bay hemmidin burun.

“Herkes olmazsa tembel, olur zengin herkesten önce.”

Tembellik etmeyip çalışan kişiler, hedeflerine herkesten önce ulaşırlar.

198. Her kişi öz gémide, kör kişi köz gémide.

“Herkes kendi gamında, kör insan göz gamında.”

Herkesin kendine göre dertleri vardır.

199. Here hesel çiqidiğan gülñi bilidu.

“Arı bal çıkaracak gülü iyi bilir.”

Kişi kendi menfaati için nereden, kimden ve nasıl faydalanması gerektiğini bilir.

200. Heridin qorqmıgan hesel alar.

“Arıdan korkmayan bal alır.”

Hedefe giden yolda bazı sorunlarla, zorluklarla karşılaşılabilir. Ancak sabredip risk alındığı takdirde, güzel sonuçlar alınır.

201. Heriket-beriket, horundin neri ket.

“Hareket bereket, tembelden uzağa git.”

Hareketin, çalışmanın, değişikliğin olduğu yerde verim artar ve bolluk olur. Onlardan etkilenmemek için tembel kişilerin ortamında bulunulmamalıdır.

202. Heriket qilip yigen tamaq tenge quvvet, heriket qilmay yigen tamaq ğemge quvvet.

“Hareket ederek yenilen yemek tene (vücuda) kuvvet, hareket etmeden yenilen yemek gama kuvvet.”

Çalışmak insanı aklen ve fiziken sağlıklı ve dinç tutar.

203. Heriket qilsaŋ beriket taparsen, iħlas qilsaŋ meripet taparsen.

“Hareket edersen bereket bulursun, iħlâs edersen marifet bulursun.”

Sürekli, sabırla ve iħlasla çalışılan yerde hem verim artar hem bolluk olur.

204. Harikette beriket.

“Harekette bereket vardır.”

Nerde hareket orda bereket. / Harekette bereket vardır. /Hareket olmadan bereket olmaz.

Durmadan çalışılan yerde verim ve bolluk artar (Aksoy, 2008: 396).

205. Herqandaq iş bilmesliktin emes, qilmasliqtin qalar.

“Her iş bilmemekten değil, yapmamaktan kalır.”

Bilgi sahibi olduğu hâlde bir işi yapmak için çaba göstermeyip faaliyete geçmeyen kişiler için kullanılır.

206. Heselni köp yése emen tétiydu.

“Balı çok yiyince tadı ekşi gelir.”

Bal yiyen baldan usanır.

Her şeyin bir ölçüsü ve bir sınırı vardır. Bunları ihlâl eden, aşırıya kaçan insan istediği zevki alamaz ve zararlar karşılaşır.

207. Heselniñ herisi bar, gülñiñ tikini bar.

“Balın arısı var, gülün dikenini var.”

Gülü seven dikenine katlanır.

Yaşanan her başarı ve mutluluğun yanında, bu sürecin parçası olan küçük olumsuzluklar da mevcuttur. Güzel bir şeye sahip olan ya da olmak isteyen kişi, bu rahatsız edici şeyleri hoş karşılamalıdır.

208. Heyyarniñ küçi az, hilisi köp.

“Dilencinin gücü az, hilesi çok.”

Sahtekârlık ve dolandırıcılık ile para elde eden, insanların duygularını sömürüp geçimini sağlayan kişiler için kullanılır.

209. Hésapta bar hemdemde yoq.

“Hesapta var dostlukta yok.”

Söz olarak söyleyip söylediğini uygulamaya (faaliyete) geçirmeyen kişiler için kullanılır.

210. Himmitiñge köy, millitiñni söy.

“Kendini geliştir, milletini sev.”

Vatanını, milletini seven kişilerin çok çalışıp ülkesine ve halkına katkıda bulunması gerekir.

211. Hiylilik işta heyir yoq.

“Hileli işte hayır yoktur.”

İnsanları samimi ve dürüst olmaya çağırır.

212. Horunğa hoylidiki sumu yiraq.

“Tembele avludaki su bile çok uzak.”

İşi yapmayı sevmeyen, tembel insanları anlatmak için kullanılır.

213. Horunğa iş buyursañ, saña eqil körsitidu.

“Tembele iş buyursan sana akıl verir.”

Tembele iş buyur (buyurursan) sana akıl öğretsin (öğretir).

Tembel, kendisine buyrulan işi yapmamak için ya onun yapılmasını gerekli bulunmadığını söyler; ya da buyrulan biçimde değil, kendisinin işine geldiği biçimde yapmayı önerir (Aksoy, 2008: 446).

214. Horunluqtin bala kéler başqa, işçanliqtin gül üner taşqa.

“Tembellikten bela gelir başa, işçimenlikten gül çıkar taş’a.”

Tembel olmak insana ve onun sosyal hayatına zarar verir. Türlü sıkıntılarla karşılaştırır. Çalışkan kişi ise hedeflerine ulaşır güzel sonuçlar elde eder.

215. Horunniñ ađrinmaydıǵan işi yoq.

“Tembelin üşenmediği/erinmediği iş yok.”

Çalışmak istemeyen tembel bir insana, ne iş verilirse verilsin yapmak istemez.

216. Horunniñ tapaviti az, béhilniñ sahaviti az.

“Tembelin geliri az, cimrinin hayır işi az.”

Tembel kişi çalışmadığı için az kazanır ya da hiç kazanmaz. Cimri kişi ise elinde olduğu hâlde kimseyle paylaşmaz.

217. Höl yağaçni quruq yağaçqa tañmaq.

“Yaş ağacı kuru ağaca bağlamak.”

Kişinin meyline ve isteğine bakmadan bir işin zorla yaptırılması durumunu anlatır.

218. Höpüpni yuñuzlimay yeydiǵan.

“Hüthüt kuşunu kafasıyla beraber yiyen.”

İyi ile kötüyü ayırt edemeyen insanları anlatır.

219. Hörmət dost bar yerde, bulbul gül bar yerde.

“Hürmet, dost olan yerde, bülbul, gül olan yerde.”

Herkes saygı gördüğü ortamda bulunmayı arzu eder.

220. Hörmət qilsaŋ çoŋğa, işiŋ tartar oŋğa.

“Hürmet edersen büyüğe, işin gider iyiye.”

Tecrübeli insanların sözleri dinlenip uygulandığı takdirde, güzel sonuçlar ortaya çıkar.

221. Hünər éqip turğan bulaq, bilim yenip turğan çirağ.

“Zanaat/ustalık akıp duran çeşme, bilim yanıp duran ılık.”

İnsan için sanat/zanaat ve bilginin son derece gerekli olduğunu anlatır.

222. Hüniri bar qul ölmes.

“Mesleği/zanaatı olan kul ölmez.”

Kişileri meslek, zanaat sahibi olmaya çağırır.

223. Hüniri yoq kişiniŋ mezzisi yoq işiniŋ.

“Mesleği olmayan kişinin, tadı yok yaptığı işin.”

Varsa hünərin, var her yerde yerin; yoksa hünərin, var her yerde yerin (üzül, git her yerde kendini acındır).

Hünerli kişinin toplum içinde her zaman iyi bir yeri vardır. Hünersiz kişi de nereye gitse işe yaramadığına, niçin bir iş yapmadığına üzülür (Aksoy, 2008: 459).

H

224. Həltə koçığa kirip qalmaq.

“Çıkmaz sokağa girmek.”

Çıkmaz sokağa girmek.

Çözümlemeyecek, içinden çıkılmayacak bir duruma düşmek.

225. Hanga yarıǵan eǵım, yazǵa yarımaptu.

“Hanın beǵendiǵı aşı, divane beǵenmemiş.”

Herkesin beǵendiǵı bir işi, o işi beceremeyen kıskanç kişilerin beǵenmediǵini anlatır.

226. Hatadin qalsañ qal, qatardin qalma.

“Hatadan kalırsan kal, sıradan kalma.”

Hata yapılsa dahi, herkesin tuttuǵu yolu bırakıp ayrı bir yolu takip etmemek (farklı yoldan gitmemek) gerekir.

227. Hatalaşqanni keçür, hatalıqni keçürme.

“Hata yapanı affet, hatasını affetme.”

Hata yapan kişi affedilebilir. Fakat hatasının farkına varması gerekir. Hatasını düzeltmesi gerekir.

228. Heqniñ depiǵa usul oynımaq.

“Milletin tefiyle dans etmeyin.”

Başkasının doldurmasıyla, kışkırtmasıyla iş yapmamak gerekir.

229. Heqniñ işiǵa, tomuzda koli toñlaptu.

“Milletin işi için temmuzda eli donmuş.”

Başkalarının işine ciddî bakmayan, önemsemeyen kişileri anlatır.

230. Helpem külmeydu, külse teliqip qalidu.

“Hoca gülmez, gülerse kahkahaya boǵulur.”

İmam osurursa cemaat sıçar.

Bir toplumda veya iş yerinde yetkili olan yöneticiler ve önde gelenler küçük kusur ve hata işlerlerse, onların yönetimindeki halk veya kişiler daha büyük kusur ve suç işlerler.

231. Hénimniñ qéşığa baqmay, etken éşığa baq.

“Hanımın kaşına bakma, yaptığı işine bak.”

Kadının, hanımın, eşin kaşına gözüne, yani güzelliğine değil yaptığı işe, yani becerikliliğine bakılmalıdır.

232. Héridariñ bolmisa, zibalıñniñ haciti.

“Müşterin olmazsa, esnaflığın lüzumu yok.”

Bir işi yapabilmek için uygun ortam ve koşulların olması gerekir. Eğer şartlar mevcut değil ise o işin yapılmasına gerek yoktur.

233. Hiris qılğan yolvastin, hiciyip turğan it yaman.

“Hırslı aslandan, gülümseyen köpek kötüdür.”

Hırsla hiçbir zaman bir sonuca varılamaz.

234. Hiyanetlik dosttin diyanetlik düşmen hop.

“Şerefsiz dosttan şerefli düşman iyidir.”

Şerefsiz dosttan şerefli düşman iyidir.

Şerefsiz kişi dost bile olsa güvenilmezdir ve bir gün zarar verebilir. Şerefli kişi ise düşmanlık yaparken bile adil ve dürüst davranır. Bu nedenle ilişkilerde kişinin şerefli, onurlu olmasına dikkat edilmelidir.

235. Horiki ösüp qalmaq.

Haddini aşmak.

Haddini aşmak.

Ölçüsüz davranmak, aşırı gitmek, çok omak, ölçüyü kaçırmak.

236. Huda urğanni, hudavendikam qoşlap uruptu.

“Hüda’nın vurduğunu, Allah’ım yine vurmuş.”

Belanın kazanın peş peşe, üst üste geldiğini anlatır.

237. Hodayim berse, peygamber ğiñ qilmaptu.

“Allah’ım verirse, peygamberin gıkı çıkmaz.”

İnsanlar için iyi ya da kötü her şeyin “Allah” tarafından geldiğini anlatır.

238. H dayim  u a paq  a quyruq bermigen.

“Allah’ım bilerek kurba aya bile kuyruk vermemiş.”

Koltuk sevdalısı insanlar, bulunduğu mevkinin yetkilerinden faydalanarak kötülük yaparlar.

239. H ptendin q  ip taravi e tutulmaq.

“Ak am namazından kaçarken, teravihe tutulmak (yakalanmak).”

Ya murdan kaçarken doluya tutulmak.

Bir tehlikeden, g   bir durumdan kaçarken daha kötüsüyle kar ıla mak.

240. H  amet i bolmay dise , temeger bolma.

“Yalaka olmak istemiyorsan, tamahkâr olma.

Gereğinden çok mal mülk, yiyecek içecek elde etmek isteyen kişinin, arzularını elde edebilmesi için üstündekilere iki yüzlü ve sırna ık şekilde davranmaması, tamahkar olmaması gerekir.

241. H  yaqmasqa i  buyursan altıncı ayda qoli tonlar.

“Tembele i  buyurursan, altıncı ayda (haziranda) eli donar.”

Tembel insana en uygun şartlarda i  verilse bile o i i yapmamak için her türlü bahaneyi üretir.

242. H  yaqmasqa i  buyursan  an a aqil   iter.

“Tembele i  buyurursan, sana akıl   retir.”

Tembele i  buyur (buyurursan) sana akıl   retsin (  retir).

Tembel kendisine buyurulan i i yapmamak için, ya onun yapılmasına gereklilik bulunmadığını söyler; ya da buyurulan biçimde değil, kendisinin içine geldiği biçimde yapmayı önerir (Aksoy, 2008: 446).

 

243.    at tarisa  an tu tartmaslik,  an tu tartsa    at tartmaslik.

“At çekse fayton y r memi , fayton yürüse at  ekememi .”

Birlik ve beraberlik içinde hareket etmeyenleri anlatır.

244. İç köyeriñ bolmisa, içim köyidu déme.

“İçini yakan/sevdiğin yoksa içim yanıyor deme.”

İnsanın çok sevdiği bir işinin olması gerektiğini anlatır.

245. İç peş tartişip qalmaq.

“Birbirinden hoşlanmak.”

Birbirine karşı hisleri olmak, elektrik almak, anlamında kullanılır.

246. İçi boş tuñ daraylaydu.

“İçi boş kova çok ses çıkarır.”

Boş teneke çok tıngırdar.

Bir konuyla ilgili kulaktan dolma, yarım yamalak bilgisi olanlar kendini ön plana çıkarmak amacıyla çok konuşarak bilgiçlik taslamaya çalışır.

247. İçi pişmisa téşiğa çıqmas.

“İçi pişmezse dışına çıkmaz.”

Herhangi bir fikir ortaya çıkmadan önce kişi ilk önce onu iç dünyasında uzunca bir süre düşünür, hayal eder.

248. İçi tarğa dunyamu tar körüner.

“İçi dara dünya da dar görünür.”

İnsanın güler yüzlü ve mütevazı olması gerektiğini anlatır.

249. İçi tarniñ qorsiqığa तरीq patmas.

“İçi darın karnına bir pirinç bile sığmaz.”

Gönlü dar, kıskanç insanlar hiç kimseyle anlaşılamazlar.

250. İçi yamanni dost déme, zasuyi göş deme.

“İçi kötüye dost deme, ciğere et deme.”

Kötü ve kıskanç insanlar kendisine ve çevrelerine fayda sağlamazlar.

251. İçi yamanniñ köñli huş bolmas.

“İçi kötünün gönlü hoş/ferah olmaz.”

Niyeti kötü olanın içi hiçbir zaman ferah (rahat) olmaz.

252. İçide roza tutup, téşida héyit oynaptu.

“İçinde oruç tutup dışında bayram kutlamış.”

Dıştan mutlu ve neşeli gözüken insanların, içlerinde birçok derdi olabileceğini anlatır.

253. İçimlik bala emes, içimlikke bériliş bala.

“İçki bela değil, içkiye bağlanmak bela.”

Kötü yola girmenin insanlar için çok tehlikeli olduğunu anlatır.

254. İçimu qara, téşimu qara.

“İç de kara, dış da kara.”

Cahil ve aptal insanlar için kullanılır.

255. İçken süyüñni aççıq déme, yatqan yériñni qattiq déme.

“İçtiğin suya acı deme, yattığın yere sert deme.”

Hangi durumda olunursa olunsun, şükretmeyi bilmek gerekir.

256. İğisi razi bolmiğan aş qorsağ ağıtır.

“Sahibinin helal etmediği yemek karın ağrıtır.”

Birinin razı olmadığı hâlde hakkını yersen, sana zarar verir.

257. İğiz oqurğa ésilmaq.

“Yüksek yerde asılı kalmak.”

Birinin imkânı olmayan işleri yapmak zorunda kaldığı ya da birinin makam mevki için yukarıya tırmandığı durumlarda kullanılır.

258. İhlasmen köpeyse, işen kutraydu.

“İhlâslılık/dindarlık çoğalırsa, imam kudurur.”

Mevkisinden ötürü bir kişiye saygı gösterenlerin artması hâlinde, kişi haddini aşar.

259. İhtida qilsam imamğa, esqatmidi bir nanğa.

“Biat etsem de imama, yaramadı bir işe.”

Hayatta güvendiğimiz kişiler, zaman içinde bizi hayal kırıklığına uğratabilirler. Güvenilen kişinin güveni zedelemesi durumunda söylenir.

260. İkki dunyaliq boluşup ketmek.

“İki dünyalı olmak.”

Yollarını ayıran dostlar ya da arkadaşlar arasında problem (kavga, tartışma) olduğu zaman kullanılır.

261. İkki iştanni artuq yirtqan.

“İki pantolon fazla eskiten.”

Bir gömlek fazla eskitmiş olmak.

Yaşı ve tecrübesi olan, görmüş geçirmiş, bilgi sahibi kişiler için kullanılır.

262. İkki qolini burnıǵa tiqip kelmek.

“İki elini burnuna sokup gelmek.”

Bir yere giderken hiçbir şey almadan, eli boş gitme durumunu anlatır.

263. İkki qoşqar soquşsa bõriniñ qorsiqi éçiptu.

“İki kuzu didişse kurdun karnı acıkırmış.”

Kardeşler kavga ederse, düşman sevinir, düşmana fırsat doğar.

264. İkki nan tapsa birini dap çaptu.

“İki ekmek bulursa birini davul yapmış.”

Küçük bir başarı elde edip bu başarıyı abartmak, büyütme, anlamında kullanılır.

265. İkki otturida qalmaq.

“İki arada kalmak.”

İki arada bir derede kalmak.

Bir iş hakkında karar vermede zorlanıldığı durumlarda kullanılır.

266. İkki öyniñ qurğunluqi bir öyge aş bolar.

“İki evin tasarrufu bir eve aş olur.”

Aile geçimi sağlarken israf etmeden tasarruflu bir şekilde yaşamak gerekir.

267. İkki puti bir ötükke tiqilmaq.

“İki ayağı bir çizmeye tıklmak.”

İki ayağı bir pabuca girmek/sığmak.

Bir işi yaparken zor ve sıkıntılı duruma düşmek.

268. İkki sekkiz on alte.

“İki sekiz on altı.”

İki kere iki dört.

Atasözü Yeni Uygur Türkçesinde “işlerin düşünüldüğü gibi yolunda gittiği zamanlarda” kullanılır. Türkiye Türkçesinde ise *İki kere iki dört*. “Gerçekliğinden şüphe edilmeyecek kadar açık ve net.” Anlamını ifade etmektedir.

269. İkki yahşi ariside qıl üzülmes.

“İki iyi arasında kıl kopmaz.”

İnsanların birbirleriyle barış içinde olmaları gerektiğini anlatır.

270. İlimsiz adem-mévisiz dereh.

“İlimsiz adam meyvesiz ağaçtır.”

Bilgisiz insan, meyvesiz ağaca benzer.

Okuyup bilgi sahibi olmayan cahil kişiler, meyvesiz ağaçlar gibi insanlığa fayda sağlamazlar.

271. İlitipatniñ çoñ-kıçıqi yoq.

“İltifatın büyük küçüğü olmaz.”

İyilik yapmanın azı çoğu yoktur. Ne kadar yapılırsa yapılsın iyilik değerlidir.

272. İlla-billa eliyul-ezim, hemmini yep bolmaq yenimu lazim.

“İlla billa aliyyül azim, hepsini yemeyin bize de lazım.”

İnsanların birbirlerine karşı insaflı davranması gerekir.

273. İnaq elde rehim köp, inaqsız elde vehim köp.

“Barış olan ilde rahmet çok, barış olmayan ilde kötülük çok.”

Kişiler arasında şefkat ve merhametin önemli olduğunu anlatır.

274. İnaqsızniñ sözi kül, inakliqniñ sözi gül.

“Geçimsizin sözü kül, geçimlinin sözü gül.”

İnsanlarla geçimli ve uyumlu olmak kişinin kendisine ve karşısındakilere huzur verir.

275. İnek telmürmise, buqa arğamça üzmes.

“İnek kaşınmazsa, boğa dokunmaz.”

Bir olayda suç, iki taraflıdır. Yalnız tek tarafın suçu olmaz.

276. İnsapi yok bala, süti yoq kala.

“İnsafı olmayan çocuk, sütü olmayan inehtir.”

Çocuklara ahlakî eğitim vermenin ve insafı olmayı öğretmenin önemini anlatır.

277. İnsaplik dost ayrılmas. / Hésapliq dost ayrılmaz.

“İnsafı dost ayrılmaz. / Hesaplı dost ayrılmaz.”

Dostlar arasında her yönden birlik ve beraberlik içinde olmanın gerekli olduğunu anlatır.

278. İnsapsiz qoşuq salsa yette otlaptu.

“İnsafsız yemeğe kaşık salsa yedi kez yer.”

Bazı insanların terbiyesizlik yaptığı, haddini aşp ölçüyü kaçırdığı zamanlarda kullanılır.

279. İrade çenişşqa bağliq, bilim toplaşqa bağliq.

“İrade sağlamlığa bağlı, bilim toplamaya bağlı.”

Yararlı bilgileri toplayıp faydalanmak gerekir.

280. İradisi çin adem, el içide çin adem.

“İradesi sağlam adam, el/millet içinde sağlam adam.”

İradesi güçlü, idealist olan kişiler bir gün halkın desteğini arkasına alırlar.

281. İrgayniñ égilgini sungini, erniñ uyalgini ölgini.

“Ağacın eğileni kırılır, erin utananı ölür.”

Utanç ve namus duygusu, erkek için zaruridir.

282. İsrıpçiliq nede emgek qilmiğan yerde

“İsraf nerede, emek verilmeyen yerde.”

Gereksiz yere aşırı harcamalarda bulunmamak gerekir.

283. İssitqan aşniñ temi bolmaydu.

“Isıtılan aşın tadı olmaz.”

Her işi zamanında yapmak gerekir. İş işten geçtikten sonra yapılan işin faydası olmaz.

284. İş ömlükte, küç birlikte.

“İş toplulukta, güç birlikte.”

Birlik ve ittifak içinde yapılan her işin üstesinden başarıyla gelinebilir.

285. İş seni yeñmisun, sen işni yeñ.

“İş seni yenmesin, sen işi yen.”

Sen işten değil iş senden korksun.

İşin insanı zor ve sıkıntılı duruma sokmasına, engellemesine izin vermeden işi zamanında yapmak gerekir.

286. İş ustisidin qorqar.

“İş ustasından korkar.”

İşin ehli olan kişinin gözünden hiçbir şey kaçmaz.

287. İşçan bolsañ éşniñni yeysen, horun bolsañ béşniñni yeysen.

“Çalışkan olursan aşını yersin, tembel olursan başını yersin.”

Çalışmak, insandaki hantallığı, isteksizliği ve uyuşukluğu söküp atar; onu canlı, yetenekli ve verimli kılar. Ruhen ve bedenlen güçlendirdiği gibi, maddî yönden de kazançlı yapar.

288. İşçan hotun tamaqqa amraq, horun hotun tayaqqa amraq.

“Çalışkan kadın yemeği sever, tembel kadın dayağı sever.”

Tembel insanlar şiddete maruz kalabilirler.

289. İşçanniñ puli tügmes, bedhecniñ qerzi tügmes.

“Çalışkanın parası tükenmez, tembelin borcu tükenmez.”

Çalışkanlığın, tasarrusun, iktisatlı olmanın gerekliliğini anlatır.

290. İşendürey déseñ heqni, altundek qıl gepni.

“İnandırmak istiyorsan milleti, altın gibi yap sözlerini.”

İnsanları ikna etmek istiyorsan, mantıklı ve güzel kelimeler kullanman gerekir.

291. İşengen tağda kiyik yatmaptu.

“Güvendiğin dağda geyik yatmamış.”

Güvendiği dağlara kar yağmak.

Hayatta güvendiğimiz kişiler, zaman içinde bizi hayal kırıklığına uğratabilir. Bu deyim güvenilen kişinin güveni zedelemesi durumunda söylenir.

292. İşenme sen dostuñğa, saman tıqar postuñğa.

“Güvenme sen dostuna, saman tıkar postuna.”

Güvenme dostuna, saman doldurur postuna.

Dost sandığın birtakım kimseler, çıkarları söz konusu olduğunda sana kolaylıkla kötülük edebilirler.

293. İşığa qarap iştiyini bil, sözige qarap niyitini bil.

“İşine bakıp yediğini bil, sözüne bakıp niyetini bil.”

Bir insanın nasıl bir kişiliğe sahip olduğunu anlamak için işindeki ahlakına bakmak gerekir.

294. İşik oçuq bolsimu sorap kir.

“Kapı açık olsa da izin isteyerek gir.”

Başkasını ve kendisini zor duruma düşürmemek gerekir.

295. İşiktin çıqsan havağa baq, kişige yoluqsan çirayığa baq.

“Kapıdan çıkarsan havaya bak, insana rastlarsan yüzüne bak.”

Bir işi o anın gerektirdiği şart ve durumlara göre yapmak gerekir.

296. İşiq oti püv dégenge öçmes.

“Aşk ateşi püf deyince sönmez.”

Aşkın insanın içinde kolay kolay bitmeceğini anlatır.

297. İşlep tapqan halal bolidu, haram yégenni huda uridu.

“Çalışıp kazandığın helal olur, haram yiyeceğini Allah vurur/çarpar.”

Doğrulukla, dürüstlikle ve ahlakla çalışarak kazananlar, gönül rahatlığı ile harcarlar.

298. İşligenniñ yüzi yoruq, işlimigenniñ yüzi çoruq.

“Çalışanın yüzü parlak, çalışmayanın yüzü çarık.”

İşleyen demir ışıldar.

Çalışmakla insanın mertebesinin yukarı çıkacağını, çalışmanın önemini anlatır.

299. İşlisen alisen qaplap aş, işlimisen qalisen tatilap baş.

“Çalışırsan alırsın fazla aş, çalışmazsan kalırsın okşayıp baş.”

Kazanmak için çalışmak gerekir. Çalışkan kişi kimseye muhtaç olmadan ekmeğini kazanarak yaşamını sürdürür.

300. İşni qil ep bilen, balañni başqur gep bilen.

“İşi yap düzen ile, çocuğunu yönet laf ile.”

Çocuğu güzel sözlerle eğitip büyütmek gerekir.

301. İşni qilsan puhta qil ham qilmğın, huda ursunki gıñ qilmğın

“İşini yapsan mükemmel yap, eksik yapma; Allah çarparsa çarpsın ki gık çıkarma.”

İnsan işini ne kadar tam ve mükemmel yaparsa, çektiği sıkıntı, yorgunluk o kadar azalır, yok olur.

302. İşniñ épi sözde, köñülniñ épi közde.

“İşin iyisi sözde, gönlün iyisi gözde.”

İnsanları etkilemenin en iyi yolu sözdür.

303. İşniñ yamini yoq, bilimniñ éğiri yoq.

“İşin kötüsü olmaz, bilimin ağırı olmaz.”

İnsan için bilimin ve iş yapmanın sınırı yoktur.

304. İştanğa çıqarğan köñülge tayin.

“Altına yapan gönle malum.”

Herkesin yaptığığın kendisine malum olduğunu, kendisi tarafından bilindiğini anlatır.

305. İştini ikki bolup qalmaq.

“İç donu iki oluvermek.”

Durumu düzelince, işler yoluna girince, geçmişte yaşadığı zorlukları unutmak.

306. İt bilen yoldaş bolsañ qoluñdin hasañ çüşmisun.

“İt ile yoldaş olursan elinden sopan düşmesin.”

Niyeti bozuk, kötü insanlarla bir arada bulunuyorsan, onlardan gelebilecek tehlikelere karşı tedbirli olman gerekir.

307. İt hürer, karvan yürer.

“İt ürür, kervan yürür.”

İt ürür, kervan yürür.

Doğru yolda olanlara çatanlar, kervana üren itlere benzerler. Bu tür karşı koymalar yürüyüşü engelleyemez.

308. İt itliqni qilmisa kögli tinmas.

“İt itliğini yapmazsa gönlü rahatlamaz.”

Düşmanların ve kötü insanların her zaman hainlik, kötülük yapacağı malumdur.

309. İt itni körse qavar.

“Köpek köpeği görünce havlar.”

Rekabet içinde bulunan kişiler, hiçbir konuda uzlaşamaz ve anlaşamazlar.

310. İt qoğlisa suğa qaç, yılan qoğlisa qumğa qaç.

“Köpek kovalarsa suya kaç, yılan kovalarsa kuma kaç.”

Her tehlikeye karşı alınması gereken uygun bir önlem ve tedbir vardır.

311. İt qorqunçaqni çişleydu.

“Köpek korkağı ısıtır.”

Hayatta cesur olmak gerekir. Korkak olunduğu takdirde felaketlerin önüne geçilemez.

312. İt müşükini buyrusa, müşük quyuqini buyruptu.

“Köpek kediye buyursa, kedi kuyruğuna buyurmuş.”

İt ite buyurur, it de kuyruğuna. / İt ite, it kuyruğuna.

İş yapmayı sevmeyen tembel kişiler, kendilerine verilen işi kendisi yapmak yerine bir başka tembele buyururlar. O da o işi yapmaz ve kendisinden daha alttaki kişiye yaptırmaya çalışır. Böylece o iş bir türlü yapılamaz ve gereğinden fazla uzar.

313. İt öz igisini çişlimes.

“Köpek kendi sahibini ısırmaz.”

Köpek sahibini ısırmaz.

Atasözü Yeni Uygur Türkçesinde “insanın öz halkına, öz vatanına kötülük yapmayacağını” anlatır. Türkiye Türkçesindeki *Köpek sahibini ısırmaz*. Atasözü ise “Köpeğin kendisini besleyen kişiye kötülük etmediği gibi, insan da ne kadar kötü, aşağılık olursa olsun, kendini benimseyip koruyana kötülük etmez.” Anlamını bildirir.

314. İt söñek yése, kötü bilen kéñişer.

“Köpek kemik yerse, götü ile kutlar.”

Bir işe başlamadan önce sonunda ne olacağına dair hesap kitap yapmak gerekir.

315. İt toygan cayda turar, quş qonğan cayda turar.

“İt doyduğu yerde durur, kuş konduğu yerde durur.”

Herkes kendi alıştığı, geçimini temin ettiği yerde yaşamayı tercih eder.

316. İt urğuçığa amraq.

“Köpek vurana sever.”

Birine dokunup uğraşmazsanız, karşılığında tepki alamazsınız. İlgi gösterilirse, ilgi görülür.

317. İt ursañ igisige baq.

“Köpeğe vurursan sahibine bak.”

Köpeğin yetiştirilmesi ve eğitilmesi sahibi tarafından gerçekleşir. Köpeğin iyi ya da kötü olması sahibine bağlıdır. Çünkü köpek sahibinin özelliklerini alacaktır.

318. İt uvisiğa qarap hürse, qotor bolur.

“Köpek yuvasına bakarak havlasa, yüreği yanar.”

Herkes kendi öz yurdunu, vatanını sever. Bu, hiçbir şekilde nefret barındırmayan bir sevgidir.

319. İt vapa hotun capa.

“Köpek vefa, hatun cefa.”

Aile içinde kadını yönetmenin ve onunla anlaşmanın zor olduğunu anlatır.

320. İtqa söñek taşlısañ hürmes.

“Köpeğe kemik atarsan havlamaz.”

Önüne bir kemik atmak. / İt ağzını kemik tutar.

Çıkarıcı, aşağılık, şantajcı birinin bir konu hakkında konuşmaması, konuyu gizli tutması isteniyorsa ona bir çıkar sağlamak, bir kimseyi küçük bir çıkarla susturmak.

321. İtmu kembegelge qavaydu.

“Köpek de fakire havlar.”

Gariban insanlar her ortamda dışlanır.

322. İtmu öz yalıqıdın qızgınar.

“Köpek bile kendi yalını kıskanır.”

Bu hayatta her insan kendi rızkının peşinde koşar.

323. İtmu öz yalıgını qoruydu.

“Köpek bile kendi dişisini korur.”

Eşlerin birbirlerini başkalarından kıskandıkları durumlarda kullanılır.

324. İtni çışleydu déme, atni tepmeydu déme.

“Köpeği ısırır deme, atı tepmez deme.”

Herkesin huyunun, karakterinin farklı olduğunu, herkesin olaylara kendi karakterine göre tepki verdiğini anlatır.

325. İtniñ béşi teħside toħtimas.

“İtin başı tepside durmaz.”

Saygısız, değer bilmeyen kişiler için kullanılır.

326. İtniñ ötkürlükini tülke yaqturmas.

“Köpeğin keskinliğini tilki sevmez.”

Alt kademede çalışan insanlar arasında çok yetenekli insanlar olduğu zaman, yüksek mevkide çalışanlar bu durumu hazmedemezler.

327. İtniñ süri bağlaqlıqta, adam süri salmaqlıqta.

“Köpeğin iyisi bağlanmışlıkta, adamın iyisi ağırlıkta.”

İnsanı çeken, kendine bağlayan, onun temkinli ve ağırbaşlı olmasıdır.

328. İttin qorqqan gaday emes.

“Köpekten korkan fakir değildir.”

Tehlikelerden ve ölümden korkan kişi yiğit değildir.

329. İzdeşse tuğqan, izdeşmise yat.

“Arayıp sorarsa akrabadır, arayıp sormazsa yabancısıdır.”

Yakın durmanın sevgiyi, dostluğu, muhabbeti artıracığını anlatır.

330. İzdisen taparsen, térisan alarsen.

“Ararsan bulursun, ekersen alırsın.”

Bir işin olması isteniyorsa, harekete geçmek gerekir.

K

331. Kadir bolsañ siliq bol, suğa kirsən béliq bol.

“Güçlü isen yumuşak ol, suya girersen balık ol.”

İnsanın hangi mevki ya da makamda olursa olsun alçak gönüllü olması gerekir.

332. Kadir yamandin qorqıdu, ketmen samandin qorkıdu.

“Kudretli/güçlü deliden korkar, kürek samandan korkar.”

Ne kadar güçlü ya da yüksek mevkide olunursa olunsun, karşıdaki kişinin ne yapacağına dair bir fikir yoksa temkinli ve korkakça davranılır.

333. Kakkuk bilen Zeyneptek.

“Guguk ile Zeynep gibi.”

Et ile tırnak gibi olmak.

Yakın, candan dost olan, aralarından su sızmayan iki kişiyi anlatır.

334. Kala göşi soğuk, öçke göşi qoqaq, ħuda bendem disen qoyniñ göşide baq.

“Dana eti soğuk, keçi eti zararlı/kokmuş, Allah kulum diyorsan kuzu etiyle besle/bak.”

Ne istediğini tam olarak kendi de bilmeyen insanlar için kullanılır.

335. Kala harvisida toşqan tutuptu.

“İnek arabasıyla tavşan yakalamış.”

Çok sabırlı kişiler için söylenir. Sabreden kişi sabrın mükâfatını eninde sonunda alır.

336. Kala helep yégendek.

“İnek saman yemiş gibi.”

Yemeği hızlı bir şekilde, ağzını şapırdatarak yiyenler için söylenir.

337. Kalaŋa köŋül bölgüçe, balaŋa köŋül böl.

“İneğinle ilgileneceğine, çocuğunla ilgilen.”

Aileye her zaman daha çok vakit ayrılıp ilgilenmek gerekir.

338. Kalaŋni yaŋşi körseŋ bağla, balaŋni yaŋşi körseŋ başla.

“İneğini seviyorsan bağla, çocuğunu seviyorsan başla/baş ol.”

Bir kişi çocuğunu seviyor ve ona iyilik yapmak istiyorsa ona ön ayak olmalı, doğruyu yanlış ayırabilmesi için yol göstermelidir.

339. Kaliniŋ quyuŋi bolğuçe, ħorazniŋ tacisi bol.

“İneğin kuyruğu olacağına, horozun tacı ol.”

Başka birinin altında çalışmaktansa, kötü bile olsa kendi işinin patronu ya da yöneticisi olmak daha iyidir. Ya da küçük bir mekânda çalışıyorsan orada lider olmak, emir altında olmaktan yeğdir.

340. Kaliniŋ müŋgüzige ursa, tuviqi sirqirar.

“İneğin kafasına vursan, topuğu acır.”

Akraba ya da yakının olan kişilere zarar gelirse, çektikleri acıyı sen de hissedersin.

341. “Kalla” dese “paçak” deptu, “puşurup birey” dese “ħam yeymen” deptu.

“Kelle” dese “paça” demiş, “pişirivereyim” dese “çiğ yiyeceğim” demiş.”

İnsanların hayata dair bakış açıları ve istekleri değişkenlik gösterir.

342. Kalla miŋde, eqil birde.

“Kelle binde, akıl birde.”

Her insanda kafa vardır. Akıl ise herkeste yoktur. Aklını kullanmak gerektiğini anlatır.

343. Kallamni késip birimen.

“Kelleme kesip veririm (onun için).”

Kellesini vermek.

Kişinin haklı olduğunu ispat etmek için canını feda edebilecek durumda olan kişileri anlatır.

344. Kallimu yémeslik, çışmu çaqmasliq.

“Kelle de yemez, diş de kırılmaz.”

Kimsenin işine karışılmaması gerekir.

345. Kanayğa yoq, sunayğa nede.

“Davulu yok, zurna nerede.”

Fakir insanlar için “Kendisi yiyecek bulamazken başkasına nereden bulunsun.” anlamında kullanılan bir sözdür.

346. Katanj yol atni sinaydu, muşeqqet merdni sinaydu.

“Taşlı yol atı sınar, meşakkat merdi sınar.”

Başarılı olmak için güçlüklerle dayanmak ve bazı acılar yaşamak gerekebilir. Bunlar göze alındığı ve sabırla dayanıldığı takdirde sonuçları olumlu olur.

347. Kava içide össeñ yumulaq bolursen, terhemek içide össeñ uzunçaq bolursen.

“Kabak içinde büyürsen yuvarlak olursun, salatalık içinde büyürsen düz/uzun olursun.”

Bir bireyin yetişmesinde ailenin ekonomik durumu ve yaşam şartlarının önemini anlatır.

348. Kava pul emes, barañ pul.

“Kabak para değil, dalı para.”

Değerini kaybeden ürünlere rağbet azaldığı zaman kullanılır.

349. Kavapmu köymisun, ziħmu köymisun.

“Kebap da yanmasın şiş de yanmasın.”

Ne şiş yansın ne kebab.

Her iki taraf da gücendirilmesin veya korunsun. Adaletli davranılsın, haksızlık olmasın.

350. Kazzap tova qılar qaza yetkende, nadan soda qılar bazar ketkende.

“Yalancı yalan söyler gaza geldiğinde, ahmak alışveriş yapar pazar bittiğinde.”

Bir işi yapma olanağı varken yapmayıp sonradan yapıldığında, bu işin anlamının kalmayacağını anlatır.

351. Keç qalğan pazarçidek.

“Geç kalan pazarcı gibi.”

Geç başlanan, zamanında yapılmayan işlerden istenilen verim alınamaz.

352. Kembeğel bolsañ bol, qerzdar bolma.

“Fakir olursan ol, borçlu olma.”

Borç genel olarak sorumluluk ve vicdan sahibi insanlara huzursuzluk, sıkıntı verir. Aynı kişilere yokluk ve fakirlik o derece huzursuzluk vermez.

353. Kembeğel kembeğel emes, kem eqil kembeğeldur.

“Fakir fakir değil, eksik akıl/akılsız fakirdir.”

Akıl yerinde ve zamanında kullanıldığında bir hazine gibidir. Akıllı ve bilinçli hareket eden kişiler geçimlerini, rızıklarını kolaylıkla sağlayabilirler.

354. Kembeğel-kembeğelniñ qayaşi.

“Fakir fakirin sırdaşıdır.”

Kötü bir duruma düşen kimse, başkasının başına gelen kötü bir şey sonucunda onun düştüğü durumu iyi anlar. Bu bakımdan ona hoşgörüyle yaklaşır.

355. Kembeğellik eyip emes, horunluq eyip.

“Fakirlik ayıp değil, tembellik ayıp.”

Fakirlik ayıp değil, tembellik ayıp.

Yoksul bir aileden olmak ve çalıştığı hâlde az para kazanmak utanılacak bir şey değildir. Utanılacak şey tembellik yüzünden yoksul kalmaktır.

356. Kemter bolsañ utarsen, meğrur bolsañ ğularsen.

“Mütevazı olursan ütersin/kazanırsın, mağrur/kibirli olursan kaybedersin.”

Toplum içerisinde mütevazı, alçak gönüllü olan kişilerin her zaman kazanır, böbürlenerek büyüklük taslayan, ukala kişiler ise her zaman kaybetmeye mahkûmdur.

357. Kemter kamal tapar, bedziyet zaval tapar.

“Mütevazı kemal (olgunluk) bulur, ahlaksız zeval bulur.”

İnsan karakter ve ahlakına göre iyi ya da kötü sonuçlarla karşılaşır.

358. Keñ bolsañ, kem bolmaysen.

“Geniş (eli açık) olursan, eksik olmazsın.”

Elindeki maddî imkânı karşılık beklemeden başkalarının yararına sunan kişinin eksigi olsa da tamamlanır. Malı bereketlenir, Allah daha çok verir.

359. Kepter ikki qaniti turup danga üginidu, adem nep bolsila ħaḡa öginidu.

“Güvercin iki kanadı olup yeme alışır, insan fayda olursa hana/sultana alışır.”

İnsanın en büyük mücadelesi nefsi ile olan mücadeledir. Nefsine zor da olsa hâkim olmak gerektiğini anlatır.

360. Keptervaz tutsam deydu, qimarvaz utsam deydu.

“Avcı tutsam/vursam der, kumarbaz ütsem/utsam der.”

Her mesleğin kendine has, değişmez özellikleri ve kuralları vardır.

361. Kesel bolmiğan, saqliqniñ qedrini bilmes.

“Hasta olmayan, sağlığın değerini bilmez.”

Hasta olmayan, sağlığın kıymetini bilemez.

İnsan ancak hasta olup ağrılar, sızılar içinde kıvrandıktan sonra sağlıklı günlerinin değerini tam olarak anlar.

362. Ketmen çapqan cigde yeptu, oñda yatqan girde yeptu.

“Kürek vuran/sallayan ekmek yemiş, yan yatan et yemiş.”

Emek sarf edip çok çalışan kişinin hakkını kurnazlık yaparak çalan ve o parayla zengin olan kişiler için söylenir.

363. Ketmen çapmay aq nan yesem, qoy baqmay paqlan yesem.

“Kürek sallamadan buğday ekmegi yesem, koyun bakmadan kuzu yesem.”

Düzenli olarak çalışmadan istenilen şeyler elde edilemez. Yiyip içmek, harcamak, kısaca yaşayabilmek için haksız bir yolla değil, alın teri dökerek çalışıp kazanmak gerekir.

364. Kémide turup, kémieçiğe doq qilma.

“Gemideyken gemi sahibine tavrı yapma.”

Birinin iyiliğini kabul ettikten sonra ona gidip itirazda bulunmak yanlıştır.

365. Kémini suniñ éqişiğa koyuvmek.

“Gemiye suyun akışına bırakmak (koyuvermek).”

Suyu akışına bırakmak.

Bazı işler başlangıçta düzensiz ve disiplinsiz olsa da zaman içinde tekrarlandıkça belirli bir düzen ve disipline kavuşur.

366. Kéşeşkenge keñ dünya, talaşqanğa tar dünya.

“Danışana/konuşana geniş dünya, kavga tartışana/dalaşana dar dünya.”

Yardımlaşmanın sonucunun iyi, büyük olduğunu bildirir.

367. Képinek pervane bolmas, yasançuq merdane bolmas.

“Kelebek pervane olmaz, kendini beğenmiş delikanlı olmaz.”

Kendini adayan, feda eden yiğit insanların olması gerektiğini anlatır.

368. K  reklik ta  n     giri yoq.

“Gerekli ta   a  r de  ildir.”

  imdi ya da gelecekte i  e yarayacak bir   eyi muhafaza etmek insana zor gelmemelidir.     nk   ondan fayda g  r  lecektir.

369. K  sel k  t  ri  tin qorqup, ka  menze k  t  rmek.

“Hasta kaldırmaktan    enip (korkup), yatak kaldırmak.”

G    bir i  i yapmaktan ka  arken daha k  t  s  yle kar  ıla  mak.

370. K  selni davalap ademni qutquzmaq.

“Hastayı tedavi edip adamı kurtarmak.”

Ba  kalarına (insanlara) verilen nasihat ve yardımı anlatmak i  in kullanılır.

371. K  selni   anisi zukam, na   ini   anisi muqam.

“Hastalığın anası grip,   arkının anası t  rk  .”

En k    k bir olayı dahi k    msemeyip dikkate almak gerekir.

372. K  yinki   aq aldin  i   aqni   izidin ma  idu.

“Arka teker   n tekerin izinden gider.”

Arabanın   n tekerle  i nereden ge  erse art tekerle  i de oradan ge  er.

B  y  kleri nasıl bir ya  ayı   yolu tutmu  larsa   ocuklarda aynı yolu izlerler.

373. K  yinki pu  ayman,   z  n  e d    men.

“Sonraki pi  manlık, kendine d    man.”

Son pi  manlık fayda vermez (etmez).

  yice d    n  lmeden yapılan i  ler,   o  u kez insanı zarara ya da geri d  nemeyece  i bir   ıkmaza sokar.

374. Ki  ik p  il bolsa  , ki  iklep ketmeysen.

“Al  ak    n  ll   olursan, k    lmezsin.”

M  tevazı ve al  ak    n  ll   olmak insanı k    ltmez, her zaman y  celtir.

375. Kiçiklerdin gunah, çoñlardin apu.

“Küçüklerden günah, büyüklerden özür.”

Kişiler arasındaki saygı ve sevginin çok önemli olduğunu anlatır.

376. Kim bilim igisi şu padişah.

“Kim bilim sahibiyse o padişaktır.”

Bilgi sahibi olmak en büyük mertebedir.

377. Kim öz nepsige zalim, kelgüsi bolur alim.

“Kim kendi nefesine zalim olursa, o gelecekte âlim olur.”

Sabredip nefesine hâkim olan kişiler zamanla yüksek mertebelere erişirler.

378. Kimki işini aldirap qilur, eqil öyini harap qilur.

“Kim ki işini aceleyle yaparsa, aklını harap eder.”

Aceleyle yapılan iş yanlış, bozuk olur.

379. Kişi yurtda beg bolğuçe, öz yurtuñda seg bol.

“El yurdunda bey olacağına, kendi yurdunda fakir (köpek) ol.”

Vatanını terk edip başka ülkelerde makam, mevki sahibi olarak o ülkenin sermayesine hizmet etmek yerine, kendi ülkeni terk etmeyip iyi kötü yaşamak daha yeğdir.

380. Kişige qilğan kişide qalmas.

“Kişiye yapılan kişide kalmaz.”

Kimsenin yaptığı/ettiği yanına kalmaz. / Kimsenin yaptığı/ettiği kimsede kalmaz.

Bir durumun nasıl sonuçlanacağı olayın gidişatından bellidir. Birilerine kötülük yapmayı kural edinenler, yaptıkları kötülüğün cezasını eninde sonunda, bu dünyada olmasa bile öbür dünyada görürler.

381. Kişige ora koliğan özi çüşer.

“Kendi kazdığı çukura kendi düşmek.”

Kendi kazdığı kuyuya düşmek.

Başkaları için hazırladığı tuzağa kendisi düşmek.

382. Kişini biley disaň, avval dostuni bil.

“Kişiyi bilmek istersen, önce onun arkadaşını/dostunu bil.”

Arkadaşını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim.

Kişi, yaratılış ve karakterine uygun kimselerle arkadaşlık kurar. Onun için bir kişinin arkadaşını tanımak, o adamı tanımak anlamına gelir.

383. Kişiniň eyibini özige de yatqa déme, kişiniň yahşiliqini kişiğe de özige déme.

“Kişinin ayıbını kendisine de yabancıya deme, kişinin iyiliğini yabancıya de, kendisine deme.”

Kişiler arasındaki ilişkilerin güzel ve dengeli olması gerektiğini anlatır.

384. Kişiniň heqqi yamandin yaman, halal yégen bolursan aman.

“Kişinin (kul) hakkı kötüden kötü, helal yersen olursun emin.”

Birinin hakkını yiyenlerin, emeğinin karşılığını vermeyenlerin sonu kötü olur.

385. Kişiniň hörmiti öz qolida.

“Kişinin hürmeti (saygısı) kendi elinde.”

Davranışlarının sonucu, hürmet/saygı görüp görmemek kişinin kendisine bağlıdır. İsterse güzel davranışlar sergileyerek saygı görür, isterse kötü işler yaparak rezil olur.

386. Kişiniň işiğa tomuzda qoli toňlaptu.

“Kişinin işine geldiğinde temmuzda eli donmuş.”

Çalışmayı sevmeyen tembel kişi keyfine düşkündür. Yapılması gereken işin fizikî şartları ne kadar müsait olursa olsun yine bahane üreterek o işi yapmaktan kaçır.

387. Kişiniň teritide namaz oquguli bolmas.

“Başkasının abdestiyle namaz kılınmaz.”

İnsan yapacağı işte yalnız kendisine güvenmelidir. Başkasının yardımını bekler ve buna güvenirse hayal kırıklığına uğrar.

388. Kona hamanni sorimaq.

“Eski buğdayı sormak/istemek.”

Geçmişte yaşanmış bir olayı tekrar gündeme getirmek.

389. Köçet tikseñ putap tur tüz lim alisan, bikar bolsañ kitap kör bilim alisan.

“Ağaç dikersen sürekli buda, kes düz ahşap alırsın; boş isen kitap oku, bilim alırsın.”

Bir iş yaparken iyi sonuç almak istiyorsan öznerek, gerektiği gibi yap. Boş vakti de lüzumsuz işlerle değil, kitap okumakla geçir ki bilgi öğren.

390. Kökni körüp köksünü kerme.

“Göğü görüp göğsünü germe.”

Bir işe ilk başladığında, iş bitmeden kendini galip ilan etmemek gerekir. Sonucu belli olmadan bir işte başarıyı ilan etmek doğru değildir.

391. Köleñgüsiqe qarap mañalmasliq.

“Gölgesine bakıp yürümek lazım”

Kişinin kendisindeki kibrin farkına varıp düzelterek eski hâline getirmesi gerekir.

392. Köñli buzuq başqılardin eyib izler.

“Gönlü bozuk (olan) başkalarında kusur/ayıp arar.”

Kötü niyetli insanlar, kendi sahip olamadıkları şeylerin başkalarında da olmasını istemezler. Bu tür insanlar başkalarında daima eksik ve kusur ararlar.

393. Köñli kir bolmaq.

“Gönlü kir olmak.”

Bir olay yaşandıktan sonra kişinin içinde şüphe kaldığı zamanlarda kullanılır.

394. Köñli tağdek bolup ketmek.

“Gönlü dağ gibi olmak.”

İçi içine sığmamak.

Çok sevinerek coşkunluk göstermekten kendini alamamak, aşırı derecede sevinmek.

395. Köñlün qalğan yerge barma.

“Gönlünün kaldığı yere gitme.”

Gönle eziyet, cefa veren işlerden uzak durmak gerekir.

396. Köñlün rencise, külüp oyna.

“Gönlün/kalbin kırıldıysa, gülüp oyna.”

Yaşanılan kötü ve hüznü olayların etkisinden kurtulmak için eğlenmek, gülüp oynamak faydalıdır.

397. Köñül ağrıqını köñül bérıp al.

“Gönül/kalp acısını gönül/kalp vererek al.”

Bir kalp kırdığın zaman özür dilemekten kaçınma.

398. Köñül ağritqan dost emes, posti yoq piyaz bolmas.

“Kalp kıran dost değildir, kabuğu yok soğan olmaz.”

İnsanı inciten kişiden dost olmaz. Ancak eksiksiz, noksansız kimse de olmaz. Hiç kimse mükemmel değildir. Herkes hata yapabilir.

399. Köñül bölgin bilimge, gül tériğin ilimge.

“Gönül koy bilime, gül der/topla ilme.”

Bilime gönül veren insanlar, bilgisinin üstüne bilgi koyduğu zaman mutlu olurlar.

400. Köñül köñöldin su içér.

“Gönül gönülden su içer.”

İki kişinin karşılıklı olarak canıgönülden birbirlerini beğendiği durumlarda kullanılır.

401. Köñül körmise köz tamniñ töşiki.

“Gönül görmezse göz duvar deliği gibi bir şeydir.”

Bir şey akılla, ferasetle görülmezse, gözün bir rolünün olmadığı anlamında kullanılır.

402. Köñülçek bolmañ, érinçek bolmañ.

“Hoşgörülü/saf yürekli olmayın, üşengeç/eringeç olmayın.”

Hem çalışkan hem de net bir çizgiye sahip olmak gerekir.

403. Köñülçekniñ köti yoq.

“Başkalarını düşünenin kıcı yok.”

Kendisi dışında herkesin ihtiyaçlarını, eksikliklerini tamamlamaya çalışan kişiler, zor duruma düşerler.

404. Köñülde bolmisa méhir-muhebbet, eqide zerridin nişan tépilmas.

“Kalpte olmazsa sevgi saygı, sevmekten zerre bir şey elde edilemez.”

Tüm arkadaşlıkların, dostlukların başında, saygı ve sevgi olması gerekir. Bu olmadığı takdirde hiçbir şeyden tat alınamaz.

405. Köñülge pükülse, pütmeydiğan iş yoq.

“Gönülden yapılırsa bitmeyecek iş yok.”

İçten gelen bir heves ve şevkle yapılan işlerin sonucu daima güzel olur. Verim, ancak severek ve zevkle yapılan işlerden alınır.

406. Köñülniñ alisi ħudaniñ balasi.

“Kara (kötü) niyetli kişi Allah’ın belasına uğrar.”

İnsanın niyetinin ve kalbinin güzel olması gerekir. Aksi takdirde kötü niyetli insanlar bir gün Allah’ın gazabına uğrarlar.

407. Köñülniñ kirini çay alidu.

“Gönül kirini çay alır.”

Kırılmış bir kalbin tedavisini en iyi dost ve sırdaş bildiğin kişiler yapar.

408. Köñülñiñ kirini éyitse kiter, kiyimñiñ kirini yuysa kiter.

“Gönül kiri konuşunca gider, kıyafet kiri yıkayınca gider.”

İnsan, içinde biriktirdiği dertleri, sıkıntıları ancak biriyle paylaşarak giderir.

409. Köp bilgen az sözleydu, az sözlisimu saz sözleydu.

“Çok bilen az konuşur, az konuşursa da iyi konuşur.”

Bilgi sahibi kişiler az ve öz konuşur. Söylenen sözlerin etkili ve hatırlanabilir olması için kısa ve öz olması gerekir. Uzun ve gereksiz konuşmalar zaman kaybıdır.

410. Köp körgeñ köp biler.

“Çok gören çok bilir.”

Çok yaşayan değil, çok gezen bilir. / Çok okuyan değil, çok gezen bilir.

Çok yer gezen, çok gören çok şey bilir, öğrenir.

411. Köp külmey, köp bil.

“Çok gülme, çok bil.”

Çok bilen (bilgili) kişi, bilgisi gereği ciddi tavırlar sergiler.

412. Köp nersige aşiq bolğuçe, bir nersige maşuq bol.

“Çok şeye âşık olacağına, bir şeye maşuk ol.”

İnsan az ve öz olana talip olmalıdır.

413. Köp oyla, az sözle.

“Çok düşün az konuş.”

Bin düşün, bir söyle. / İki dinle bir söyle. / Az söyle çok dinle.

Bir söz ağızdan çıktığında o sözü değiştirmek ya da geri almak mümkün değildir. Düşüncesizce söylenen bir söz insanı güç ve sıkıntılı durumlara sokabilir, zarara sokup pişman edebilir.

414. Köp söz özüñge düşmen

“Fazla söz kendine düşman.”

Çok söz yalansız olmaz. / Çok bilen (söyleyen) çok yanılır. / Az söyle çok dinle. / İki dinle bir söyle.

Çok konuşan insan gereksiz ve yanlış sözler söyler. Kişinin gereksiz konuşmaktansa az konuşması ve konuşulanları dinlemesi daha iyidir.

415. Köp tetqiq qilğan alim bolar, köp tenqid anlığan zalim bolar.

“Çok tetkik eden / inceleyen âlim olur, çok tenkit edilen / eleştirilen zalim olur.”

Bir konuyu en ince ayrıntılarına kadar araştıran kişi o alana vakıf olur. Çok tenkit edilen, eleştirilen kişi ise aynı davranışlarına başkalarına göstererek zalim olur.

416. Köp turgandin sorimay, köp yürügendin sora.

“Çok durana sorma, çok yürüyene sor.”

Çok yaşayan değil, çok gezen bilir.

Çok gezen kişi gezdiği yerlerde değişik şeyler görür, öğrenir. Eskiden bildiklerinin üzerine yeni bilgiler ekler. Ama olduğu yerde duran kişi yeni bir şey öğrenemez.

417. Köp tükürse köl bolur.

“Çok kişi tükürürse göl olur.”

Yapılması gereken zorlu bir iş için insanlar birlik olursa iş kolaylıkla ve kısa zamanda tamamlanır.

418. Köp yaşığan bilmes, köpni körgeñ biler.

“Çok yaşayan bilmez, çok şey gören bilir.”

Çok yaşayan bilmez, çok gezen bilir.

Çok gezen, çok yer gören kişiler çok yaşayan kişilerden daha çok bilir, daha çok şey öğrenir.

419. Köpniñ akli köp.

“Çoğunluğun akli çok.”

Birlikte alınan kararlardan daha güzel fikirler ve sonuçlar ortaya çıkar.

420. Köptin mut tegsimu al.

“Çoktan/çokluktan bedava gelse de al.”

Yaşantımızda ve yaptığımız işlerde birlik ve beraberlik içinde olmak her zaman güçlü ve kuvvetli olmamızı sağlar. Herkesin gittiği yolu bırakıp ayrı bir yol tutturan, herkesin yaptığını yapmayan ya da arkadaşlarının yardımıyla yapılan bir işten ayrılan kişi zarara uğrar.

421. Köreñliseñ zalim bolisen, ögenseñ alim bolisen.

“Kibirli olursan zalim olursun, öğrenirsen âlim olursun.”

Kendini diğer insanlardan üstün görmenin, gururlu, kibirli olmanın kötü bir özellik olduğunu anlatır. İyi insan olmanın yolunu gösterir.

422. Körmeydiğan adem töginimu körmes.

“Görmeyen/görmek istemeyen adam deveyi bile görmez.”

İnsana görmek istemediği bir şeyi, o şey bariz bir şekilde ortada olsa bile gösteremezsin.

423. Körmey turup aq déme, sinimay turup saq déme.

“Görmeden beyaz deme, sınamadan sağlam deme.”

Yalnızca dış görünüşe bakarak yargıya varmak insanı yanıltabilir.

424. Körse hali yoq, körmise kari yoq.

“Görürse hâli yok, görmezse umurunda değil.”

Normal, sıradan insan ilişkilerini anlatır. İnsanlar birini gördüğünde çok samimi davranır, görmediğinde de umursamaz.

425. Körüngen tağ yıraq emes.

“Görünen dağ uzak değil.”

Görünen dağın (köyün) uzağı olmaz.

Bir durumun nasıl bir sonuca varacağı belli olduktan sonra, bu sonuç çok geçmeden gerçekleşir.

426. Körüp bilmisen, qilip bil.

“Görerek bilmiyorsan/anlamıyorsan, yaparak bil/anla.”

Evlenmek için kız seçerken onu inceleyerek, görerek kabul etmenin önemini anlatır.

427. Körüp yürüngen uzni almay, körüp bilgen setni al.

“Görüp geçtiğin güzeli alma, görüp bildiğin/tanıdığın çirkini al.”

Evlenirken bilinen, tanınan bir kız seçmenin önemini anlatır.

428. Kötide iştan yoq, éti marcan buvi.

“Götünde/kıçında don yok, adı mercan prenses.”

Ayrarı yok içmeye, tahtirevanla gider sıçmaya.

Hem maddî olarak iyi durumda olmayıp hemde kendini çok beğenen, yüksek egolu kişiler için kullanılır.

429. Kötürelmisen sağıltival.

“Kaldıramazsan salla.”

Belaların, kazaların peş peşe geldiğini anlatır.

430. Kövrüktin ötüvalğuçe.

“Köprüden geçene kadar.”

Köprüyü geçene kadar ayıya dayı derler.

Kişi kendisinden yardım beklediği aşağılık kimseye işi bitinceye kadar soylusun, boylusun der.

431. K z qorqaq, qol batur.

“G z korkak, el kahraman.”

Daha önce başından geçen kötü bir denemeden sonra, birinden veya bir şeyden zarar gelebileceği endişesine kapılıp o işi yapmaktan çekinmek.

432. K z nurniņ uvisi, k ņ l sirniņ uvisi.

“G z nurun/ışığın yuvası, gönül sırrın yuvası.”

İnsanların i ini/kalbini anlamamanın çok zor olduğunu anlatır.

433. K z uyquğa ketse, qoņ puğadin  iqiptu.

“G z uykuya giderse, kı  istediğini yapmış.”

G z yumulursa g t a ılırmış.

İnsan için edebin, ahlakın önemini anlatır. Uyku hâlinde de olsa edep ile yatmalıdır.

434. Közdin yıraq, k ņ ldin yıraq.

“Gözden ırak, gönülden ırak.”

Gözden ırak (uzak) olan, gönülden de ırak (uzak) olur.

İnsan uzaktaki tanıdıklarını, arkadaşlarını aradaki mesafeden dolayı zamanla unutur ve onları eskisi kadar arayıp sormamaya başlar.

435. Közge almiğan, putqa  omaq.

“ nensemediğin, ayağa tuzak.”

 nemsenmeyen insanların da büyük işler başarabileceğini anlatır.

436. Közge kök   kiler körünüp ketmek.

“Gözüne mavi keçiler görünmek.”

Çok korkulduğu zamanlarda, durumlarda kullanılır.

437. Közge qulaq guvahçi, qulaqqa burun guvahçi.

“Göze kulak şahit, kulağa burun şahit.”

Her durumda dürüst ve samimi olunması gerekir.

438. Közge sığqan k n lge sığar.

“Göze sığan gönüle sığar.”

G z görür gönül ister.

Göze güzel, iyi, sıcak görünen gönüle de güzel görünür.

439. Közi ala  ekmen bolup ketmek.

“Gözü allak bullak olmak.”

Allak bullak olmak.

 d  patlamak, çok korkmak.

440. Közi alaq-calaq bolup ketmek.

“Gözü allak bullak olmak.”

Allak bullak olmak.

Çok tedirgin ve endişeli olmak.

441. Közige may tolup ketmek.

“Gözüne yağ dolmak.”

Gözünü kan bürümek.

Bir kişi kızdığı, öfkelenildiği zaman kibirli bir kişiyi bile tanımaz hâle gelir. Gözü kimseyi görmez.

442. Közini yumiv lip gep qilmaq.

“Gözünü kapatıp konuşmak.”

Gözlerini kaçırmak.

Yüz yüze iletişim kurarken gözlerini kaçıran samimiyetsiz kişiler için kullanılır.

443. K z n  ağrısı koluğni tart,  iş n  ağrısı tiliğni tart.

“Gözünü ağrısı elini  ek, diş n  ağrısı dilini  ek.”

 nsan canının acıdığı yere temasta bulunmamalıdır.

444. K z n  bilen körüp baq, koluğ bilen tutup baq.

“Gözünle görüp bak, elinle tutup bak.”

Göz ile görülene adlanılabilir. El ile hissederek, inceleyerek bakılırsa daha sağlıklı kararlar verilir.

445. Közüñniñ barida şehir kör, çişniñ barida göş ye.

“Gözün varken şehir gör, dişin varken kebab ye.”

İnsan en sağlıklı olduğu dönemde yapılabilecek, yapması gereken her şeyi yerine getirmelidir.

446. Külme kişiniñ işiğa kélar séniñmu béşniğa.

“Gülme kişinin işine, gelir senin de başına.”

Gülme komşuna, gelir başına.

İnsan başkasının başına gelen felaketlerle alay etmemelidir. Gün olur böyle bir felaket kendisinin de başına gelebilir.

447. Külmiginiñge hicayma.

“Gülmediğin kişiye gülümseme.”

İnsanın yapamayacağı bir işi yaparım demesi doğru değildir. İnsanın sadece yapabileceklerini vaat etmesi gerekir.

448. Külni kökke sorumaq.

“Külü göğe fırlatmak.”

Elinde var olan imkânları yok edip tüm işleri berbat etmek.

449. Kün horunni kül qilidu, işçanni gül qilidu.

“Güneş tembeli kül yapar, çalışkanı gül yapar.

Tembel ile çalışkanı ayıran farkın zaman olduğunu anlatır.

450. Kün yıraq bolsimu, aptipi yéqin.

“Güneş ırak olsa da ışığı yakındır.”

Gönülden birbirlerine bağlı olan kişiler için mesafe ve uzaklık kavramı yoktur.

451. Künde gevğa béşniğa, oylimay qilğan işniğa.

“Her gün kavga başında, düşünmeden yaptığın işinde.”

Düşünmeden atılan her adımın, yapılan her işin sonunda hüsrana vardır.

452. Künde héyitimidi saŋza yégili.

“Her gün bayram mıydı şeker yiyecek.”

Hayat her zaman aynı düzende gitmez, olumlu olumsuz sıkıntılarla yüzleşiriz.

453. Künni étek bilen tosqili bolmas.

“Gün ışığı etek ile kapatılamaz.”

Güneş balçıkla sıvanmaz.

Herkesin bildiği bir gerçek yadsınamaz, yalan yanlış sözlerle değiştirilemez, örtbas edilemez.

454. Künniŋ sériqini görmek.

“Gün ışığı görmek.”

Gün ışığına çıkmak.

Zor bir süreci atlatıp tekrar hayata tutunmak.

Q

455. Qaçan bolğan özümdek, qarap turğan közümdek.

“Ne zaman olacak özüm gibi, bakıp duran gözüm gibi.”

Bir işe talebin çok yüksek olması onu elde etmeyi zorlaştırır.

456. Qaçqanni qoğla, qoğlıgandin qaç.

“Kaçanı kovala, kovalayandan kaç.”

Bir kavgada ya da savaşta dikkatli olmak gerekir.

457. Qağa balam apak, kirpe balam yumşaq.

“Karga çocuğum apak, kirpi çocuğum yumuşak.”

Kargaya yavrusu şahin görünür. / Karga yavrusunu appağım diye severmiş. / Karga yavrusuna bakmış, benim ak pak evladım demiş. / Kirpi yavrusunu pamuğum diye severmiş.

Nasıl olursa olsun insan dâhil her canlı için kendi yavrusu, kendi evladı en güzel ve en değerlidir. İnsanın ortaya çıkardığı eser veya yaptığı iş ne kadar kusurlu olursa olsun, kişiye bunlar güzel görünür.

458. Qağa bilen dost bolsañ yéyişñ poq.

“Karga ile dost olursan yiyeceğın bok olur.”

Kılavuzu karga olanın burnu boktan çıkmaz/kurtulmaz.

Kötü kimsenin arkasına düşen kişinin başı dertten kurtulmaz.

459. Qağa keklikniñ méñişini doraymen öz méñişini untup qaptu.

“Karga kekliğin yürüyüşünü taklit ederek kendi yürüyüşünü unutmuş.”

Karga kekliği taklit edeyim derken kendi yürüyüşünü unutmuş.

Görgüsüz kişi, görgülü kişinin yaptığını yapmaya kalkışırsa beceremez; kendi doğal davranışını da yitirip gülünç duruma düşer.

460. Qağa poq yimesten.

“Karga bok yemeden.”

Karga bokunu yemeden.

Sabahın çok erken vaktinde uyanıp işe koyulmak.

461. Qağıda élišñ bolsa bir küni alarsen.

“Kargada alacağın varsa bir gün alırsın.”

Kimsenin hakkı kimsede kalmaz.

462. Qağılar qaq étidu, öz köñlini huş étidu.

“Kargalar gak ediyor, kendi gönlünü hoş ediyor.

Her canlının iyi de olsa kötü de olsa kendine ait özellikleri vardır.

463. Qağiniñ éqi yoq, yahşiliqniñ çéki yoq.

“Karganın akı/beyazı yok, iyiliğin sınırı yok.”

Kötü kişi her zaman kötülük düşünür. Ama iyi kişi her zaman iyilik düşünür. İyilik yapmada sınır yoktur.

464. Qağiniñ qarisini bilip bolmas, ademniñ alisini bilip bolmas.

“Karganın karasını bilmek zor, insanın iyisini bilmek zor.”

İnsanların asıl niyetlerinin ne olduğunu, kalbinden geçenleri bilmek mümkün değildir.

465. Qalğan işqa, qar yağar.

“Kalan işe kar yağar.”

Kalan işe kar yağar.

Her işin zamanında yapılması gerekir. İş sonraya bırakmak kimi olumsuzlukları da beraberinde getirir.

466. Qalmaq éti boğuz yimes, boğuz yise, toвра téşer.

“Kalmak atı yem yemez, yem yese duvar deşer.”

Bir işin ehli olduktan sonra onu abartmamak gerekir.

467. Qalpaqqa tuşluq qirğiz yoq.

“Kalpağa layık Kırgız yok.”

Namına ve şöhretine layık bir davranış sergilemeyenler için kullanılır.

468. Qan bilen göşteq bolup ketmek.

“Kan ile et gibi olmak.”

Etle tırnak gibi olmak.

Çok yakın akrabalar ya da eskiden beri dost olanlar, aralarında çıkan anlaşmazlıklara, tartışmalara rağmen birbirlerinden ayrılamazlar.

469. Qanat-quyruqi yétilip qalmaq.

“Kanadı kuyruğu yetişmek/olgunlaşmak.”

Bir işte kemâle ermek. Konu hakkında her şeye vâkıf olmak.

470. Qanni qan bilen yuğuli bolmas.

“Kan kanla yunmaz.”

Kan kanla yıkanmaz/yunmaz.

Bir kötülük, kötülük yapılarak düzeltilemez; hatta böyle bir karşılıklıta bulunmak işi daha da içinden çıkılmaz, vahim bir hâle sokar.

471. Qapak pul emes, barañ pul.

“Kabak (bitkisi) para değil, dalı para.”

Değerini kaybeden ürünlere rağbet azaldığı zaman kullanılır.

472. Qapaktin su tökülgendek.

“Tulumdan su dökülmüş gibi.”

Çok kötü sesi olanlar için kullanılır.

473. Qapiqi yamandin qorqqıçe, ğerzi yamandin qorq.

“Gözü kötüden korkacağına, niyeti kötüden kork.”

Niyeti kötü insanın ne şekilde tepki veya zarar vereceği bilinemez. Bu nedenle dikkatli olmak gerekir

474. Qapiqidin qar yéğıptu, kirpikidin muz yéğıptu.

“Gözünden kar yağmış, kirpiğinden buz yağmış.”

İnsanların birbirlerini dışlaması durumudur. Birine önem vermemek, birini değersiz saymak, adam yerine koymamak, küçümsemek durumlarını anlatır.

475. Qar köçidu, tağ qalidu, gülhan öçidu, çoğ qalidu.

“Kar erir, dağ kalır, ateş söner, göz kalır.”

Gizli saklı işleri, suçları, pislikleri örten durum zamanla ortadan kalkınca her şey olduğu gibi açığa çıkar.

476. Qara démeğ kömürni, éritidu tömürni.

“Kara deme kömüre, eritir demiri.”

Her şeyin bir dış yüzü, bir de iç yüzü vardır. Dışı güzel olanın içi çirkin ya da içi güzel olanın dışı çirkin olabilir. Bu bakımdan yalnızca dış görünüşe bakarak yargıya varmak insanı yanıltabilir.

477. Qara qağa qaq étidu, öz köñlini huş étidu.

“Kara karga gak eder, öz gönlünü hoş eder.”

Herkesin kendi yaptığı iş, kötüde olsa kendisine hoş gelir.

478. Qarap turğandin qorqma, marap turğandin qorq.

“Bakıp durandan korkma, gözetleyenden kork.”

Normal insanlar etrafa zararsız şekilde bakarlar. Telaşlı bir biçimde, çabuk çabuk dönerek her tarafa bakan, her şeyi dikkatle, en ince ayrıntısına kadar inceleyen insanlar tehlikelidir.

479. Qaray disem yalmavuz balam, qarmay disem yalguz balam.

“Bakmak istesem canavar çocuğum, bakmak istemesem yalnız çocuğum.”

İnsanın evladı ne kadar kötü, haylaz olursa olsun ondan vazgeçemez.

480. Qarçığa göşni dep torğa çüşidu.

“Aladoğan eti diye tuzağa düşmek.”

Etrafında bulunan herkese güvenmek doğru değildir. İyi tanımadığın kimselere güvendiğin takdirde olmayacak sorunlarla karşılaşabilirsin.

481. Qarğıştin qorqma, heqtin qorq.

“Bedduadan korkma haktan kork.”

Allah korkusu, öteki dünyaya inanmak insanları pek çok kötülükten korur ve uzak tutar. Özellikle de kul hakkına girmemek gerekir.

482. Qariğudin yol sorima, béhildin pul sorima.

“Köre yol sorma, cimriye para sorma.”

Gerçekleşmeyeceği ve sonuç vermeyeceği belli olan bir işe girişmemek gerektiğini anlatır.

483. Qariğuni tar yerde qistimaq.

“Körü dar yerde sıkıştırmak.”

Görmeyen, bilmeyen cahil kişi nereye gideceğini bilemez. Dar alanda hareketsiz kalır. O zaman istediğin işi yaptırabilirsin.

484. Qariğuniñ çapaq adışı bar.

“Körün çapaklı arkadaşı var.”

Körler sağırlar birbirini ağırlar.

Herkesin kendi denginde bir arkadaşı vardır.

485. Qariğuniñ şehirige barsaň, bir közeňni qisival.

“Körün şehrine gidersen, bir gözünü kıs.”

İnsanın gittiği yerden etkilenecek o ortama uyum sağlaması gerektiğini anlatır.

486. Qariguniñ tiliki ikki köz, gaçiniñ tiliki bir éğiz söz.

“Körün dileği iki göz, dilsizin dileği bir ağız söz.”

Ben istedim bir göz Allah verdi iki göz. / Körün istediği bir göz, Allah verdi iki göz.

İnsanın ihtiyacı olan şeyden bir tane isterken hayal ettiğinden çok daha fazlasını elde etmesi durumunu anlatır.

487. Qarima kişiniñ közige, qara kişiniñ söznige.

“Bakma kişinin gözüne, bak kişinin sözüne.”

İnsanları dış görünüşleri ve hareketleriyle değil, kişiliğine ve sözünün doğruluğuna, yanlılığına bakarak değerlendirmek gerekir.

488. Qarligaç pes uça, yerge yamğur çüşer.

“Kırlangıç alçak uçarsa, yere yağmur düşer.”

Kırlangıç yerden uçarsa yağmur yakındır.

Eskiden atalarımız hava durumundan haberdar olmak için doğadaki canlıların davranışlarını gözlemlemişler ve bazı sonuçlara ulaşmışlardır. Buna göre kırlangıç kuşunun alçaktan uçuşması yağmurun yağmasına işaret kabul edilmiştir.

489. Qarnim üçün yığlimaymen, qedrim üçün yığlaymen.

“Karnım için ağlamam, kaderim için ağlarım.”

Alnına yazılan yazgısını ve talihini kabul etmek.

490. Qassapqa may qayğusi, öčkige can qayğusi.

“Kasaba yağ kaygısı, keçiye can kaygısı.”

Kasap et derdinde, keçi/koyun can derdinde.

Bir kişi önemli bir kaybından dolayı çırpınıp kıvranırken, başka bir kişi bu durumdan ne kadar çok yararlanabileceğini düşünür.

491. Qaşqa sanisañ közüge, kişiğe sanisañ öziğe.

“Kaşa sayarsan göze, kişiye sayarsan kendisine.”

Kimin arkasından kötülük düşünürsen o kötülük döner dolaşır seni bulur.

492. Qatardin qalğıuçe, hatadin qal.

“Sıradan kalacağına, hatadan kal.”

İnsanın hata yapmaması gerektiğini, yaparsa da nerede hata yaptığını öğrenip düzeltmesinin faydalı olacağını ifade eder.

493. Qattiq gep qilsaŋ qétivalidu, yumşaq gep qilsaŋ yétivalidu.

“Sert konuşursan donar, yumuşak konuşursan yatar.”

Kötü söz söylendiği zaman tepki vermeyen, hoşuna gidecek şekilde, yumuşak konuşulduğunda da ciddiyyetden uzaklaşan, işi savsaklayan kişi için kullanılır.

494. Qaynaq su iç, köŋgöl tinç.

“Kaynak suyu iç, gönlün ferah olsun.”

Dürüst, doğru insan her zaman başı dik yürür. Yanlış bir iş yapmayan kişinin ise çekinmesini, korkmasını gerektirecek bir durum olmaz.

495. Qaynavaktan qazanğa soğuş su quyğandaq.

“Kaynayan kazana soğuk su koymak.”

Pişmiş aşı (soğuk) su katmak.

Seyrinde giden bir işi bozmak veya o işin olumlu gidişatına engel koymak.

496. Qaysi tağqa barsaŋ şu tağniŋ nağşisini éyit.

“Hangi dağa varırsan, o dağın türküsünü söyle.”

Kimin arabasına binersen, onun türküsünü çağır. Kimin eşeğine binersen onun türküsünü söylersin.

Çıkar sağladığı kimsenin hoşuna gidecek biçimde davranan döneke ve dalkavuk kimseler için kullanılan bir sözdür.

497. Qaysi yüz bilen qariğuluq.

“Hangi yüzle bakarsın.”

Hangi yüzle karşıma çıkıyorsun.

Utancı verici bir olayın ardından hiçbir şey olmamış gibi davranma durumunu anlatır.

498. Qazanda nime bolsa, çömüçke şu çiqiptu.

“Tencerede ne varsa, kepçeye o çıkar.”

Çanağına ne doğrarsan kaşığında o çıkar.

Kişi kendisi için önceden nasıl hazırlıklar yapmışsa ileride onun veriminden yararlanır. İnsan nasıl çalışırsa ona göre kazanır.

499. Qazanğa yoluqsan qarisi, yamanğa yoluqsan yalisi.

“Kazana bulaşırsan karası, yamana/kötüye bulaşırsan belası.”

Kazana yanaşırsan karası bulaşır, kötüye yanaşırsan belası bulaşır.

İyilerle dost olursan iyilik içinde olursun, kötülerle dost olursan kötü duruma düşersin.

500. Qazanmu yağ, çömüçmu yağ.

“Kazanda yağ, tencerede yağ.”

Zor geçen günler için kullanılır. Ailenin yaşam standartlarını anlatır.

501. Qazanniñ qulıqı hemme yerde töt.

“Kazanın kolu her yerde dört.”

Hayat boyu kazanılan alışkanlıkları nerede olunursa olunsun değiştirmek zordur.

502. Qelbi ölük dozağqa kirer.

“Kalbi ölü cehenneme girer.”

Kalbinde fesatlık, art niyet düşünerek yaşayan insanlar cehennemliktir. O yüzden kalbin her zaman temiz tutulması çok önemlidir.

503. Qerzdarlıq bek yaman bir pul bolsimu, musapirliq bek yaman bir kün bolsimu.

“Borçlu kalmak çok fena tek kuruş olsa bile, misafirlik çok fena bir gün olsa bile.”

Borç genel olarak sorumluluk ve vicdan sahibi insanlara huzursuzluk, sıkıntı verir. Benzer şekilde geleneğimiz gereği bir yerde haddinden fazla kalınması ve ev sahibine sıkıntı verilmesi hoş değildir.

504. Qéri kalini qassapqa ber, kasat malni kazzapqa ber.

“Yaşlı ineği kasaba ver, bozuk malı yalancıya ver.”

Malın değeri ya da ederi azalınca elden çıkarmak gerekir.

505. Qéri kelse aşqa, yaş kelse işqa.

“Yaşlı gelirse aş, genç gelirse işe.”

Yaşlı insanın yaşı gereği yapabileceği işler sınırlıdır. Genç insan ise fizikî olarak dinç olduğu için elinden her iş gelir.

506. Qériğanda qéri tatuq, qiliqliri andin artuq.

“Yaşlanınca yaşlı yara izi, yaptıkları ondan fazla.”

İnsan yaşlansa bile içindeki çocukluk duygularını yitirmez. Kimi yaşlılar yaş olarak büyük olsalar bile akıl olarak hala çocukturlar.

507. Qériğanda yötél tutar, horunğa késél tutar.

“Yaşlanınca öksürük tutar, tembeli hastalık tutar.”

Tembel olan kişiler iş yapmamak için olmadık bahaneler üretirler.

508. Qérindaş dése qarimiğan, quda dése qaraptu.

“Kardeş deyince bakmayan, dünür deyince bakmış.”

İnsanların çocuklarına aşırı ilgi gösterdiğini anlatır.

509. Qérindaşniñ azari bolsimu, bizari bolmas.

“Kardeşin azarı olsa da usanması olmaz.”

Kendisine çok büyük kötülük de yapsa, laf da söylese insan kardeşinden vazgeçemez.

510. Qérindaştin qarnim yahşi.

“Kardeşten karnım daha iyi.”

Kardeşten karın yakın.

Kişi kardeşini de sever çocuklarını da. Ama çocuklarını kardeşinden daha ileri tutar. İnsan her kim olursa olsun bir çıkar çatışması yaşarsa, önce kendi çıkarını düşünür.

511. Qériniñ çışı yoq töşke amraq, müşükniñ pulı yoq göşke amraq.

“Yaşlının dişi yok yumuşağı sever, kedinin parası yok eti sever.”

İnsan fitratı gereği fakir de olsa, yaşlı da olsa her zaman en iyisini yemek, içmek ve giymek ister.

512. Qériniñ közi yaştı, açnıñ közi aşta.

“Yaşlının gözü yaştı, açın gözü aşta.”

Herkesin bu hayatta kendine göre çeşitli dertleri vardır.

513. Qériniñ ölükini hepte saqla, sözünü qapta saqla.

“İhtiyarın cesedini bir hafta sakla, sözünü kutuda sakla.”

Yaşlı kişilerin hayat tecrübeleri yüksektir. Öldükten sonra söyledikleri sözler unutulmamalıdır. Çünkü onlar her daim insana fayda sağlar.

514. Qériniñ zinniti saqal, gepniñ zinniti maqal.

“Yaşlının ziyneti sakal, lafın ziyneti atasözü.”

Her yaşın insana verdiği güzellikler vardır. En güzel söz ise insanın tutarlı ve mantıklı konuşmasıdır.

515. Qétiq bolsimu püvlep iç.

“Yoğurt olsa da üfleyerek ye.”

Yoğurdu üfleyerek yemek.

Bir olaydan zarar görüp gerekli dersi alan kimse, ona benzer bir işle karşılaştığında uyanık davranır ve tedbirli olur.

516. Qétiq içken qutuldi, tavaq yalığan tutuldi.

“Yoğurt yiyen kurtuldu, kâse yalayan tutuldu.”

İşlemediği (yapmadığı) bir suçun cezasını çekenler için kullanılır.

517. Qétiq tapsam nan yoq, nan tapsam qétiq yoq.

“Yoğurt bulsam ekmek yok, ekmek bulsam yoğurt yok.”

Fakir insanlar eksiklerinin hepsini hiçbir zaman tamamlayamaz.

518. Qiçqarsa “he” dep qoyuñ, sorisa “bar” dep qoyuñ.

“Çağırırsa ‘he’ deyip geçin, isterse ‘var’ deyip geçin.”

Birinin kale alınmaması durumunda o kişiyi geçiştirmek için umursamazca takılan tavrı anlatır.

519. Qılıç kötürüp çapqandin qorqma, pul béríp çaqqandin qorq.

“Kılıç kaldırıp kesenden korkma, para verip satandan kork.”

Düşman bellidir. Fakat en kötü düşman seninle ilgili her bilgiye sahip olduğu halde, bu bilgileri düşmana para ile satan kişidir.

520. Qılıç öz qinini kesmes.

“Kılıç öz kınını kesmez.”

Kılıç kınını kesmez.

Sert ve aşırı davranışlı kişinin yakınlarına zararı dokunmaz.

521. Qılını qırıqqa yarmak.

“Kılı kırka yarmak.”

Kılı kırk yarmak.

Titizlenmek, çok dikkat ederek en ince ayrıntılarına kadar incelemek, önemle üstünde durmak.

522. Qimmiti yoq mal bolmas.

“Kıymeti olmayan mal olmaz.”

Her malın, eşyanın kendine göre bir özelliği ve değeri vardır.

523. Qıñgir iş qırıq yildin qéyinmu malum bolur.

“Yanlış iş kırk yıl sonra da malum olur.”

Yanlış yapılan bir iş, aradan uzun yıllar geçse de mutlaka ortaya çıkacaktır.

524. Qıñgir oltursañmu tüz sözle.

“Yan otursan bile düzgün konuş”

Eğri oturup doğru konuşmak.

Kişisel görüşlerimizin etkisinde kalmadan her zaman gerçeği söylemeyi alışkanlık hâline getirmek gerekir.

525. Qış g mini yazda qıl, qışta gemni az qıl.

“Kış gamını yazda kıl, kışta gamı az kıl.”

Yazın çok  alış, kışa iyi hazırlan ki kışın derdin az olsun.

526. Qış g mini yazda ye.

“Kış gamını yazda ye.”

Yazın  alış, kazan, yiyeceğini, erzağını hazırla ki kışın soğukta, karda yağmurda rahat et, sıkıntı  ekme.

527. Qış o ıqı tar, qop  y nge bar.

“Kış ocağı dar, kalk evine var.”

Eskiden insanlar sobalı evlerde yaşarken tek bir odayı ısıtabiliyorlardı. Bu nedenle kışın misafirliğe gidildiğinde ev sahibinin evinde çok durulmaması ve rahatsız edilmemesi gerekir.

528. Qışnıň közi qarıęu.

“Kışın gözü kördür.”

Soğuk ve yağışlı havalar tüm canlılara zor durumlar yaşatır. Kış hiçbir canlıya acımaz.

529. Qışnıň yariřiqi-ot bilen otun,  ynıň yariřiqi er bilen  otun.

“Kışın yakışanı ateş ile odun, evin yakışanı er/karı ile hatun/koca.”

Hayatta insanların yaşaması için ihtiyaç duydukları gereksinimleri tamamlaması gerekir.

530. Qıyam qılmay navat bolmas, ter t kmey avat bolmas.

“şerbet olmadan şeker olmaz, ter dökmeden bayındır/mamur olmaz.”

Bir işi başarmak ve güzel sonuçlar elde etmek için emek sarf etmek gerekir.

531. Qıyin iş yoq alemde, k n l qoyęan ademge.

“Zor iş yok âlemde, gönül veren/kendini işe veren insana.”

Bir işi canıgönülden, i ten gelerek yapan kişi her zorluğun üstesinden gelir.

532. Qiyinçiliq-qorqunçaqniñ yüki, batur üçün toħuniñ tüki.

“Zorluk korkağın yükü, kahraman için tavuğun tüyü.”

Korkak kişiler bir işi başaramayacaklarını düşünürler. Güçlü ve cesaretli kişiler ise rahatlıkla ve zorlanmadan işin üstesinden gelirler.

533. Qizil közdin vapa kelmes, qoy közdin capa kelmes.

“Kızıl gözden vefa gelmez, koyun gözden kötülük gelmez.”

İnsanların kişilikleri dış görünüşlerinden, simalarından belli olur.

534. Qizim saña éytay, kélinim sen anla.

“Kızım sana söyleyeyim, gelinim sen anla.”

Kızım sana söylüyorum gelinim sen anla.

Birisini hatasından veya eksikliğinden dolayı uyaracağımız zaman, uyarıyı daha samimi olduklarımıza söyleriz. Böylece ortamdakilerin ima yollu söylenen sözden üstüne düşen payı almasını umarız.

535. Qizimiğan kañdin kat yahşi, köyümi yoq tuğqandin yat yahşi.

“Isınmayan şömineden çadır iyi, sevmeyen akrabadan yabancı iyi.”

Kişilerin birbirlerine karşı samimi ve dürüst olması gerektiğini anlatır.

536. Qiziñni nomuşçan qıl, oğluñni tirişçan qıl.

“Kızını namuslu yap, oğlunu çalışkan yap.”

Kız evlat ailenin devamıdır. Namuslu bir kızıdan gelecek nesil temiz ve güvende olur. Erkek evlat ise çalışkan ve her zorlukla mücadele edebilecek şekilde olursa her şeyden rızkını çıkarır. Kimseye boyun eğmez.

537. Qoğun pişsa, sapiqida turmas.

“Kavun piştiğinde/olgunlaştığında sapında durmaz.”

Yaşlı insanların iyileşseler bile eskisi gibi olamayacaklarını, yakın bir zamanda ölebileceklerini anlatır.

538. Qol sunsa yen içide, baş yérilse bök içide.

“El kırılsa yen içinde, baş yarılsa börk içinde.”

Baş yarılır börk içinde, kol kırılır kürk içinde. / Kol kırılır yen içinde kalır.

Bir aile içindeki kişilerin kusurları, anlaşmazlıkları, kavgaları sır olarak aile içinde kalmalı, dışarıya duyurulmamalı, sızdırılmamalıdır.

539. Qolga qol-putqa put bolmaq.

“Ele el, ayağa ayak olmak.”

Eli ayağı olmak.

Komşu komşunun hâinden sorumludur. Komşular birbirlerine en küçük şey için bile muhtaç olabilirler. Bu nedenle birbirlerinin eksikliklerini tamamlamalıdır. Çünkü en önemsiz şeyin yokluğu, büyük bir işin aksamasına yol açabilir.

540. Qoli yetmigen şaptul aççiq.

“Elinin yetmediği şeftali acı.”

Kedi ulaşamadığı ciğere murdar dermiş.

Elde edemediği bir şeyi kötölemek, elde edemediği şeyi istemiyormuş, beğenmiyormuş gibi görünmek.

541. Qoliğa su qoyup birelmeslik.

“Eline su dökmemek.”

Eline su dökmemek.

İki kişiyi karşılaştırırken daha önemsiz, değersiz, yeteneksiz kişi için kullanılır.

542. Qolini köksige élip turmaq.

“Elini göğsünde tutmak.”

Hata yaptığını kabul etmek.

543. Qolni qol yuysa, qol qopup yüzni yuyidu.

“El eli yıkasa, el kalkıp yüzü yıkar.”

El eli yıkar (bir eli bir eli) yıkar (yur), iki el (de) yüzü (yıkar, yur).

Bir kişi başka bir kişiye yardım ederse o da bu iyiliğin altında kalmaz; güçlenmiş olarak yardımlara koşar.

544. Qolni nege sunsa şu yerge yetmek.

“Elini nereye uzatsa, oraya yetmek/yetişmek.”

Ekonomik durumu iyi olan bir ailenin ya da kişinin, akrabaları veya dostları yardıma ihtiyaç duyduğu zaman o kişinin yardım eli uzatıp destek olması durumunu anlatır.

545. Qolnıñ qaysisini çışlise ağrıydu.

“Elin hangisini ısırsa (dişlese) ağrır.”

Sıkışık, zor şartlar altında kalmak. Herhangi bir taraftan yana olursa diğer tarafı üzecek olan durum.

546. Qolunđin kelgen işni, bir minut kéçiktürme.

“Elinden gelen işi bir dakika bile geciktirme.”

Becerikli ve hünerli kişinin işi zamanında, geciktirmeden yapması gerektiğini anlatır.

547. Qorsaq ağriqıñ bolmisa, tavuz yiyıştin qorqma.

“Karnın ağrın yoksa, karpuz yemekten korkma.”

Çiğ yemedim ki karnım ağrısın.

Dürüst, doğru insan hayatta her zaman başı dik yürür. Yanlış bir iş yapmayan kişinin çekinmesini, korkmasını gerektirecek bir durum olmaz.

548. Qorsiqida gep yatmaydıñan.

“Kursağında/karnında laf yatmaz.”

Ağzında bakla ıslanmaz/durmaz.

Hiç sır tutamayan kişiler için kullanılır.

549. Qorsiqida omiçi bar.

“Karnında çorbası var.”

Kolunda altın bileziği var.

Kazanç sağlayan bir mesleğe, sanata sahip hünerli kişiler için kullanılır.

550. Qorsiqini yarsa élipniñ sunuqimu çıqmaydıǵan.

“Karnını yarsan elifin parçası bile çıkmaz.”

Okuma yazma bilmeyen cahil kişiler için kullanılan bir tabirdir.

551. Qoşna bolsañ yölek bol, bolmisa bölek bol.

“Komşu isen destekçi ol, yoksa ayrı ol.”

Komşuluk ilişkilerinde komşuya destek olmak gerekir, olunamıyorsa da kötü olmamak en iyisidir.

552. Qoştin çiqirip sapangǵa, sapandin çiqirip qoşqa salmaq.

“Öküzden çıkarıp sabana, sabandan çıkarıp öküze takmak.”

Bir işi kesintisiz olarak devam ettirmek.

553. Qotanda oǵlaq tuǵulsa, étizda oti ünüptu.

“Ahırda öküz doğarsa, çiftlikte yemi hazır olmuş.”

Ağılda oǵlaq doğsa, ovada otu biter.

İslam inancına göre “Allah” her canlıyı rızkı ile yaratılmıştır. Her şeyin rızkını veren de alan da “Allah”tır. Var olan her canlı kendi rızkını yer.

554. Qoy yimeydiǵan böre yoq.

“Koyun yemeyen kurt yok.”

Kurnaz insanlar, saf insanları her zaman kandırarak mallarını kolayca elde ederler.

555. Qoyni qassap soysun.

“Koyunu kasap soysun.”

Her işi ehli olan kişi yapmalıdır.

556. Qoyni qassap soysun, altunni zerger soqsun.

“Koyunu kasap kessin, altını kuyumcu işlesin.”

Her işi ehlinin yapması gerekir.

557. Qoyni şapaqqa zorlima, méhmanni aşqa zorlima.

“Koyunu yeme zorlama, misafiri aş/yemeğe zorlama.”

Yemek yemek istemeyen kişileri yemeye zorlamak hoş bir durum değildir.

558. Qoynuñdin tökülse qoncuñğa.

“Koynundan dökülürse kucağına düşer.”

Varlıklı bir kişiden çevresindeki insanların da fayda görmesidir.

559. Quçqaçtek viçirliğıçe çömülidek midirliğin.

“Serçe gibi öteceğine, sinek gibi harekete geç.”

Bir iş hakkında konuşmak yerine, işi yapmak için harekete geçmek gerekir.

560. Quçqaçtin qorqqan तरीқ तरीmas.

“Kuştan korkan darı ekmez.”

Serçeden (kuştan) korkan darı ekmez.

Yapmayı düşündüğü işin tehlikelerini göze alamayan kimse o işe girişmemelidir.

561. Qul at minse çıqmaydığan döñi qalmas, dédek monçaq taqsa kirmeydığan öyi qalmas.

“Kul ata binerse çıkamayacağı dağ kalmaz, bakıcı altın takarsa giremeyeceği ev kalmaz.”

Birinin görmediği, layık olmadığı bir şeyi elde ederse yerinde duramayacağını ve ileri gideceğini, haddini aşacağını anlatır.

562. Quldek işle, begdek ye.

“Kul gibi çalış, bey gibi ye.”

Irgat gibi kazan bey gibi ye. / Eşek gibi çalış bey gibi ye.

Alın teri ve emek ile kazanılan parayı savurmadan güzel bir şekilde kullanmak gerekir.

563. Quliqi turup gas, tili turup gaça.

“Kulağı var sağır, dili var tat.”

İnsanî uzuvları var olan, ama bu yeteneğini kullanmak istemeyenlere söylenir.

564. Qum-şığıl taş bolur, qıñğır iş paş bolur.

“Kum çığıl taş olur, yanlış iş ifşa olur.”

Bir iş yapılırken bilerek ya da bilmeyerek yapılan hata mutlaka bir gün ortaya çıkar.

565. Qumğa yamğur kar qalmas, qağcalımğa gep kar qalmas.

“Kuma yağmur kâr etmez, aptala söz kâr etmez.”

Aptal insana ne kadar öğüt verilirse verilsin yine kendi bildiğini okur. Ne ağız yorduğuna değer ne de kaybedilen zamana.

566. Qumluq yerge şaptul tikip bağ qılma, mive körmey yürükiñni dağ qılma.

“Kumluk yere ağaç dikip bahçe yapma, meyve görmeden yüreğini köz etme.”

Sonuç vermeyecek bir işle uğraşmak ya da buna destek vermek akıllıca değildir.

567. Quran bir, tepsiri miñ.

“Quran bir, tefsiri bin.”

Bir şeyi anlamanın çeşitli yolları vardır.

568. Quruq célek taraqşıydu, bilimsiz adem valaqşıydu.

Boş kova ses çıkarır, bilimsiz adam gevezelik eder.

Boş teneke çok tangırdar.

Herhangi bir şey hakkında en çok konuşanların ya da bir fikri en ateşli derecede savunanların o konu hakkında en az bilgiye sahip olduğunu ifade eder.

569. Quruq gepke müşükmu aptapqa çıqmaydu.

“Boş lafla kedi güneşe çıkmaz.”

Lafla peynir gemisi yürümez.

Sadece konuşarak hiçbir iş gerçekleştirilemez. Faaliyete geçmek gerekir.

570. Quruq harvini élip qaçmaq.

“Boş arabayı kaçırmak.”

Yapamayacağı bir iş hakkında kendini övüp boş yere konuşmak.

571. Quruq östenge mirab bolmaq.

“Boş ırmağa hâkim olmak.”

Kendi yetkisi dâhilinde olmayan bir yeri yönetmek.

572. Quruq tağar öre bolmas.

“Boş çuval dik olmaz/durmaz.”

Boş çuval ayakta (dik) olmaz.

Beceriksiz, deneyimsiz, bilgisiz kimse hiçbir işte tutunamaz.

573. Quşqaçqa navat bersen temini bilmes, yamanğa yahşiliq qilsan kedrin bilmes.

“Serçeye şeker versen tadını bilmez, kötüye iyilik yapsan kıymetini bilmez.”

Herkes hak ettiği kadar değer vermek gerekir.

574. Quşnaçimniñ eşini oñsatqan mollikamniñ otyéşi.

“Hanımın (kadının) yemeğini lezzetli yapan, kocasının sebzesidir.”

Bir olayın başarısında herkesin katkısı olabilir. Başarı ve güzel sonuç tek taraflı değildir.

575. Quyaş bilen saye peyda, qaraş bilen ğaye peyda.

“Güneş ile gölge belli olur, gözlem ile gaye belli olur.”

Herhangi bir işte, dikkatli bir gözlem sonucunda hedefin, amacın ne olduğu açıkça ortaya çıkar.

576. Quyaş tañni yorutar, kitab aqni yorutar.

“Güneş geceyi aydınlatır, kitap zihni aydınlatır.”

Güneşin fiziksel olarak etrafını aydınlattığı gibi, kitaplar da/bilgi de insanların zihnini, gönlünü, iç dünyasını aydınlatır.

577. Quyqa çéçi tik turup ketmek.

“Kafa saçı dik durmak.”

Saçları diken diken olmak.

Aşırı derecede sinirli olmak.

578. Quyruq körsitip öpke séiptu.

“Kuyruk gösterip akciğer satmış.”

Gösteriş ile aldatmak; bir şeyi iyi gibi göstermek, kandırmak, yanıltmak.

L

579. Laçın qarap tapar, tülke marap tapar, böre purap tapar.

“Kartal bakarak bulur, tilki izine düşerek bulur, kurt koklayarak bulur.”

Herkesin kendine özgü bir çalışma yöntemi, bir iş yapma biçimi vardır. Çünkü kişilikleri, bilgileri, yetenekleri, yöntemleri ve yolları birbirinden farklıdır.

580. Lava-latqa ehletçiniñ işi, tekebburluq ehmeqniñ işi.

“Çöp süprüntü çöpçünün işi, kibirli olmak ahmağın işi.”

Kibirli olmak faziletli insanların işi değildir.

581. Lay su kupni buzidu, palçı yurtni buzidu.

“Balçık su kovasını bozar, falcı yurdu bozar.”

Farz işleri yapmak, batıl işlerden de uzak durmak gerekir.

582. Lay suda béliq tutmaq.

“Bulanık suda balık tutmak.”

Bulanık suda balık avlamak.

Karışık durumlardan yararlanarak kendi çıkarını sağlamak.

583. Laydin yasığan ham koza, suğa çuşse saq çıqmas.

“Balçıktan/çamurdan yapılan koza, suya düşerse sağlam çıkmaz.”

Bir işe gerektiği kadar önem verilmez ve baştan savma yapılırsa, o işten verim alınmaz.

584. Levzide turmiğanniñ inaviti yoq.

“Sözünde durmayanın değeri olmaz.”

Verdiği sözü yerine getirmeyen kişiler değersizdir.

585. Leylep qalmaq.

“Havada kalmak.”

İşi gücü olmayan, boş gezip dolaşan, faydasız insanlar için kullanılır.

586. Leylini körüş üçün mecnunniñ közi boluş kérek.

“Leylayı görmek için mecnunun gözü olmak lazım.”

Bir kimsenin ya da bir şeyin iyi ve güzel taraflarını görebilmek için, ondaki güzellikleri fark edebilecek, değerini bilebilecek birinin bakması gerekir.

587. Lévinî çişlimek.

“Sözünü dişlemek/ısırmak.”

Dişini sıkmak.

Darlığa, sıkıntıya dayanmak; her türlü zorluğa katlanmak.

588. Limiğa qil yölek.

“İnce kıl dayanır”

Bir işe girişildiği zaman, doğabilecek tehlikelerden korkulmaması gerekir.

M**589. Mahtançaqniñ öyiğe barma, kérilgenniñ toyığa barma.**

“Kendini övenin evine varma, gerilenin düğününe varma.”

İnsan doğru zamanda doğru kişiler ile birlikte olmalıdır.

590. Mahtığan qız toyıda çııptu.

“Övünen kız düğününde sıçmış.”

Kendini öven kişilerin sonu kötü olur.

591. Mal igitidin oğri küçlük.

“Mal sahibinden hırsız güçlü.”

Hem suçlu hem güçlü.

Suçlu kendisi olduğu halde üste çıkmaya çalışan, üstelik karşısındakini suçlamaya yeltenen kişiler için söylenir.

592. Manta körmigen qelender, qasqanğa düm çüşer.

“Mantı görmeyen dilenci, tencereye yüzüstü düşer.”

Cahil kişiler bilmediği şeylerin ardından giderek hüsrana uğrar.

593. Mañalmas étidin körer, atalmas oqidin körer.

“Yürüyemeyen atından bilir, vuramayan okundan bilir.”

Başarısızlığın ve kötü sonucun sebebini başkalarına yükleme durumunu anlatmak için kullanılır.

594. Mañqisini tartalmay qalmaq.

“Burnunu bile çekememek.”

Nefes alamamak. / Nefes alacak vakti olmamak. /Başını kaşıyacak vakti olmamak.

Çok meşgul olmak, uğraştığı iş / konu dışında başka bir işle ilgilenmeye vakti olmamak.

595. Mas emes cüptin taq yahşi, aldaydiğan maquldin yaq yahşi.

“Uyumsuz çiftten tek kalmak iyi, kandıracak makulden hayır demek iyi.”

Uyumsuz kişilerin aynı ortamı paylaşması uygun değildir. Aksi takdirde olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilir.

596. Maylamçi yamğur tilise, padiçiniñ aççıqı kéler.

“Yağcı (boyacı) yağmur dilese, çobanın siniri bozular.”

Her işin kendine has özellikleri vardır. Bu nedenle tabiat koşulları bir iş için avantaj sağlarken, diğer bir işe zarar verebilir.

597. Maysini tartip östürmek.

“Bir şeyi yeniden yapıp üretmek.”

Yapılmış bir şeyin üzerine yeni şeyler koyarak daha gelişmişini tasarlamak.

598. Mazargâ çalma atmaq.

“Mezara taş atmak.”

Taş atmak. / Çamur atmak.

Değerli bir kişiye saygı göstermemek. Onu incitecek söz ve ithamlarda bulunmak. Birine üstü kapalı bir biçimde, iğneleyici, dokunaklı söz söylemek, laf dokundurmak. Birini kötü bir işe karışmış gibi göstermek, kara çalmak, iftira etmek.

599. Mekkarniñ qalqini hile.

“Gevezenin kalkanı hiledir.”

Birini aldatma, yanıltma, oyalama amacıyla duygularını, düşüncelerini olduğundan farklı gösterecek biçimde konuşmak.

600. Mekkige bargan eşek haci emes.

“Mekke’ye giden eşek hacı değildir.”

Adam hacı mı olur ulaşmakla Mekke’ye, eşek derviş mi olur taş çekmekle tekkeye?

İstenilen mertebeye erişmek, onun gereklerini yapıyor görünmekle değil, gerçekten yapmakla olur.

601. Mektep körmigen bala, pada körmigen kala.

“Mektep görmeyen çocuk, çoban görmeyen inek gibidir.”

Okulun, eğitimin çocuk terbiyesindeki önemini anlatmak için kullanılır.

602. Melhemniñ süpiti elgek bilen, ademniñ süpiti emgek bilen.

“Merhemnin sıfatı şıfası ile, insanın sıfatı emeği ile.”

Herkes kendi işini, görevi layık olduğu şekilde yapmalıdır.

603. Men aldiraymen mañgili eşikim aldiraydu yatqili.

“Ben acele ediyorum gitmek için, eşeğim acele ediyor yatmak için.”

Herkesin kendi çıkarına göre hareket etmesi durumunu anlatır.

604. Men bilmeydiğan kötün barmu, sıña yéni tartuq.

“Benim bilmediğim bir götün var, (onun da) yan tarafı kırık.”

Bir ev hakkında her bilgiye sahip olmak.

605. Men köyermen balamğa, balam köyer balisiğa.

“Ben yanarım evladıma, evladım yanar evladına.”

Ben yanarım yavruma, yavrum da yanar yavrusuna.

Bu deyim, herkesin kendine ait bir derdi olduğunu anlatmak için söylenir.

606. Men qıllarmen ottuz, hıdayim qıllar toqquz.

“Ben yaparım otuz, Allah’ım yapar dokuz.”

Hiçbir işin rast gitmediği zamanlarda kullanılır.

607. Merdni meydanda sina, na merdni yolda sina.

“Mert insanı meydanda sına, namert insanı yolda sına.”

Sözle meydan okumak, atıp tutmak kolaydır. Asıl marifet iş başında kendini göstermektir

608. Meslihetlik iş buzulmas.

“Planlı iş bozulmaz.”

İyi sonuçlar yalnızca planlı işlerin sonunda elde edilir.

609. Meynet öyniñ bosuğusidin, perişte atlimas.

“Pis evin kapısından melekler girmez.”

İslam inancında temizlik son derece önemlidir. İslam kültürüne sahip olan toplumların temizlik konusundaki hassasiyetlerini ifade etmek için kullanılır.

610. Méhman barda müşükni peş déme.

“Misafir varken kediye pist bile deme.”

Evde misafir varken davranışlara ve sözlere çok dikkat edilmelidir. Birine kızılrsa bile o anda bir şey denmemeli, insan değil, hatta hayvana bile kötü davranılmamalıdır.

611. Méhman bolsañ bir kün bol.

“Misafir olursan bir gün ol.”

Misafirlikte uzun süre kalınması doğru değildir. Ev sahibi sıkıntıya girebilir.

612. Méhman kelse qondurma, qondursañmu toñdurma.

“Misafir gelirse sende kaldırma, kalırsa dondurma.”

Misafir ev sahibini sıkıntıya sokabilir. Ama gelmişse de elinden geldiğince misafire iyi muamelede bulunmak, onu gereğince ağırlamak gerekir.

613. Méhman kelse qut kelir.

“Misafir gelirse şans gelir.”

Misafir kısmeti ile gelir.

Eve misafir gelmesi iyidir. Misafir eve yük olmaz, aksine bereket getirir.

614. Méhnnettín qaçma, minnettín qaç.

“Emekten kaçma, minnet etmekten kaç.”

Kimseye muhtaç olmadan, boyun eğmeden alın teriyle kazan. Çalışmaktan kaçmazsan kimseye minnet etmezsin.

615. Méñiniñ qétiqi çiqip ketmek.

“Beyninin yoğurdu çıkmak.”

Cıcığı/cacığı çıkmak.

Çok yorulmak. Tepeden tırnağa ıslanmak, sırsıklam olmak.

616. Méñisidin tütün çiqip ketmek.

“Beyninden duman çıkmak.”

Dumanı tepesinden çıkmak. / Tepesinden duman çıkmak.

Atasözü Yeni Uygur Türkçesinde “Bir korkunun, acının ateşiyle yanıp tutuşmak.”, Türkiye Türkçesinde ise “Çok öfkelenmek.” anlamındadır.

617. Méñişi başqıçe bolup qalmaq.

“Yürüyüşü bambaşka olmak.”

Burnu havalı olmak.

Kendini çok beğenmiş, herkese yukardan bakan, kibirli kimseler için kullanılır. Bu durum onların dış görünüşlerine de yansır ki bu kişiler başlarını yukarı kaldırıp dik durarak yürürler.

618. Méñişqa érinseñ yügürersen.

“Yürümeye üşenirsen koşarsın.”

Tembellik edip de işi zamanında yapmazsan, son ana geldiğinde daha çok çaba sarf etmen gerekir.

619. Mévilik derehniñ béşi töven bolidu.

“Meyveli ağacın dalı alçak olur.”

Meyveli ağacın başı eğik olur. / Ağaç, meyvesi olunca başını aşağı salar. / Ağaç ne kadar meyve verirse, dalı o kadar yere eğilir.

Faydalı eser veren, erdem ve bilgi ile donanmış olan insan kimseye yüksekte bakmaz, edebi ve olgunluğu sebebiyle başı önde, yani alçakgönüllü olur.

620. Midirliğan qir aşar.

“Kıpırdayan yokuş aşar.”

Bir işte başarılı olmak için sabırlı ve devamlı olmak gerekir.

621. Minnetlik éşinidin qarnimniñ éçi yahşı.

“Minnetli aşından karnımın açlığı daha iyi.”

Birine yapılan iyiliğe minnet etmenin iyi olmadığını, bunun karşılıklı ilişkilere kötü etki edeceğini anlatır.

622. Miñ dosttin, bir düşmen köp.

“Bin dosttan, bir düşman çok.”

Dosttan ne geleceği bilinir, fakat düşmanın ne yapacağı bilinmez. O nedenle insana bir düşman bile çok büyük zararlar verebilir.

623. Miñ ölüp bir tirilmek.

“Bin ölüp bir dirilmek.”

Ölüp ölüp dirilmek.

Çok sıkıntılı ve acı verici durumlarda ve çaresiz kalındığı zamanlarda kullanılır.

624. Miñ yilliq boluşup ketmek.

“Bin yıllık olmak.”

Uzun yıllar aynı kültürden beslenmiş toplumları birbirlerinden uzaklaştırmak mümkün değildir.

625. Mohtaçliq miñ hünerniñ anisi.

“Muhtaçlık bin mesleğin anasıdır.”

Kişi, kimseye minnet etmemek için ne iş olursa yapar. Bu da yeni meslekler öğrenmenin temel yoludur.

626. Mohtaçliq taştın qattiq.

“Muhtaçlık taştan serttir.”

Muhtaç olan kişinin başkalarına ihtiyaç duyması oldukça zor bir durumdur.

627. Molla okup yer, tohu çöküp yer.

“Hoca okuyarak (besmele çekerek) yer, tavuk çökerek yer.”

Kâinattaki her canlıyı kendine göre rızık yeme şekli vardır.

628. Mollam köp bolsa, qoy haram bolar.

“Hoca çok olursa koyun haram/murdar olur.”

Bir olay ya da bir işin üstünde çok kişi fikir beyan ederse o işin sonu kötü olur.

629. Mollam müşük bolup ketmek.

“Hocam kediye dönmek.”

Süt dökmüş kediye dönmek.

Bir kabahat işleyip de bu kabahatinin farkına varan ve bundan dolayı üzülen, utanan, korkan, çekinen, sessiz kalan kimsenin durumunu anlatmak için kullanılır.

630. Mollam yoq yerde mollimen, mollam bar yerde yoldimen.

“Hocanın olmadığı yerde ben hocayım, hocanın olduğu yerde ben yoldayım.”

Ehil kişinin olmadığı yerde cahil, fırsattan istifade edip kendini o makama yaraşır göstermeye çalışır. Ehil kişinin bulunduğu yerde ise o kişi, teklif sunulsa da bahaneler üreterek işten kaçır.

631. Mollamniñ déginni qıl, qılğınini qılma.

“Hocanın dediğini yap, yaptığını yapma.”

Hocanın dediğini yap, yaptığını yapma.

Bir din görevlisinin anlattıkları dinin buyruklarıdır. Ancak neticede o da bir insandır ve hata yapabilir. Hatta bile bile yanlış da yapabilir, söyledikleriyle yaptıkları birbiriyle çelişebilir. Bu bakımdan dikkatli olmalı; bu gibi yanlış yola sapmışların peşinden, sırf onlar dinin buyruklarını anlatıyorlar diye gitmemelidir.

632. Moridin tütün çiqiralmasliq.

“Sobasını yakamamak.”

Hayatın zorluğunu anlatmak için kullanılır.

633. Moriga kirip çiqqandek.

“Sobaya girip çıkmış gibi.”

Herhangi bir sebeple, birinin üstü kirlendiği zaman kullanılan bir ifadedir.

634. Mozayniñ yügürüşü samanliqqıçe.

“İneğin koşması samanlığa kadar.”

Her kötü işin bir sonu vardır.

635. Muhabbet vapasi bilen, halavet capasi bilen.

“Sevgi vefasıyla, güzel günler cefasıyla.”

Sevgi vefa gerektirir, her güzel şeye ulaşmak için de cefa çekmek, sıkıntılara katlanmak gerekir.

636. Muhabbetsiz yürek, köyüp öçken tézek.

“Muhabbetsiz yürek, yanıp sönen tezek.”

Bir gönülde/yürekte sevgi, aşk ve muhabbet yoksa sadece yaşamamız için gereken bir organa dönüşür.

637. Musapir bolmiğuçe musulman bolmas.

“Muhacir olmayınca Müslüman olmaz.”

Kişi başından iyi ve kötü olaylar geçirmediği hayata ne/nasıl olduğunu anlayamaz.

638. Muştı qattıqtin qaçma, bağı qattıqtin qaç.

“Yumruğu sertten kaçma, kalbi (bağı) sertten kaç.”

Kötü niyetli ve kalbi taş gibi katılaşmış olan kişilerden uzak durmak gerekir.

639. Muştut bergenge aş ber.

“Yumruk verene aş ver.”

El sana gelirse bir kucak taşla, sen ona var bir sahan aşla.

Kötülüğe iyilikle karşılık vermek gerekir.

640. Müngüzi çiqip qalmaq.

“Boynuzu çıkmak.”

Yeni huylar edinmek.

641. Mürini mürige tirimek.

“Omuz omuza dayanmak.”

Omuz omuza.

Gerektiğinde birbirine destek vermek, dayanak olmak.

642. Müşük balisini yégendek.

“Kedi eniğini/yavrusunu yemiş gibi.”

Başkasının yaptığı bir şeyi, kimseye fark ettirmeden kendisi yapmış gibi göstermek.

643. Müşük yolvastur çaşqan aldida, müşük çaşqandur yalvas aldida.

“Kedi kaplandır fare önünde, kedi faredir kaplan önünde.”

Kendini büyük/üstün sanan kişilerin üstünde de onlardan büyükler/üstünler vardır.

644. Müşükke oyun qaşqanğa qéyin.

“Kediye oyun, fareye zor.”

Sıkıntılı bir duruma düşen kişiyi göz ardı etmek yerine, o kişiye yardımcı olup yanında olmak gerekir.

645. Müşükniñ göşke boyi yetmise, sésiqken der.

“Kedinin boyu ete yetişmiyorsa, kokmuş der.”

Kedi uzanamadığı (ulaşamadığı/yetişemediği) ciğere, pis (murdar) der.

Kişi, elde edemediği bir şeyi istemiyormuş, beğenmiyormuş gibi görünür ve o şeyi kötü göstermeye çalışır.

646. Müşükniñ puli yoq, göşke amraq.

“Kedinin parası yok, et sever.”

Ayrarı yok içmeye, tahtirevanla gider sıçmaya. / Ayrarı yok içmeye, atla gider çeşmeye/sıçmaya.

Yoksul kişiler maddi gücü olmadığı halde, gösteriş yapmak için olmadık çaba içine girerler. Ancak bu davranış onları yüceltmez, gülünç duruma düşmelerine yol açar. Kişi kendi maddi gücünü bilerek hareket etmeli ve çevresindekilere karşı kendini mahcup duruma düşürecek davranışlardan sakınmalıdır.

N

647. Nadan bergen göherdin, aqıl bergen hüner yaḥşi.

“Cahilin verdiği inciden, aklın verdiği hüner/bilgi/zanaat daha iyi.”

Yeryüzündeki en değerli hazine ilim sahibi olmaktır. İlim sahibi olmak en büyük zenginliktir.

648. Nadan bilmes özüni, oylap qilmas sözünü.

“Cahil bilmez kendini, düşünmeden söyler sözünü.”

Bilgisiz kişiler düşünmeden, sözü akıl süzgecinden geçirmeden konuşurlar ve hadlerini aşarlar.

649. Nadan gülge yögürer, zérek mévige yögürer.

“Cahil güle koşar, zeki meyveye koşar.”

Bir işin sonunun ne olacağını bilerek ve düşünerek hareket etmek gerekir.

650. Nadanliq-çölde ösken qamğaq.

“Cahillik çölde büyüyen çiçek gibidir.”

Cahil kişiler kendilerini bilgiden, fikirden uzaklaştırdıkça daha da değersizleşirler.

651. Nadanniñ obdini kala, osili tonguz.

“Cahilin iyisi inek, kötüsü domuz.”

Cahil kişinin iyisi kötüsü olmaz. Cahil kişiye laf anlatmak mümkün değildir. Cahil kişinin kendi bildiği dışında, farklı düşünceleri kabul etmesi mümkün değildir.

652. Nadanniñ ziyapitidin, dananniñ söhbiti ela.

“Cahilin ziyafetinden, bilimli insanın sohbeti iyidir.”

Âlim, sohbet ehli, eğitimli, bilgili kişilerle oturup kalkmak, aynı ortamda bulunmak cahil birinin ziyafetinde bulunmaktan çok daha faydalıdır.

653. Namerdniñ otida köygüçe merdniñ deryasida aq.

“Namerdin ateşinde yanacağına, merdin nehirinde ak.”

Namert kişilere karşı dikkatli olmak gerektiğini anlatır.

654. Naştılıqqa sel qarima özüni dep, dosliriñdin vazkeçmigin nepsini dep.

“Kahvaltıyı göz ardı etme kendin için, dostlarından vazgeçme nefsin için.”

Günü düzenli geçirmenin ve dostluğun önemini anlatır.

655. Nege barsaŋ kazannıŋ qulıqı töt.

“Nereye gidersen kazanın tutacı/sapı/kulağı dört.”

Gerçeğin, doğrunun nereye gidilirse gidilsin hep aynı kalacağı ve hiç değişmeyeceği anlamında kullanılır.

656. Nesepke işenme, hünerge işen.

“Soyuna inanma/güvenme, yeteneğine inan/güven.”

Kişi bir iş yapacağı zaman soyundan getirdiği özelliklere değil, kabiliyetine güvenmeli, yetenekli olduğu bir işi yapmalıdır.

657. Nesihet aççıq, mévisi tatlıq.

“Nasihat acı, meyvesi tatlı.”

Nasihat veren kişinin söyledikleri, söylenen kişiye o an kötü, zor, gereksiz, yanlış gelebilir. Ama öğüdü dinlerse sonucu iyi olur.

658. Nesliŋni untuduŋ-esliŋni untuduŋ.

“Neslini unuttun, aslını unuttun.”

Atalarından gelen örf âdet, gelenek ve görenekleri unutma durumunu anlatır.

659. Nésidin teliyim yoq.

“Veresiyeden şansım yok.”

Malı, parasını daha sonra almak koşuluyla verersen, o para geriye gelmez. Alışverişin peşin olanı makbuldür.

660. Nicisniŋ dosti yoq, nepsi yamanniŋ közi yoq, qara niyetniŋ yüzi yoq.

“Alçağın dostu yok, nefsi kötünün gözü yok, kara niyetlinin yüzü yok.”

Art niyetli insanlar çevrelerinde yarattıkları olumsuz etkiden dolayı arkadaşlık kuramazlar.

661. Nişansız oq atmaq.

“Nişan almadan ok atmak.”

Yürümek istediği hedefe yeterli donanıma sahip olmadan ulaşmaya çalışmak.

662. Niyeti yamannıñ qazını töşük.

“Niyeti kötünün kazanı delik.”

Art niyetli kişiler her zaman kötülüklerle karşı karşıyadır.

663. Nohlisi ösüp qalmaq.

“Haddini aşmak.”

Haddini aşmak.

Ölçüyü kaçırmak, ileri gitmek.

664. Nohlisini élip qoymaq.

“Haddini bildirmek.”

Haddini bilmeyene bildirirler. / Haddini bildirmek.

Çevresindekileri hiçe sayarak yetkili olmadığı konularda yüksekten konuşanlara sert bir şekilde gereken dersi vermek.

O**665. Oğri béyimas, temeñor toymas.**

“Hırsız zengin olmaz, dilenci doymaz.”

Herhangi bir kötü illetin, huyun insana çok zarar verdiğini anlatır.

666. Oğrini qaraqçı uruptu.

“Hırsız eşkıya vurmuş.”

Kazançsız elde edilen malın kişiye yararı olmaz.

667. Oğriniñ yüreki pok-pok.

“Hırsızın yüreği ağzında.”

Kötü iş yapanlar daima vesveseye kapılıp korku içinde, kalpleri küt küt atarak yaşarlar.

668. Ođluŋğa keyim izdigüçe, ustaz izde.

“Oğluna kıyafet arayacağına hoca ara.”

Eğitimin önemini, çocuğa eğitim vermenin onun karnını doyurmaktan daha yüksek bir ihtiyaç olduğunu anlatır.

669. Oğul baliğa yetmiş ikki ħıl hüner az.

“Erkek çocuğa yetmiş iki çeşit meslek/zanaat az.”

Kendini erkek sayanların, erkek olarak kabul edenlerin sorumluluk duygusunun olmamasının kötülüğünü, ondan dolayı bilgi ve zanaat öğrenmesinin zorunluluğunu bildirir.

670. Oğul tuğsa özidin, qız tuğsa başqalardin körmek.

“Erkek doğarsa kendinden, kız doğarsa başkasından bilmek.”

Başarıyı kendine, başarısızlığı başkasına mal edenler için kullanılır.

671. Oqi qariğa tegmeslik.

“Oku kötüye değmemek.”

Kişi muradına erişemediği zaman kullanılan bir tabirdir

672. Oqni nişanğa atmaq.

“Oku hedefe atmak.”

Taşı gediğine koymak/oturtmak. / Lafı gediğine koymak/oturtmak.

Sözü yerinde ve gerektiği zamanda, doğru bir şekilde söylemek.

673. Oqumay bilim alğıli bolmaz, térimay hosul alğıli bolmas.

“Okumadan bilim alınmaz, ekmeden arpa alınmaz.”

Emek sarf edilmeden hiçbir şey elde edilemez. Bir şey elde etmek için çalışmak ve emek harcamak gerekir.

674. Oltursa oçaqni örüptu, qopsa morini örüptu.

“Oltursa ocağı devirmiş, kalksa bacayı devirmiş.”

Bir işi gerektiği gibi yapamayan, başarısız olan beceriksiz kişiler için kullanılır.

675. On aççıqni bir pulğa alma, pitniñ aççıqida çapanni otqa salma.

“On siniri/öfkeyi bir kuruşa alma, bit ısırıldı diye ceketi ateşe atma.”

Pire için yorgan yakmak.

Bir işi sabırla, sinirlenmeden yapmak gerekir. Küçük bir zararı önleyeceğim diye büyük bir zararı göze almak doğru değildir.

676. On aqlıgandin bir körgen ela.

“On kere duymaktan bir kere görmek daha iyi.”

Bir şeyi bir kere görmek bin kere duymaktan iyidir. / Çok yaşayan değil, çok gezen bilir.

İnsan işittiklerini değil, gözüyle görüp şahit olduklarını daha iyi göğrenip kavrar; hafızasında daha iyi tutar.

677. On balini bir ata baqar, on bala bir atığa baqalmas.

“On çocuğa bir baba bakar, on çocuk bir babaya bakamaz.”

Bir baba dokuz oğlu (evladı) besler, dokuz oğul (evlat) bir babayı besleyemez.

Baba, ne kadar çok çocuğu olursa olsun hepsini yetiştirmek için gereken bütün özveride bulunur. Ancak çocuklar para kazanmaya başladıktan sonra -birçok kardeş de olsalar- yoksul düşen babaları için, kendi paylarına düşen küçük bir yardımı bile yapmazlar (Aksoy, 2008: 193).

678. On körgendin bir işligen ela.

“On bakandan (izleyenden) bir çalışan daha iyi.”

İş çalışmakla olur. İzlemek ise fayda vermez.

679. On külkiniñ bir yığısı bar.

“On gülüşün bir ağlaması var.”

Genç oğul veya kız hayatın lezzetini tadamadan ölüp gittiğinde acı duyarak/acıyarak, üzümlere söylenir.

680. On kün aç qalsañmu bir kün nomus saqla.

“On gün aç kalsan bile bir gün namusunu koru.”

Ne kadar zorluklarla karşı karşıya gelinse de iffet, namus ve şerefi korumak her şeyden önemlidir.

681. On qétim oyla bir qétim sözle.

“On kere düşün bir kere söyle.”

Bin düşün, bir söyle. / On düşün, bir söyle. / Çok düşün, az konuş.

Bir söz ağızdan çıktığında o sözü değiştirmek ya da geri almak mümkün değildir. Düşüncesizce söylenen bir söz insanı güç ve sıkıntılı durumda bırakabilir. O nedenle konuşmadan önce iyice düşünülmelidir.

682. On ölüp bir tirilmek.

“On ölüp bir dirilmek.”

Bir ölüp bin dirilmek.

Çok sıkıntılı ve acı verici durumlarda ve çaresiz kalındığı zamanlarda kullanılır.

683. Oğ yénidin qopmay, sol yénidin qopqandek.

“Sağ tarafından kalkmayıp sol tarafından kalkmış gibi.”

Solundan/sol tarafından kalkmak. / Tersinden kalkmak.

Aksilik, huysuzluk, terslik edenler için kullanılır.

684. Oriğa çüşüp ketmek.

“Çukura düşmek.”

Çukura düşmek.

Kötü ve uygunsuz bir duruma girmek.

685. Orini kim kolisa özi çüşer.

“Çukuru kim kazarsa kendisi düşer.”

El için kuyu kazan, evvela kendi düşer.

Başkasını tuzağa düşürmeye çalışan kimse, bu tuzağa ondan önce kendisi düşer (Aksoy, 2008: 263).

686. Orman tikken ھاr bolmas.

“Ağaç diken fakir/gariban olmaz.”

Ağaçın zenginlik kaynağı olduğunu, zenginlik meydana getireceğini anlatır.

687. Osurğaqqqa arpa nêni bahane boluptu.

“Osurukluya arpa ekmeği bahane olmuş.”

Osuran (osuruklu) göte arpa ekmeği bahane.

1) Zaten zayıf, hastalıklı kişi, sağlığının bozulmasını önemsiz etkenlere bağlar.

2) Davranışları beğenilmeyen kişi, sudan nedenlerle kendisini mazur göstermeye çalışır (Aksoy, 2008: 403).

3) Bir şeyin bozulmasına ya da olmamasına, farklı sebepler, bahaneler aramak.

688. Oşuqi alçu qopmaq.

“Fazlası işe yaramak.”

İşlerin iyiye gittiği zamanlarda kullanılır.

689. Ot bilen oynaşma.

“Ateş ile oynama.”

Ateş ile oynamak.

Çok tehlikeli bir işin üstüne gitmek.

690. Ot quyruqluq qilmaq.

“Gaza getirip ortalığı karıştırmak.”

Gaza getirmek.

Birini olmadık bir şey veya hayalî bilgilerle coşturmak, kışkırtmak, öne sürmek.

691. Ot üstüğe yağ çaçmaq.

“Ateş üstüne yağ saçmak/dökmek.”

Yangına körükle gitmek.

Anlaşmazlığı, gerginliği, kargaşalığı artırıcı, her iki tarafı kışkırtıcı söz ve davranışlarda bulunmak.

692. Oti bar yerniñ süyi yoq, süyi bar yerniñ oti yoq.

“Ateşi olan yerin suyu yok, suyu olan yerin ateşi yok.”

Hayatta hiçbir şey tam ve mükemmel değildir. Her zaman aksaklıklar ve birtakım problemler vardır.

693. Otni çuħçilisaŋ öçidu, qoşnaŋni koçilisaŋ köçidu.

“Ateşi kurcalarsan söner, komşunu kurcalarsan göçer.”

Başkalarının işine karışmak, burnunu sokmak doğru değildir.

694. Otni kim tutsa, şuniŋ qoli köyidu.

“Ateşi kim tutarsa onun eli yanar.”

Ateş düştüğü yeri yakar.

Felaket kimlerin başına gelirse onları yakar, kavurur, sürekli bir acı içinde bırakır. Başkalarının üzülmesi, gelir, geçer (Aksoy, 2008: 161).

695. Otniŋ téşida köygüçe içide köy.

“Ateşin dışında yanacağına içinde yan.”

Bir meselenin doğrudan olarak içine girip çözmek gerekir.

696. Otta tohtimay, poqta tohtaydiŋan.

“Otta durmayıp, bokta duran (biri).”

İyiliğin kıymetini bilmeyip sonunda gerçek kötülüğe uğrayanları/maruz kalanları anlatmak için kullanılır.

697. Ottek qizzip poqtek sovumaq.

“Ateş gibi kızıp bok gibi soğumak.”

Gaza gelen kişinin bir anda yapacağı şeyden vazgeçmesi durumunu anlatır.

698. Otturida qaŋşar bolmisa, o köz bu közni yep kéter.

“Ortada burun olmasa, o göz bu gözü yer.”

Kişiler arasındaki meselelerin âdil bir şekilde halledilmesi ve çözüm bulunması gerektiğini anlatır.

699. Ottuz çıştin çiqqan söz, ottuz elge taraydu.

“Otuz diştin çıkan söz otuz ülkeye yayılır.”

Bir söz ağızdan çıktığında o sözü değiştirmek ya da geri almak mümkün değildir. Düşüncesizce söylenen bir söz insanı güç durumda bırakabilir, zarara sokup pişman edebilir. Bu sebeple bir sözü söylemeden önce dikkatlice düşünmeli, sonuçlarının nelere sebep olabileceği tahmin edilmelidir.

700. Ottuz kün roza tutup poq bilen éğiz açmaq.

“Otuz gün oruç tutup bokla ağzını (orucunu) açmak.”

İnsanın kötü bir iş ile bütün iyiliklerini yok etme durumunu anlatmak için kullanılır.

701. Oyida bar öyide yoq.

“Düşüncesinde var, evinde yok.”

İnsanın hayal ettiği şey için harekete geçmemesi durumunu anlatır.

702. Oylimay sözliseñ ağırimay ölisen.

“Düşünmeden konuşursan, acı çekmeden ölürsün.”

Sözlerini akıl süzgecinden geçirmeden, sözün nereye varacağını düşünmeden söyleyen kişinin sonu kötü olur.

703. Oynap ögenmey oylap ögen.

“Oynarak öğrenme, düşünerek öğren.”

Her tür durumda fikir yürütmenin, tefekkür etmenin, düşünmenin bırakılmaması gerektiğini bildirir.

704. Oynap tursañmu oylap tur.

“Oynasan bile düşün (yanlış yapma).”

Her zaman aklını kullanarak hareket etmek gerekir.

705. Oyup yéseñ on kün kéter, qirip yéseñ qiriq kün yéter.

“Oyup yersen on gün gider, kırarak yersen kırık gün yeter.”

İnsan için tasarruf etmenin önemini anlatır.

Ö

706. Öčkige can qayğusi qassapqa may qayğusi.

“Keçiye can kaygısı, kasaba yağ kaygısı.”

Keçiye can kaygısı, kasaba yağ kaygısı. / Koyun can derdinde, kasap et derdinde.

Bir kişi önemli bir kaybından dolayı çırpınıp kıvranıırken başka bir kişi bu durumdan ne kadar çok yararlanabileceğini düşünür.

707. Öçkiniň éçilip qalsa héçgep yoq, qoyniň éçilip qalsa hayt-huyt.

“Keçinin bir yeri açılırsa hiç laf yok, koyunun açılırsa hayt huyt.”

Koyunun götü bir gün açıksa keçininki her gün açık.

Davranışlarını herkesin beğendiği kimse, günün birinde yanlış bir iş yapabilir. Bu, her gün yanlış iş yapan kişinin yanında kınanacak bir durum sayılmaz.

708. Ögenseň hüner, térisaň üner.

“Öğrenirsen hüner, ekersen çıkar.”

Öğrendiklerini uygulayıp pratiğe dökersen verim alırsın.

709. Ögitiş üçün ügen, éliş üçün ber.

“Öğretmek için öğren, almak için ver.”

Bilgilerin devamlılığı ve aktarılması önemli bir husustur. Bilgi paylaştıkça yayılır ve bereketli hâle gelir.

710. Öküzniň ayiği bolğuçe, mozayniň béşi bol.

“Öküzün ayağı olacağına, dananın başı ol.”

Başkasının işinde çalışacağına, küçük bile olsa kendi işinin yönetecisi olarak çalışmak daha iyidir.

711. Ölgendin kéyin yasin oqumaq.

“Öldükten sonra Yasin okumak.”

Bir işi yapma olanağı kalmadıktan sonra sarf edilen tüm çabalar boşunadır.

712. Ölgendin qéyin yiğliğuçe ölmestin burun sevep qil.

“Öldükten sonra ağlamaktansa, ölmeden önce sevap işle.”

İstenmeyen bir şeyin gerçekleşmesini engellemek veya ortadan kaldırmak için gerekli tedbiri almak gerekir.

713. Ölmekniñ üstüğe tepmek.

“Ölmenin üstünü tepmek.”

Yeni geçirilen bir kazanın ardından tekrar kaza yapmak.

714. Ölmigen canda ümid bar.

“Ölmeyen canda ümit var.”

Çıkmadık canda umut var(dır). / Çıkmadık candan umut kesilmez.

1) Ölümcül hasta vefat edene kadar iyileşeceğinden umut kesilmez.

2) Elden gitti sanılan bir şeyle olan ilgi tamamen kesilmemişse, gereken çaba harcanarak onun elde kalması sağlanabilir.

715. Öpkidek bolup ketmek.

“Akciğer gibi olmak.”

Utanıp sıkıldığı yüzünün kızarmasından belli olmak.

716. Öpkisi körünüp qalmaq.

“Akciğeri görünmek.”

Birinin ne kadar kabiliyetli olduğu apaçık görüldüğü zaman kullanır.

(Birinin) ciğerini bilmek. / (Birinin) ciğerinin içini bilmek.

Bir kişiyi her yönüyle, detaylı bir şekilde tanımak; her tür düşüncesini bilmek.

717. Öpkisi tügep kaniyi qaptu. / Öpkisi tügep kaniyi qalmaq.

“Akciğeri bitip boğazı kalmış.” “Akciğeri bitip boğazı kalmak.”

Üzerinde emek harcanmakta olan işin en önemli, en güç bölümünün bitip az ve önemsiz bir kısmının kalması durumunu anlatır.

718. Ördেকে su yuqmas.

“Ördeğe su bulaşmaz.”

Bazı insanlara defalarca söz ve nasihat etsen bile fayda vermez.

719. Ördেকniñ göşini yéseñ, ğazniñ péyida bol.

“Ördek eti yediysen kazın peşinde ol/peşine düş.”

İnsan fitrat olarak her şeyin daha iyisini arzu eder.

720. Ördekte méhman qilganni ğaz bilen kütival.

“Ördekle misafir ağırlayanı, sen kaz ile ağırla.”

Misafirlikte seni iyi ağırlayanı, senin daha iyi ağırlaman gerekir.

721. Örük örükni körüp ala bolar.

“Erik eriği görünce kızarmaya başlar.”

Üzüm üzüme baka baka kararır.

İnsanların birbirine etki ettiğini anlatır.

722. Öti yérilip ketküdek bolmaq.

“Ödü patlayacak gibi olmak.”

Ödü Patlamak.

Yeni Uygur Türkçesinde “Ödü patlayacak gibi olmak.” atasözü “kontrolünü kaybedecek derecede öfkelenmek, aşırı sinirlenmek” anlamını ifade ederken Türkiye Türkçesinde “ödü patlamak” deyimini “bir şeyden aşırı derecede korkmak” anlamını bildirmektedir.

723. Ötken künüñni unutma, şir çoruquñni qurutma.

“Geçen günleri unutma, eski çizmeni kurutma.”

Geçen zor ve meşakkatli günler unutulduğunda sonraki rahat ve mutlu günlerin kıymeti anlaşılamaz.

724. Ötken ömür aqqan su.

“Geçen ömür, akan su (gibidir).”

Zamanın çok hızlı geçip gitmesi durumunu anlatır.

725. Ötme namert kövrüktin su séni aqtursimu, yéme namerdnıñ éşini açlıq séni öltürsimu.

“Geçme namert köprüsünden su seni akıtıp götürse bile, yeme namert aşını açlık seni öldürse bile.”

Geçme namert köprüsünden, ko aparsın su seni.

Mert olmayan birine karşı minnet altında kalmaktansa sıkıntıya katlanmak daha tutarlı bir davranış olur.

726. Öy alma qoşna al.

“Ev alma komşu al.”

Ev alma komşu al.

Ev alacak kimseler için komşular evden daha önemlidir. Komşular kötü ise en güzel evde bile rahat oturulamaz.

727. Öy ensizçilikidin gör ensizçiligi yahşi.

“Ev telaşından mezar telaşı daha iyidir.”

Evde olan/yapılan kavga, telaş ve tartışmaların kötülüğünü anlatır.

728. Öy müşükini tala müşüki qoğlaptu.

“Ev kedisini sokak kedisi kovmuş.”

Dağdan gelip bağdakini kovmak.

Emeği ve hakkı olmadığı hâlde, daha sonradan geldiği bir yerde ya da karıştığı bir işte eskiden beri bulunan bir kişinin yerini almaya çalışmak.

729. Öy töridin orun alğuçe, köñül töridin orun al.

“Evin baş köşesinden yer alacağına/kapacağına gönlün baş köşesinden yer al/kap.”

Bir kişinin sevgi, saygı ve muhabbetine erişmek önemlidir.

730. Öyde boran uçup yürmek.

“Evde fırtına kopmak.”

Eldeki ile yetinip ev geçindirmenin ne kadar zor bir durum olduğunu anlatır.

731. Öyde qilğan gep bazarğa toğra kelmeptu.

“Evde edilen söz/laf pazara uygun gelmemiş.”

Evdeki hesap (pazara) çarşıya uymaz.

Planlanan işin düşünüldüğü gibi gerçekleşmediği durumlarda kullanılır.

732. Öyde rahiti yoqniñ koçida parağiti yoq.

“Evde rahatı olmayanın sokakta istirahati olmaz.”

İnsanın her durumda yaptığı şeylerin ailedeki durumundan uzak olamayacağını, ayrı düşünülemediğini bildirir.

733. Öydiki pul oq pul, qerz bergen pul yoq pul.

“Evdeki para kurşun para, borç verilen para yok para.”

İktisadi ve hesap işlerinde çok titiz davranmak gerekir. Borç verilen para geri gelmeyebilir.

734. Öyi yıraq bolsa bolsun, könlü yıraq bolmisun.

“Evi uzak olursa olsun, gönlü uzak olmasın.”

Gönülden sevgi ve muhabbetle birbirlerine sımsıkı bağlı olan kimseler için mesafelerin önemi yoktur.

735. Öyniñ gülü hotun, çiriği er.

“Evin gülü hatun, ışığı erdir/erkektir.”

Ailenin kurucu fertleri karı ve kocadır

736. Öz balañdin eyip ötse, yatqa şikayet qılma.

“Kendi çocuğun ayıp etse, başkalarına şikâyet etme.”

Çocuk terbiyesinde bağımsız ve cesur, gözü pek olmak gerektiğini bildirir.

737. Öz gépini yorgulatmaq.

“Kendi sözünü geçirtmemek.”

Lafının üstüne laf söyletmemek.

Kendi lafını doğru kabul edip başkasını dinlememek ve onda ısrar etmek. Kendi sözünün üstüne söz söyletmemek.

738. Öz göşini öz yégida qoruptu.

“Kendi etini kendi yağında kavurmuş.”

Kendi geliştirdiği yöntem ile insanları tuzağa düşüren kişiler için kullanılır.

739. Öz göşini özi yigüdek bolmaq.

“Kendi etini kendi yiyecek gibi olmak.”

Çok sinirli ve öfkeli olunduğu zamanlarda kullanılır.

740. Öz  orluqun candin  ter, yat  orluqi yandin  ter.

“Kendi y zkaran/rezaletin candan geçer/deler/vurur, yabancı yüzkarası/rezaleti yandan geçer/deler/vurur.”

İnsanın en yakınlarından gelen ihanet, çok acı verir.

741.  z i in e s  mi an sir,  zgini  i i e s  maz.

“Kendi içine s  mayan sır, başkasının içine s  maz.”

Sırrını s  yleme dostuna, dostunun dostu vardır, o da s  yler dostuna.

Sır özeldir ve gizli tutulmalıdır. Onun gerçekten duyulup yayılması istenmiyorsa, dosta bile açılmamalıdır.

742.  z i   a pelvan, el i   a ilman.

“Kendi içine pehlivan, el içine ılık/uzak.”

Bencil insanlar sadece kendi çıkarları için çalışır.

743.  z qazini i  zi qaynatmaq.

“Kendi kazanını kendi kaynatmak.”

Elindekiyle yetinmeye, kimseye muhtaç olmadan yaşamaya çalışmak; ihtiyaçlarını kendi karşılayarak kimseden yardım istememek.

744.  z qedrini bilmigen, yat kedrini bilmes.

“Kendi değerini bilmeyen, başkasının değerini bilmez.”

Kişinin insanlara değer verebilmesi için öncelikle kendisine değer vermesi gerekir.

745.  z puti a  zi palta  apmaq.

“Kendi aya ına kendisi balta vurmak.”

Kendi aya ına kurşun sıkmak.

Kendine zarar verecek davranışlarda bulunmak.

746. Öz yurtundin ayrılma çet bolsimu, qedinastin ayrılma set bolsimu.

“Kendi yurdundan ayrılma uzak olsa bile, dostundan ayrılma çirkin olsa bile.”

Yurdundan uzakta yaşamak, ne kadar bolluk içinde olsa da insana zor gelir. İnsanın kurmuş olduğu dostluklar, arkadaşlıklar da son derece önemlidir. O nedenle dostluk başka şeylerle değişilmemelidir.

747. Özgini aldığan özni aldaptu.

“Başkasını aldatan kendini aldatır.”

Başkasını kandıran, kendini kandırır.

Başkasını kandırdığını sananlar daima kendilerini kandırırlar ama bunu bilmezler. Sonunda kazananlar daima hak, dürüstlük, doğruluk ve içtenlikten yana olanlardır.

748. Özginiñ sözige işengüçe, özünñ közüñge işen.

“Başkasının sözüne inanacağına kendi gözüne inan.”

İnsanın işittiğinden çok gördüğü şeyler daha inandırıcıdır.

749. Özi beg, özi han boluvalmaq.

“Kendisi bey, kendisi han olmak.”

Başına buyruk.

Dilediğini izin almaksızın yapan, istediği gibi davranan başına buyruk kişiler için kullanılır.

750. Özi koliğan oriğa özi çüşmeq.

“Kendi kazdığı kuyuya kendisi düşmek.”

Kendi kazdığı kuyuya düşmek. / Kendi kazdığı kuyuya kendisi düşmek.

Başkası için hazırladığı kötülük kendi başına gelmek.

751. Özi qilalmaydu, qilganni körelmeydu,

“Kendisi yapamıyor, yapanı beğenmiyor.”

Kendisinin beceremediği bir işi ehil olan bir kişi yaptığında burun kıvrıran, beğenmeyen insanlar için kullanılır.

752. Özi muzluqniñ gépi tuzluq.

“Kendisi buzlunun lafı tuzlu.”

Kişisine göre söz söyleyip herkese farklı muamele yapan soğuk kişiler için kullanılır.

753. Özidin horiki çoñ, gep-sözi uniñdin çoñ.

“Kendinden tavrı büyük, lafı sözü ondan da büyük.”

Kendini büyük gören ve densizce tavırlarda bulunup yapamayacağı şeyleri vaat eden kibirli kişiler için kullanılır.

754. Özige topa qondurmasliq.

“Kendine toz kondurmamak.”

Toz kondurmamak.

Bir şeyi kusursuz göstermek, onda bir kusurun olabileceğini kabul etmemek.

755. Özige yariğan hañga yaraptu.

“Kendine yarayan hana yaramış.”

Bir işi gönül vererek, ciddi bir şekilde yaparsan onu herkes beğenir.

756. Özini ayiğan sultan, ayimiğan ultan.

“Kendini koruyan sultan, korumayan gariban/zavallı.”

Kendini dizginleyen temkinli insanların hürmete değer olduklarını anlatır.

757. Özini bilgen har bolmas.

“Kendini bilen horlanmaz/kötü duruma düşmez.”

İnsanın haddini ve nerede durması gerektiğini bilmesi gerekir.

758. Özini élip qaçmaq.

“Kendini alıp kaçmak/kaçırmak.”

Sorumluluk almaktan ve cevap vermekten kaçan kişiler için kullanılır.

759. Özini qoyuşqa yer tapalmaq qalmaq.

“Kendini koyacak yer bulamamak.”

Başın dönmesini, çok telaşlanma ve tedirgin olma durumunu anlatır.

760. Özini sorığan qaziniñ aldığa barmaptu.

“Kendini sorgulayan ‘kadı’nın önüne gitmez.”

Bir kişi her işini kanuna uygun şekilde yaparsa onun hiçbir zaman zorluk çekmeyeceğini anlatır.

761. Özini sorığan şehir soraptu.

“Kendini sorgulayan tüm şehri sorgulamış.”

Kişi sorgulayarak, araştırarak, olayları kendi fikir süzgecinden geçirerek hedeflerine doğru ilerlemelidir.

762. Özini urup turmaq.

“Kendini dövmek.”

Bir insanın girişimciliğini, coşkunluğunu, aktifliğini ve fedakârlığını anlatır.

763. Öziniñ öyini yalap süpürer, başqisiniñ körpisige tükürer.

“Kendi evini yalayarak temizler, başkasının koltuğuna tükürür.”

Her evi kendi evin gibi görüp ona göre tavır sergilemek gerekir.

764. Özliri bolalmayttıla, bolğanni körelmeyttıla.

“Kendin yapamıyorsun/beceremiyorsun, yapanı/becereni beğenmiyorsun.”

Herkesin emeğine saygı göstermek gerekir.

765. Özüm tapqan balağa nege baray devağa.

“Kendi bulduğum belaya, nereye gideyim devaya/çözümüne.”

Girdiği bir işte kendi zararına kendi sebep olan bir kimsenin yakınmaya hakkı yoktur. Çünkü bildiğini okumuş, istediği gibi davranmış, kimseyi dinlememiştir. O hâlde kötü sonuca da katlanmalıdır.

766. Özüm yey désem isit éşim, kişiğe bérey désem sésiq éşim.

“Kendim yiyeyim desem ah/yazık yemeğim, (başka) (birine) kişiye vereyim desem sası yemeğim.”

Cimri insanlar malını paylaşmamak için türlü bahaneler uydururlar.

767. Özümni çağlimay şiltiñ étiptimen, palazğa yöginip hepte yétiptimen.

“Kendimi bilmeden abuk subuk konuşmuşum, komada bir hafta yatmışım.”

Akıbetinin ne/nasıl olacağını düşünmeden yapılan işin insanlara çeşitli hoşnutsuzluklar getireceğini bildirir.

768. Özün bilgen yolni atañğa berme.

“Kendi bildiğin yolu babana verme.”

En iyi yol, bildiğin yoldur.

İnsanın başarıya kendi bildiği ve inandığı yolda yürüyerek ulaşabileceğini anlatır.

769. Özündin yuqiriğa qarap pikir qil, özündin tövenge qarap şükür qil.

“Kendinden üstününe bakıp fikir kıl/düşün, kendinden aşağıdakine bakıp şükür kıl/şükret.”

İnsanın, diğer insanların durumuna göre ortalama bir pozisyon alması gerektiğini bildirir.

770. Özünge rava körmigenni, özgigimu rava körme.

“Kendine reva görmediğini, başkasına da reva görme.”

Kendi beğenmediğin, hoşuna gitmeyen bir şeyi başkalarına önermemek gerekir.

771. Özün bir mahtisañ, dostuñni ikki mahta.

“Kendini bir kere översen, dostunu iki kere öv.”

Başkalarına iyi, güzel söz söylemenin önemini, faziletini anlatır.

772. Özünni atma dostiñanğa, hacet çüşmes loqmanğa.

“Kendini atma sofraya, işin düşmez Lokman’a (hekime)/doktora.”

Sağlıklı bir yaşam için gerektiği kadar yemek gerekir.

773. Özünni bil, özgini qoy.

Kendini bil, başkasını bırak.

Başkaları ile ilgilenmeyip kendi durumuna, onurunu, kişiliğine uygun bir biçimde davranmak gerekir.

774. Özüni er çağlisañ, özgini şir çağla.

“Kendini er sayıyorsan, başkasını aslan say.”

Kendini üstün görüp başkalarını küçük görmemek, hafife almamak gerekir.

775. Özüni Һar qılğuçe küçüni Һar qıl.

“Kendini zorlayacağına gücünü zorla.”

Çalışarak elde edilen emeğin önemini anlatır.

776. Özüni mehkem tut, qoşnañni oğri tutma.

“Kendini korunaklı tut, komşunu hırsız tutma.”

Kapını kilitli tut, komşunu hırsız görme/tutma.

Sahip olduğun malını mülkünü koru, gerekli güvenlik önlemlerini al. Bir şey çalınırsa komşundan kuşkulama. Suçu işleyen kişi kadar suçun işlenmesine ortam hazırlayan kişinin de kusuru vardır.

777. Özüni özüñ mahtıma, el mahtısun.

“Kendi kendini övme, başkaları övsün.”

Sen kendini övme el seni övsün.

Bir kimsenin kendi özelliklerini, yaptığı işleri överek anlatması hoş karşılanan bir durum değildir. Bir kişinin özellikleri ve yaptığı işleri, onu bilen diğer kişilerin övgüleriyle değer kazanır.

778. Özüñnimu bil, özgini bil.

“Kendini bil, başkasını da bil.”

Her tür durum altında bilerek iş yapmanın en akıllıca yol olduğunu anlatır.

R

779. Rahetniñ anisi-emgek.

“Rahatın anası emektir.”

Emek verip alın teriyle çalışan kişilerin vicdanı rahat, kaygıları azdır. Dolayısıyla onların rahat bir yaşamları ve gelecekleri vardır.

780. Rasçil hürmet tapar, yalğançi ğurbet tapar.

“Samimi (insan) hürmet bulur, yalancı ğurbet bulur.”

Yalancı adamın bir gün mutlaka çok büyük utanca maruz kalıp yaşıadığı yeri terketmek zorunda kalacağını ve ğurbete gideceğini anlatır.

781. Rasçil t lke bolmas, adem yimes yolvas bolmas.

“Samimi tilki olmaz, insan yemeyen kaplan olmaz.”

Kurnaz insanlar ne kadar samimi davranırlarsa davransınlar, kendi çıkarları içindir.

782. Rast  yittin qutuldu , yalğan  yittin tutuldu .

“Doğru söylersen kurtulursun, yalan söylersen yakalanırsın.”

Doğru söylemek insanı birçok olumsuz durumdan kurtarır. Bir kişinin yalan söylediği çok geçmeden anlaşılır ve söyleyenin yalanı ortaya çıkar. Çünkü hiç bir yalan sonsuza kadar gizli kalmaz.

783. Rast söz  gizdin  ıqqu e, yalğan söz davan  şıptu.

“Doğru söz ağızdan çıkana kadar, yalan söz yokuşu geçmiş.”

Doğru söze çok itibar edilmez, dolayısıyla çok fazla yayılmaz; ancak yalan söz çeşitli yollarla çok hızlı bir şekilde yayılır.

784. Rast s znin  icaliti yo .

“Doğru söz utandırmaz.”

Doğru söyleyenin, başı dik, alını ak olur.

785. Rastni körse yalğan qaçıdu, b rini körse taygan qaçıdu.

“Doğruyu görünce yalan ka ar, kurdu görünce kuzu ka ar.”

Doğruluğun önünde hiçbir yalan sağlam duramaz.

786. Rende salğan ta tidedk.

“Rendelenmiş tahta gibi.”

 ırpı gibi.

Çok zayıf olan kişiler için kullanılır.

787. Renğige qan yögürmek.

“Yüzüne kan gelmek.”

Benzine kal gelmek.

Beti benzi yerine gelmek, sağlığına kavuştuğu yüzünün kızarmasından belli olmak.

788. Renğiroyığa qarap iş körmek.

“Duruma göre bakıp hareket etmek (iş yapmak).”

Ölçülü davranmak. Olaylara dikkatli ve hassas şekilde yaklaşmak.

789. Renğin qéniqi yahşi, gepniñ éniqi yahşi.

“Rengin koyusu iyi, lafın açığı iyi.

Açık sözlü olmak, niyeti belli edecek şekilde konuşmak iyidir.

790. Rozini men tutsam, héyitni başqılar oynidi.

“Orucu ben tuttuyorum, bayramı diğerleri oynuyor/kutluyor.”

Bir işe emek verenin değil, o işten bir başkasının fayda gördüğünü anlatır.

S**791. Sadin laçin tuğuldu.**

“Sadin (kapıcı) laçin (atmaca) doğurur.”

Önemsemeyen insanlar, arka plana atılan kişiler büyük işler başarabilir.

792. Sahtipezde beriket yoq, zomigerde şepqet yoq.

“Sahtekârda bereket yok, eşkıyada şefkat yok.”

Kişiler arasındaki sahtekârlığın çok zararlı olduğunu anlatır.

793. Saqal digen öçkidimu bar.

“Sakal dediğin keçide de var.”

Keçide de (keçinin de) sakal (sakalı) var. (Sakal keçide de var.)

Bir kimse kılık kıyafetiyle değil, gerçek değeriyle güven verir. Sakal kişiye değer kazandırmaz. O, keçilerde bile vardır (Aksoy, 2008: 353).

794. Saqal öçkidimu bar, burut müşüktimu bar.

“Sakal keçide de var, bıyık kedide de var.”

Sakal dediğin keçide de var.

İnsanları dış görünüşüne bakarak yargılamak doğru bir davranış değildir.

795. Saqal özi tük, ilimsiz selle yük.

“Sakalın kendisi tüydür, ilimsiz cübbe yüküdür.”

Tüm sakallı insanlar hoca olmadığı gibi, ilim olmadan cübbe giymek de sadece o kişiye yüküdür. Kimsenin görünüşüne aldanmamak gerekir.

796. Saqaldiki aşqa qorsa q toymas.

“Sakaldaki aşla karın doymaz.”

Hemen her şeyden çıkar sağlamaya çalışmak; yarar ummak.

797. Saqaymaydığan carahet yoq, horimaydığan tapavet yoq.

“İyileşmeyen yara yok, bitmeyen servet yok.”

İnsanların gözüne büyük gelen acıların, kederlerin veya kişinin hoşuna giden, gözünde büyüttüğü şeylerin mutlaka bir gün son bulacağı, biteceği anlamına gelir.

798. Saqilimğa qarima, sağlamliqimğa qara, çişimğa qarima, qilğan işimğa qara.

“Sakalıma bakma, sağlamlığıma bak; dişime bakma, yaptığım işime bak.”

Kişilerin çalıştığı zaman daha sağlıklı yaşayabileceğini anlatır.

799. Saqilimniñ éqi bar, baliliqim téhi bar.

“Sakalımın beyazı var, çocukluğum daha var.”

Yaş olarak büyümüş, gönül olarak hâlâ çocuk olan kişiler için kullanılır.

800. Saqilini satqan qéridin, emgikini satqan bala yahşi.

“Sakalını satan yaşlıdan, emeğini satan çocuk iyidir.”

Tecrübesini paraya çevirmeye çalışan yaşlıdansa, emeğini paraya çevirmeye çalışan çocuk yeğdir.

Her durumda namusunu, şerefini koruyarak yaşayanların saygıya layık olacağını anlatır.

801. Salam bermek periz, ilik almaq qeriz.

“Salam vermek farz, salam almak borç.”

Salam vermek farz almak sünnet.

İnsanlar arasında selamlaşmanın, salam verme ve almanın ve birbirine saygı göstermenin önemini anlatır.

802. Salam qilmidi digen, salamsizniñ gépi.

“Salam vermedi demek, selamsızın lafıdır.”

Başkasından selam vermesini beklemeden önce, kendin başkasına selam ver.

803. Saman astidin su yügürtmek.

“Saman altından su yürütmek.”

Saman altından su yürütmek.

Sinsice davranmak. Hiç kimseye hissettirmeden, belli etmeden gizli iş çevirmek.

804. Saman başqılarnıñ bolsimu samanlıq öziniñ.

“Saman başkasının olsa da samanlık kendisinin/onun.”

Aş elinse mide de mi elin (mide senin).

Midesinin hacmine bakmadan hasta olana kadar yemek. Bedava yemek bulunca aşırı yiyip rahatsızlık duymak.

805. Sanaqlıq küni qalmaq.

“Sayılı günleri kalmak.”

Sayılı günü kalmak.

Yakın bir zamanda bir sebepten ölecek olmak.

806. Sanda bar, sanaqta yoq, saña bar, sapasi yoq.

“Sayıda olan sırada yok, sırada olan ahlâkta yok.”

İşbirliğinde saygı ve ahlâkın olması önemlidir.

807. Sanımay sekkiz dime.

“Saymadan sekiz deme.”

Kesin olmayan bir konu hakkında araştırmadan konuşma. Gerçeği bilmeden, görmeden fikir yürütme.

808. Saniñ çüciçe içi ağırmaz.

“Devekuşu civcive acımaz.”

Güçlü olanın kendisinden güçsüzü ezip yok etmesi durumunu anlatır.

809. Saña béqip men, işekke béqip dem.

“Sana bakıp (göre) ben, eşeğe bakıp (göre) ahır.”

“Sen onu yaparsan karşılığında ben de bunu yaparım.” anlamında kullanılır.

810. Saña söz yoq, müşükke bez yoq.

“Sana laf yok, kediye mama yok.”

Birinin üzüldüğünü ve bunu gören kişinin ona söz söylemek istemediğini anlatır.

811. Sap adem heqni sözleydu, nabap adem nepni közleydu.

“Saf adam hakkı söyler, kurnaz adam parayı gözler.”

Kişileri samimi ve adil olmaya teşvik etmeyi anlatır.

812. Sapal üçün saq qalğuçe, göher üçün küküm talqan bol.

“Porselen için sağ kalacağına, elmas için paramparça ol.”

Değersiz şeyler için değil, değerli şeyler için kendini parçala.

813. Sarañni sarañ deverse, künde bir çişlem göşi sarañ bolidu.

“Deliye sürekli deli dersen, her gün daha da deliye döner.”

Bir adama kırk gün (deli dersen deli, akıllı dersen akıllı olur) ne dersen o olur.

Sürekli telkinle bir insanın bilinçaltına birtakım inançlar, duygular yerleştirilebilir (Aksoy, 2008: 191).

814. Satquçiniñ sözi bar, alğuçiniñ közi bar.

“Satıcının sözü var, alıcının gözü var.”

Satıcı malını satmak, iyi pazarlamak için malını överek konuşur. Alıcı ise malı gözden geçirerek zarara girmemeye çalışır.

815. Savapniñ kötü töşük.

“Sevabın götü delik.”

Zor durumda kalan kişiye yapılan iyiliğin kötüye kullanılması durumunu anlatır.

816. Sayğa kirsen padiçidin sora, suğa kirsen kemişidin sora.

“Tarlaya girersen çobana sor, denize girersen gemiciye sor.”

Bilmediğin şeyleri onun ustasına, ehli olan kişiye sor.

817. Saynıñ tülkisi köp, huşametçiniñ külkisi köp.

“Çölün tilkisi çok, yalakanın gülmesi çok.”

Olmadık yerde gülme, yerinde tadında gül.

818. Sayrıganniñ hemmisi, bulbul emes.

“Öten kuşun hepsi bülbül değildir.”

Meselenin şekline değil, aslına bakmak gerekir.

819. Sediqe balani yer, tova gunahni yer.

“Sadaka belayı yer, tövbe günahı yer.”

Sadaka belayı def eder.

Sadaka vermenin ve tövbe etmenin ne kadar önemli olduğunu, bunların belalardan koruduğunu anlatır.

820. Sekrep-sekrep ornıga çüşmek.

“Zıplayıp zıplayıp yerine düşmek.”

İnsan inatla yaptığı taşkınlığın nasıl bir sonuç doğuracağını hesap edemez. Sonunda bu ölçüsüz, yanlış davranışının zararını görür.

821. Sekrigenni bas, yiqilganni yöle”.

“Hoplayanı bastır, düşeni kaldır.

Şımarıp kaşınanı adam et, garibanlara yardım et.

822. Sen bõrini ayisañ, bõre sēni bablaydu.

“Sen kurda acırsan, kurt seni parçalar.”

Düşmana hiçbir zaman acımamak gerektiğini anlatır.

823. Sen dise siz de, taşlısa izde.

“Sen derse siz de, bırakırsa/atarsa ara.”

Kişilere tatlı dille muamele etmek, arayıp sormayı bıraksalar dahi onları aramak gerektiğini anlatır.

824. Sen mini kişi diseñ, yañçuqumda kişmişim, sen mini kişi dimiseñ, siniñ bilen nime işim.

“Sen bana adam dersen, cebimde şekerim, sen bana adam demeysen seninle ne işim.”

Karşısındakine saygı ve hürmet gösteren kişi, aynı karşılığı görür.

825. Sen özüñni ħan eyliseñ, her yerde ħan kişi, sen özüñni ħar eyliseñ, her yerde ħar kişi.

“Sen kendini sultan sanırsan, her yerde sultan kişi, sen kendini ezik sanırsan, her yerde ezik kişi.”

İnsan kendine saygı gösterdiği zaman başkalarına da saygı gösterir.

826. Sen salur, men salur atqa otni kim salur?

“Sen yap, ben yap, ata yemi kim verir?”

İt ite buyurur, it de kuyruğuna.

İş yapmayı sevmeyen tembel kişiler, kendilerine verilen işi kendisi yapmak yerine bir başka tembele buyururlar. Bu kişi de o işi yapmaz ve kendisinden daha alttaki kişiye yaptırmaya çalışır. Böylece o iş bir türlü yapılamaz ve gereğinden fazla uzar. Bu nedenle bir iş yapılacağı zaman tembellik etmemek, o işi başkasına yüklememek gerekir.

827. Sen taş sanisañ, başqılar kum sanaydu. / Sen taş sanisañ, ħek qum sanaydu.

“Sen taş sayarken başkaları kum tanesi sayar.” / “Sen taş sayarken, millet kum sayıyor.”

Sen bir düşünürken onlar on düşünür.

828. Sen yalvurup ötseñ, balañ yığlap ötidu.

“Sen yalvararak yaşarsan, çocuğun ağlayarak yaşar.”

Çocuğu cesur, âdil bir insan yapmak için önce babasının cesur ve âdil olması lâzımdır.

829. Seperde yoldaş kérek, her işta qoldaş kérek.

“Seferde yoldaş gerek, her işte destekçi gerek.”

Her işte grup olmanın, birlik olmanın, yardımlaşmanın çok önemli olduğunu anlatır.

830. Seperge çiqsañ seherde çiq.

“Sefere çıkacaksan seherde çık.”

Bir işe niyet ettiysen onu, güne erken vakitte başlayarak yapmalısın.

831. Seratanda suğar, mizanda téri, mizanda térimisañ turuptur néri.

“Yaz sıcağında sula, düzenli şekilde topla/kaldır, düzgün toplamazsan kalırsın ötede/geride.

Çiftçilikte işlerin zamanında yapılması gerektiğini anlatır.

832. Sevep qilsañ sévette su tohtaydu.

“Sebebin (amacın) varsa sepette su durur.”

Bir işi yapmak için çabalarsan, bir amacın varsa her şey mümkün olur ve istediklerine kavuşursun.

833. Sevir-göher, sir-altun, yeni sevirniñ tégi altun.

“Sabır elmas, sır altın, yani sabrın dibi altın.”

Sabrın sonu selamettir.

İnsan için her işte sabrın çok önemli olduğunu anlatır.

834. Sevir qilsañ goridin halva püter.

“Sabredersen erikten helva olur.”

Sabırla koruk helva olur. Sabırla koruk helva, dut yaprağı atlas olur. Sabırla koruk üzüm, dut yaprağı ipek olur.

Sabretmesini bilen kimse olmayacak gibi görünen işlerde bile başarıya ulaşır. Güzel neticeler almak istiyorsan, sabırlı davranmalısın.

835. Sevirdin artuq ğiza yoq, rizadin artuq mukapat yoq.

“Sabırdan daha iyi ğıda yok, rızadan daha iyi mükâfat yok.”

Sabırlı insandan herkesin razı olacağını anlatır.

836. Sevzide hever yoq, gürüç dem yeptu.

“Havucun haberi yok, pilav demini yemiş (almış).”

Bir bütünlüğün hazır olması, olgunluğa ulaşması için her şeyin aynı şekilde hazır olması gerektiğini anlatır.

837. Séhiyğa hacitiñ çüşse hop deydu, behilğa hacitiñ çüşse yoq deydu.

“Cömerte işin düşerse tabi der, cimriye işin düşerse yok der.”

Cimri kişilerden uzak durmak gerektiğini, onlardan fayda gelmeyeceğini anlatır.

838. Séhiyniñ bergüsü kelse, béhilniñ içi ağriptu.

“Cömert vermek istese, cimrinin içi acırmış.”

Cimri ve bencil kişileri sıfatlandırmak için kullanır.

839. Sékunt yol talaşqan lehetke bériptu, minut yol bergen biketke bériptu.

“Saniye isteyen belaya varmış, dakikaya yol veren (bekleyen) durağa varmış.”

Acele işe şeytan karışır.

Yol yürürken başkalarına saygı ve hürmet göstermek, acele etmemek gerektiğini anlatır.

840. Séni bir piyale çay bilen kütken ademni qırq yıl ésinde saqla.

“Seni bir fincan çay ile ağırlayan kişiyi kırk yıl aklında tut.”

Bir fincan (acı) kahvenin kırk yıl hatırı (hakkı) vardır.

Birisi size bir fincan kahve içirmek gibi küçük bir iyilik etmiş ya da sizinle bu kadarcık bir dostluk kurmuşsa, bunu unutmamanız, o kişinin her zaman hatırını saymanız gerekir (Aksoy, 2008: 196).

841. Séniñ-méniñ digen köñül tarlıqi, néri yat-béri yat digen orun tarlıqi.

“Senin benim demek gönül darlığı, öte yat beri yat demek yer darlığı.”

Kişiler arasında gönül darlığının çok kötü olduğunu anlatır.

842. Séniñ yaşlıqıñdin ötükümniñ başlıqı yaǵşı.

“Senin gençliğinden benim çizmemin başı daha iyi.”

Elinden bir şey gelmeyen tembel gençleri tenkit etmek için kullanılır.

843. Sépi özidin bolup ketmek.

“Sapı kendinden olmak.”

Benzerliğe alışmayı ve o şeyle özleşmeyi anlatır.

844. Sériq étige kirvalmaq.

“Sarı eteğe girmek.”

İnsanları türlü türlü cambazlık ve yalan sözlerle kendine çekebilen kurnaz kişiler için kullanılır.

845. Sésiq göşni çivin tapar.

“Bayat eti sinek bulur.”

Kokmuş ete sinek çokar. (halk ağzında)

Kötü kişiler/şeyler kötü, bozuk kişileri/şeyleri bulur. Yani kötü kişi kötüyle karşılaşır.

846. Siqip süyini içidiğan.

“Sıkıp suyunu içen.”

Yumruğunu sıkıp yalamak. (halk ağzında)

Elindeki varlığını kimseyle paylaşmayan aşırı cimri kişiler için kullanılır.

847. Sinalğan yaǵşidin capa kelmes, eskidin vapa kelmes.

“Sınanan iyiden cefa gelmez, kötüden vefa gelmez.”

Dürüst ve güvenilir dostlardan iyilik geleceği anlamındadır.

848. Sinalmiğan dost, çeqilmiğan yañaq.

“Sınanmayan dost, kırılmayan ceviz.”

Dostluğun en önemli işaretinin karşılıklı güven olduğunu anlatır.

849. Sinimiğan atqa yük arıtma.

“Denenmemiş/sınanmamış ata yük yükleme.”

Sırdaş olmadığın, güvenmediğin kişilere sırrını anlatma.

850. Siñişliki yoq çaqçaq, ahiri bolur caq-caq.

“Sindirilemeyen şaka, ahiri olur kavga.”

Kişileri tanımadan şaka yapmamak gerekir.

851. Siñmigen poludin siñgen umaç yahşi, minnetlik eşin din qorsiqimniñ éci yahşi.

“Sindirilmeyen pilavdan sindirilen çorba iyi, minnetli aşından karnımın açlığı iyi.”

Minnetle yapılan işlerin her zaman çok kötü olduğunu anlatır.

852. Sirdaşmığan şehir din, sirdaşqan döñ yahşi.

“Bilinmeyen şehirden bilinen kasaba daha iyi.”

İçerisi bilinmeyen pahalı şeylerdence, aşına olunan küçük, ucuz şeyler daha iyidir.

853. Sirdaşmıguçe siriñni éyitme.

“Sırdaş olmadıkça derdini anlatma.”

Başkalarını iyi tanımadan, onunla sırdaş olmadan ona sırrını, derdini açma.

854. Sirniñ sanduqi köñül, açquçi til.

“Sırrın sandığı gönül, anahtarı dil.”

Gönüldeki sırrın ancak dil ile ifade edilebileceğini anlatır.

855. Sirkisi su kötürmeydiğan.

“Omzu su kaldırmayan.”

Şakaya gelmemek. Şaka kaldırmamak.

Hiç şaka kaldırmayan insanlar için kullanılır.

856. Sirittiki miñ düşmendir, öydiki bir düşmen yaman.

“Dışarıdaki bin düşmandan, evdeki bir düşman daha kötüdür.”

Kendi içindeki hainlerin, düşmanların dışarıdaki düşmanlardan daha çok can yakacağını ve daha çok zarar vereceğini anlatır.

857. Sirti qaridin qoriqma, içi qaridin qoriq.

“Dışı karadan korkma, içi karadan kork.”

İçinde kötülük olan kişilerden korkmak gerektiğini anlatır.

858. Siyir siliğanni bilmes, yaman ayığanni bilmes.

“Kıllı okşayan anlamaz, kötü değer verildiğini anlamaz.”

Kötü insanlara ayıp olmasın diye bir şey yapılmazsa kendisinden korkulduğunu sanır. O nedenle onlara acımamak gerekir.

859. Sizğan siziqtin çıqmasliq.

“Çizilen çizgiden çıkmamak.”

Patronun ya da yöneticilerin dediğinden çıkmamak.

860. Sodigerge boş köründüñ, yeydiğen göş köründüñ.

“Tüccara boş/zayıf görünürsen, yiyeceği et gibi gözükürsün.”

Alışverişte güçlü durup pazarlık yapmak gerektiğini anlatır.

861. Sopundin başqini yaydığan.

“Sabundan başka her şeyi yiyen.”

Boşan da semerini ye. (Teklifsiz/senli benli konuşmada)

Boğazına çok düşkün, her şeyi yiyen, aşırı iştahlı, obur, kıtlıktan çıkmışçasına yemek yiyen kişiler için kullanılır.

862. Sora sora bilim aptu, iza tartqan kéyin qaptu.

“Sora sora bilim almış, utana utana arkada kalmış.”

Bilgiye ulaşmak için merak edip soru sormak gerekir.

863. Sora-sora bilim aptu, uyula-uyula kéyin qaptu.

“Sora sora bilim almış, oyalana oyalana arkada kalmış.”

Eğitim alırken soru sormaktan kaçınan kişilerin eğitimleri eksik kalır. Böyle kişiler soru sorup cevap almadıkları için kendilerini geliştiremezler.

864. Sölet tügidi, himmet qayda.

“Kibrin/kuruntun bitti, himmetin nerede.”

Güzel görünmek için elinde neyi var neyi yoksa harcayan kişileri anlatır.

865. Söz köriki maqal, er köriki saqal.

“Söz görkü atasözü, er görkü sakal.”

Konuşurken mantıklı ve doğru konuşmak gerektiğini anlatır.

866. Söz qilğan kümüş bolsa, söz qilmiğan altun.

“Söz eden gümüş ise, söz etmeyen/susan altın.”

Söz gümüşe sükût altındır.

Konuşmak güzel, yararlı bir şey olabilir. Ama susmak ondan daha iyidir. Çünkü konuşmak insanın başına birtakım işler açabilir. Susan için böyle bir şey söz konusu değildir (Aksoy, 2008: 431).

867. Sözi halal-niyiti haram.

Sözü helal, niyeti haram.

Sözü ile kalbi bir olmayan kişileri anlatır.

868. Sözlügüçide eyip yoq, aqlıguçi ibret alsun.

“Konuşanda ayıp yok, anlayan/dinleyen ibret alsın.”

Kötü işten ibret almak ve onu yapmamak gerektiğini anlatır.

869. Sözlügende kot-kot, iş qilğanda got-got.

“Konuştuğunda vır vır, iş yaptığında kudur kudur.”

Bir işte tembellik yapmanın kötü huy olduğunu anlatır.

870. Söznin pişşiqi yahşi, tamaqnın issiqi yahşi.

“Sözün pişmiş iyi, yemeğin sıcaklığı iyi.”

Sözün iyice ölçülüp tartıldıktan sonra söylenmiş olanı daha makbuldür.

871. Su aqqan ériqta, su aqmay qalmas.

“Su akan ırmakta, su akmadan kalmaz (mutlaka akar).”

Elindeki fırsatı, şansını değerlendirmezsen, bir daha o fırsatı bulamayabilirsin.

872. Su bermigenge süt ber.

“Su vermeyene süt ver.”

Sana kötülük edene iyilik et.

873. Su bolmisa aşliq yok, el bolmisa başliq yok.

Su olmazsa aşlık (tarım/tahıl) yok, halk olmazsa lider yok.

Yeryüzünde devletin ve milletin bekası ve sosyal yaşamı için herkesin birbirine ihtiyacı vardır.

874. Su boyığa apirip, suğarmay élip kélidiğan.

“Su başına götürüp su içirmeden geri getirmek.”

Suya götürüp, susuz getirmek.

Birinden çok kurnaz olmak; onu aldatabilecek kadar akıllı ve kabiliyetli olmak.

875. Su dése lap-lap, iş dése alatağnın arqisidin tap.

“Su dese boş boş, iş dese Aladağ’ın ardından bul.”

Boş boş konuşmadan çalışmak gerektiğini anlatır.

876. Su ekelgen ħar, koza ekelgen eziz.

“Su getiren gariban, sürahi getiren aziz.”

Çalışan garibandan çalışmayıp elde edenin daha değerli olduğunu anlatır.

877. Su élip kelgen ħar, koza sundurğan eziz.

“Suyu getiren garip/mazlum, testi kıran aziz.”

İyi iş yapanın kötü muamele görüp ezilirken, kötü iş yapanın aziz tutulduğunu anlatır.

Yöneticilerin iyi iş yapanları, onların sarfettiği emeği görmezden gelebilecek derecede umursamaz tavır takınmalarını anlatır.

878. Su içken bulaqqa tükürme.

“Su içtiğin çeşmeye tükürme.”

Ekmek yediğin kaba tükürme.

Başkalarının iyiliğini sakın unutma. İyiliğe karşı kötülük yapma.

879. Su kelmestin burun toğan sal.

“Su gelmeden önce bent/set kur.”

Bir iş için hazırlık yaparken gelebilecek tüm tehlikelere karşı, en ince ayrıntısına kadar düşünüp tedbir almak gerekir.

880. Su kêtîp taş qalidu, osma kêtîp qaş qalidu.

“Su gider taş kalır, makyaj gider kaş kalır.”

Eşek ölür, semeri kalır; insan ölür, eseri kalır. Eşek ölür, kalır semeri; insan ölür, kalır eseri.

Dünya hayatında her şey geçicidir. Bu nedenle insanlar geride güzel bir eser bırakmalıdır. Eşek öldüğünde geriye onun için kullanılan nesneler kalır; insanlar öldüğünde ise arkasında yaptıkları çalışmalar, eserler, iyilikler, hayırlar kalacaktır.

881. Su uhlar, düşmen uhlımas.

“Su uyur düşman uyumaz.”

Su uyur düşman uyumaz.

Durmadan akan suya uyuyor denilebilir de sesi çıkmayan, kıpırdamayan düşmana uyuyor denilemez. O, fırsat beklemektedir (Aksoy, 2008: 434).

Bu atasözü aslında “Su uyur, düşman uyumaz.” şeklinde değil, “Sü uyur, düşman uyumaz.” şeklindedir. “Sü” Eski Türkçede “asker, ordu” anlamına gelir. Zamanla her iki lehçede de “sü” sözcüğü unutulup “su” şekline dönüştürülmüştür. Atasözü düşmana karşı her zaman uyanık kalmak gerektiğini anlatır.

882. Su yoq diğen horunluq, quduq qazmaq orunluq.

“Su yok demek tembellik, kuyu kazmak yerinde.”

Bir şeye yok, deyip tembellik etmektense çalışmak gerekir.

883. Sudin avval tuğan sal.

“Sudan önce kova tut.”

Bir işe başlamadan önce hazırlığını iyi yap.

884. Sudin ötüp patqaqta tohtaydığan.

“Sudan geçip bataklığa batmak.”

Dereyi geçip çayda boğulmak. / Okyanusu geçip derede boğulmak.

Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki bu deyimler şekil olarak aynı olmakla birlikte anlam bakımından farklıdırlar. Yeni Uygur Türkçesinde “Bıçak gibi kesici aletlerin çok kör kesmez halini” anlatır. Türkiye Türkçesinde ise “Büyük güçlükleri aşıp önemsiz bir engelle takılarak yenik düşmek.” anlamını bildirir.

885. Suğa qanmisa çöl gérıp, ğaz-ördek qonmisa köl gérıp.

“Suya kanmazsa çöl garip, ördek konmazsa göl garip.”

İnsanın kıymetinin ancak halk içinde anlaşılacağını anlatır.

886. Suğa salsam su kötürmes misqal tömürni, altun bérıp élip bolmas kalğan köñülni.

“Suya atsam su götürmez gram demiri, altın verip alamaz kırılan gönül.”

Başkalarının gönlünü incitmenin çok kötü iş olduğunu anlatır.

887. Sunğan eynek tüzelsimu, sunğan köñül tüzelmes.

“Kırılan ayna düzelse bile, kırılan kalp düzelmez.”

Kalp kırmak kolay, onarmak ise zordur.

Kırılan kalbin ve incinen gönlün acısının uzun olacağını, kalp kırmamak gerektiğini anlatır.

888. Suni körmey ötük salmaq. / Suni körmey ötük salma.

“Suyu görmeden çizme çıkarmak.” / “Suyu görmeden çizmeyi çıkarma.”

Dereyi görmeden paçayı sıvamak. / Dereyi görmeden paçayı sıvama.

Bir işe başlamadan veya henüz ortada hiçbir şey yokken hazırlanmamak gerekir.

889. Suni léyitip béliq tutmaq.

“Suyu bulandırıp balık tutmak.”

Bulanık suda balık avlamak.

Karışık durumlardan yararlanarak kendi çıkarını sağlamak.

890. Suniqtin başqisi yuqidu.

“Kırıktan başka tüm hastalıklar bulaşır.”

Her kötü huyun çabuk bulaşacağını anlatır.

891. Suniñ béşi lay bolsa, ayıǵmu lay bolidu.

“Suyun başı kirli olursa, sonu da kirli olur.”

Balık baştan kokar.

Bir toplumda veya iş yerinde yetkili olan yöneticiler küçük kusurlar, hatalar işlerlerse, onların yönetimindeki halk veya kişiler daha büyük kusur ve suç işlerler. Kötü işler baştaki kişilerden, yöneticilerden başlar. Yönetici bozuksa, yanlış işler yapıyorsa, onun yönettiği halk da yanlış işler yapar.

892. Suniñ qedrini quduq koliǵan biler.

“Suyun kadrini/değerini kuyu kazan bilir.”

Bir şeyin değerini, kıymetini, ona emek harcayan, onu meydana getiren bilir.

893. Suniñ puli suǵa ketti, qaldi qétiqniñ beş puli.

“Suyun parası suya gitti, kaldı yoğurdun beş kuruşu.”

Hay’dan gelen Hu’ya gider.

Çaba sarf etmeden, kolay ve emeksiz kazanılan her şey elden kolayca ve çabuk çıkar.

Bu atasözü içinde geçen “Hay” ve “Hû” gerçek anlamıyla Allah demektir. Yani Allah’tan gelen, yine Allah’a gider anlamındadır. Ancak halk arasında zamanla mecazî bir anlam kazanarak akıllarda kalmıştır.

894. Suniñ süzüki yahşi, gepniñ tüzüki yahşi.

“Suyun temizi iyi, lafın düzgünü iyi.”

Sözün samimi ve doğru olması gerektiğini anlatır.

895. Sunmaydigen tömür yoq, öçmeydigen kömür yoq.

“Kırılmaz demir yok, sönmez kömür yok.”

Her işin elbet sonunun olacağını anlatır.

896. Süt bilen kirgen huy can bilen çiqar.

“Süt ile giren huy can ile çıkar.”

Can çıkar, huy çıkmaz. Can çıkmayınca huy çıkmaz. Bir insan yedisinde ne ise, yetmişinde de odur.

Bir kişinin soydan, doğuştan gelen huyu hayat boyu değişmez. Kişi ölünceye kadar devam eder.

Ş

897. Şahtin-şahqa qonmaq.

“Daldan dala konmak.”

Daldan dala atlamak/konmak.

Sık sık düşünce ya da fikir değiştirmek.

Türkiye Türkçesinde sık sık sevgili değiştiren kişiler için de kullanılır.

898. Şamal çiqar qyun bilen, cédel çiqar oyun bilen.

“Rüzgâr çıkar fırtınayla, kavga çıkar oyunla.”

Kavganın çoğunlukla oyun ve şakayla başladığını anlatır.

899. Şamal çiqmisa dereh lişşimas.

“Rüzgâr çıkmazsa ağaç sallanmaz.”

Her işin ve olayın bir sebebi vardır, durduk yere hiçbir şey olmaz.

900. Şamalda iz yoq, töhmetorda yüz.

“Rüzgârda iz yok, iftiracıda yüz.”

İftira atan kişilerin namus ve şeref yoksunu olduklarını anlatır.

901. Şamalñiñ aldi quyun, cédelñiñ aldi oyun.

“Rüzgârın önü fırtına, kavganın önü oyun.”

Önemli bir olayın ortaya çıkmasından önceki zamanını anlatır.

902. Şamalñiñ sayisi yoq, ümütsizñiñ ğayisi yoq.

“Rüzgârın gölgesi yok, umutsuzun gayesi yok.”

İnsanın her işte bir amacının olması ve umudunu yitirmemesi gerektiğini anlatır.

903. Şarabqa qandim, çataqqa qaldim.

“Şaraba kandım, kavgaya kaldım.”

Alkol ve şarap gibi zararlı maddeler insanın başına türlü belalar getirebilir.

904. Şepereñ yoruqluqtin qaçqandek.

“Gece sineği aydınlıktan korkmuş gibi.”

Hak ve adaletten kaçanlara söylenir.

905. Şepqetsiz çirayliq bolğuçe, mihriban set bol.

“Şefkatsiz güzel olacağına, şefkatli ve iyi huylu çirkin ol.”

Dışı güzel olacağına içi güzel olsun. (Halk ağzında)

İnsanın dış görünüşü güzel olacağına, gönlü ve kalbi güzel olsun.

906. Şeriet qılıçtin ittik, qildin inçike.

“Şeriat kılıçtan keskin, kıldan ince.”

Şeriat kıldan ince, kılıçtan keskindir.

Şeriatın kestiği parmak acımaz.

Bir toplumda huzur ve düzen olması için kanunlar herkese eşit olarak uygulanmalıdır. Böyle olursa, kanunda yazılan cezaya kimse itiraz edemez, boyun eğer, kabullenir.

907. Şerm-haya iman bilen, öy berkiti méhman bilen.

“İffet, haysiyet iman ile ev bereketi misafir ile.”

Kişilerin ahlâklılı ve haysiyetli olması gerektiğini anlatır. Bu atasözü aynı zamanda misafirin önemini, misafirin eve bereket getirdiğini de ifade eder.

908. Şeytanğa ders béridiğan.

“Şeytana ders veren.”

Şeytana pabucunu ters giydirmek.

Çok kurnaz olup insanları oyuna getirmek, hile ile onları kandırmak.

909. Şeytanniñ arqısığa kirmek.

“Şeytanın ardına düşmek.”

Şeytana Uymak.

Dinin emirleri dışına çıkmak, haram olan işlere bulaşmak, doğru yoldan ayrılmak.

910. Şeytanniñ şeytanlıqıdın, ademniñ şeytanlıqı yaman.

“Şeytanın şeytanlığından, insanın şeytanlığı kötü.”

Merhametli olmayan insanların şeytandan farkı yoktur. Hatta ondan daha kötüdür.

911. Şılamçılıq qilğuçe, tilemçilik qil.

“Yalakalık yapacağına, dilencilik yap.”

Çıkar için birine yaranmaya çalışacağına, sokakta dilenip insanlardan yardım istemek daha iyidir.

912. Şirdek ğeyretke, çömülidek taqet kirek.

“Aslan gibi gayrete, karınca gibi sabır gerek.”

Gücüm var diye sabırlı olmazsan hiçbir şey elde edemezsin.

913. Şirni yengen batur emes, aççıqni yengen batur.

“Aslanı yenen kahraman değil, öfkeyi yenen kahramandır.”

Güçlü kişi, güreşte gücünü gösteren değil, öfke anında kendine hâkim olandır.

İradesini kullanarak öfkesine hâkim olan kişi en güçlü kişidir.

U

914. U dünyalıq bu dünyalıq bolup ketmek.

“O dünyalı bu dünyalı olmak.”

Birisi ile kavga edip barış ortamının yitirildiği durumlarda kullanılır.

915. U qulaqtin kirip bu qulaqtin çikip ketmek.

“O kulaktan girip bu kulaktan çıkmak.”

Bir kulağından girip öbür kulağından çıkmak. Sağ kulağından girip sol kulağından çıkmak.

Söylenen söze önem vermemek, kulak asmamak, umursamamak anlamında kullanılır.

916. U séniñçe bolmisa, sen uniñçe bol.

“O senin gibi olmazsa sen onun gibi ol.”

Muhatap olunan kişinin durumuna göre aynı şekilde hâl ve tavır sergilemek gerekir.

917. Uçkundin qorqqan tömürçi bolmas, gülhandan qorqqan kömürçi bolmas.

“Alevden korkan demirci olmaz, ateşten korkan kömürçü olmaz.”

Demirden korkan trene binmez.

Tehlikeleri gözünde büyüterek işe girişmekte çekingen davranan kimse, amacına ulaşamaz. Her işin kendine göre zor bir yanı vardır. Amacına kavuşmak isteyen de bu riskleri göze almalıdır.

918. Uçrığanğa salam qıl, öz yolunğa davam qıl.

“Karşına çıkana selam ver, kendi yoluna devam et.”

Gerektiği gibi, yeteri kadar cevap verip kimseyle fazla yüz göz olmadan yaşamına devam et.

919. Uçuşni bilip çüşüşni bilmeslik.

“Uçmayı bilip inmeyi bilmemek.”

Bir işin usulüne göre, uygun bir şekilde nasıl yapılması gerektiğini anlatır.

920. Uluğ su şepe qilmas, bilimlik kişi heyve qilmas.

“Ulu/büyük/çok su gürültü yapmaz, bilimli kişi hırs/kibir yapmaz.”

İlim sahibi kişiler kendilerini büyük görmeden, mütevazı bir hayat yaşarlar.

921. Umaçniñmu ötnisi bar.

“Çorbanın da hesabı var.”

Dünyada iyi ya da kötü en ufak bir olayın hesabı ahirette sorulacaktır.

922. Umiçi qaynap turmaq.

“Çorbası kaynayıp durmak.”

Hayatı ve işleri normal şekilde yolunda giden, kimseye muhtaç olmayan kişiler için kullanılır.

923. Umiçi yoq mazardin şeyh qaçar.

“Fayda gelmeyen mezardan şeyh (bile) kaçır.”

Sonunda menfaat ve çıkarın olmadığı bir işi kimse kabul etmez.

924. Undaq qazanğa mundaq çömüç.

“Öyle kazana böyle kepçe.”

Öyle saç a böyle tarak.

Her şeyin kendi kapasitesi oranında değer bulduğunu anlatmak için söylenir.

925. Uruq-tuqqan bolsa ep, undin téger nep.

“Hısımlar akrabalar olsa yakın, ondan değer/gelir fayda.”

Akrabaların birbirleriyle iyi geçinmesi her iki taraf için de fayda sağlar.

926. Uruşqaq bala putqa çüşeq.

“Kavgacı çocuğun bacağı kısadır.”

Aile terbiyesi almamış, erişkin olmamasına rağmen boyundan büyük işlere kalkışan çocuklar için kullanılır.

927. Uruşqaq hotun er qéritar, ağvaqar yiltizi yer qéritar.

“Kavgacı kadın koca yaşlandırır, bitki kökü yeri yaşlandırır.”

Karı kocanın birbirine her zaman saygı göstermesi gerekir. Saygıdan yoksun bir evliliğin sonucu iki tarafı da yıpratır.

928. Usta körmigen şagirt her mukamğa yorgılar.

“Usta görmeyen çırak her işe karışır.”

İşi ehlerden öğrenmeyen kişiler, kendisini ilgilendirmediği hâlde her işe karışırlar.

929. Usta qandaq bolsa şagirti şundaq bolur.

“Ustası nasıl olursa çırağı öyle olur.”

Çırak, eğitim aldığı ustanın kopyasıdır. Çırak bir işi yaparken ustasının özelliklerini yansıtır.

930. Usta ovçi iz tonur, zérek yigit qiz tonur.

“Usta avcı izi tanır, usta yiğit kızı tanır.”

Bir işi en iyi şekilde, o konuda uzman olan, ehil kişiler yapar.

931. Ustazi zalim bolsa şagirti alim bolur.

“Ustası zalim olursa çırağı âlim olur.”

Sertlikle, ciddiyetle işini yapan bir ustanın yetiştirdiği çırak kabiliyetli olur.

932. Ustazi zérek bolsa, şagirti ronaq tapar.

“Ustası zeki olursa çırağı gelişir.”

Usta ne kadar zeki ve kabiliyetli olursa çırak da o kadar iyi yetişir.

933. Usul oynalmıgam qizğa yer tarliq qiliptu.

“Usulüne göre dans edemeyen kıza yer dar gelirmiş.”

Oynamasını bilmeyen kız; “yerim dar” demiş; yerini genişletmişler (bollatmışlar); “gerim (yenim) dar” demiş.

Kendisinden beklenen işi beceremeyen kişi, çeşitli engellerin işi güçleştirdiğini söyleyerek yeteneksizliğini belli etmemeye çalışır (Aksoy, 2008: 403).

934. Utturuvetken qimarvazdek.

“Kaybeden/yenilen kumarbaz gibi.”

Bir insanın ruhî olarak bunalımını, içinde bulunduğu kötü durumu anlatır.

935. Uvini çîşi quş yasaptu.

“Yuvayı dişi kuş kurmuş.”

Yuvayı yapan dişi kuştur. / Yuvayı dişi kuş yapar.

Bir evin yönetimini, geçim düzenini ve ailenin mutluluk içinde yaşamasını kadın sağlar (Aksoy, 2008: 480).

936. Uvisi buzulğan heridek.

“Yuvası bozulmuş arı gibi.”

Ev ve aile düzeni bozulup alt üst olan kişiler için kullanılır.

937. Uyaqqa ötüp buyaqqa qarap qalğan.

“O tarafa geçip bu tarafa bakıp kalmak.”

Bir olayın, olmamış ve yaşanmamış bilgiler de eklenip abartılı bir şekilde anlatıldığı durumlarda kullanılır.

938. Uyaqqa tartsam at öler, buyaqqa tartsam harva sunar.

“O yana çeksem at ölür, bu yana çeksem araba kırılır.”

Aşağı tükürsem sakal, yukarı tükürsem bıyık.

Bir işi yapmakta kararsız kalındığı zaman söylenir.

939. Uyat ölümdin qattiq.

“Utanç ölümden kötüdür.”

Utanç duymak, utanılacak bir duruma düşmek ölmekten daha kötüdür.

940. Uyat turğan yerde iman turar, uyat turmiğan yerde guman turar.

“Utanç olan yerde iman olur, utanç olmayan yerde şüphe olur.”

İslam inancına göre “ar ve utanç” duygusu önemlidir. Utancın olduğu yerde, namuslu ve şerefli bir yaşam vardır.

941. Uyatsız müşükke qaznaqnıñ işiki oçuq.

“Utanmaz kediye deponun/kilerin kapısı açıktır.”

Arsız kişi hiçbir şeyden utanmadığı için rahatça istediğini yapar.

942. Uyquñ ketse-ketsun, vaqtıñ ketmisun.

“Uykun giderse gitsin, vaktin gitmesin.”

Dünyada en değerli şeylerden biri zamandır. Çalışmadan geçirilen zaman bir kayıptır ve bu zamanı bir daha elde etmek mümkün değildir. O nedenle zaman iyi değerlendirilmelidir.

943. Uyqusini écip qoymaq.

“Uykusunu açmak. / Uykusundan uyandırmak.”

(Birinin) gözünü açmak.

Birini bir konu hakkında uyarmak, nasihat etmek.

944. Uzun bök kiydürmek.

“Uzun börk/kalpak giydirmek.”

Bir kişiyi güzel sözlerle överek, pohpohlayarak kendisi için çalıştırmak, hizmet ettirmek.

Ü

945. Ücme piş ağzimğa çüş.

“Dut piş, ağzıma düş.”

Armut piş, ağzıma düş.

Bir işin hiç emek harcamadan gerçekleşmesini, kendiliğinden hazır olup ayağına gelmesini bekleyenlerin durumunu anlatmak için kullanılır.

946. Ücmilik bağqa kirip qalmaq.

“Dutlu bahçeye girivermek.”

Hangisini alıp hangisini almayacağı konusunda kararsız kalmak.

947. Üç qétim piçaq sormiğuçe, piçaq berme.

“Üç kere bıçak istemedikçe bıçak verme.”

Tehlikeli âletleri, eşyaları çalıştırmada/kullanmada ecele etmemek gerektiğini anlatır.

948. Üçey üzülüp ketküdek bolmaq.

“Bağırsakları kopacak gibi olmak.”

Gülmekten kırılmak.

Aşırı derecede gülmek, kahkaha atmak.

949. Ülpitiñ qağa bolsa yétişin poq.

“Arkadaşın karga ise yemeğin bok.”

Klavuzu karga olanın burnu boktan kalkmaz (kurtulmaz, çıkmaz).

Kötü kimsenin arkasına düşen kişinin başı dertten kurtulmaz.

950. Ümid ademni yaşartidu, ğem-qayğu ademni qéritidu.

“Ümit insanı gençleştirir, gam, kaygı insanı yaşlandırır.”

Ümitle yaşamak insanı diri ve genç tutar. Çok tasalanmak ve üzülmek ise insanı yıpratır, yaşlandırır.

951. Üñçe-marcan taş eken, arpa-buğday aş eken.

“İnci mercan taş imiş, arpa buğday aş imiş.”

Arpa ve buğday gibi aşıkların, ana gıdaların çok önemli olduğunu, diğer tüm zenginliklerin hiçbir şeye faydası olmayacağını anlatır.

952. Ündürgen zéréklik, qurutqan nadanlıq.

“Filizlendirmek/yetiştirmek uyanıklık/akıllılık, kurutmak cahillik.”

İyi bir işi meydana getirmenin değerinin büyüklüğünü anlatır.

953. Üzeñge soquşturmaq.

“Mahmuz tokuşturmak.

Kıskanmak, rekabete girmek.

954. Üzenğidin çüşmeslik.

“Üzenğiden inmemek.”

Yüksek mevkide görev yapan birinin görevinden ayrılrsa bile kibirli hâlinin devam etmesi durumunu anlatır.

955. Üzülgen yipni ulisañ tügençek qalar.

“Kopan ipi bağlarsan düğme kalır.”

Birbirine yakın insanların kavga ve tartışma yaşadıktan sonra aralarının bozulduğu, kalplerinin kırıldığını, bunun etkisinin sürekli kaldığını, en önemlisi de böyle bir kavganın olmasındansa hiç olmamasının gerektiğini anlatır.

V**956. Vaqit eñ adil sotçı.**

“Vakit en âdil hâkim.”

Zaman, doğru ve yanlışları açığa çıkaran en büyük hâkimdir.

957. Vaqit goya atqan oq, ötüp ketse yénişi yoq.

“Vakit güya/sanki atılan ok, geçip giderse dönüşü yok.”

Vakti iyi ve verimli kullanmak gerektiğini bildirir.

958. Vaqitni sétivalğili bolmas.

“Vakit satın alınamaz.”

Geçen zamanı geri getirmek mümkün değildir.

959. Vaqittin altun kéler, altunğa vaqit kelmes.

“Vakitten altın gelir, altından vakit gelmez.”

Vaktin altından daha pahalı ve değerli olduğunu anlatır.

960. Vaqtiñ ketti-behtiñ ketti.

“Vaktin gitti, bahtın gitti.”

Vaktin çok değerli olduğunu anlatır. Her işi zamanında yapmak gerekir. Geçen zaman bir daha geri gelmez.

961. Varaqlisa okuğan bolamdu, moka atsa toquğan bolamdu?

“Sayfa çevirince okumuş mu oluyor, eline iğne alınca örmüş/dikmiş mi oluyor?”

Bir işi yaparken sahtelik ve yalandan uzak durup, ahlaklı olarak sağlam bir şekilde yapmak gerekir.

962. Veciñge béríp hac qıl.

“Durumuna göre hac yap.”

Kendi durumuna, yani ihtiyaçlarına göre hacca gitmek gerekir.

963. Vede-qerz démektur.

“Söz borç demektir.”

Söz namustur.

Bu sözüne sadık kalmanın, sözünü tutmanın önemini anlatır.

964. Vedisige kimki qılsa hıyanet, undin néri kéter diyanet.

“Vaadine kim ki kılsa hıyanet, ondan öte gider diyanet.”

Vaat edip verdiği sözü yerine getirmeyen kişilerin ahlaktan, dinden yoksun olduklarını anlatır.

965. Vetiniñniñ bir misqal topisi, bir ser altunğa beraver.

“Vatanının bir avuç toprağı, bir küp altına eşittir.”

Vatanın bir çimdik toprağının bile çok değerli ve kutsal olduğunu anlatır.

966. Véntisi boş.

“Vidası boş.”

İnsanın iradesinin, inancının, gayretinin sağlam olmadığı zamanlarda kullanılır.

967. Véntisi boşap ketmek.

“Vidası boşalmak.”

İnsanın inancı azalıp iradesinin tükendiği zamanlarda kullanılır.

968. Véntisi kem (yoq).

“Vidası eksik (yok).”

Bir kişinin aklı yerinde olmadığı zaman kullanılır.

Y**969. Ya aq emes, ya kök emes.**

“Hem ak değil hem gök değil.”

Bir şeyin tamamen bitmediği ve sonuçlanmadığı zamanlarda kullanılır.

970. Ya halal emes, ya haram emes.

“Ya helal değil ya haram değil.”

Bir mesele aydınlatılamadığı zaman kullanılır.

971. Ya könlüñni ber ya könlümni al.

“Ya gönlünü ver ya gönlümü al.”

Kişiler arası ilişkilerde gönüllerin yakın olması gerektiğini anlatır.

972. Ya qaynamdin çıkar, ya sayramdin çıkar.

“Ya gölden çıkar ya çölden çıkar.”

Tevekkül etmenin önemini ve kararsızlığın kötülüğünü, yanlışlığını anlatır.

973. Yağ suğa yuqmas.

“Yağ suya bulaşmaz.”

Karşıt görüşlü kişilerin yakın dost olamayacağını anlatır.

974. Yağaç qazan bir qétim qaynaydu, yeni yağaç qazanda aş bir qétim pişidu.

“Ahşap kazan bir kez kaynar, yani ahşap kazanda aş tek bir sefer pişer.”

Yalan dolan ve hile ile yapılan işlerin ömrü kısadır. Bereketi ve faydası yoktur.

975. Yağacı here égidu, heqiqetni pare égidu.

“Ağacı rende eğer, hakikati cüz (ayet) eğer.”

Yönetici ya da memurların eşit ve adaletli davranması için güzel bir ahlaki ve dini eğitim almaları şarttır.

976. Yağacı rende tüzeydu, ademni terbiye.

“Ahşabı rende düzeltir, insanı terbiye.”

İnsan için terbiyenin önemini anlatır.

977. Yağacı tutquzay déseñ miqla, horunni qopquzay déseñ ziqla.

“Ahşabı tutturmak istersen mihla/çivile, tembeli kaldırmak istersen dürt.”

Tembel insanları çalıştırmak için mutlaka onları güdülemek, iteklemek, dürtmek gerekir.

978. Yağacı yumşiqini qurt yeydu, ademni yumşiqini adem yeydu.

“Ağacın yumuşağını kurt yer, insanın yumuşağını insan yer.”

İnsanın gevşek ve cıvık davranışlardan kaçınması gerekir.

979. Yağşı adem amanlişip köçer, yaman adem yamanlişip köçer.

“İyi insan vedalaşarak göçer, kötü insan kavga ederek göçer.”

İnsanlarla her zaman iyi ve güzel geçinmenin önemini anlatır.

980. Yağşı adem şahlinar, yaman adem dadlinar.

“İyi insan şahlanır, kötü insan ah çeker.”

İnsanların her zaman birlik ve beraberlik içinde olması gerektiğini anlatır.

981. Yağşı ademdin at qalar, yaman ademdin dad qalar.

“İyi insandan ad/nam kalır, kötü insandan ah kalır.”

İnsanlar için iyi adın/nam ve şöhretin çok önemli bir husus olduğunu anlatır.

At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır.

İnsan yaşarken iyi işler yapmalı, iyi bir ad bırakmaya çalışmalıdır.

982. Yahşi at er qaniti, yahşi er el qaniti.

“İyi at er kanadı, iyi er millet kanadı.”

Erkeğin iyisi vatanı milleti için çok faydalı işler yapar.

983. Yahşi at ködürüşke bağliq, yahşi bala terbiyeleşke bağliq.

“İyi at eğitmeye bağlı, iyi evlat terbiyeye bağlı.”

Evladı terbiye etmenin eğitmenin ve yetiştirmenin atı eğitmekten daha zor olduğunu anlatır.

984. Yahşi atqa bir qamça, yaman atqa miñ qamça.

“İyi ata bir kamçı, kötü ata bin kamçı.”

Akıllı olan insanlara çok söz söylemek gerekmez. Onlar gereğini yaparlar.

985. Yahşi atqa qamça kérek emes.

“İyi ata kamçı/kırbaç gerekmez.”

Akıllı, ne yaptığını bilen insanlara zorluk çıkarmaya gerek yoktur.

986. Yahşi atqa öyüñni sat.

“İyi at için evini sat.”

İyi bir at için evini bie satmaya degeceğini anlatır. Buradan bütün Türk topluluklarında olduğu gibi Uygur Türklerinde de atın ne kadar değerli olduğu anlaşılmaktadır.

987. Yahşi bilen dost bolsañ yétersen muradqa, yaman bilen dost bolsañ qalarsen uyatqa.

“İyi ile dost olursan erersin murada, kötü ile dost olursan düşersin utanca.”

İyilerle olursan iyilik içinde yaşarsın. Kötülerle olursan kötülük içinde yaşarsın.

988. Yahşi bilen yéyişkin, yaman bilen déyişkin.

“İyi ile ye, kötü ile konuş.”

İyi ile kötü insan arasındaki farkı bilip ona göre davranmak gerekir.

989. Yaḥşi bolsa eşini yer, yaman bolsa bëshini yer.

“İyi olursa aşını yer, kötü olursa başını yer.”

Her tür işe hemen/anlık muamele edecek edep, ahlak, kanun ve intizama çok riayet eden insanla toplum içinde yüksek mevkiye sahip olacağını ve her şeyi, herkesi razı edeceğini bildirir.

990. Yaḥşi bolsa özidin körer, yaman bolsa başqıdin körer.

“İyi olursa kendinden bilir, kötü olursa başkasından bilir.”

İyi olursa kendinden, kötü olursa başkasından bilmek.

Bazı insanlar başarılı olduğu zaman kendisine mal eder, başarısız olduğu zaman ise suçu başkasına atar.

991. Yaḥşi bolsañ éğir bol, uluḡ bolsañ kiçik bol.

“İyi olacaksan ağır ol, ulu/şerefli olacaksan küçük ol.”

İnsanın hayat boyu mütevazı olması gerektiğini anlatır.

992. Yaḥşi dost can dost, yalğan dost mal dost.

“İyi dost can dost, yalan/sahte dost mal dost.”

İnsana mal mülk, para için dost olanlar değil, karşılıklı sevgi ve şefkat için dost olanlar gerekir.

993. Yaḥşi gep bosuḡidin çiqquçe, yaman gep yette taḡdin eşiptu.

“İyi söz kapıdan çıkana dek, kötü söz yedi dağ aşmış.”

İyi söze göre dedikodu ve kötü sözlerin çok çabuk yayıldığını anlatır.

994. Yaḥşi gep canniḡ tiriki, yaman gep canniḡ ékiki.

“Güzel söz can kurtarır, kötü söz can alır.”

Dili güzel olan kişi, güzel sözleri ile zorlukların üstesinden gelir.

995. Yaḥşi gep gül, yaḥşi iş méve.

“Güzel söz gül, güzel iş meyve.”

İnsanları güzel söz söylemeye ve iyi iş yapmaya davet eden bir atasözüdür.

996. Yahşi gep taşni yarar.

“Güzel söz taşı yarar.”

Güzel söz yılanı deliğinden çıkarır.

Güzel sözün, konuşma terbiyesinin önemini anlatır.

997. Yahşi gepmu üç kün, yaman gepmu üç kün.

“Güzel söz de üç gün, kötü söz de üç gün.”

İyi ve kötü sözlerin ne denli kırııcı ve sevindiri olsalar da her hâlükârda unutulacaklarını anlatır.

998. Yahşi körseñ dostuñni, ayimiğın qéniñni.

“Seviyorsan dostunu, acıma kanına.”

İnsan dostu olarak gördüğü, sevdiği kişi için her türlü fedakârlığı yapar.

999. Yahşi künde yat yahşi, yaman künde qérindaş yahşi.

“İyi günde yabancı iyi, kötü günde kardeş iyi.”

Kardeşi hiçbir zaman unutmamak gerekir. İnsana zor durumda sadece aile fertleri karşılık beklemeden yardımcı olur.

1000. Yahşi qéniñğa yoldaş, yaman puluñğa yoldaş.

“İyi kanına yoldaş, kötü parana yoldaş.”

Sana yoldaş olanların seninle neden, ne için arkadaşlık kurduğunu bilerek hareket etmen gerekir.

1001. Yahşi qoşna amet, yaman qoşna apet.

“İyi komşu şans, kötü komşu afettir.”

Komşunun iyi olması çok önemli ve faydalıdır.

1002. Yahşi méhman ğiza üstüğe kéler, yaman kişi iza üstüğe kéler.

“İyi misafir sofraya üstüne gelir, kötü insan azar üstüne gelir.”

Misafirperverliğin de iyi günlerde olması gerektiğini anlatır.

1003. Yahşi söz söyündürer, yaman söz ökündürer.

“İyi söz sevindirir, kötü söz utandırır.”

İnsanın yumuşak, gönül alıcı, etkileyici, inandırıcı ve yerinde söylenmiş sözler hoşuna gider.

1004. Yahşi tépip sözleydu, yaman köpüp sözleydu.

“İyi, bularak söyler, kötü, uydurarak söyler.”

İnsanların yalan sözleri değil, doğru sözleri beğendiğini, sevdiğini anlatır.

1005. Yahşidin ögen yamandin yirgen, yahşidin ülge qalar, yamandin külke qalar.

“İyiden öğren kötüden ibret al, iyiden örnek kalır, kötüden gülme kalır.”

İyilerden öğrenip iyiler ile birlikte olmanın önemini anlatır.

1006. Yahşığa derdiñni éyitsañ biler, yamañğa derdiñni éyitsañ küler.

“İyiye derdini anlatsan bilir, kötüye derdini anlatsan güler.”

Dostuna derdini anlatırsan çözüm yolu arar, elinden gelen tüm fedakârlıkları yapar. Buna karşılık derdini kötüye anlatırsan, içinde bulunduğun kötü duruma güler, alay eder.

1007. Yahşığa işaret, yamañğa cuvalduruz.

“İyiye işaret, kötüye çuvaldız.”

Akıllı insanlar bir seferde anlar, akılsız, aptal insanlar ise ancak zorlamayla anlar.

1008. Yahşığa nezer, yamañğa hezer.

“İyiye nazar, kötüye dikkat.”

Kötülüklerden ve kötülerden uzak durmak gerekir.

1009. Yahşığa yamaq bol, yamañğa tayak bol.

“İyiye yamak ol, kötüye dayak ol.”

İyi insanlara destek olmanın önemli olduğunu anlatır.

1010. Yaşşılarga tatlıq bol, yamanlarga qattıq bol.

“İyilere tatlı ol, kötülere sert ol.”

İyi insanlara karşı güler yüzlü, kötü insanlara karşı sert olmak gerekir.

1011. Yaşşılıq qıl deryağa sal baliq biler, baliq bilmise halıq bilir.

“İyilik yap göle balıklar bilir, balıklar bilmezse yaradan bilir.”

İyilik yap denize at. Balık bilmezse Halık bilir.

İyilik, karşılık beklemeden yapılmalıdır. İyilik ettiğin kimse senden iyilik gördüğünü bilmeseyse de Allah iyilik yaptığını bilir ve seni ya bu dünyada ya da öteki dünyada mutlaka ödüllendirir.

1012. Yaşşılıq yerde qalmas, bilimlik har bolmas.

“İyilik yerde kalmaz, bilgili fakir/gariban olmaz.”

Bir insanın bilgili olması önemli bir husustur.

1013. Yaşşılıqqa yaşşılıq her kişinin işi, yamanlıqqa yaşşılıq er kişinin işi.

“İyiliğe iyilik her kişinin işi, iyiliğe kötülük er kişinin işi.”

İyiliğe iyilik her kişinin işi/harcı/kârı, kötülüğe iyilik işi/harcı/kârı.

İyiliğe iyilik yapmayı herkes başarır ama kötülük yapana iyilik yapmak herkesin başarabileceği bir iş değildir.

1014. Yaşşını yat iken déme, yamanni öz iken déme.

“İyiye yabancı deme, kötüye akraba deme.”

İnsanın her zaman doğru, açık ve net olması gerektiğini anlatır.

1015. Yaşşınıñ gépi lezzet, yamannıñ gépi geyvet.

“İyinin sözü lezzet, kötünün sözü gıybet.”

Güzel sohbetlere, verimli konuşmalara katılmanın gerekliliğini anlatır.

1016. Yaşşınıñ özi bolmiğan bilen yüzi bar.

“İyinin kendisi olmasa da yüzü vardır.”

İyi bir insan hayatta olmasa bile, onun bıraktığı nam, şöhret ve hürmeti daima baki kalır.

1017. Yaşşınıñ yaşşılığını çıkar, kökke yetsun, yamannıñ yamanlığını çıkar, tozup ketsun.

“İyinin iyiliğini çıkar göğe yetsin, kötünün kötülüğünü çıkar tozup gitsin.”

İyi ve kötü insanlara göre meydana açık tutmak gerektiğini anlatır.

1018. Yaqılar étek boldi étekler yaqa boldi

“Yakalar etek oldu, etekler yaka oldu.”

Ayaklar baş, başlar ayak oldu.

Değerli insanlar değersiz oldu, geride bırakıldı; değersiz, aciz insanlar ise değerli oldu, öne geçirildi.

1019. Yalcimisañ yer yötke.

“Beceremiyorsan başkasını dene.”

Yapılan bir iş iyiye gitmiyorsa, başka bir işi denemek gerekir.

1020. Yalğançiniñ gépi tola, yava derehniñ şehi tola.

“Yalancının lafı çoktur, yaban ağacının yaprağı çoktur.”

Yalan sözün insanı bıktırdığını anlatır.

1021. Yalğançiniñ quyuğu bir tutam.

“Yalancının kuyruğu bir tutam.”

Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.

Söylenen söz yalansa durum çok geçmeden anlaşılır.

1022. Yalguz atniñ çéni çıqmas, çéni çıqsimu déni çıqmas.

“Yalnız at dayanmaz, dayansa da uzun dayanmaz.”

Topluluktan ayrılan kişiler zarara uğrarlar.

1023. Yalıñaç sudin qorqmas.

“Çıplak, sudan korkmaz.”

Fedakâr ve cesur insanları anlatır.

1024. Yaman bilen bolsañ yoldaş, béşingä téger taş.

“Kötü ile olursan yoldaş, başına düşer taş.”

Arkadaşı insanı rezil de eder vezir de.

Kötü kişilerle arkadaşlık, dostluk etmek insana zarar verir. Bu nedenle arkadaş seçimini doğru yapmak gerekir.

1025. Yaman harva yol buzar, yaman adem yurt buzar.

“Kötü araba yolu bozar, kötü insan yurdu bozar.”

Kötü insanlara karşı her zaman uyanık ve hazırlıklı olmak gerektiğini anlatır.

1026. Yamandin qutulmaq tes, yahşığa yétişme tes.

“Kötüden kurtulmak zor, iyiye yetişmek zor.”

İyilerin ortamına iştirak etmenin ve iyilerle birlikte olmanın önemini anlatır.

1027. Yamanga yoluksañ yalisi yuqar, kazanga yoluqsañ qarisi yuqar.

“Kötüye bulaşırsan kötülük bulaşır, kazana bulaşırsan karası bulaşır.”

Körle yatan şaşı kalkar. / İtle yatan bitle kalkar.

Üzüm üzüme baka baka kararır.

Kötü kimselerle arkadaşlık eden kötü huylar edinir.

1028. Yamanlığan qelenderniñ ħurcinga ziyan.

“Atar yapan dilenci kendisine zarar verir.”

İş az deyip isyan eden kişi, zararı kendisine vermiş olur.

1029. Yamanlıq bir demlik yahşiliq ölgüçe.

“Kötülük bir anlık, iyilik ömürlük.”

Bir kötülük bir o kadar iyiliği yok eder, iyilik ise ölünceye kadar silinmez.

1030. Yamanni körmey yahşiniñ qedrini bilmes.

“Kötüyü görmeyen iynin kadrini bilmez.”

Kötü bir kişinin kötülüklerini görmeden iyi birinin kıymeti bilinmez.

1031. Yamanni qoyup berse erkige künde çıçar bökige.

“Kötüyü bırakırsan kendi haline, her gün sıçar evine.”

Kötü kişileri kendi haline bırakmamak, göz kulak olup verecek oldukları zararı engellemek gerekir.

1032. Yamanniñ süyüni akalğüçe qapikini çaq.

“Kötünün suyunu getirene kadar şişesini kır.”

Başkasının minnet ve yardımını kabul etmekten sakınmak gerekir.

1033. Yamanniñ yahşisi bolğuçe, yahşiniñ yamini bol.

“Kötünün iyisi olacağına iyinin kötüsü ol.”

Kötülerle birlikte hilekâr olacağına, iyi insanlarla birlikte ol.

1034. Yamğurdin keyinki bambuk notisidek.

“Yağmurdan sonraki bambu yaprağı gibi.”

Yeni, canlı ve parlak bir görünüme sahip olan eşyalar için kullanılır.

1035. Yamğurdin qéçip möldürge tutulmaq.

“Yağmurdan kaçıp doluya tutulmak.”

Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak.

Güç bir durumdan kurtulmaya çalışırken daha kötü bir durumla karşılaşmak.

1036. Yandiki hésipniñ qedri yoq.

“Yandaki sucuğun değeri yok.”

Kendinden başkasını beğenmeyip hor gören kimseler için kullanılır.

1037. Yañaq yéseñ çéqip ye, lezzitini bilip tétip ye.

“Ceviz yersen kırıp ye, lezzetini tadıp bilerek ye.”

Emek vererek yemenin tadı başkadır.

1038. Yapsam pişarmu, kömsem pişarmu.

“Kapatsam pişer mi, gömsem pişer mi.”

Kararsız kalındığı zamanlarda kullanılır.

1039. Yara saqaysimu, aǵriqni unutma.

“Yara iyileşse de acısını unutma.”

Geçmişte yaşanan acıları, hüznleri, zorlukları unutmamak gerekir.

1040. Yarimas gepni tiliñdin körmey, diliñdin kör.

“Saçma sapan konuşmayı dilinden görme, gönlünden gör.”

Kalp neyi isterse, dil onu söyler.

1041. Yariniñ üstüğe tuz sepmek.

“Yaranın üstüne tuz serpmek.”

Yaraya tuz basmak.

Üzüntü ve acıyı artıran şeyler yapmak.

1042. Yaritişni men yarattim, yarilişni özüñ bil.

“Yaratmayı ben yarattım, yaratılmanı kendin bil.”

İnsanın insan olmak için gayretinin, çalışkanlığının çok olması gerektiğini bildirir.

1043. Yastuqni éğiz qirlap yatmak.

“Yastığı yüksek tutup yatmak.”

Bir işi hiç umursamamak.

1044. Yaş tökküçe muşt tög.

“Gözyaşı dökkeğine yumruk sık.”

Umutsuz olmak yerine, gayretli olmak gerektiğini anlatır.

1045. Yaşliqñ padşahliqñ her tereptin gül kélur, tañla beş kündin kéyin yéniñğa kim kélur.

“Gençliğin, padişahlığın her tarafından gül gelir, beş gün sonra yanına kim gelir.”

Gençlik bir insanın en güzel ve en iyi zamanıdır.

1046. Yaşliqında bilmidiñ bilim kedrini, qériganda tartisen uniñ derdini.

“Gençliğinde bilmezsen ilmin kadrini, yaşlandığında çekersin onun derdini.”

Gençliğin değerini bilmeyen insanlar yaşlandıklarında pişman olurlar.

1047. Yaşliqında bolmisañ şicaette, yaşanganda qalisen nadamette.

“Gençliğinde olmazsan cesur, yaşlandığında olursun pişman.”

Gençlikte gayretli, cesur ve korkusuz olmak gerekir.

1048. Yaşliqıñdin yahşi bol.

“Gençliğinde iyi ol.”

Gençlikte ümitli, cesur ve coşkulu olmak gerekir.

1049. Yaşliqta alğan bilim taşqa möhür basqandek, qériliqta alğan bilim qumğa möhür basqandek.

“Gençlikte alınan ilim taş mühür basılmış gibi, yaşlılıkta alınan ilim kuma mühür basılmış gibi.”

Gençlikte ilim öğrenmenin önemini anlatır.

1050. Yaşliqta capa çek, hesret çekme.

“Gençlikte cefa çek, hasret çekme.”

Gençliğinde zorluk çeken kişiler, yaşlanınca huzurlu bir hayat sürerler.

1051. Yat yéğüçe dost, tuğqan ölgüçe dost.

“Yabancı yiyip bitene dek dost, akraba ölene dek dost.”

Kan bağıyla akraba olan kişilerin birbirlerine karşı sevgi ve hürmetleri güçlüdür.

1052. Yatar-qorsağ, kéter-qorsak.

“Yatar karnım, gider karnım.”

Akşam yemeğinde az yemenin insan sağlığı için önemini anlatır.

1053. Yatqan qoyğa yem yoq.

“Yatan koyuna yem yok.”

Çalışmayan kimseler ekmeğini kazanamaz, geçimlerini sağlayamazlar.

1054. Yatniŋ otini püvlep saqili köyüptu.

“Başkasının ateşini üfleyip sakalı yanmış.”

Başkasına iyilik yapayım derken zarar görmek.

1055. Yavaşniŋ müngüzi içide.

“Yavaşın (sakin olanın, ağır başlının) boynuzu içinde.”

Sakin, ağır başlı da olsa her insanın aşırı sinirlenip öfkesinin ortaya çıkacağı bir vakit vardır.

1056. Yaz bolsa qış bolmisa, aş bolsa iş bolmisa.

“Yaz olsa kış olmasa, aş olsa iş olmasa.”

Tembel insanların durumunu anlatır. Tembel insanlar çalışmadan huzurlu bir hayat yaşamayı hayal ederler.

1057. Yazda muşeqqet, qışta halavet. Yeni yazni işlep ötküz qışni oynap ötküz.

“Yazda meşakkat kışta huzur. Yani yazı çalışarak geçir, kışı oynayarak geçir.”

Kışın rahat yaşamak isteyenler, hazırlığını yazdan yapmalıdırlar.

1058. Yazda yépinçaŋni unutma, qışta ozuquŋni unutma.

“Yazın yağmurluğunu unutma, kışın azığını unutma.”

Her duruma karşı tedbir alıp ona göre hareket etmek gerekir.

1059. Yazniŋ poqi qışta dora.

“Yazın boku kışta ilaç gibidir.”

Yaz mevsiminde her şeyin bereketli ve bol olduğunu anlatır.

1060. Yer ağdursaŋ küzde ağdur, küzde ağdurmisaŋ yüz ağdur.

“Yer belleyeceksen güzün belle, güzün bellemezsen yüz belle.”

Her işin bir zamanı olduğunu ve o işin o zamanda yapılması gerektiğini anlatır.

1061. Yerge kirip ketküdek bolmaq.

“Yere girecek gibi olmak.”

Yerin dibine girmek.

Çok utanmak, rezil olmak.

1062. Yette ölçep bir kes.

“Yedi ölçüp bir kes.”

Bir şeyi/işi yapmadan önce önünü sonunu iyice düşünüp planlayarak yap.

1063. Yégen éşi meydisige tepmek.

“Yediği aş midesine tepmek.”

Kendisine yapılan iyiliği bilmemek, iyiliğe karşı kötülükle cevap vermek.

1064. Yégenniñ aziğa çıçqanniñ kötüge qarap yürmek.

“Yiyenin ağzına, sıçanın götüne bakarak yürümek/dolaşmak.”

Başkalarına muhtaç olup aç gezen kişileri anlatır.

1065. Yégenniñ tili qısqa, alganniñ qoli qısqa.

“Yiyenin dili kısa, alanın eli kısa.”

Bir kişinin iyiliğini kabul etmekle kişiye borçlu kalmak aynı şeydir.

1066. Yéğa yandin qopar, bala kelse qérindaştin.

“Musibet, afet yandan/dışarıdan gelir, bela gelirse kardeşten.”

Kötülük ve ihanet insana en yakınlarından gelir.

1067. Yéğidin yar boyi qaç.

“Beladan yar boyunca kaç.”

Kişinin kendisine zarar verecek her şeyden uzak durması gerekir.

1068. Yémigen mantiniñ pulini bermek.

“Yemediğin mantının parasını vermek.”

Yapmadığı bir şey için bedel ödemek.

1069. Yémisimu bõriniñ ağızi qan.

“Yemese bile kurdun ağızı kandır.”

Kötülükle anılan kişinin namını silmek güçtür.

1070. Yemişlik yağaçniñ bėşi töven.

“Meyveli ağacın başı eğiktir.”

Meyveli ağacın başı eğik olur.

Kişi güngörmüş, bilgili ve erdem sahibi ise o kişi, edebi ve olgunluğu sebebiyle başı önde, yani alçakgönüllü olur.

1071. Yépiqliq qazan yépiqliq boyıçe qalsun.

“Kapalı kazan, kapalı kalsın.”

Bir işin aslı, özü nasıl ise öyle kalması gerekir.

1072. Yétimniñ ağızi aşqa tegse, burnı qanaptu.

“Yetimin ağızı aşı değince burnu kanamış.”

Sahipsiz, bakıma muhtaç olan yetim çocuklar her zaman ezilirler.

1073. Yiğlimaqnıñ bir külkisi bar.

“Ağlamanın bir gülmesi var.”

Her gecenin bir sabahı vardır. / Her kışın bir baharı vardır. / Her kışın bir yazı vardır. / Her karanlık gecenin bir aydınlık sabahı vardır. /

Hayatın akışında hiçbir durum olduğu gibi kalmaz. Bu nedenle işleri bozulan, herhangi bir sıkıntıya düşen, başarısız olan kimse üzülmemeli, durumunun devamlı olmadığını bilmeli, sevinç ve mutluluk yaşamak için her zaman umutlu olmalıdır.

1074. Yıqılğanliqi tam bolsa basmaq.

“Yıkılan duvar olsa basmak.”

Aksiliklerin ve belaların peş peşe gelmesi durumunu anlatır.

1075. Yılanniñ köşiginini tuydığan.

“Yılanın tıslamasını hissedən.”

Çok zeki ve uyanık kişiler için kullanılır.

1076. Yilliq işiñni bahardin başla.

“Yıllık işine bahardan başla.”

Ziraat ve tarım işlerine bahar ayında başlamak gerektiğini anlatır.

1077. Yiltizğa palta çapmaq.

“Köküne balta vurmak.”

Köküne kibrit suyu dökmek.

Bir daha belirmeyecek, ortaya çıkmayacak şekilde yok etmek, kökünü kurutmak.

1078. Yiğne bilen quduq qoliğandek.

“İğne ile kuyu kazmış gibi.”

İğne ile kuyu kazmak.

Yeterli araçlar olmaksızın, sürekli ve sabırlı çalışmalarla çok güç olan ya da çok ağır yürüyen bir işi başarmaya çalışmak.

1079. Yiğniniñ közidek töşüktin tögidek soğuk kiridu.

“İğnenin gözü gibi delikten deve gibi soğuk girer.”

Kışın çok soğuk günlerinde soğuğa karşı gerekli önlemin alınması gerektiğini anlatır.

1080. Yıraq bolsa kişnişer, yéqin bolsa çişlişer.

“İrak/uzak olursa çağırırlar, yakın olursa ısıırırlar.”

Birbirlerini çok özleyen kardeşler bir araya geldikleri zaman kavga ederler.

1081. Yıraqtiki su ussuzluqni qanduralmas.

“Uzaktaki su susuzluğu kandıramaz.”

İnsan için her şeyin kolay bir şekilde elde edilmesi gerekir.

1082. Yıraqtiki tuğqandin yandiki qoşna yahşi.

“Uzaktaki akrabadan yandaki komşu daha iyi.”

Yakındaki komşu uzaktaki akrabadan iyidir.

İnsan maddi manevi sıkıntıya, dara düştüğünde ilk yardım isteyeceği kişiler komşularıdır. Uzaktaki akrabalar yardım etse bile sonradan edebilir.

1083. Yıraqtın qız alsan ulıqıñ tinmas, yéqindın kiz alsan qulıqıñ tinmas.

“Uzaktan kız alsan (ulaşımı sağlayan) hayvanın rahat etmez, yakından kız alsan kulağın rahat etmez.”

Ailesi uzakta olan bir gelinin gidip gelmede zorluk çekeceğini anlatır.

1084. Yoq yerdin utaq çıqarmaq.

“Yok yere bir şey uydurmak.”

Hiçbir gereği yokken, boş yere yalan yanlış konuşmak.

1085. Yol azabi gör azabi.

“Yol azabı, kabir azabı.”

Yolculuk yapmanın zor bir durum ve çok yorucu olduğunu anlatır.

1086. Yol bermigen qol bermes.

“Yol vermeyen el vermez.”

İzzetin (büyüklüğün) olmadığı yerde insana hürmetin de olamayacağını anlatır.

1087. Yol mañmaq bilen, qerz tölimek bilen tügeydu.

“Yol yürümekle, borç ödemekle biter.”

Yol yürümekle, borç ödemekle tükenir.

Gidilecek yere ulaşmak, yolu bitirmek için nasıl yürümek gerekirse, alınan borcu bitirmek için de azar azar da olsa ödemek gerekir. Buna benzer bir şekilde başlanan bir işten verimli ve güzel bir sonuç almak isteniyorsa, emek harcıyıp gayret etmek ve titizlikle çalışmak gerekir.

1088. Yolvas yoq yerde éyiq çoñ, kéme yok yerde qéyiq çoñ.

“Kaplanın olmadığı yerde ayı büyük, geminin olmadığı yerde kayık büyük.”

Aslanın olmadığı yerde çakal kendini hükümdar zanneder.

Her şeyin kendinden daha büyüğü ve daha iyisi vardır.

1089. Yolvasni yengen batur emes, aççıqni yengen batur.

“Aslanı yenen kahraman değil, sinirini/öfkelerini yenen kahramandır.”

Gerçek babayiğit/pehlivan güreşte rakibini yenen değil, öfkeli olduğu zaman nefesine hâkim olandır. (Hadis)

Asıl kahraman kişi, nefesine ve öfkesine yenik düşmeyen kişidir.

1090. Yolvasniñ ağızidin qutulmaq.

“Aslanın ağzından kurtulmak.”

Ölüm tehlikesi ile yüz yüze gelmek.

1091. Yotqanğa qarap put sunmak.

“Yorgana bakıp ayak uzatmak.”

Ayağını yorganına göre uzatmak.

Giderini gelirine uydurmak. Harcamaların geliri aşmaması gerekir (Aksoy, 2008: 166).

1092. Yöliki çoñniñ yürüki taş.

“Destekçisi büyük olanın kalbi taş olur.”

Birilerine güvenerek başarı elde eden kişiler, hiçbir şeyden korkmazlar.

1093. Yundisini it körmeydiğan, tütünini bulut körmeydiğan.

“Kemiğini köpeğin görmediği, dumanını bulutun görmediği.”

İnsanlara fayda vermeyen pinti kişiler için kullanılır.

1094. Yüz aqlıandın bir körgeñ ela.

“Yüz kere dinlemekten bir kere görmek ala.”

Çok defa dinlemektense bir kez gözle görmek çok daha öğreticidir.

1095. Yüz dosttin bir düşmen köp.

“Yüz dosttan bir düşman çok.”

Düşmanı hiçbir zaman hafife almamak gerekir.

1096. Yüziniñ setlikige eynek günahkâr emes.

“Yüzünün çirkinliğinden ayna suçlu değil.”

Başarısızlığından ötürü bir başkasını suçlamak doğru değildir.

1097. Yüzümniñ qélinliqi cénimniñ rahiti.

“Yüzümün kalınlığı, canımın rahatı.”

Bazı insanlar nefesine yenik düşüp ahlak ve edebi bir yana bırakırlar.

Z**1098. Zakisida qalğan.**

“Bezinde yaşlanan.”

Zeki, her şeyi bilip anlayan çocuklar için kullanılır.

1099. Zaman saña baqmisa, sen zamanğa baq.

“Zaman sana bakmazsa, sen zamana bak.”

Zaman sana uymazsa, sen zamana uy.

Yaşadığın zaman koşulları ve çevrendekilerin gidişi senin tutumuna uygun değilse sen onlara uymalısın (Aksoy, 2008: 482).

1100. Zamani birniñ zari bir.

“Zamanı bir olanın isteği birdir.”

Aynı devir ya da çağda yaşayan kişilerin ihtiyaçları, gereksinimleri aynıdır.

1101. Zarlanmay işlisen, horlanmay çişleysen.

“Söylenmeden çalışırsan, zorlanmadan lokma yersin.”

Şikâyet etmeden tüm zorluklara dayanıp çalışırsan ekmeğin yumuşak ve güzel olur.

1102. Zerdisi qaynimaq.

“Göğsü kaynamak.”

Gözü dönmek.

Şiddetli sinir ve öfke hâlini anlatır.

1103. Zerniň dosti tola, zergerniň düşmeni tola.

“Altının dostu çok, kuyumcunun düşmanı çok.”

Emeği ile çalışarak kazanıp zengin olan kişilerin düşmanı çok olur.

1104. Zémin alsaň tallap al, ériq boyidin.

“Zemin (toprak) alırsan seçerek al, ırmak kenarından.”

Tarlanın mahsul verebilmesi için toprağının verimli ve sulak olması gerekir.

Arazi (toprak) ne kadar verimli olursa, o kadar kaliteli mahsul yetişir.

1105. Zéminni képekke al, qoşnini altunğa al.

“Yer (toprak) al kepeğe karşılık, komşu al altına karşılık.”

Ev alma, komşu al.

Komşu son derece önemlidir. İyi komşu bulmak/olmak gerekir. Komşular birbirlerine karşı sevgi ve saygı göstermelidirler.

1106. Zérek tépip sözleydu, déven köpüp sözleydu.

“Zeki doğruyu bulup söyler, ahmak abartıp söyler.”

Bilgili, akıllı kişi söylediği sözleri ölçüp tartarak, düşünce süzgecinden geçirerek doğru bir şekilde konuşur. Ahmak kişi ise söze yalan yanlış bilgiler ekleyerek abartılı şekilde konuşur.

1107. Ziħmu köymisun, kavapmu köymüsün.

“Şiş de yanmasın, kebapta yanmasın.”

Ne şiş yansın ne kebab.

Her iki taraf da zarara girmeden, gücendirilmeden, adaletli bir şekilde davranmak gerekir.

1108. Ziyan aççıq, payda tatliq.

“Zarar acı, fayda tatlı.”

Ticaret ve alışverişte iktisadî hesaplarının ve ekonomik gelir gider dengesinin iyi ayarlaması gerekir.

1109. Zuvulisini çoŋ üzgen.

“Bedenini büyük tutan.”

İşleri yolunda giden; talihi, şansı, kısmeti açık; doğuştan şanslı, bahtı iyi.

1110. Zuvulisi pişşiq.

“Vücudu pişik/pişmiş.”

Gücü kuvveti yerinde, vücudu sağlam olan kişiler için kullanılır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ UYGUR TÜRKÇESİ ATASÖZLERİ İLE TÜRKİYE TÜRKÇESİ ATASÖZLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI SINIFLANDIRILMASI

3.1. Hem Şekil Hem Anlam Olarak Aynı Olan Atasözleri

1. Çırağ tüvi qarañgu.

“Işığın dibi karanlık olur.”

Mum / çıra dibine ıñık vermez. / Çıra dibi karanlık olur (Aksoy, 2008: 178).

Yapısı gereği etrafına ıñık saçıñ çıra, kendi dibini aydınlatamaz. Güçlü kişiler de uzaktakileri kollayıp kayırdıkları ve çokça yardım yaptıkları gibi kendi yakınlarına o kadar fayda sağlayamazlar.

2. Çücinı közde sanımaq.

“Cıvcıvı güz ayında saymak.”

Gurkun cücüğü güzün sayılır (Aksoy, 2008: 294).

Bir girişimden elde edilen verimin gerçek değeri, bu verimin karşılaşıcağı tehlikeler bittikten sonra belli olur.

3. Çivin kiçik bolsımu köñül aynıtidu.

“Sinek küçük olsa bile miğde bulandırır.”

Sinek küçüktür ama mide bulandırır (Aksoy, 2008: 428).

Önemsiz, küçük gibi görünen bir şeyin kötü ve olumsuz bir izlenim yarattığını, koskoca bir güzelliğin kıymetini düşürdüğünü anlatır.

4. Çoñ bélik kiçik bélikni yer.

“Büyük balık küçük balığı yer.”

Büyük balık küçük balığı yer (yutar) (Aksoy, 2008: 209).

Güçlüler güçsüzleri ezer, ortadan kaldırır; ya da başarıyı/sonucu kendine mal eder.

5. Çişleydiğan it çişini körsetmeptu.

“Isıracak köpek dişini göstermez.”

Isıracak it dişini (diş) göstermez (Aksoy, 2008: 318).

Kötülük etmeye kararlı olan, bunu daha önce açığa vurmaz.

6. Derya boyığa apirip suğurmay kélidiğan.

“Dere kenarına götürüp su içirmeden getirmek.”

Suya götürüp susuz getirmek.

Kurnaz kişinin karşısındaki insanları kolayca aldatabileceğini anlatmak için kullanılır.

7. Dost başqa qarar, düşmen ayağqa qarar.

“Dost başa bakar, düşman ayağa bakar.”

Dost başa bakar, düşman ayağa.

Dosta karşı da düşmana karşı da güzel giyinmek gerektir. Çünkü dost, yükselmesini görmek istediği başımıza; düşman, kaymasını beklediği ayağımıza bakar (Aksoy, 2008: 246).

8. Dostiñ atqan téşi, başni yarmas.

“Dostun attığı taş, başı yarmaz.”

Dostun attığı taş baş yarmaz.

Dostumuzun bizi hırpalaması gücümüze gitmez. Çünkü bunun iyi niyetle ve iyiliğimiz için yapıldığını biliriz (Aksoy, 2008: 248).

9. Égilgen başni qiliç kesmeptu.

“Eğilen başı kılıç kesmemiş.”

Eğik boynu kılıç kesmez. / Eğilen baş kesilmez.

Hatasından dolayı pişmanlık duyan ve bundan dolayı özür dileyen insanlara ceza verilmez. Aman dileyeni affetmek erdemli bir davranıştır.

10. Éşekke altun éger toqulsimu, yenila eşektur.

“Eşeğe altın eyer vursan da yine eşektir.”

Eşeğe altın semer vursan da yine eşektir.

İnsanlık değerinden yoksun kişi, kılık kıyafetle, unvan ve sandalye ile değer kazanamaz.

11. Göş séniñ, ustihān méniñ.

“Et senin, kemik benim.”

Eti senin kemiği benim.

Çocuk velilerinin çocuğun eğitiminde öğretmene ya da ustaya tam yetki verdiğini anlatmak için söylenir.

12. Gülni söygen tikiñidin qorqmas.

“Gülü seven dikeninden korkmaz.”

Gülü seven dikenine katlanır.

İnsan, sevdiği kimse ya da iş yüzünden gelecek sıkıntılara dayanır.

13. Harikette beriket.

“Harekette bereket vardır.”

Nerde hareket orda bereket. / Harekette bereket vardır. /Hareket olmadan bereket olmaz.

Durmadan çalışılan yerde verim ve bolluk artar (Aksoy, 2008: 396).

14. Harva ağdurulğandin kéyin eqil körsetkuçi köp bolur.

“Araba devrildikten sonra akıl veren çok olur.”

Araba devrilince (kırıldıktan sonra, kırılınca) yol gösteren çok olur.

Tehlikeyi daha önce kimse haber vermez, ama kötü sonuç meydana geldikten sonra herkes “yanlış yapmışsın, şöyle bir yol tutmalıydın, böyle davranmalıydın” diye akıl satar (Aksoy, 2008: 149).

15. **Hıyanetlik dosttin diyanetlik düşmen hup.**

“Şerefsiz dosttan şerefli düşman iyidir.”

Şerefsiz dosttan şerefli düşman iyidir.

Şerefsiz kişi dost bile olsa güvenilmezdir ve bir gün zarar verebilir. Şerefli kişi ise düşmanlık yaparken bile adil ve dürüst davranır. Bu nedenle ilişkilerde kişinin şerefli, onurlu olmasına dikkat edilmelidir.

16. **Horunğa iş buyursan, saña eqil körsitidu.**

“Tembele iş buyursan sana akıl verir.”

Tembele iş buyur (buyurursan) sana akıl öğretsin (öğretir).

Tembel, kendisine buyrulan işi yapmamak için ya onun yapılmasını gerekli bulunmadığını söyler; ya da buyrulan biçimde değil, kendisinin işine geldiği biçimde yapmayı önerir (Aksoy, 2008: 446).

17. **Huşyaqmasqa iş buyursan saña aqil öğiter.**

“Tembele iş buyurursan, sana akıl öğretir.”

Tembele iş buyur (buyurursan) sana akıl öğretsin (öğretir).

Tembel kendisine buyrulan işi yapmamak için, ya onun yapılmasına gereklilik bulunmadığını söyler; ya da buyurulan biçimde değil, kendisinin işine geldiği biçimde yapmayı önerir (Aksoy, 2008: 446).

18. **İkki puti bir ötükke tiqilmaq.**

“İki ayağı bir çizmeye tıklmak.”

İki ayağı bir pabuca girmek/sığmak.

Bir işi yaparken zor ve sıkıntılı duruma düşmek.

19. **İlimsiz adem-mévisiz dereh.**

“İlimsiz adam meyvesiz ağaçtır.”

Bilgisiz insan, meyvesiz ağaca benzer.

Okuyup bilgi sahibi olmayan cahil kişiler, meyvesiz ağaçlar gibi insanlığa fayda sağlamazlar.

20. İt hürer, karvan yürer.

“İt ürür, kervan yürür.”

İt ürür, kervan yürür.

Doğru yolda olanlara çatanlar, kervana üren itlere benzerler. Bu tür karşı koymalar yürüyüşü engelleyemez.

21. İt müşükini buyursa, müşük quyuqini buyruptu.

“Köpek kediye buyursa, kedi kuyruğuna buyurmuş.”

İt ite buyurur, it de kuyruğuna. / İt ite, itkuyruğuna.

İş yapmayı sevmeyen tembel kişiler, kendilerine verilen işi kendisi yapmak yerine bir başka tembele buyururlar. O da o işi yapmaz ve kendisinden daha alttaki kişiye yaptırmaya çalışır. Böylece o iş bir türlü yapılamaz ve gereğinden fazla uzar.

22. İşenme sen dostuğa, saman tıkar postuğa.

“Güvenme sen dostuna, saman tıkar postuna.”

Güvenme dostuna, saman doldurur postuna.

Dost sandığın birtakım kimseler, çıkarları söz konusu olduğunda sana kolaylıkla kötülük edebilirler.

23. Kavapmu köymisun, ziħmu köymisun.

“Kebap da yanmasın şiş de yanmasın.”

Ne şiş yansın ne kebab.

Her iki taraf da gücendirilmesin veya korunsun. Adaletli davranılsın, haksızlık olmasın.

24. Kembeğellik eyip emes, horunluq eyip.

“Fakirlik ayıp değil, tembellik ayıp.”

Fakirlik ayıp değil, tembellik/çalışmamak ayıp.

Yoksul bir aileden olmak ve çalıştığı hâlde az para kazanmak utanılacak bir şey değildir. Utanılacak şey tembellik yüzünden yoksul kalmaktır.

25. Kesel bolmiġan, saqliqniġ qedrini bilmes.

“Hasta olmayan, saġlıġın deġerini bilmez.”

Hasta olmayan, saġlıġın kıymetini bilemez.

İnsan ancak hasta olup aġrılar, sızılar içinde kıvrandıktan sonra saġlıklı günlerinin deġerini tam olarak anlar.

26. Kişige qilġan kişide qalmas.

“Kişiyeye yapılan kişide kalmaz.”

Kimsenin yaptığı/ettiġi yanına kalmaz. / Kimsenin yaptığı/ettiġi kimsede kalmaz.

Bir durumun nasıl sonuçlanacağı olayın gidişatından bellidir. Birilerine kötülük yapmayı kural edinenler, yaptıkları kötülüğün cezasını eninde sonunda, bu dünyada olmasa bile öbür dünyada görürler.

27. Köp oyla, az sözle.

“Çok düşün, az konuş.”

Bin düşün, bir söyle. / İki dinle bir söyle. / Az söyle çok dinle.

Bir söz ağızdan çıktığında o sözü deġiştirmek ya da geri almak mümkün değildir. Düşüncesizce söylenen bir söz insanı güç ve sıkıntılı durumlara sokabilir, zarara sokup pişman edebilir.

28. Köp yaşıġan bilmes, köpni körġen biler.

“Çok yaşayan bilmez, çok şey gören bilir.”

Çok yaşayan bilmez, çok gezen bilir.

Çok gezen, çok yer gören kişiler çok yaşayan kişilerden daha çok bilir, daha çok şey öğrenir.

29. Körüngen taġ yıraġ emes.

“Görünen daġ uzak deġil.”

Görünen daġın (köyün) uzaġı olmaz.

Bir durumun nasıl bir sonuca varacağı belli olduktan sonra, bu sonuç çok geçmeden gerçekleşir.

30. Közdin yıraq, köñüldin yıraq.

“Gözden ırak, gönülden ırak.”

Gözden ırak (uzak) olan, gönülden de ırak (uzak) olur.

İnsan uzaktaki tanıdıklarını, arkadaşlarını aradaki mesafeden dolayı zamanla unutur ve onları eskisi kadar arayıp sormamaya başlar.

31. Külme kişiniñ işiğa kélar séniñmu béşinğa.

“Gülme kişinin işine, gelir senin de başına.”

Gülme komşuna, gelir başına.

İnsan başkasının başına gelen felaketlerle alay etmemelidir. Gün olur böyle bir felaket kendisinin de başına gelebilir.

32. Qağa balam apak, kirpe balam yumşaq.

“Karga çocuğum apak, kirpi çocuğum yumuşak.”

Kargaya yavrusu şahin görünür. / Karga yavrusunu appağım diye severmiş. / Karga yavrusuna bakmış, benim ak pak evladım demiş. / Kirpi yavrusunu pamuğum diye severmiş.

Nasıl olursa olsun insan dâhil her canlı için kendi yavrusu, kendi evladı en güzel ve en değerlidir. İnsanın ortaya çıkardığı eser veya yaptığı iş ne kadar kusurlu olursa olsun, kişiye bunlar güzel görünür.

33. Qağa keklikniñ méñişini doraymen öz méñişini untup qaptu.

“Karga kekliğin yürüyüşünü taklit ederek kendi yürüyüşünü unutmuş.”

Karga kekliği taklit edeyim derken kendi yürüyüşünü unutmuş.

Görgüsüz kişi, görgülü kişinin yaptığını yapmaya kalkışrsa beceremez; kendi doğal davranışını da yitirip gülünç duruma düşer.

34. Qağa poq yimesten.

“Karga bok yemeden.”

Karga bokunu yemeden.

Sabahın çok erken vaktinde uyanıp işe koyulmak.

35. Qalğan işqa, qar yağar.

“Kalan işe kar yağar.”

Kalan işe kar yağar.

Her işin zamanında yapılması gerekir. İş sonraya bırakmak kimi olumsuzlukları da beraberinde getirir.

36. Qanni qan bilen yuğuli bolmas.

“Kan kanla yunmaz.”

Kan kanla yıkanmaz/yunmaz.

Bir kötülük, kötülük yapılarak düzeltilemez; hatta böyle bir karşılıklıta bulunmak işi daha da içinden çıkılmaz, vahim bir hâle sokar.

37. Qarlıgaç pes uça, yerge yamğur çüşer.

“Kırlangıç alçak uçarsa, yere yağmur düşer.”

Kırlangıç yerden uçarsa yağmur yakındır.

Eskiden atalarımız hava durumundan haberdar olmak için doğadaki canlıların davranışlarını gözlemlemişler ve bazı sonuçlara ulaşmışlardır. Buna göre kırlangıç kuşunun alçaktan uçuşması yağmurun yağmasına işaret kabul edilmiştir.

38. Qassapqa may qayğusi, öčkige can qayğusi.

“Kasaba yağ kaygısı, keçiye can kaygısı.”

Kasap et derdinde, keçi/koyun can derdinde.

Bir kişi önemli bir kaybından dolayı çırpınıp kıvranırken, başka bir kişi bu durumdan ne kadar çok yararlanabileceğini düşünür.

39. Qazanda nime bolsa, çömüçke şu çiqiptu.

“Tencerede ne varsa, kepçeye o çıkar.”

Çanağına ne doğrarsan kaşığında o çıkar.

Kişi kendisi için önceden nasıl hazırlıklar yapmışsa ileride onun veriminden yararlanır. İnsan nasıl çalışırsa ona göre kazanır.

40. Qazanğa yoluqsan qarisi, yamanğa yoluqsan yalisi.

“Kazana bulaşırsan karası, yamana/kötüye bulaşırsan belası.”

Kazana yanaşırsan karası bulaşır, kötüye yanaşırsan belası bulaşır.

İyilerle dost olursan iyilik içinde olursun, kötülerle dost olursan kötü duruma düşersin.

41. Qérindaştin qarnim yahşi.

“Kardeşten karnım daha iyi.”

Kardeşten karın yakın.

Kişi kardeşini de sever çocuklarını da. Ama çocuklarını kardeşinden daha ileri tutar. İnsan her kim olursa olsun bir çıkar çatışması yaşarsa, önce kendi çıkarını düşünür.

42. Qétiq bolsimu püvlep iç.

“Yoğurt olsa da üfleyerek ye.”

Yoğurdu üfleyerek yemek.

Bir olaydan zarar görüp gerekli dersi alan kimse, ona benzer bir işle karşılaştığında uyanık davranır ve tedbirli olur.

43. Qiliç öz qinini kesmes.

“Kılıç öz kınını kesmez.”

Kılıç kınını kesmez.

Sert ve aşırı davranışlı kişinin yakınlarına zararı dokunmaz.

44. Qilni qiriqqa yarmak.

“Kılı kırka yarmak.”

Kılı kırk yarmak.

Titizlenmek, çok dikkat ederek en ince ayrıntılarına kadar incelemek, önemle üstünde durmak.

45. Qıngır oltursaŋmu tüz sözle.

“Yan otursan bile düzgün konuş”

Eğri oturup doğru konuşmak.

Kişisel görüşlerimizin etkisinde kalmadan her zaman gerçeği söylemeyi alışkanlık hâline getirmek gerekir.

46. Qizim saŋa éytay, kélinim sen aŋla.

“Kızım sana söyleyeyim, gelinim sen anla.”

Kızım sana söylüyorum gelinim sen anla.

Birisini hatasından veya eksikliğinden dolayı uyaracağımız zaman, uyarıyı daha samimi olduklarımıza söyleriz. Böylece ortamdakilerin ima yollu söylenen sözden üstüne düşen payı almasını umarız.

47. Qol sunsa yeŋ içide, baş yérilsa bök içide.

“El kırılrsa yen içinde, baş yarılrsa börk içinde.”

Baş yarılır börk içinde, kol kırılır kürk içinde. / Kol kırılır yen içinde kalır.

Bir aile içindeki kişilerin kusurları, anlaşmazlıkları, kavgaları sır olarak aile içinde kalmalı, dışarıya duyurulmamalı, sızdırılmamalıdır.

48. Qoliğa su qoyup birelmeslik.

“Eline su dökememek.”

Eline su dökememek.

İki kişiyi karşılaştırırken daha önemsiz, değersiz, yeteneksiz kişi için kullanılır.

49. Qolni qol yuysa, qol qopup yüzni yuyidu.

“El eli yıkasa, el kalkıp yüzü yıkar.”

El eli yıkar (bir eli bir eli) yıkar (yur), iki el (de) yüzü (yıkar, yur).

Bir kişi başka bir kişiye yardım ederse o da bu iyiliğin altında kalmaz; güçlenmiş olarak yardımlara koşar.

50. Quçqaçtin qorqqan tériq térimas.

“Kuştan korkan darı ekmez.”

Serçeden (kuştan) korkan darı ekmez.

Yapmayı düşündüğü işin tehlikelerini göze alamayan kimse o işe girişmemelidir.

51. Quldek işle, begdek ye.

“Kul gibi çalış, bey gibi ye.”

Irgat gibi kazan bey gibi ye. / Eşek gibi çalış bey gibi ye.

Alın teri ve emek ile kazanılan parayı savurmadan güzel bir şekilde kullanmak gerekir.

52. Quruq tağar öre bolmas.

“Boş çuval dik olmaz/durmaz.”

Boş çuval ayakta (dik) olmaz.

Beceriksiz, deneyimsiz, bilgisiz kimse hiçbir işte tutunamaz.

53. Lay suda béliq tutmaq.

“Bulanık suda balık tutmak.”

Bulanık suda balık avlamak.

Karışık durumlardan yararlanarak kendi çıkarını sağlamak.

54. Men köyermen balamğa, balam köyer balisiğa.

“Ben yanarım evladıma, evladım yanar evladına.”

Ben yanarım yavruma, yavrum da yanar yavrusuna.

Bu deyim, herkesin kendine ait bir derdi olduğunu anlatmak için söylenir.

55. Méhman kelse qut kelir.

“Misafir gelirse şans gelir.”

Misafir kısmeti ile gelir.

Eve misafir gelmesi iyidir. Misafir eve yük olmaz, aksine bereket getirir.

56. Mévilik derehniñ béşi töven bolidu.

“Meyveli ağacın dalı alçak olur.”

Meyveli ağacın başı eğik olur. / Ağaç, meyvesi olunca başını aşağı salar. / Ağaç ne kadar meyve verirse, dalı o kadar yere eğilir.

Faydalı eser veren, erdem ve bilgi ile donanmış olan insan kimseye yüksekte bakmaz, edebi ve olgunluğu sebebiyle başı önde, yani alçakgönüllü olur.

57. Mollamniñ déginni qıl, qılğınini qılma.

“Hocanın dediğini yap, yaptığini yapma.”

Hocanın dediğini yap, yaptığini yapma.

Bir din görevlisinin anlattıkları dinin buyruqlarıdır. Ancak neticede o da bir insandır ve hata yapabilir. Hatta bile bile yanlış da yapabilir, söyledikleriyle yaptıkları birbiriyle çelişebilir. Bu bakımdan dikkatli olmalı; bu gibi yanlış yola sapmışların peşinden, sırf onlar dinin buyruqlarını anlatıyorlar diye gitmemelidir.

58. Müşükniñ göşke boyi yetmise, sésiqken der.

“Kedinin boyu ete yetişmiyorsa, kokmuş der.”

Kedi uzanamadığı (ulaşamadığı/yetişemediği) ciğere, pis (murdar) der.

Kişi, elde edemediği bir şeyi istemiyormuş, beğenmiyormuş gibi görünür ve o şeyi kötü göstermeye çalışır.

59. On aqlıgandin bir körge el.

“On kere duymaktan bir kere görmek daha iyi.”

Bir şeyi bir kere görmek bin kere duymaktan iyidir. / Çok yaşayan değil, çok gezen bilir.

İnsan işittiklerini değil, gözüyle görüp şahit olduklarını daha iyi göğrenip kavrar; hafızasında daha iyi tutar.

60. On balini bir ata baqar, on bala bir atığa baqalmas.

“On çocuğa bir baba bakar, on çocuk bir babaya bakamaz.”

Bir baba dokuz oğlu (evladı) besler, dokuz oğul (evlat) bir babayı besleyemez.

Baba, ne kadar çok çocuğu olursa olsun hepsini yetiştirmek için gereken bütün özveride bulunur. Ancak çocuklar para kazanmaya başladıktan sonra -birçok kardeş de olsalar- yoksul düşen babaları için, kendi paylarına düşen küçük bir yardımı bile yapmazlar (Aksoy, 2008: 193).

61. On qétim oyla bir qétim sözle.

“On kere düşün bir kere söyle.”

Bin düşün, bir söyle. / On düşün, bir söyle. / Çok düşün, az konuş.

Bir söz ağızdan çıktığında o sözü değiştirmek ya da geri almak mümkün değildir. Düşüncesizce söylenen bir söz insanı güç ve sıkıntılı durumda bırakabilir. O nedenle konuşmadan önce iyice düşünülmelidir.

62. Oñ yénidin qopmay, sol yénidin qopqandek.

“Sağ tarafından kalkmayıp sol tarafından kalkmış gibi.”

Solundan/sol tarafından kalkmak. / Tersinden kalkmak.

Aksilik, huysuzluk, terslik edenler için kullanılır.

63. Oriğa çüşüp ketmek.

“Çukura düşmek.”

Çukura düşmek.

Kötü ve uygunsuz bir duruma girmek.

64. Osurğaqqar arpa néni bahane boluptu.

“Osurukluya arpa ekmeği bahane olmuş.”

Osuran (osuruklu) göte arpa ekmeği bahane.

- 1) Zaten zayıf, hastalıklı kişi, sağlığının bozulmasını önemsiz etkenlere bağlar.
- 2) Davranışları beğenilmeyen kişi, sudan nedenlerle kendisini mazur göstermeye çalışır (Aksoy, 2008: 403).
- 3) Bir şeyin bozulmasına ya da olmamasına, farklı sebepler, bahaneler aramak.

65. Ot bilen oynasma.

“Ateş ile oynama.”

Ateş ile oynamak.

Çok tehlikeli bir işin üstüne gitmek.

66. Öčkige can qayğusi qassapqa may qayğusi.

“Keçiye can kaygısı, kasaba yağ kaygısı.”

Keçiye can kaygısı, kasaba yağ kaygısı. / Koyun can derdinde, kasap et derdinde.

Bir kişi önemli bir kaybindan dolayı çırpınıp kıvranırken başka bir kişi bu durumdan ne kadar çok yararlanabileceğini düşünür.

67. Ölmigen canda ümid bar.

“Ölmeyen canda ümit var.”

Çıkmadık canda umut var(dır). / Çıkmadık candan umut kesilmez.

1) Ölümcül hasta vefat edene kadar iyileşeceğinden umut kesilmez.

2) Elden gitti sanılan bir şeyle olan ilgi tamamen kesilmemişse, gereken çaba harcanarak onun elde kalması sağlanabilir.

68. Öy alma qoşna al.

“Ev alma komşu al.”

Ev alma komşu al.

Ev alacak kimseler için komşular evden daha önemlidir. Komşular kötü ise en güzel evde bile rahat oturulamaz.

69. Öyde qilğan gep bazarğa toğra kelmeptu.

“Evde edilen söz/laf pazara uygun gelmemiş.”

Evdeki hesap (pazara) çarşıya uymaz.

Planlanan işin düşünüldüğü gibi gerçekleşmediği durumlarda kullanılır.

70. Öz putığa özi palta çapmaq.

“Kendi ayağına kendisi balta vurmak.”

Kendi ayağına kurşun sıkmak.

Kendine zarar verecek davranışlarda bulunmak.

71. Özgini aldiğan özni aldaptu.

“Başkasını aldatan kendini aldatır.”

Başkasını kandıran, kendini kandırır.

Başkasını kandırdığını sananlar daima kendilerini kandırırlar ama bunu bilmezler. Sonunda kazananlar daima hak, dürüstlük, doğruluk ve içtenlikten yana olanlardır.

72. Özi koliğan oriğa özi çüşmeq.

“Kendi kazdığı kuyuya kendisi düşmek.”

Kendi kazdığı kuyuya/çukura düşmek. / Kendi kazdığı kuyuya kendisi düşmek.

Başkası için hazırladığı kötülük kendi başına gelmek.

73. Özige topa qondurmasliq.

“Kendine toz kondurmamak.”

Toz kondurmamak.

Bir şeyi kusursuz göstermek, onda bir kusurun olabileceğini kabul etmemek.

74. Özüñni mehkem tut, qoşnañni oğri tutma.

“Kendini korunaklı tut, komşunu hırsız tutma.”

Kapını kilitli tut, komşunu hırsız görme/tutma.

Sahip olduğun malını mülkünü koru, gerekli güvenlik önlemlerini al. Bir şey çalınırsa komşundan kuşkulama. Suçu işleyen kişi kadar suçun işlenmesine ortam hazırlayan kişinin de kusuru vardır.

75. Özüñni özüñ mahtima, el mahtisun.

“Kendi kendini övme, başkaları övsün.”

Sen kendini övme el seni övsün.

Bir kimsenin kendi özelliklerini, yaptığı işleri överek anlatması hoş karşılanan bir durum değildir. Bir kişinin özellikleri ve yaptığı işleri, onu bilen diğer kişilerin övgüleriyle değer kazanır.

76. Rengige qan yügürmek.

“Yüzüne kan gelmek.”

Benzine kal gelmek.

Beti benzi yerine gelmek, sağlığına kavuştuğu yüzünün kızarmasından belli olmak.

77. Saqal digen öçkidimu bar.

“Sakal dediğin keçide de var.”

Keçide de (keçinin de) sakal (sakalı) var. (Sakal keçide de var.)

Bir kimse kılık kıyafetiyle değil, gerçek değeriyle güven verir. Sakal kişiye değer kazandırmaz. O, keçilerde bile vardır (Aksoy, 2008: 353).

78. Salam bermek periz, ilik almaq qeriz.

“Selam vermek farz, selam almak borç.”

Selam vermek farz almak sünnet.

İnsanlar arasında selamlaşmanın, selam verme ve almanın ve birbirine saygı göstermenin önemini anlatır.

79. Saman astidin su yügürtmek.

“Saman altından su yürütmek.”

Saman altından su yürütmek.

Sinsice davranmak. Hiç kimseye hissettirmeden, belli etmeden gizli iş çevirmek.

80. Sanaqliq küni qalmaq.

“Sayılı günleri kalmak.”

Sayılı günü kalmak.

Yakın bir zamanda bir sebepten ölecek olmak.

81. Sarañni sarañ deverse, künde bir çişlem göşi sarañ bolidu.

“Deliye sürekli deli dersen, her gün daha da deliye döner.”

Bir adama kırk gün (deli dersen deli, akıllı dersen akıllı olur) ne dersen o olur.

Sürekli telkinle bir insanın bilinçaltına birtakım inançlar, duygular yerleştirilebilir (Aksoy, 2008: 191).

82. Sevir qilsağ goridin halva püter.

“Sabredersen erikten helva olur.”

Sabırla koruk helva olur. Sabırla koruk helva, dut yaprağı atlas olur. Sabırla koruk üzüm, dut yaprağı ipek olur.

Sabretmesini bilen kimse olmayacak gibi görünen işlerde bile başarıya ulaşır. Güzel neticeler almak istiyorsan, sabırlı davranmalısın.

83. Séni bir piyale çay bilen kütken ademni qırq yıl ésinde saqla.

“Seni bir fincan çay ile ağırlayan kişiyi kırk yıl aklında tut.”

Bir fincan (acı) kahvenin kırk yıl hatırı (hakkı) vardır.

Birisi size bir fincan kahve içirmek gibi küçük bir iyilik etmiş ya da sizinle bu kadarcık bir dostluk kurmuşsa, bunu unutmamanız, o kişinin her zaman hatırını saymanız gerekir (Aksoy, 2008: 196).

84. Sésiq göşni çivin tapar.

“Bayat eti sinek bulur.”

Kokmuş ete sinek çokar. (halk ağzında)

Kötü kişiler/şeyler kötü, bozuk kişileri/şeyleri bulur. Yani kötü kişi kötüyle karşılaşır.

85. Söz qilğan kümüş bolsa, söz qılmiğan altun.

“Söz eden gümüş ise, söz etmeyen/susan altın.”

Söz gümüşe sükût altındır.

Konuşmak güzel, yararlı bir şey olabilir. Ama susmak ondan daha iyidir. Çünkü konuşmak insanın başına birtakım işler açabilir. Susan için böyle bir şey söz konusu değildir (Aksoy, 2008: 431).

86. Su boyığa apirip, suğarmay élip kélidiğan.

“Su başına götürüp su içirmeden geri getirmek.”

Suya götürüp, susuz getirmek.

Birinden çok kurnaz olmak; onu aldatabilecek kadar akıllı ve kabiliyetli olmak.

87. Su uhlar, düşmen uhlımas.

“Su uyur düşman uyumaz.”

Su uyur düşman uyumaz.

Durmadan akan suya uyuyor denilebilir de sesi çıkmayan, kıpırdamayan düşmana uyuyor denilemez. O, fırsat beklemektedir (Aksoy, 2008: 434).

Bu atasözü aslında “Su uyur, düşman uyumaz.” şeklinde değil, “Sü uyur, düşman uyumaz.” şeklindedir. “Sü” Eski Türkçede “asker, ordu” anlamına gelir. Zamanla her iki lehçede de “sü” sözcüğü unutulup “su” şekline dönüştürülmüştür. Atasözü düşmana karşı her zaman uyanık kalmak gerektiğini anlatır.

88. Suni körmey ötük salmaq. / Suni körmey ötük salma.

“Suyu görmeden çizme çıkarmak.” / “Suyu görmeden çizmeyi çıkarma.”

Dereyi görmeden paçayı sıvamak. / Dereyi görmeden paçayı sıvama.

Bir işe başlamadan veya henüz ortada hiçbir şey yokken hazırlanmamak gerekir.

89. Suni léyitip béliq tutmaq.

“Suyu bulandırıp balık tutmak.”

Bulanık suda balık avlamak.

Karışık durumlardan yararlanarak kendi çıkarını sağlamak.

90. Şah̄tin-şah̄qa qonmaq.

“Daldan dala konmak.”

Daldan dala atlamak/konmak.

Sık sık düşünce ya da fikir değiştirmek. Türkiye Türkçesinde sık sık sevgili değiştiren kişiler için de kullanılır.

91. Şeriet qiliçtin ittik, qildin inçike.

“Şeriat kılıçtan keskin, kıldan ince.”

Şeriat kıldan ince, kılıçtan keskindir.

Şeriatın kestiği parmak acımaz.

Bir toplumda huzur ve düzen olması için kanunlar herkese eşit olarak uygulanmalıdır. Böyle olursa, kanunda yazılan cezaya kimse itiraz edemez, boyun eğer, kabullenir.

92. U qulaqtin kirip bu qulaqtin çikip ketmek.

“O kulaktan girip bu kulaktan çıkmak.”

Bir kulağından girip öbür kulağından çıkmak. Sağ kulağından girip sol kulağından çıkmak.

Söylenen söze önem vermemek, kulak asmamak, umursamamak anlamında kullanılır.

93. Usul oynalmıgım qızğa yer tarlıq qılıptu.

“Usulüne göre dans edemeyen kıza yer dar gelirmiş.”

Oynamasını bilmeyen kız; “yerim dar” demiş; yerini genişletmişler (bollatmışlar); “gerim (yenim) dar” demiş.

Kendisinden beklenen işi beceremeyen kişi, çeşitli engellerin işi güçleştirdiğini söyleyerek yeteneksizliğini belli etmemeye çalışır (Aksoy, 2008: 403).

94. Uvini çışi kuş yasaptu.

“Yuvayı dişi kuş kurmuş.”

Yuvayı yapan dişi kuştur. / Yuvayı dişi kuş yapar.

Bir evin yönetimini, geçim düzenini ve ailenin mutluluk içinde yaşamasını kadın sağlar (Aksoy, 2008: 480).

95. Ücme piş ağzımğa çüş.

“Dut piş, ağzıma düş.”

Armut piş, ağzıma düş.

Bir işin hiç emek harcamadan gerçekleşmesini, kendiliğinden hazır olup ayağına gelmesini bekleyenlerin durumunu anlatmak için kullanılır.

96. Ülpitiñ qağa bolsa yétişñ poq.

“Arkadaşın karga ise yemeğin bok.”

Klavuzu karga olanın burnu boktan kalkmaz (kurtulmaz, çıkmaz).

Kötü kimsenin arkasına düşen kişinin başı dertten kurtulmaz.

97. Yahşi bolsa özidin körer, yaman bolsa başqidin körer.

“İyi olursa kendinden bilir, kötü olursa başkasından bilir.”

İyi olursa kendinden, kötü olursa başkasından bilmek.

Bazı insanlar başarılı olduğu zaman kendisine mal eder, başarısız olduğu zaman ise suçu başkasına atar.

98. Yaşsiliq qil deryağa sal baliq biler, baliq bilmise halıq bilir.

“İyilik yap göle balıklar bilir, balıklar bilmezse yaradan bilir.”

İyilik yap denize at. Balık bilmezse Halık bilir.

İyilik, karşılık beklemeden yapılmalıdır. İyilik ettiğin kimse senden iyilik gördüğünü bilmeseyse de Allah iyilik yaptığını bilir ve seni ya bu dünyada ya da öteki dünyada mutlaka ödüllendirir.

99. Yaşsiliqqa yaşsiliq her kişinin işi, yamanlıqqa yaşsiliq er kişinin işi.

“İyiliğe iyilik her kişinin işi, iyiliğe kötülük er kişinin işi.”

İyiliğe iyilik her kişinin işi/harcı/kârı, kötülüğe iyilik işi/harcı/kârı.

İyiliğe iyilik yapmayı herkes başarır ama kötülük yapana iyilik yapmak herkesin başarabileceği bir iş değildir.

100. Yariniñ üstüğe tuz sepmek.

“Yaranın üstüne tuz serpmek.”

Yaraya tuz basmak.

Üzüntü ve acıyı artıran şeyler yapmak.

101. Yerge kirip ketküdek bolmaq.

“Yere girecek gibi olmak.”

Yerin dibine girmek.

Çok utanmak, rezil olmak.

102. Yemişlik yağaçniñ bėşi töven.

“Meyveli ağacın başı eğiktir.”

Meyveli ağacın başı eğik olur.

Kişi güngörmüş, bilgili ve erdem sahibi ise o kişi, edebi ve olgunluğu sebebiyle başı önde, yani alçakgönüllü olur.

103. Yiñne bilen quduq qoliğandek.

“İğne ile kuyu kazmış gibi.”

İğne ile kuyu kazmak.

Yeterli araçlar olmaksızın, sürekli ve sabırlı çalışmalarla çok güç olan ya da çok ağır yürüyen bir işi başarmaya çalışmak.

104. Yıraqtiki tuğqandin yandiki qoşna yaḥşı.

“Uzaktaki akrabadan yandaki komşu daha iyi.”

Yakındaki komşu uzaktaki akrabadan iyidir.

İnsan maddi manevi sıkıntıya, dara düştüğünde ilk yardım isteyeceği kişiler komşularıdır. Uzaktaki akrabalar yardım etse bile sonradan edebilir.

105. Yotqanğa qarap put sunmak.

“Yorgana bakıp ayak uzatmak.”

Ayağını yorganına göre uzatmak.

Giderini gelirine uydurmak. Harcamaların geliri aşmaması gerekir (Aksoy, 2008: 166).

106. Zaman saña baqmisa, sen zamanğa baq.

“Zaman sana bakmazsa, sen zamana bak.”

Zaman sana uymazsa, sen zamana uy.

Yaşadığın zaman koşulları ve çevrendekilerin gidişi senin tutumuna uygun değilse sen onlara uymalısın (Aksoy, 2008: 482).

107. Zihmu köymisun, kavapmu köymüsün.

“Şiş de yanmasın, kebapta yanmasın.”

Ne şiş yansın ne kebab.

Her iki taraf da zarara girmeden, gücendirilmeden, adaletli bir şekilde davranmak gerekir.

108. Yol mañmaq bilen, qerz tölirmek bilen tügeydu.

“Yol yürümekle, borç ödemekle biter.”

Yol yürümekle, borç ödemekle tükenir.

Gidilecek yere ulaşmak, yolu bitirmek için nasıl yürümek gerekirse, alınan borcu bitirmek için de azar azar da olsa ödemek gerekir. Buna benzer bir şekilde başlanan bir işten verimli ve güzel bir sonuç almak isteniyorsa, emek harcıyıp gayret etmek ve titizlikle çalışmak gerekir.

3.2. Şekil Olarak Kısmen Farklı Olup Anlam Olarak Aynı Olan Atasözleri

1. Çavak ikki qoldin çikidu.

“Alkış iki elden çıkar.”

Bir (tek) elin nesi var, iki elin sesi var

İnsan büyük işleri tek başına yapamaz. İnsanlar başkasıyla iş birliği yapmalıdır ki büyük işler başarabilsin. Başarıya ulaşmak için birlik olmak gerek.

2. Çirayi çirayliq köydüridu, qiliqi çirayliq söydüridu.

“Yüzü güzel beğendirir, huyu güzel sevdendir.”

Yüzü güzel olanı değil, huyu güzel olanı sev. /Yüzü güzel olanın, huyu da güzel olur. / Kendi güzele kırk günde doyulur, huyu güzele kırk yılda doyulmaz.

Kişinin fiziki güzelliğinin olması, insani ilişkilerinin de güzel olacağı anlamına gelmez. Bir kimsede aranması gereken en büyük özellik, huyunun güzel olmasıdır. Huyu güzel olan bir kimseyle kurulacak ilişkiler kolay kolay bozulmaz, yıllar boyu sürer gider.

3. Çivinge azar bermeydiğan.

“Sineğe bile zarar vermemek.”

Karıncayı bile incitmemek.

Başkalarına en küçük bir zarar vermekten bile kaçınan, karıncayı bile incitmeyecek kadar merhametli olan kişileri anlatır.

4. Dost yiğlitip éytar, düşmen küldürüp.

“Dost ağlatıp söyler, düşman güldürüp.”

Dost acı söyler.

Dost acı söylese de senin iyiliğin içindir. Düşman ise kendi çıkarı için sana tatlı konuşur ve seni güldürmeye çalışır.

5. Dostuniñ dostluqi, başqa kün çüşkende biliner.

“Dostun dostluğu, başa iş düştüğünde biliner.”

Dost (iyi dost) kara günde belli olur.

Sevinçli, mutlu günlerinde bir kişi ile dostluk ilişkisi kuranlar çok olur. Çünkü mutluluğa katılmak hoş bir şeydir. Kara gününde bir kişi ile dost kalmak ise üzüntüyü paylaşmayı, onu gidermek için bir takım özverilerde bulunmayı gerektirir. İşte buna katlanan, gerçek dost olduğunu gösterir (Aksoy, 2008: 248).

6. Ézi hesel, tolisi bimesel.

“Azı bal, fazlası ekşi.”

Azı karar çoğu zarar.

Her şeyin azı makbuldür. Aşırıya kaçan insan zararla karşılaşır.

7. Galdin tamaq ötmeslik.

“Boğazından yemek geçmemek.”

Boğazından geçmemek.

Sıkıntı, stres, heyecan gibi nedenlerle isteksiz yemek, iştahı kesilmek ya da sevdiği bir kimsenin yokluğundan dolayı yalnız başına yemekten üzüntü duymak.

8. Gepni bir qilivalmaq.

“Sözü bir kılmak.”

Ağız birliği yapmak.

Bir konuda aynı şeyleri yapmak ya da söylemek üzere anlaşmak, söz birliği etmek.

9. Géli yoğınap ketmek.

“Boğazı büyümek.”

Koca boğaz/lı olmak.

Aşırı ölçüde yeme içme isteği olan kişiler için söylenir.

10. Güldiri bar yamğuri yoq.

“(Gök) gürültüsü var yağmuru yok.”

Yağmasa da gürlər.

Bir şey yapmadığı hâlde çaba sarf ediyormuş, iş yapıyormuş gibi görünme durumunu anlatır.

11. Həltə koçığa kirip qalmaq.

“Çıkamaz sokağa girmek.”

Çıkamaz sokağa girmek.

Çözümlemeyecek, içinden çıkılmayacak bir duruma düşmek.

12. Her bir sarañ dégende bir çişlem göşi sarañ bolar.

“Her bir deli denildiğinde bir parçası deli olur.”

Bir adama kırk gün (deli dersən deli, akıllı dersən akıllı) ne dersən o olur.

Sürekli telkinle bir kişinin bilinçaltına birtakım inançlar, duygular yerleştirilebilir (Aksoy, 2008: 191).

13. Heq éğiler sunmas.

“Hak eğilir kırılmaz.”

Doğru ne eğrilir ne büğrülür.

Hakikat üstünde ne kadar gıybet yapılırsa yapılsın ne kadar oynanırsa oynansın onun aslı katiyyen bozulmaz, gerçek hâli daima korunur. Gerçek asla değişmez.

14. Heselni köp yése emen tétiydu.

“Balı çok yiyince tadı ekşi gelir.”

Bal yiyen baldan usanır.

Her şeyin bir ölçüsü ve bir sınırı vardır. Bunları ihlâl eden, aşırıya kaçan insan istediği zevki alamaz ve zararlar karşılaşır.

15. Həriki ösüp qalmaq.

Haddini aşmak.

Haddini aşmak.

Ölçüsüz davranmak, aşırı gitmek, çok omak, ölçüyü kaçırmak.

16. İçi boş tuğ daraylaydu.

“İçi boş kova çok ses çıkarır.”

Boş teneke çok tıngırdar.

Bir konuyla ilgili kulaktan dolma, yarım yamalak bilgisi olanlar kendini ön plana çıkarmak amacıyla çok konuşarak bilgiçlik taslamaya çalışır.

17. İkki iştanni artuq yırtqan.

“İki pantolon fazla eskiten.”

Bir gömlek fazla eskitmiş olmak.

Yaşı ve tecrübesi olan, görmüş geçirmiş, bilgi sahibi kişiler için kullanılır.

18. İkki otturida qalmaq.

“İki arada kalmak.”

İki arada kalmak. / İki arada bir derede kalmak.

Bir iş hakkında karar vermede zorlanıldığı durumlarda kullanılır.

19. İş seni yenmişun, sen işni yeñ.

“İş seni yenmesin, sen işi yen.”

Sen işten değil iş senden korksun.

İşin insanı zor ve sıkıntılı duruma sokmasına, engellemesine izin vermeden işi zamanında yapmak gerekir.

20. İşengen tağda kiyik yatmaptu.

“Güvendiğin dağda geyik yatmamış.”

Güvendiği dağlara kar yağmak.

Hayatta güvendiğimiz kişiler, zaman içinde bizi hayal kırıklığına uğratabilir. Bu deyim güvenilen kişinin güveni zedelemesi durumunda söylenir.

21. İtqa söñek taşlısañ hürmes.

“Köpeğe kemik atarsan havlamaz.”

Önüne bir kemik atmak. / İt ağzını kemik tutar.

Çıkarıcı, aşağılık, şantajcı birinin bir konu hakkında konuşmaması, konuyu gizli tutması isteniyorsa ona bir çıkar sağlamak, bir kimseyi küçük bir çıkarla susturmak.

22. Kémini suniñ éqışığa koyuvmek.

“Gemiye suyun akışına bırakmak (koyuvermek).”

Suyu akışına bırakmak.

Bazı işler başlangıçta düzensiz ve disiplinsiz olsa da zaman içinde tekrarlandıkça belirli bir düzen ve disipline kavuşur.

23. Kéyinki çaq aldinqi çaqnıñ izidin mañidu.

“Arka teker ön tekerin izinden gider.”

Arabanın ön tekerleği nereden geçerse art tekerleği de oradan geçer.

Büyükleri nasıl bir yaşayış yolu tutmuşlarsa çocuklarda aynı yolu izlerler.

24. Kéyinki puşayman, özünge düşmen.

“Sonraki pişmanlık, kendine düşman.”

Son pişmanlık fayda vermez (etmez).

İyice düşünülmeyen yapılan işler, çoğu kez insanı zarara ya da geri dönemeyeceği bir çıkmaza sokar.

25. Kişige ora koliğan özi çüşer.

“Başkasına çukur kazan kendi düşer.”

Kendi kazdığı kuyuya düşmek.

Başkaları için hazırladığı tuzağa kendisi düşmek.

26. Kişini biley disañ, avval dostuni bil.

“Kişiyi bilmek istersen, önce onun arkadaşını/dostunu bil.”

Arkadaşını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim.

Kişi, yaradılış ve karakterine uygun kimselerle arkadaşlık kurar. Onun için bir kişinin arkadaşını tanımak, o adamı tanımak anlamına gelir.

27. Köp körgeñ köp biler.

“Çok gören çok bilir.”

Çok yaşayan değil, çok gezen bilir. / Çok okuyan değil, çok gezen bilir.

Çok yer gezen, çok gören çok şey bilir, öğrenir.

28. Köp söz özünge düşmen.

“Fazla söz kendine düşman.”

Çok söz yalansız olmaz. / Çok bilen (söyleyen) çok yanılır. / Az söyle çok dinle. / İki dinle bir söyle.

Çok konuşan insan gereksiz ve yanlış sözler söyler. Kişinin gereksiz konuşmaktansa az konuşması ve konuşulanları dinlemesi daha iyidir.

29. Köp turgandin sorimay, köp yürügendin sora.

“Çok durana sorma, çok yürüyene sor.”

Çok yaşayan değil, çok gezen bilir.

Çok gezen kişi gezdiği yerlerde değişik şeyler görür, öğrenir. Eskiden bildiklerinin üzerine yeni bilgiler ekler. Ama olduğu yerde duran kişi yeni bir şey öğrenemez.

30. Kövrüktin ötüvalğuçe.

“Köprüden geçene kadar.”

Köprüyü geçine kadar ayıya dayı derler.

Kişi kendisinden yardım beklediği aşağılık kimseye işi bitinceye kadar soylusun, boylusun der.

31. Közge sıgqan köñülge sıgar.

“Göze sığan gönüle sıgar.”

Göz görür gönül ister.

Göze güzel, iyi, sıcak görünen gönüle de güzel görünür.

32. Közi ala çekmen bolup ketmek. / Közi alaq-calaq bolup ketmek.

“Gözü allak bullak olmak.”

Allak bullak olmak.

Ödü patlamak, çok korkmak, çok tedirgin ve endişeli olmak.

33. Közini yumivélip gep qilmaq.

“Gözünü kapatıp konuşmak.”

Gözlerini kaçırmak.

Yüz yüze iletişim kurarken gözlerini kaçıran samimi yetsiz kişiler için kullanılır.

34. Künni étek bilen tosqli bolmas.

“Gün ışıǵı etek ile kapatılamaz.”

Güneş balçıkla sıvanmaz.

Herkesin bildiǵı bir gerçek yadsınamaz, yalan yanlış sözlerle deǵıştırılemmez, örtbas edilemez.

35. Künniñ sériqini görmek.

“Gün ışıǵı görmek.”

Gün ışıǵına çıkmak.

Zor bir süreci atlatıp tekrar hayata tutunmak.

36. Qaǵa bilen dost bolsañ yéyişñ poq.

“Karga ile dost olursan yiyeceǵın bok olur.”

Kılavuzu karga olanın burnu boktan çıkmaz/kurtulmaz.

Kötü kimsenin arkasına düşen kişinin başı dertten kurtulmaz.

37. Qariǵuniñ çapaq adışı bar.

“Körün çapaklı arkadaşı var.”

Körler sağırılar birbirini aǵırlar.

Herkesin kendi denginde bir arkadaşı vardır.

38. Qariǵuniñ tiliki ikki köz, gaçiniñ tiliki bir éǵız söz.

“Körün dileǵı iki göz, dilsizin dileǵı bir aǵız söz.”

Ben istedim bir göz Allah verdi iki göz. / Körün istediǵı bir göz, Allah verdi iki göz.

İnsanın ihtiyacı olan şeyden bir tane isterken hayal ettiǵinden çok daha fazlasını elde etmesi durumunu anlatır.

39. Qaynavaktan qazanǵa soǵuq su quyǵandaq.

“Kaynayan kazana soǵuk su koymak.”

Pişmiş aşı (soǵuk) su katmak.

Seyrinde giden bir işi bozmak veya o işin olumlu gidişatına engel koymak.

40. Qaysi tağqa barsaŋ şu tağniŋ naħsisini éyit.

“Hangi dağa varırsan, o dağın türküsünü söyle.”

Kimin arabasına binersen, onun türküsünü çağır. Kimin eşeğine binersen onun türküsünü söylersin.

Çıkar sağladığı kimsenin hoşuna gidecek biçimde davranan döneke ve dalkavuk kimseler için kullanılan bir sözdür.

41. Qaysi yüz bilen qariğuluq.

“Hangi yüzle bakarsın.”

Hangi yüzle karşıma çıkıyorsun.

Utanç verici bir olayın ardından hiçbir şey olmamış gibi davranma durumunu anlatır.

42. Qazanda nime bolsa, çömüçke şu çiqiptu.

“Tencerede ne varsa, kepeğe o çıkar.”

Çanağına ne doğrarsan kaşığında o çıkar.

Kişi kendisi için önceden nasıl hazırlıklar yapmışsa ileride onun veriminden yararlanır. İnsan nasıl çalışırsa ona göre kazanır.

43. Qolga qol-putqa put bolmaq.

“Ele el, ayağa ayak olmak.”

Eli ayağı olmak.

Komşu komşunun hâinden sorumludur. Komşular birbirlerine en küçük şey için bile muhtaç olabilirler. Bu nedenle birbirlerinin eksikliklerini tamamlamalıdır. Çünkü en önemsiz şeyin yokluğu, büyük bir işin aksamasına yol açabilir.

44. Qorsağ ağıriqin bolmisa, tavuz yiyiştin qorqma.

“Karın ağrın yoksa karpuz yemekten korkma.”

Çiğ yemedim ki karnım ağrısın.

Dürüst, doğru insan hayatta her zaman başı dik yürür. Yanlış bir iş yapmayan kişinin çekinmesini, korkmasını gerektirecek bir durum olmaz.

45. Quruq çélek taraqşıydu, bilimsiz adem valaqşıydu.

“Boş kova ses çıkarır, bilimsiz adam gevezelik eder.”

Boş teneke çok tangırdar.

Herhangi bir şey hakkında en çok konuşanların ya da bir fikri en ateşli derecede savunanların o konu hakkında en az bilgiye sahip olduğunu ifade eder.

46. Mazarğa çalma atmaq.

“Mezara taş atmak.”

Taş atmak. / Çamur atmak.

Değerli bir kişiye saygı göstermemek. Onu incitecek söz ve ithamlarda bulunmak. Birine üstü kapalı bir biçimde, iğneleyici, dokunaklı söz söylemek, laf dokundurmak. Birini kötü bir işe karışmış gibi göstermek, kara çalmak, iftira etmek.

47. Mekkige bargan eşek haci emes.

“Mekke’ye giden eşek hacı değildir.”

Adam hacı mı olur ulaşmakla Mekke’ye, eşek derviş mi olur taş çekmekle tekkeye?

İstenilen mertebeye erişmek, onun gereklerini yapıyor görünmekle değil, gerçekten yapmakla olur.

48. Miñ ölüp bir tirilmek.

“Bin ölüp bir dirilmek.”

Ölüp ölüp dirilmek.

Çok sıkıntılı ve acı verici durumlarda ve çaresiz kalındığı zamanlarda kullanılır.

49. Mollam müşük bolup ketmek.

“Hocam kediye dönmek.”

Süt dökmüş kediye dönmek.

Bir kabahat işleyip de bu kabahatinin farkına varan ve bundan dolayı üzülen, utanan, korkan, çekinen, sessiz kalan kimsenin durumunu anlatmak için kullanılır.

50. Muşut bergenge aş ber.

“Yumruk verene aş ver.”

El sana gelirse bir kucak taşla, sen ona var bir sahan aşla.

Kötülüğe iyilikle karşılık vermek gerekir.

51. Mürini mürige tirimek.

“Omuz omuza dayanmak.”

Omuz omuza.

Gerektiğinde birbirine destek vermek, dayanak olmak.

52. Nohlisi ösüp qalmaq.

“Haddini aşmak.”

Haddini aşmak.

Ölçüyü kaçırmak, ileri gitmek.

53. Nohlisini élip qoymaq.

“Haddini bildirmek.”

Haddini bilmeyene bildirirler. / Haddini bildirmek.

Çevresindekileri hiçe sayarak yetkili olmadığı konularda yüksekten konuşanlara sert bir şekilde gereken dersi vermek.

54. Orini kim kolisa özi çüşer.

“Çukuru kim kazarsa kendisi düşer.”

El için kuyu kazan, evvela kendi düşer.

Başkasını tuzağa düşürmeye çalışan kimse, bu tuzağa ondan önce kendisi düşer (Aksoy, 2008: 263).

55. Öçkiniñ éçilip qalsa héçgep yoq, qoyniñ éçilip qalsa hayt-huyt.

“Keçinin bir yeri açılırsa hiç laf yok, koyunun açılırsa hayt huyt.”

Koyunun götü bir gün açıksa keçininki her gün açık.

Davranışlarını herkesin beğendiği kimse, günün birinde yanlış bir iş yapabilir. Bu, her gün yanlış iş yapan kişinin yanında kınanacak bir durum sayılmaz.

56. Örük örükni körüp ala bolar.

“Erik eriği görünce kızarmaya başlar.”

Üzüm üzüme baka baka kararır.

İnsanların birbirine etki ettiğini anlatır.

57. Ötme namert kövrüktin su séni aqtursimu, yéme namerdnıñ éşini açlıq séni öltürsimu.

“Geçme namert köprüsünden su seni akıtıp götürse bile, yeme namert aşını açlık seni öldürse bile.”

Geçme namert köprüsünden, ko aparsın su seni.

Mert olmayan birine karşı minnet altında kalmaktansa sıkıntıya katlanmak daha tutarlı bir davranış olur.

58. Öz gépini yorgulatmaq.

“Kendi sözünü geçirtmemek.”

Lafının üstüne laf söyletmemek.

Kendi lafını doğru kabul edip başkasını dinlememek ve onda ısrar etmek. Kendi sözünün üstüne söz söyletmemek.

59. Özün bilgen yolni atağa berme.

“Kendi bildiğin yolu babana verme.”

En iyi yol, bildiğin yoldur.

İnsanın başarıya kendi bildiği ve inandığı yolda yürüyerek ulaşabileceğini anlatır.

60. Saqal öçkidimu bar, burut müşüktimu bar.

“Sakal keçide de var, bıyık kedide de var.”

Sakal dediğin keçide de var.

İnsanları dış görünüşüne bakarak yargılamak doğru bir davranış değildir.

61. Sediqe balani yer, tova gunahni yer.

“Sadaka belayı yer, tövbe günahı yer.”

Sadaka belayı def eder.

Sadaka vermenin ve tövbe etmenin ne kadar önemli olduğunu, bunların belalardan koruduğunu anlatır.

62. Sevir-göher, sir-altun, yeni sevirniñ tégi altun.

“Sabır elmas, sır altın, yani sabrın dibi altın.”

Sabrın sonu selamettir.

İnsan için her işte sabrın çok önemli olduğunu anlatır.

63. Siqip süyini içidiğan.

“Sıkıp suyunu içen.”

Yumruğunu sıkıp yalamak. (halk ağzında)

Elindeki varlığını kimseyle paylaşmayan aşırı cimri kişiler için kullanılır.

64. Su içken bulaqqa tükürme.

“Su içtiğin çeşmeye tükürme.”

Ekmek yediğin kaba tükürme.

Başkalarının iyiliğini sakın unutma. İyiliğe karşı kötülük yapma.

65. Sunğan eynek tüzelsimu, sunğan köñül tüzelmes.

“Kırılan ayna düzelse bile, kırılan kalp düzelmez.”

Kalp kırmak kolay, onarmak ise zordur.

Kırılan kalbin ve incinen gönlün acısının uzun olacağını, kalp kırmamak gerektiğini anlatır.

66. Süt bilen kirgen huy can bilen çıkar.

“Süt ile giren huy can ile çıkar.”

Can çıkar, huy çıkmaz. Can çıkmayınca huy çıkmaz. Bir insan yedisinde ne ise, yetmişinde de odur.

Bir kişinin soydan, doğuştan gelen huyu hayat boyu değişmez. Kişi ölünceye kadar devam eder.

67. Şeytanğa ders béridiğan.

“Şeytana ders veren.”

Şeytana pabucunu ters giydirmek.

Çok kurnaz olup insanları oyuna getirmek, hile ile onları kandırmak.

68. Şeytanniñ arqisiğa kirmek.

“Şeytanın ardına düşmek.”

Şeytana Uymak.

Dinin emirleri dışına çıkmak, haram olan işlere bulaşmak, doğru yoldan ayrılmak.

69. Şirni yengen batur emes, aççıqni yengen batur.

“Aslanı yenen kahraman değil, öfkeyi yenen kahramandır.”

Güçlü kişi, güreşte gücünü gösteren değil, öfke anında kendine hâkim olandır.

İradesini kullanarak öfkesine hâkim olan kişi en güçlü kişidir.

70. Vede-qerz démektur.

“Söz borç demektir.”

Söz namustur.

Bu sözüne sadık kalmanın, sözünü tutmanın önemini anlatır.

71. Yahşi ademdin at qalar, yaman ademdin dad qalar.

“İyi insandan ad/nam kalır, kötü insandan ah kalır.”

İnsanlar için iyi adın/nam ve şöhretin çok önemli bir husus olduğunu anlatır.

At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır.

İnsan yaşarken iyi işler yapmalı, iyi bir ad bırakmaya çalışmalıdır.

72. Yahşi gep taşni yarar.

“Güzel söz taşı yarar.”

Güzel söz yılanı deliğinden çıkarır.

Güzel sözün, konuşma terbiyesinin önemini anlatır.

73. Yalğançiniñ quyrıuqı bir tutam.

“Yalancının kuyruğu bir tutam.”

Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.

Söylenen söz yalansa durum çok geçmeden anlaşılır.

74. Yiltizğa palta çapmaq.

“Köküne balta vurmak.”

Köküne kibrit suyu dökmek.

Bir daha belirmeyecek, ortaya çıkmayacak şekilde yok etmek, kökünü kurutmak.

75. Yolvasni yeñgen batur emes, aççıqni yeñgen batur.

“Aslanı yenen kahraman değil, sinirini/öfkesini yenen kahramandır.”

Gerçek babayiğit/pehlivan güreşte rakibini yenen değil, öfkелendiğı zaman nefesine hâkim olandır. (Hadis)

Asıl kahraman kişi, nefesine ve öfkesine yenik düşmeyen kişidir.

76. Zéminni képekke al, qoşnini altunğa al.

“Yer (toprak) al kepeğe karşılık, komşu al altına karşılık.”

Ev alma, komşu al.

Komşu son derece önemlidir. İyi komşu bulmak/olmak gerekir. Komşular birbirlerine karşı sevgi ve saygı göstermelidir.

3.3. Şekil Olarak Farklı Olup Anlam Olarak Aynı Olan Atasözleri

1. Çölde ösken qamğaqlıq hêridari şherde.

“Çölde büyüyen deve dikeninin müşterisi şehirdedir.”

Kurtlu baklanın kör alıcısı olur.

Değersiz, işe yaramaz, kötü şeylerin de kendine göre müşterisi olur.

2. Çiş bilen kalpuktek.

“Diş ile dudak gibi olmak.”

Etle tırnak gibi olmak.

Çok yakın hısımlar, aralarında ne kadar anlaşmazlık çıkarsa çıksın birbirlerinden ayrılamazlar.

3. Çiqip ketgen köz öz ornığa çüşmek.

“Çıkan göz kendi yerine oturmaz.”

Kaçan fırsat geri gelmez.

Bir işin tekrar yapıldığında eskisi gibi olmayacağı anlamına gelir.

4. Çidiğan galip, çidimiğan gaib.

“Dayanan galip, dayanamayan kayıp.”

Kuvvetli kimse demek, güreşte başkalarını yenen değil; ancak öfke anında kendine hâkim olandır.

Öfkesini, hiddetini yenen bahadırlar için kullanılır. Gerçek kahramanlık güçle başkasını yenmekte değil, öfkesine hâkim olmaktadır.

5. Çapiqini alimen dep qariğu qilip qoymaq.

“Gözün çapağını alayım derken kör etmek.”

Kaş yapayım derken göz çıkarmak.

İşi düzeltelim, bir iyilik yapayım derken büsbütün bozmak ve büyük bir zarar vermek.

6. Çağta günah yok tanəsi bozuq, qızda günah yok anası bozuq.

“Tekerlekte günahı yok tanesi bozuk, kızda günah yok anası bozuk.”

Kenarına bak bezini al, anasına bak kızını al.

Kız çocuklarının iyi ve güzel bir ahlaka sahip olması anne terbiyesine bağlıdır. Kızının nasıl bir karaktere sahip olduğu anasına bakılarak anlaşılabilir.

7. Davini bolmaydığan tağ yoq, ötkili bolmaydığan derya yok.

“Yokuşu olmayan dağ yok, geçilmez dere yok.”

Her zorluğun arkasında bir kolaylık vardır.

Her zor işin bir çıkış yolu, bir hâl yolu vardır.

8. Éğizniñ bir qat térisi soyulup ketmek.

“Ağzın bir kat derisi soyulmak.”

Dilinde tüy bitmek.

Sık sık söylemekten bıkmak, usanmak. Sürekli nasihatte bulunduğu bir kişiyi doğru yola getirememek.

9. Élipniñ suniqini bilmeydığan yeni élipni tayaq déyelmeslik.

“Elifin parçasını bilmeyen yani elife dayak/çubuk diyememek.”

Elifi görse mertek⁷ sanır.

Okuması yazması olmayan, cahil insanlar için kullanılır.

10. Éşektin yiqilğuçe tögidin yiqil.

“Eşekten düşeceğine deveden düş.”

Boğulursan büyük suda (denizde) boğul.

Hayatta büyük başarılar elde etmek için risk almak gerekir. Büyük risk alıp büyük işlere girersen başarısız da olsan, başarısızlığın normal karşılanır. O nedenle küçük işe değil, büyük işe atılmak gerekir.

⁷ Yapıda kullanılan, dört köşe ya da yuvarlak, uzun ve kalınca ağaç.

11. Gep tapquçe galğa tap.

“Laf edeceğine karnını doyur.”

Az konuş, çok çalış.

Söylenen sözlerin etkili ve hatırlanabilir olması için kısa ve öz olması gerekir. Çok konuşmak insana fayda vermez. İnsanı başarıya ulaştıran, her bakımdan güçlü yapan şey çalışmaktır. Çalışıp alın teriyle ekmeğini kazanarak hayatı sürdürmek gerekir.

12. Ğidiqlap baqmaq (körmek).

“Gıdıklamak.”

Damarına basmak.

Bir kişi ile uğraşmak ya da sinir etmek, kızdırmak.

13. Ğuliçi tügep, ğeriçi qalmaq.

“Kulacı bitip karışı kalmak.”

Çoğu gitti, azı kaldı.

Bir işin çoğunun bitip az bir kısmının kaldığını anlatır.

14. Haliñğa béqip hal tart, haltañğa béqip un tart.

“Haline bakıp (göre) hesabını yap, torbana bakıp (göre) un al.”

Ayağını yorganına göre uzat.

Giderini gelirine uydur. Harcamaların gelirini aşmasın (Aksoy, 2008: 166).

15. Ğelpem külmeydu, külse teliqip qalidu.

“Hoca gülmez, gülerse kahkahaya boğulur.”

İmam osurursa cemaat sıçar.

Bir toplumda veya iş yerinde yetkili olan yöneticiler ve önde gelenler küçük kusur ve hata işlerlerse, onların yönetimindeki halk veya kişiler daha büyük kusur ve suç işlerler.

16. Ğuptendin qéçip taraviğe tutulmaq.

“Akşam namazından kaçarken, teravihe tutulmak (yakalanmak).”

Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak.

Bir tehlikeden, güç bir durumdan kaçarken daha kötüsüyle karşılaşmak.

17. İşlignennî yûzi yoruq, işlimigennî yûzi çoruq.

“Çalışanın yüzü parlak, çalışmayanın yüzü çarık.”

İşleyen demir ışıldar.

Çalışmakla insanın mertebesinin yukarı çıkacağını, çalışmanın önemini anlatır.

18. Kakkuk bilen Zeyneptek.

“Guguk ile Zeynep gibi.”

Et ile tırnak gibi olmak.

Yakın, candan dost olan, aralarından su sızmayan iki kişiyi anlatır.

19. Kögli tağdek bolup ketmek.

“Gönlü dağ gibi olmak.”

İçi içine sığmamak.

Çok sevinerek coşkunluk göstermekten kendini alamamak, aşırı derecede sevinmek.

20. Kötide iştan yoq, éti marcan buvi.

“Götünde/kıçında don yok, adı mercan prenses.”

Ayrarı yok içmeye, tahtirevanla gider sıçmaya.

Hem maddî olarak iyi durumda olmayıp hemde kendini çok beğenen, yüksek egolu kişiler için kullanılır.

21. Kôz uyquğa ketse, qoñ puğadin çiqiptu.

“Göz uykuya giderse, kıç istediğini yapmış.”

Göz yumulursa göt açılmış.

İnsan için edebin, ahlakın önemini anlatır. Uyku hâlinde de olsa edep ile yatmalıdır.

22. Közige may tolup ketmek.

“Gözüne yağ dolmak.”

Gözünü kan bürümek.

Bir kişi kızdığı, öfkелendiğı zaman kibirli bir kişiyi bile tanımaz hâle gelir. Gözü kimseyi görmez.

23. Qan bilen göşteket bolup ketmek.

“Kan ile et gibi olmak.”

Etle tırnak gibi olmak.

Çok yakın akrabalar ya da eskiden beri dost olanlar, aralarında çıkan anlaşmazlıklara, tartışmalara rağmen birbirlerinden ayrılamazlar.

24. Qoli yetmigen şaptul aççıq.

“Elinin yetmediği şeftali acı.”

Kedi ulaşamadığı ciğere murdar dermiş.

Elde edemediği bir şeyi kötülemek, elde edemediği şeyi istemiyormuş, beğenmiyormuş gibi görünmek.

25. Qorsiqida gep yatmaydigan.

“Kursığında/karnında laf yatmaz.”

Ağzında bakla ıslanmaz/durmaz.

Hiç sır tutamayan kişiler için kullanılır.

26. Qorsiqida omiçi bar.

“Karnında çorbası var.”

Kolunda altın bileziği var.

Kazanç sağlayan bir mesleğe, sanata sahip hünerli kişiler için kullanılır.

27. Quruq gepke müşükmu aptapqa çıqmaydu.

“Boş lafla kedi güneşe çıkmaz.”

Lafla peynir gemisi yürümez.

Sadece konuşarak hiçbir iş gerçekleştirilemez. Faaliyete geçmek gerekir.

28. Mal igisidin oğri küçlük.

“Mal sahibinden hırsız güçlü.”

Hem suçlu hem güçlü.

Suçlu kendisi olduğu halde üste çıkmaya çalışan, üstelik karşısındakini suçlamaya yeltenen kişiler için söylenir.

29. Maŋqisini tartalmaq qalmaq.

“Burnunu bile çekememek.”

Nefes alamamak. / Nefes alacak vakti olmamak. / Başını kaşıyacak vakti olmamak.

Çok meşgul olmak, uğraştığı iş/konu dışında başka bir işle ilgilenmeye vakti olmamak.

30. Méñiniñ qétiqi çıqip ketmek.

“Beyninin yoğurdu çıkmak.”

Cıcığı/cacığı çıkmak.

Çok yorulmak. Tepeden tırnağa ıslanmak, sırsıklam olmak.

31. Méñişi başqıçe bolup qalmaq.

“Yürüyüşü bambaşka olmak.”

Burnu havalı olmak.

Kendini çok beğenmiş, herkese yukardan bakan, kibirli kimseler için kullanılır. Bu durum onların dış görünüşlerine de yansır ki bu kişiler başlarını yukarı kaldırıp dik durarak yürürler.

32. Müşükniñ puli yoq, göşke amraq.

“Kedinin parası yok, et sever.”

Ayrıanı yok içmeye, tahtirevanla gider sıçmaya. / Ayrıanı yok içmeye, atla gider çeşmeye/sıçmaya.

Yoksul kişiler maddi gücü olmadığı halde, gösteriş yapmak için olmadık çaba içine girerler. Ancak bu davranış onları yüceltmez, gülünç duruma düşmelerine yol açar. Kişi kendi maddi gücünü bilerek hareket etmeli ve çevresindekilere karşı kendini mahcup duruma düşürecek davranışlardan sakınmalıdır.

33. Oqni nişanğa atmaq.

“Oku hedefe atmak.”

Taşı gediğine koymak/oturtmak. / Lafı gediğine koymak/oturtmak.

Sözü yerinde ve gerektiği zamanda, doğru bir şekilde söylemek.

34. On aççıqni bir pulğa alma, pitniñ aççıqida çapanni otqa salma.

“On siniri/öfkeyi bir kuruşa alma, bit ısırđı diye ceketı ateşe atma.”

Pire için yorgan yakmak.

Bir işi sabırla, sinirlenmeden yapmak gerekir. Küçük bir zararı önleyeceğim diye büyük bir zararı göze almak doğru değildir.

35. Ot quyruqluq qilmaq.

“Ateş kuyrukluğı yapmak.”

Gaza getirmek.

Birini olmadık bir şey veya hayalî bilgilerle coşturmak, kışkırtmak, öne sürmek; gaza getirip ortalığı karıştırmak.

36. Ot üstüğe yağ çaçmaq.

“Ateş üstüne yağ saçmak/dökmek.”

Yangına körükle gitmek.

Anlaşmazlığı, gerginliği, kargaşalığı artırıcı, her iki tarafı kışkırtıcı söz ve davranışlarda bulunmak.

37. Öy müşükini tala müşüki qoqlaptu.

“Ev kedisini sokak kedisi kovmuş.”

Dağdan gelip bağdakini kovmak.

Emeği ve hakkı olmadığı hâlde, daha sonradan geldiğı bir yerde ya da karıştığı bir işte eskiden beri bulunan bir kişinin yerini almaya çalışmak.

38. Öz içinge siğmiğan sir, özginiñ içige siğmaz.

“Kendi içine sığmayan sır, başkasının içine sığmaz.”

Sırrını söyleme dostuna, dostunun dostu vardır, o da söyler dostuna.

Sır özeldir ve gizli tutulmalıdır. Onun gerçekten duyulup yayılması istenmiyorsa, dosta bile açılmamalıdır.

39. Özi beg, özi han boluvalmaq.

“Kendisi bey, kendisi han olmak.”

Başına buyruk.

Dilediğini izin almaksızın yapan, istediği gibi davranan başına buyruk kişiler için kullanılır.

40. Rende salğan tahtidek.

“Rendelenmiş tahta gibi.”

Çırpı gibi.

Çok zayıf olan kişiler için kullanılır.

41. Saman başqılarniñ bolsimu samanliq öziniñ.

“Saman başkasının olsa da samanlık kendisinin/onun.”

Aş elinse mide de mi elin (mide senin).

Midesinin hacmine bakmadan hasta olana kadar yemek. Bedava yemek bulunca aşırı yiyip rahatsızlık duymak.

42. Sen salur, men salur atqa otni kim salur?

“Sen yap, ben yap, ata yemi kim verir?”

İt ite buyurur, it de kuyruğuna.

İş yapmayı sevmeyen tembel kişiler, kendilerine verilen işi kendisi yapmak yerine bir başka tembele buyururlar. Bu kişi de o işi yapmaz ve kendisinden daha alttaki kişiye yaptırmaya çalışır. Böylece o iş bir türlü yapılamaz ve gereğinden fazla uzar. Bu nedenle bir iş yapılacağı zaman tembellik etmemek, o işi başkasına yüklememek gerekir.

43. Sékunt yol talaşqan lehetke bériptu, minut yol bergen biketke bériptu.

“Saniye isteyen belaya varmış, dakikaya yol veren (bekleyen) durağa varmış.”

Acele işe şeytan karışır.

Yol yürürken başkalarına saygı ve hürmet göstermek, acele etmemek gerektiğini anlatır.

44. Sirkisi su kötürmeydiğan.

“Omzu su kaldırmayan.”

Şakaya gelmemek. Şaka kaldırmamak.

Hiç şaka kaldırmayan insanlar için kullanılır.

45. Sopundin başqini yaydiğan.

“Sabundan başka her şeyi yiyen.”

Boşan da semerini ye. (Teklifsiz/senli benli konuşmada)

Boğazına çok düşkün, her şeyi yiyen, aşırı iştahlı, obur, kıtlıktan çıkmışçasına yemek yiyen kişiler için kullanılır.

46. Su kêtıp taş qalidu, osma kêtıp qaş qalidu.

“Su gider taş kalır, makyaj gider kaş kalır.”

Eşek ölür, semeri kalır; insan ölür, eseri kalır. Eşek ölür, kalır semeri; insan ölür, kalır eseri.

Dünya hayatında her şey geçicidir. Bu nedenle insanlar geride güzel bir eser bırakmalıdır. Eşek öldüğünde geriye onun için kullanılan nesneler kalır; insanlar öldüğünde ise arkasında yaptıkları çalışmalar, eserler, iyilikler, hayırlar kalacaktır.

47. Suniñ béşi lay bolsa, ayıǵmu lay bolidu.

“Suyun başı kirli olursa, sonu da kirli olur.”

Balık baştan kokar.

Bir toplumda veya iş yerinde yetkili olan yöneticiler küçük kusurlar, hatalar işlerlerse, onların yönetimindeki halk veya kişiler daha büyük kusur ve suç işlerler. Kötü işler baştaki kişilerden, yöneticilerden başlar. Yönetici bozuksa, yanlış işler yapıyorsa, onun yönettiği halk da yanlış işler yapar.

48. Suniñ puli suǵa ketti, qaldi qétiqniñ beş puli.

“Suyun parası suya gitti, kaldı yoğurdun beş kuruşu.”

Hay'dan gelen Hu'ya gider.

Çaba sarf etmeden, kolay ve emeksiz kazanılan her şey elden kolayca ve çabuk çıkar.

Bu atasözü içinde geçen “Hay” ve “Hû” gerçek anlamıyla Allah demektir. Yani Allah'tan gelen, yine Allah'a gider anlamındadır. Ancak halk arasında zamanla mecazî bir anlam kazanarak akıllarda kalmıştır.

49. Şepqetsiz çiraylıq bolğuçe, mihriban set bol.

“Şefkatsiz güzel olacağına, şefkatli ve iyi huylu çirkin ol.”

Yüzü güzele kırk günde doyarsın, huyu güzele kırk yılda doyamazsın. / Dışı güzel olacağına içi güzel olsun. (Halk ağzında)

İnsanın dış görünüşü güzel olacağına, gönlü ve kalbi güzel olsun.

50. Uçkundin qorqqan tömürçi bolmas, gülhandan qorqqan kömürçi bolmas.

“Alevden korkan demirci olmaz, ateşten korkan kömürçü olmaz.”

Demirden korkan trene binmez.

Tehlikeleri gözünde büyüterek işe girişmekte çekingen davranan kimse, amacına ulaşamaz. Her işin kendine göre zor bir yanı vardır. Amacına kavuşmak isteyen de bu riskleri göze almalıdır.

51. Undaq qazanğa mundaq çömüç.

“Öyle kazana böyle kepçe.”

Öyle saç a böyle tarak.

Her şeyin kendi kapasitesi oranında değer bulduğunu anlatmak için söylenir.

52. Uyaqqa tartsam at öler, buyaqq a tartsam harva sunar.

“O yana çeksem at ölür, bu yana çeksem araba kırılır.”

Aşağı tükürsem sakal, yukarı tükürsem bıyık.

Bir işi yapmakta kararsız kalındığı zaman söylenir.

53. Uyqusini éçip qoymaq.

“Uykusunu açmak. / Uykusundan uyandırmak.”

(Birinin) gözünü açmak.

Birini bir konu hakkında uyarmak, nasihat etmek.

54. Üçey üzülüp ketküdek bolmaq.

“Bağırsakları kopacak gibi olmak.”

Gülmekten kırılmak.

Aşırı derecede gülmek, kahkaha atmak.

55. Yaqılar étek boldi étekler yaqa boldi

“Yakalar etek oldu, etekler yaka oldu.”

Ayaklar baş, başlar ayak oldu.

Değerli insanlar değersiz oldu, geride bırakıldı; değersiz, aciz insanlar ise değerli oldu, öne geçirildi.

56. Yamaŋa yoluqsan yalisi yuqar, kazaŋa yoluqsan qarisi yuqar.

“Kötüye bulaşırsan kötülük bulaşır, kazana bulaşırsan karası bulaşır.”

Körle yatan şaşı kalkar. / İtle yatan bitle kalkar. / Üzüm üzüme baka baka kararır.

Kötü kimselerle arkadaşlık eden kötü huylar edinir.

57. Yiğlimaqnıñ bir külkisi bar.

“Ağlamanın bir gülmesi var.”

Her gecenin bir sabahı vardır. / Her kışın bir baharı vardır. / Her kışın bir yazı vardır. / Her karanlık gecenin bir aydınlık sabahı vardır. /

Hayatın akışında hiçbir durum olduğu gibi kalmaz. Bu nedenle işleri bozulan, herhangi bir sıkıntıya düşen, başarısız olan kimse üzülmemeli, durumunun devamlı olmadığını bilmeli, sevinç ve mutluluk yaşamak için her zaman umutlu olmalıdır.

58. Yolvas yoq yerde éyiq çoŋ, kéme yok yerde qéyiq çoŋ.

“Kaplanın olmadığı yerde ayı büyük, geminin olmadığı yerde kayık büyük.”

Aslanın olmadığı yerde çakal kendini hükümdar zanneder.

Her şeyin kendinden daha büyüğü ve daha iyisi vardır.

3.4 Şekil Olarak Aynı Olup Anlam Olarak Farklı Olan Atasözleri

1. Gepniñ béliqe tepmek.

“Lafın beline vurmak.”

İki lafin belini kırmak.

Atasözünün anlamı Yeni Uygur Türkçesinde “biri konuşurken söze karışıp onun konuşmasına fırsat vermemek” iken Türkiye Türkçesinde “sohbet etmek” şeklindedir.

2. Gül üstige gül keltürmek.

“Gül üstüne gül getirmek.”

Gül üstüne gül koklamak/koklamamak.

Atasözü Yeni Uygur Türkçesinde “Yapılmış olan bir şeyin üstüne koyup geliştirerek daha da iyisini yapmak.” Anlamını, Türkiye Türkçesinde ise “Sevdiği birinden başkasını sevmek/sevmemek, başkası ile ilişki kurmak/kurmamak.” Anlamını ifade etmektedir.

3. Öti yérilip ketküdek bolmaq.

“Ödü patlayacak gibi olmak.”

Ödü Patlamak.

Yeni Uygur Türkçesinde “Ödü patlayacak gibi olmak.” atasözü “kontrolünü kaybedecek derecede öfkelenmek, aşırı sinirlenmek” anlamını ifade ederken Türkiye Türkçesinde “ödü patlamak” deyimini “bir şeyden aşırı derecede korkmak” anlamını bildirmektedir.

4. İkki sekkiz on alte.

“İki sekiz on altı.”

İki kere iki dört.

Atasözü Yeni Uygur Türkçesinde “işlerin düşünüldüğü gibi yolunda gittiği zamanlarda” kullanılır. Türkiye Türkçesinde ise *İki kere iki dört*. “Gerçekliğinden şüphe edilmeyecek kadar açık ve net.” Anlamını ifade etmektedir.

5. İt öz igitini çışlimes.

“Köpek kendi sahibini ısırılmaz.”

Köpek sahibini ısırılmaz.

Atasözü Yeni Uygur Türkçesinde “insanın öz halkına, öz vatanına kötülük yapmayacağını” anlatır. Türkiye Türkçesindeki *Köpek sahibini ısırılmaz*. Atasözü ise “Köpeğin kendisini besleyen kişiye kötülük etmediği gibi, insan da ne kadar kötü, aşağılık olursa olsun, kendini benimseyip koruyana kötülük etmez.” Anlamını bildirir.

6. Dozaḥqa şota bolidiḡan.

“Cehenneme merdiven olmak.”

Benden ırak cehenneme direk olsun.

Uygur Türkçesindeki atasözü “Hesapsız yapılan işlerin sonuçları kötü olur.” anlamını ifade ederken Türkiye Türkçesindeki şekil olarak benzer olan atasözü “zarar görülen insanlardan uzak durma isteğini ve onun için kötü dileği” anlatır. Bu söz Türkiye Türkçesinde seilmeyen, hazzedilmeyen kişiye yapılan ağır bir bedduadır.

7. Méşisidin tütün çiqip ketmek.

“Beyninden duman çıkmak.”

Dumanı tepesinden çıkmak. / Tepesinden duman çıkmak.

Atasözü Yeni Uygur Türkçesinde “Bir korkunun, acının ateşle yanıp tutuşmak.”, Türkiye Türkçesinde ise “Çok öfkelenmek.” anlamındadır.

8. Öpkisi körünüp qalmaq.

“Akciğeri görünmek.”

(Birinin) ciğerini bilmek. / (Birinin) ciğerinin içini bilmek.

Atasözü Yeni Uygur Türkçesinde “Birinin ne kadar kabiliyetli olduğu apaçık görüldüğü zaman” kullanır. Türkiye Türkçesinde ise “Bir kişiyi her yönüyle, detaylı bir şekilde tanımak; her tür düşüncesini bilmek.” anlamını ifade eder.

9. Sudin ötüp patqaqta tohtaydiğan.

“Sudan geçip bataklığa batmak.”

Dereyi geçip çayda boğulmak. / Okyanusu geçip derede boğulmak.

Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki bu deyimler şekil olarak aynı olmakla birlikte anlam bakımından farklıdırlar. Yeni Uygur Türkçesinde “Bıçak gibi kesici aletlerin çok kör kesmez halini” anlatır. Türkiye Türkçesinde ise “Büyük güçlükleri aşıp önemsiz bir engele takılarak yenik düşmek.” anlamını bildirir.

10. Yahşi ademdin at qalar, yaman ademdin dad qalar.

“İyi insandan ad/nam kalır, kötü insandan ah kalır.”

İnsanlar için iyi adın/nam ve şöhretin çok önemli bir husus olduğunu anlatır.

At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır.

İnsan yaşarken iyi işler yapmalı, iyi bir ad bırakmaya çalışmalıdır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANLAMLARINA GÖRE YENİ UYGUR ATASÖZLERİ

4.1. İş, Emek, Çalışmak İle İlgili Atasözleri

1. Çoñ bolup eşek béşi tutup baqmağan.

“Büyük olmasına rağmen eşek başı bile tutamamak.”

Elinden her hangi bir iş gelmeyen kişiler için kullanılır.

2. Çoñ gep qilğuçe çoñ iş qil.

“Büyük laf edeceğine büyük iş yap.”

Bir işi, kuru söz ve yalan ile değil, zorluklara katlanarak, çalışarak yapmak gerekir.

3. Çöçürini ham sanimaq.

“Mantıyı çiğ saymak.”

Olmayacak bir işi sürekli hayal etmek.

4. Çöpidimu yoq, süydimu yoq.

“Yemeğinde yok, suyunda yok.”

İşlerin istenildiği doğrultuda gitmediğini anlatır.

5. Çücini közde sanimaq.

“Civcivi güz ayında saymak.”

Gurkun cücüğü güzün sayılır (Aksoy, 2008: 294).

Bir girişimden elde edilen verimin gerçek değeri, bu verimin karşılaşacağı tehlikeler bittikten sonra belli olur.

6. Dap darañlığan, eşek hañrığan yerde yürmeñ.

“Tefin tıngırdadığı, eşeğin anırdığı yerde dolaşmayın.”

Olmayacak, gerçekleşmeyecek bir iş uğruna boşa çaba sarf edip zaman kaybetmemek gerekir.

7. Dozahqa şota bolidiğan.

“Cehenneme merdiven olmak.”

Benden irak cehenneme direk olsun.

Uygur Türkçesindeki atasözü “Hesapsız yapılan işlerin sonuçları kötü olur.” Anlamını ifade ederken Türkiye Türkçesindeki şekil olarak benzer olan atasözü “zarar görülen insanlardan uzak durma isteğini ve onun için kötü dileği” anlatır. Bu söz Türkiye Türkçesinde seilmeyen, hazzedilmeyen kişiye yapılan ağır bir bedduadır.

8. Éğir boyini yeñgil qilmaq.

“Ağır boynu hafifletmek.”

Tembellikten uzak durup her zaman çalışkan olmak gerekir.

9. Élip alte bolmaptu, yep yette.

“Alarak altı olmamış, yiyerek yedi olmuş.”

Hayatta ileri gidemeyen, kendini geliştiremeyen insanları anlatmak için kullanılır.

10. Éşektin yiqilğuçe tögidin yiqil.

“Eşekten düşeceğine deveden düş.”

Boğulursan büyük suda (denizde) boğul.

Hayatta büyük başarılar elde etmek için risk almak gerekir. Büyük risk alıp büyük işlere girersen başarısız da olsan, başarısızlığın normal karşılanır. O nedenle küçük işe değil, büyük işe atılmak gerekir.

11. Göher boluştin hünerlik boluş artuq.

“İnci olmaksızın hünerli (zanaat sahibi) olmak daha iyidir.”

Bir işi meslek olarak yapacak bilgi ve beceriyi kazanmanın en iyi mevki olduğunu anlatır.

12. Göher yatidu sayda, tonimisañ nime payda.

“İnci yatar çölde, tanımazsan ne fayda.”

Emek göstermeden kimse feraha ulaşamaz.

13. Göherni alğuçe taştin, ni sevda ötidu baştin.

“İnciyi alana dek taştan, ne sevdalar geçer baştan.”

Bir işin istenildiği gibi sonuçlanması için gereken çaba gösterilmeli ve gereken çalışma yapılmalıdır.

14. Gül gülige kelmeslik.

“Gülü gülüne uymamak.”

Bir işin istenildiği doğrultuda gitmediği zamanlarda kullanılır.

15. Gül üstige gül keltürmek.

“Gül üstüne gül getirmek.”

Gül üstüne gül koklamak/koklamamak.

Atasözü Yeni Uygur Türkçesinde “Yapılmış olan bir şeyin üstüne koyup geliştirerek daha da iyisini yapmak.” anlamını, Türkiye Türkçesinde ise “Sevdiği birinden başkasını sevmek/sevmemek, başkası ile ilişki kurmak/kurmamak.” Anlamını ifade etmektedir.

16. Ğelbe qaçmas köñül qoyğan kişidin, alar hosul ecir qılğan işidin.

“Başarı kaçmaz gönül koyan kişiden, alır emeğinin meyvesini yaptığı işinden.”

Bir işe gönül vererek, içinden gelerek, ciddî bir şekilde çalışmanın önemini anlatır.

17. Ğelbe téz yügürgenniñ emes, zérilmey yügürgenniñ.

“Başarı hızlı koşanın değil, bıkmadan koşanıdır.”

Bir işi sonuna kadar sabırla yapabilmek büyük iştir. Kazananlar bıkmadan çalışanlardır.

18. Ğelbidin kéyin qehriman köp.

“Galip geldikten sonra kahraman çok olur.”

Hiçbir iş yapmadığı hâlde, iş bittikten sonra herkese akıl vererek kendini övdürmeye çalışan kişileri anlatır.

19. Ğeyret qıldıñ ğop qıldıñ, minnet qıldıñ yoq kıldıñ.

Gayret ettin iyi ettin, minnet ettin yok ettin.

Bir kişi emek verip de birine minnet ederse, boyun eğip yalvarırsa onun bir faydasının, bereketinin olmayacağını anlatır.

20. Ğizayıñ ğayıptın emes, méhnettin.

“Yemeğın gaıpten değıl, emekten.”

Huzurlu ve saadetli bir yaşam çalışmakla elde edilir.

21. Ğulaçqa çıdap, ğeriçqa çıdimaptu.

“Kulaca dayanıp, karışa dayanamamış.”

Her işin sonuna kadar çaba göstermek gerektiğini anlatır.

22. Harğandin hal sora, gep sorıma.

“Yorulana hâlini sor, soru sorma.”

Çalışan kişinin hâlinden anlayanlar, ona nasıl olduğunu sorarlar. Anlamayan kişiler ise gereksiz sorular sorarlar.

23. Harğanğa yataq yoq, açqanğa tamaq yoq.

“Yorulana yatak yok, acıkana yemek yok.”

Çok çalışıp hiçbir şey elde edemeyenler için kullanılır.

24. Heq déseñmu halal al pulni, tériktap boluvélip sundurma qolni.

“Hak söylediğinde helal al parayı, boş bekleyip uzatma/açma elini.”

Kişinin kimseye minnet etmeden, haram ve hileye bulaşmadan, alın teri ile çalışarak helal kazanç elde etmesi gerekir.

25. Her kişi bolmisa horun, bolur bay hemmidin burun.

“Herkes olmazsa tembel, olur zengin herkesten önce.”

Tembellik etmeyip çalışan kişiler, hedeflerine herkesten önce ulaşırlar.

26. Heriket-beriket, horundin néri ket.

“Hareket bereket, tembelden uzağa git.”

Hareketin, çalışmanın, değişikliğin olduğu yerde verim artar ve bolluk olur. Onlardan etkilenmemek için tembel kişilerin ortamında bulunulmamalıdır.

27. Heriket qilip yigen tamaq tenge quvvet, heriket qilmay yigen tamaq ğemge quvvet.

“Hareket ederek yenilen yemek tene (vücuda) kuvvet, hareket etmeden yenilen yemek gama kuvvet.”

Çalışmak insanı aklen ve fiziken sağlıklı ve dinç tutar.

28. Heriket qilsaŋ beriket taparsen, iħlas qilsaŋ meripet taparsen.

“Hareket edersen bereket bulursun, iħlâs edersen marifet bulursun.”

Sürekli, sabırla ve iħlasla çalışılan yerde hem verim artar hem bolluk olur.

29. Harikette beriket.

“Harekette bereket vardır.”

Nerde hareket orda bereket. / Harekette bereket vardır. /Hareket olmadan bereket olmaz.

Durmadan çalışılan yerde verim ve bolluk artar (Aksoy, 2008: 396).

30. Herqandaq iş bilmesliktin emes, qilmasliqtin qalar.

“Her iş bilmemekten değil, yapmamaktan kalır.”

Bilgi sahibi olduğu hâlde bir işi yapmak için çaba göstermeyip faaliyete geçmeyen kişiler için kullanılır.

31. Ħeridariŋ bolmisa, zibalıŋniŋ haciti.

“Müşterin olmazsa, esnaflığın lüzumu yok.”

Bir işi yapabilmek için uygun ortam ve koşulların olması gerekir. Eğer şartlar mevcut değil ise o işin yapılmasına gerek yoktur.

32. Höl yağaçni quruq yağaçqa tañmaq.

“Yaş ağacı kuru ağaca bağlamak.”

Kişinin meyline ve isteğine bakmadan bir işin zorla yaptırılması durumunu anlatır.

33. İkki sekkiz on alte.

“İki sekiz on altı.”

İki kere iki dört.

Atasözü Yeni Uygur Türkçesinde “işlerin düşünüldüğü gibi yolunda gittiği zamanlarda” kullanılır. Türkiye Türkçesinde ise *İki kere iki dört*. “Gerçekliğinden şüphe edilmeyecek kadar açık ve net.” Anlamını ifade etmektedir.

34. İssitqan aşniñ temi bolmaydu.

“Isıtılan aşın tadı olmaz.”

Her işi zamanında yapmak gerekir. İş işten geçtikten sonra yapılan işin faydası olmaz.

35. İş seni yeñmisun, sen işni yeñ.

“İş seni yenmesin, sen işi yen.”

Sen işten değil iş senden korksun.

İşin insanı zor ve sıkıntılı duruma sokmasına, engellemesine izin vermeden işi zamanında yapmak gerekir.

36. İş ustisidin qorqar.

“İş ustasından korkar.”

İşin ehli olan kişinin gözünden hiç bir şey kaçmaz.

37. İşçan bolsañ éşniñni yeysen, horun bolsañ béşniñni yeysen.

“Çalışkan olursan aşını yersin, tembel olursan başını yersin.”

Çalışmak, insandaki hantallığı, isteksizliği ve uyuşukluğu söküp atar; onu canlı, yetenekli ve verimli kılar. Ruhen ve bedenen güçlendirdiği gibi, maddî yönden de kazançlı yapar.

38. İşçanniñ puli tügmes, bedhecniñ qerzi tügmes.

“Çalışkanın parası tükenmez, tembelin borcu tükenmez.”

Çalışkanlığın, tasarrusun, iktisatlı olmanın gerekliliğini anlatır.

39. İşığa qarap iştiyini bil, sözige qarap niyitini bil.

“İşine bakıp yediğini bil, sözüne bakıp niyetini bil.”

Bir insanın nasıl bir kişiliğe sahip olduğunu anlamak için işindeki ahlakına bakmak gerekir.

40. İşiktin çıqsan havağa baq, kişiye yoluqsan çirayığa baq.

“Kapıdan çıkarsan havaya bak, insana rastlarsan yüzüne bak.”

Bir işi o anın gerektirdiği şart ve durumlara göre yapmak gerekir.

41. İşligenniñ yüzi yoruq, işlimigenniñ yüzi çoruq.

“Çalışanın yüzü parlak, çalışmayanın yüzü çarık.”

İşleyen demir ışıldar.

Çalışmakla insanın mertebesinin yukarı çıkacağını, çalışmanın önemini anlatır.

42. İşlisen alisen qaplap aş, işlimisen qalisen tatilap baş.

“Çalışırsan alırsın fazla aş, çalışmazsan kalırsın okşayıp baş.”

Kazanmak için çalışmak gerekir. Çalışkan kişi kimseye muhtaç olmadan ekmeğini kazanarak yaşamını sürdürür.

43. İşni qilsan puhta qil ham qilmğın, huda ursunki gıñ qilmğın

“İşini yapsan mükemmel yap, eksik yapma; Allah çarparsa çarpsın ki gık çıkarma.”

İnsan işini ne kadar tam ve mükemmel yaparsa, çektiği sıkıntı, yorgunluk o kadar azalır, yok olur.

44. İt söñek yése, kötü bilen kénişer.

“Köpek kemik yerse, götü ile kutlar.”

Bir işe başlamadan önce sonunda ne olacağına dair hesap kitap yapmak gerekir.

45. İtniñ ötkürlükini tülke yaqturmas.

“Köpeğin keskinliğini tilki sevmez.”

Alt kademedede çalışan insanlar arasında çok yetenekli insanlar olduğu zaman, yüksek mevkide çalışanlar bu durumu hazmedemezler.

46. İzdisen taparsen, térisen alarsen.

“Ararsan bulursun, ekersen alırsın.”

Bir işin olması isteniyorsa, harekete geçmek gerekir.

47. Kaliniñ quyrıuqı bolğuçe, ħorazniñ tacisi bol.

“İneğin kuyruğu olacağına, horozun tacı ol.”

Başka birinin altında çalışmaktansa, kötü bile olsa kendi işinin patronu ya da yöneticisi olmak daha iyidir. Ya da küçük bir mekânda çalışıyorsan orada lider olmak, emir altında olmaktan yeğdir.

48. Kazzap tova qılar qaza yetkende, nadan soda qılar bazar ketkende.

Yalancı yalan söyler gaza geldiğinde, ahmak alışveriş yapar pazar bittiğinde.”

Bir işi yapma olanağı varken yapmayıp sonradan yapıldığında, bu işin anlamının kalmayacağını anlatır.

49. Keç qalğan pazarçidek.

“Geç kalan pazarcı gibi.”

Geç başlanan, zamanında yapılmayan işlerden istenilen verim alınamaz.

50. Ketmen çapqan cigde yeptu, oñda yatqan girde yeptu.

“Kürek vuran/sallayan ekmek yemiş, yan yatan et yemiş.”

Emek sarf edip çok çalışan kişinin hakkını kurnazlık yaparak çalan ve o parayla zengin olan kişiler için söylenir.

51. Ketmen çapmay aq nan yesem, qoy baqmay paqlan yesem.

“Kürek sallamadan buğday ekmegi yesem, koyun bakmadan kuzu yesem.”

Düzenli olarak çalışmadan istenilen şeyler elde edilemez. Yiyip içmek, harcamak, kısaca yaşayabilmek için haksız bir yolla değil, alın teri dökerek çalışıp kazanmak gerekir.

52. K mini suni   qi i a koyuvmek.

“Gemi yi suyun akışına bırakmak (koyuvmek).”

Suyu akışına bırakmak.

Bazı i ler başlangıçta düzensiz ve disiplinsiz olsa da zaman içinde tekrarlandıkça belirli bir düzen ve disipline kavu ur.

53. K reklik ta ni   giri yo .

“Gerekli ta  ağır değildir.”

Şimdi ya da gelecekte i e yarayacak bir şeyi muhafaza etmek insana zor gelmemelidir. Çünkü ondan fayda görülecektir.

54. Kimki i ini aldirap qılır, eqil  yini şarap qılır.

“Kim ki i ini aceleyle yaparsa, aklını harap eder.”

Aceleyle yapılan i  yanlış, bozuk olur.

55. K kni körüp k ks  ni kerme.

“G   görüp g  s n  germe.”

Bir i e ilk ba ladı ında, i  bitmeden kendini galip ilan etmemek gerekir. Sonucu belli olmadan bir i te başarıyı ilan etmek doğru değildir.

56. K     ek bolma ,  rin ek bolma .

“Ho  r l /saf yürekli olmayın,   enge /eringe  olmayın.”

Hem  alı kan hem de net bir çizgiye sahip olmak gerekir.

57. K z qorqaq, qol batur.

“G z korkak, el kahraman.”

Daha önce ba ından geçen kötü bir denemeden sonra, birinden veya bir şeyden zarar gelebileceği endi esine kapılıp o i i yapmaktan çekinmek.

58. Közge almi an, putqa  omaq.

“ nensemedi in, ayağa tuzak.”

 nemsenmeyen insanların da büyük i ler ba arabilece ini anlatır.

59. Klmiginiğge hicayma.

“Glmediğin kişiye gülümseme.”

İnsanın yapamayacağı bir işi yaparım demesi doğru değildir. İnsanın sadece yapabileceklerini vaat etmesi gerekir.

60. Klni kökke sorumaq.

“Kl göğe fırlatmak.”

Elinde var olan imkânları yok edip tüm işleri berbat etmek.

61. Künde ğevęa bşiğda, oylimay qilęan işiğda.

“Her gün kavga başında, düşünmeden yaptığın işiğde.”

Düşünmeden atılan her adımın, yapılan her işiın sonunda hüsran vardır.

62. Qağa poq yimesten.

“Karga bok yemeden.”

Karga bokunu yemeden.

Sabahın çok erken vaktinde uyanıp işe koyulmak.

63. Qalęan işqa, qar yağar.

“Kalan işe kar yağar.”

Kalan işe kar yağar.

Her işiın zamanında yapılması gerekir. İşiı sonraya bırakmak kimi olumsuzlukları da beraberinde getirir.

64. Qaynavaktan qazanağa soğuq su quyęandaq.

“Kaynayan kazana soğuk su koymak.”

Pişmiş aşa (soğuk) su katmak.

Seyrinde giden bir işi bozmak veya o işiın olumlu gidişatına engel koymak.

65. Qazanda nime bolsa, mğke şu iqiptu.

“Tencerede ne varsa, kepeğe o çıkar.”

anağına ne doğrarsan kaşığında o çıkar.

Kişi kendisi için önceden nasıl hazırlıklar yapmışsa ileride onun veriminden yararlanır. İnsan nasıl çalışırsa ona göre kazanır.

66. Qıñgır iş qiriq yildin qéyinmu malum bolur.

“Yanlış iş kırk yıl sonra da malum olur.”

Yanlış yapılan bir iş, aradan uzun yıllar geçse de mutlaka ortaya çıkacaktır.

67. Qış gémmini yazda qıl, qışta gemni az qıl.

“Kış gamını yazda kıl, kışta gamı az kıl.”

Yazın çok çalış, kışa iyi hazırlan ki kışın derdin az olsun.

68. Qış gémmini yazda ye.

“Kış gamını yazda ye.”

Yazın çalış, kazan, yiyeceğini, erzağını hazırla ki kışın soğukta, karda yağmurda rahat et, sıkıntı çekme.

69. Qiyam qılmay navat bolmas, ter tökmey avat bolmas.

“Şerbet olmadan şeker olmaz, ter dökmeden bayındır/mamur olmaz.”

Bir işi başarmak ve güzel sonuçlar elde etmek için emek sarf etmek gerekir

70. Qiyin iş yoq alemde, köñül qoyğan ademge.

“Zor iş yok âlemde, gönül veren/kendini işe veren insana.”

Bir işi canıgönülden, içten gelerek yapan kişi her zorluğun üstesinden gelir.

71. Qiyinçiliq-qorquñçaqniñ yüki, batur üçün toñuniñ tüki.

“Zorluk korkağın yükü, kahraman için tavuğun tüyü.”

Korkak kişiler bir işi başaramayacaklarını düşünürler. Güçlü ve cesaretli kişiler ise rahatlıkla ve zorlanmadan işin üstesinden gelirler.

72. Qoluñdin kelgen işni, bir minut kéçiktürme.

“Elinden gelen işi bir dakika bile geciktirme.”

Becerikli ve hünerli kişinin işi zamanında, geciktirmeden yapması gerektiğini anlatır.

73. Qoştin çiqirip sapanğa, sapandin çiqirip qoşqa salmaq.

“Öküzden çıkarıp sabana, sabandan çıkarıp öküze takmak.”

Bir işi kesintisiz olarak devam ettirmek.

74. Qoyni qassap soysun.

“Koyunu kasap soysun.”

Her işi ehli olan kişi yapmalıdır.

75. Qoyni qassap soysun, altunni zerger soqsun.

“Koyunu kasap kessin, altını kuyumcu işlesin.”

Her işi ehlinin yapması gerekir.

76. Quçqaçtek viçirliğuçe çömülidek midirliğin.

“Serçe gibi öteceğine, sinek gibi harekete geç.”

Bir iş hakkında konuşmak yerine, işi yapmak için harekete geçmek gerekir.

77. Quçqaçtin qorqqan तरीq तरीmas.

“Kuştan korkan darı ekmez.”

Serçeden (kuştan) korkan darı ekmez.

Yapmayı düşündüğü işin tehlikelerini göze alamayan kimse o işe girişmemelidir.

78. Quldek işle, begdek ye.

“Kul gibi çalış, bey gibi ye.”

Irgat gibi kazan bey gibi ye. / Eşek gibi çalış bey gibi ye.

Alın teri ve emek ile kazanılan parayı savurmadan güzel bir şekilde kullanmak gerekir.

79. Qum-şığil taş bolur, qıngir iş paş bolur.

“Kum çığil taş olur, yanlış iş ifşa olur.”

Bir iş yapılırken bilerek ya da bilmeyerek yapılan hata mutlaka bir gün ortaya çıkar.

80. Qumluq yerge şaptul tikip bağ qılma, mive körmey yürükiñni dağ qılma.

“Kumluk yere ağaç dikip bahçe yapma, meyve görmeden yüreğini köz etme.”

Sonuç vermeyecek bir işle uğraşmak ya da buna destek vermek akıllıca değildir.

81. Quruq gepke müşükmu aptapqa çıqmaydu.

“Boş lafla kedi güneşe çıkmaz.”

Lafla peynir gemisi yürümez.

Sadece konuşarak hiçbir iş gerçekleştirilemez. Faaliyete geçmek gerekir.

82. Quruq harvini élip qaçmaq.

“Boş arabayı kaçırmak.”

Yapamayacağı bir iş hakkında kendini övüp boş yere konuşmak.

83. Quyaş bilen saye peyda, qaraş bilen ğaye peyda.

“Güneş ile gölge belli olur, gözlem ile ğaye belli olur.”

Herhangi bir işte, dikkatli bir gözlem sonucunda hedefin, amacın ne olduğu açıkça ortaya çıkar.

84. Laçın qarap tapar, tülke marap tapar, böre purap tapar.

“Kartal bakarak bulur, tilki izine düşerek bulur, kurt koklayarak bulur.”

Herkesin kendine özgü bir çalışma yöntemi, bir iş yapma biçimi vardır. Çünkü kişilikleri, bilgileri, yetenekleri, yöntemleri ve yolları birbirinden farklıdır.

85. Laydin yasığan ham koza, suğa çuşse saq çıqmas.

“Balçıktan/çamurdan yapılan koza, suya düşerse sağlam çıkmaz.”

Bir işe gerektiği kadar önem verilmez ve baştan savma yapılırsa, o işten verim alınmaz.

86. Mañqisini tartalmay qalmaq.

“Burnunu bile çekememek.”

Nefes alamamak. / Nefes alacak vakti olmamak. /Başını kaşıyacak vakti olmamak.

Çok meşgul olmak, uğraştığı iş / konu dışında başka bir işle ilgilenmeye vakti olmamak.

87. Maylamçı yamğur tilise, padiçiniñ aççıqı kéler.

“Yağcı (boyacı) yağmur dilese, çobanın siniri bozulur.”

Her işin kendine has özellikleri vardır. Bu nedenle tabiat koşulları bir iş için avantaj sağlarken, diğer bir işe zarar verebilir.

88. Maysini tartip östürmek.

“Bir şeyi yeniden yapıp üretmek.”

Yapılmış bir şeyin üzerine yeni şeyler koyarak daha gelişmişini tasarlamak.

89. Mekkige bargan eşek haci emes.

“Mekke’ye giden eşek hacı değildir.”

Adam hacı mı olur ulaşmakla Mekke’ye, eşek derviş mi olur taş çekmekle tekkeye?

İstenilen mertebeye erişmek, onun gereklerini yapıyor görünmekle değil, gerçekten yapmakla olur.

90. Melhemniñ süpiti elgek bilen, ademniñ süpiti emgek bilen.

“Merhemnin sıfatı şıfası ile, insanın sıfatı emeği ile.”

Herkes kendi işini, görevi layık olduğu şekilde yapmalıdır.

91. Men qıarmen ottuz, hıdayim qılar toqquz.

“Ben yaparım otuz, Allah’ım yapar dokuz.”

Hiçbir işin rast gitmediği zamanlarda kullanılır.

92. Merdni meydanda sina, na merdni yolda sina.

“Mert insanı meydanda sina, namert insanı yolda sina.”

Sözle meydan okumak, atıp tutmak kolaydır. Asıl marifet iş başında kendini göstermektir

93. Meslihetlik iş buzulmas.

“Planlı iş bozulmaz.”

İyi sonuçlar yalnızca planlı işlerin sonunda elde edilir.

94. Méhnettin qaçma, minnettin qaç.

“Emekten kaçma, minnet etmekten kaç.”

Kimseye muhtaç olmadan, boyun eğmeden alın teriyle kazan. Çalışmaktan kaçmazsan kimseye minnet etmezsiniz.

95. Mollam köp bolsa, qoy haram bolar.

“Hoca çok olursa koyun haram/murdar olur.”

Bir olay ya da bir işin üstünde çok kişi fikir beyan ederse o işin sonu kötü olur.

96. Nadan gülge yügürer, zérek mévige yügürer.

“Cahil güle koşar, zeki meyveye koşar.”

Bir işin sonunun ne olacağını bilerek ve düşünerek hareket etmek gerekir.

97. Oğul tuğsa özidin, qiz tuğsa başqalardin körmek.

“Erkek doğarsa kendinden, kız doğarsa başkasından bilmek.”

Başarıyı kendine, başarısızlığı başkasına mal edenler için kullanılır.

98. Oqumay bilim algili bolmaz, térimay hosul algili bolmas.

“Okumadan bilim alınmaz, ekmeden arpa alınmaz.”

Emek sarf edilmeden hiçbir şey elde edilemez. Bir şey elde etmek için çalışmak ve emek harcamak gerekir.

99. Oltursa oçaqni örüptu, qopsa morini örüptu.

“Oltursa ocağı devirmiş, kalksa bacayı devirmiş.”

Bir işi gerektiği gibi yapamayan, başarısız olan beceriksiz kişiler için kullanılır.

100. On körgendin bir işligen ela.

“On bakandan (izleyenden) bir çalışan daha iyi.”

İş çalışmakla olur. İzlemek ise fayda vermez.

101. Oyida bar öyide yoq.

“Düşüncesinde var, evinde yok.”

İnsanın hayal ettiği şey için harekete geçmemesi durumunu anlatır.

102. Öküzniñ ayığı bolğuçe, mozayniñ béşi bol.

“Öküzün ayağı olacağına, dananın başı ol.”

Başkasının işinde çalışacağına, küçük bile olsa kendi işinin yönetecisi olarak çalışmak daha iyidir.

103. Ölgendin kéyin yasin oqumaq.

“Öldükten sonra Yasin okumak.”

Bir işi yapma olanağı kalmadıktan sonra sarf edilen tüm çabalar boşunadır.

104. Öpkisi tügep kaniyi qaptu. / Öpkisi tügep kaniyi qalmaq.

“Akciğeri bitip boğazı kalmış.” “Akciğeri bitip boğazı kalmak.”

Üzerinde emek harcanmakta olan işin en önemli, en güç bölümünün bitip az ve önemsiz bir kısmının kalması durumunu anlatır.

105. Öy müşükini tala müşüki qoqlaptu.

“Ev kedisini sokak kedisi kovmuş.”

Dağdan gelip bağdakini kovmak.

Emeği ve hakkı olmadığı hâlde, daha sonradan geldiği bir yerde ya da karıştığı bir işte eskiden beri bulunan bir kişinin yerini almaya çalışmak.

106. Özige yariğan haŋa yaraptu.

“Kendine yarayan hana yaramış.”

Bir işi gönül vererek, ciddi bir şekilde yaparsan onu herkes beğenir.

107. Özliri bolalmayttıla, bolğanni körelmeyttıla.

“Kendin yapamıyorsun/beceremiyorsun, yapanı/becereni beğenmiyorsun.”

Herkesin emeğine saygı göstermek gerekir.

108. Özüñ bilgen yolni ataŋa berme.

“Kendi bildiğin yolu babana verme.”

En iyi yol, bildiğin yoldur.

İnsanın başarıya kendi bildiği ve inandığı yolda yürüyerek ulaşabileceğini anlatır.

109. Rahetniñ anisi-emgek.

“Rahatın anası emektir.”

Emek verip alın teriyle çalışan kişilerin vicdanı rahat, kaygıları azdır. Dolayısıyla onların rahat bir yaşamları ve gelecekleri vardır.

110. Saqilimğa qarima, saqlamliqimğa qara, çişimğa qarima, qilğan işimğa qara.

“Sakalıma bakma, sağlamlığıma bak; dişime bakma, yaptığım işime bak.”

Kişilerin çalıştığı zaman daha sağlıklı yaşayabileceğini anlatır.

111. Seperge çiqsañ seherde çiq.

“Sefere çıkacaksan seherde çık.”

Bir işe niyet ettiysen onu, güne erken vakitte başlayarak yapmalısın.

112. Seratanda suğar, mizanda téri, mizanda térimisañ turuptur néri.

“Yaz sıcaklığında sula, düzenli şekilde topla/kaldır, düzgün toplamazsan kalırsın ötede/geride.

Çiftçilikte işlerin zamanında yapılması gerektiğini anlatır.

113. Sevep qilsañ sévette su tohtaydu.

“Sebebin (amacın) varsa sepette su durur.”

Bir işi yapmak için çabalarsan, bir amacın varsa her şey mümkün olur ve istediklerine kavuşursun.

114. Sevir qilsañ goridin halva püter.

“Sabredersen erikten helva olur.”

Sabırla koruk helva olur. Sabırla koruk helva, dut yaprağı atlas olur. Sabırla koruk üzüm, dut yaprağı ipek olur.

Sabretmesini bilen kimse olmayacak gibi görünen işlerde bile başarıya ulaşır. Güzel neticeler almak istiyorsan, sabırlı davranmalısın.

115. Sevirdin artuq ğiza yoq, rizadin artuq mukapat yoq.

“Sabırdan daha iyi gıda yok, rızadan daha iyi mükâfat yok.”

Sabırlı insandan herkesin razı olacağını anlatır.

116. Su yoq digen horunluq, quduq qazmaq orunluq.

“Su yok demek tembellik, kuyu kazmak yerinde.”

Bir şeye yok, deyip tembellik etmektense çalışmak gerekir.

117. Su dese lap-lap, iş dese alatağniñ arqisidin tap.

“Su dese boş boş, iş dese Aladağ’ın ardından bul.”

Boş boş konuşmadan çalışmak gerektiğini anlatır.

118. Su kelmestin burun toğan sal.

“Su gelmeden önce bent/set kur.”

Bir iş için hazırlık yaparken gelebilecek tüm tehlikelere karşı, en ince ayrıntısına kadar düşünüp tedbir almak gerekir.

119. Saqilini satqan qéridin, emgikini satqan bala yaḥşi.

“Sakalını satan yaşlıdan, emeğini satan çocuk iyidir.”

Tecrübesini paraya çevirmeye çalışan yaşlıdansa, emeğini paraya çevirmeye çalışan çocuk yeğdir.

Her durumda namusunu, şerefini koruyarak yaşayanların saygıya layık olacağını anlatır.

120. Suniñ qedrini quduq koliğan biler.

“Suyun kadrini/değerini kuyu kazan bilir.”

Bir şeyin değerini, kıymetini, ona emek harcayan, onu meydana getiren bilir.

121. Suniñ puli suğa ketti, qaldi qétiqniñ beş puli.

“Suyun parası suya gitti, kaldı yoğurdun beş kuruşu.”

Hay’dan gelen Hu’ya gider.

Çaba sarf etmeden, kolay ve emeksiz kazanılan her şey elden kolayca ve çabuk çıkar.

Bu atasözü içinde geçen “Hay” ve “Hû” gerçek anlamıyla Allah demektir. Yani Allah'tan gelen, yine Allah'a gider anlamındadır. Ancak halk arasında zamanla mecazî bir anlam kazanarak akıllarda kalmıştır.

122. Sunmaydığın tömür yoq, öçmeydiğen kömür yoq.

“Kırılmaz demir yok, sönmez kömür yok.”

Her işin elbet sonunun olacağını anlatır.

123. Şamal çıqmisa dereh lişşimas.

“Rüzgâr çıkmazsa ağaç sallanmaz.”

Her işin ve olayın bir sebebi vardır, durduk yere hiçbir şey olmaz.

124. Şamalniñ aldi quyun, cédelniñ aldi oyun.

“Rüzgârın önü fırtına, kavganın önü oyun.”

Önemli bir olayın ortaya çıkmasından önceki zamanını anlatır.

125. Uçkundin qorqqan tömürçi bolmas, gülhandan qorqqan kömürçi bolmas.

“Alevden korkan demirci olmaz, ateşten korkan kömürcü olmaz.”

Demirden korkan trene binmez.

Tehlikeleri gözünde büyüterek işe girişmekte çekingen davranan kimse, amacına ulaşamaz. Her işin kendine göre zor bir yanı vardır. Amacına kavuşmak isteyen de bu riskleri göze almalıdır.

126. Uçuşni bilip çüşüşni bilmeslik.

“Uçmayı bilip inmeyi bilmemek.”

Bir işin usulüne göre, uygun bir şekilde nasıl yapılması gerektiğini anlatır.

127. Usta körmigen şagirt her mukamğa yorgılar.

“Usta görmeyen çırak her işe karışır.”

İşi ehlerinden öğrenmeyen kişiler, kendisini ilgilendirmedeği hâlde her işe karışırlar.

128. Usta qandaq bolsa şagirti şundaq bolur.

“Ustası nasıl olursa çırağı öyle olur.”

Çırak, eğitim aldığı ustanın kopyasıdır. Çırak bir işi yaparken ustasının özelliklerini yansıtır.

129. Usta ovçi iz tonur, zérek yigit qiz tonur.

“Usta avcı izi tanır, usta yiğit kızı tanır.”

Bir işi en iyi şekilde, o konuda uzman olan, ehil kişiler yapar.

130. Ustazi zalim bolsa şagirti alim bolur.

“Ustası zalim olursa çırağı âlim olur.”

Sertlikle, ciddiyetle işini yapan bir ustanın yetiştirdiği çırak kabiliyetli olur.

131. Ustazi zérek bolsa, şagirti ronaq tapar.

“Ustası zeki olursa çırağı gelişir.”

Usta ne kadar zeki ve kabiliyetli olursa çırak da o kadar iyi yetişir.

132. Usul oynalmıgam qizğa yer tarliq qiliptu.

“Usulüne göre dans edemeyen kıza yer dar gelirmiş.”

Oynamasını bilmeyen kız; “yerim dar” demiş; yerini genişletmişler (bollatmışlar);” gerim (yenim) dar” demiş.

Kendisinden beklenen işi beceremeyen kişi, çeşitli engellerin işi güçleştirdiğini söyleyerek yeteneksizliğini belli etmemeye çalışır (Aksoy, 2008: 403).

133. Ücme piş ağzimğa çüş.

“Dut piş, ağzıma düş.”

Armut piş, ağzıma düş.

Bir işin hiç emek harcamadan gerçekleşmesini, kendiliğinden hazır olup ayağına gelmesini bekleyenlerin durumunu anlatmak için kullanılır.

134. Ündürgen zéreklik, qurutqan nadanlıq.

“Filizlendirmek/yetiştirmek uyanıklık/akıllılık, kurutmak cahillik.”

İyi bir işi meydana getirmenin değerinin büyüklüğünü anlatır.

135. Yalcimisañ yer yötke.

“Beceremiyorsan başkasını dene.”

Yapılan bir iş iyiye gitmiyorsa, başka bir işi denemek gerekir.

136. Yamanlığan qelenderniñ hürçingä ziyan.

“Atar yapan dilenci kendisine zarar verir.”

İş az deyip isyan eden kişi, zararı kendisine vermiş olur.

137. Yañaq yéseñ çeqip ye, lezzitini bilip tétip ye.

“Ceviz yersen kırıp ye, lezzetini tadıp bilerek ye.”

Emek vererek yemenin tadı başkadır.

138. Yaritişni men yarattım, yarilişniñni özüñ bil.

“Yaratmayı ben yarattım, yaratılmanı kendin bil.”

İnsanın insan olmak için gayretinin, çalışkanlığının çok olması gerektiğini bildirir.

139. Yastuqni égiz qirlap yatmak.

“Yastığı yüksek tutup yatmak.”

Bir işi hiç umursamamak.

140. Yaş tökküçe muşt tög.

“Gözyaşı dökeceğine yumruk sık.”

Umutsuz olmak yerine, gayretli olmak gerektiğini anlatır.

141. Yatqan qoyğa yem yoq.

“Yatan koyuna yem yok.”

Çalışmayan kimseler ekmeğini kazanamaz, geçimlerini sağlayamazlar.

142. Yer ağıdursañ küzde ağıdur, küzde ağıdurmisañ yüz ağıdur.

“Yer belleyeceksen güzün belle, güzün bellemezsen yüz belle.”

Her işin bir zamanı olduğunu ve o işin o zamanda yapılması gerektiğini anlatır.

143. Yette ölçep bir kes.

“Yedi ölçüp bir kes.”

Bir şeyi/işi yapmadan önce önünü sonunu iyice düşünüp planlayarak yap.

144. Yol mañmaq bilen, qerz tölimek bilen tügeydu.

“Yol yürümekle, borç ödemekle biter.”

Yol yürümekle, borç ödemekle tükenir.

Gidilecek yere ulaşmak, yolu bitirmek için nasıl yürümek gerekirse, alınan borcu bitirmek için de azar azar da olsa ödemek gerekir. Buna benzer bir şekilde başlanan bir işten verimli ve güzel bir sonuç almak isteniyorsa, emek harcayıp gayret etmek ve titizlikle çalışmak gerekir.

145. Yüziniñ setlikige eynek günahkâr emes.

“Yüzünün çirkinliğinden ayna suçlu değil.”

Başarısızlığından ötürü bir başkasını suçlamak doğru değildir.

146. Zarlanmay işlisen, horlanmay çişleysen.

“Söylenmeden çalışırsan, zorlanmadan lokma yersin.”

Şikâyet etmeden tüm zorluklara dayanıp çalışırsan ekmeğin yumuşak ve güzel olur.

147. Zerniñ dosti tola, zergerniñ düşmeni tola.

“Altının dostu çok, kuyumcunun düşmanı çok.”

Emeği ile çalışarak kazanıp zengin olan kişilerin düşmanı çok olur.

4.2. Yaşam, İnsan, Kişilik Özellikleri, İnsan Davranışları ve İnsan İlişkileri İle İlgili Atasözleri

1. Çivin küçük bolsimu köñül aynitidu.

“Sinek küçük olsa bile miğde bulandırır.”

Sinek küçüktür ama mide bulandırır (Aksoy, 2008: 428).

Önemsiz, küçük gibi görünen bir şeyin kötü ve olumsuz bir izlenim yarattığını, koskoca bir güzelliğin kıymetini düşürdüğünü anlatır.

2. Çivinge azar bermeydiğan.

“Sineğe bile zarar vermemek.”

Karıncayı bile incitmemek.

Başkalarına en küçük bir zarar vermekten bile kaçınan, karıncayı bile incitmeyecek kadar merhametli olan kişileri anlatır.

3. Çoñ bélik kiçik bélikni yer.

“Büyük balık küçük balığı yer.”

Büyük balık küçük balığı yer (yutar) (Aksoy, 2008: 209).

Güçlüler güçsüzleri ezer, ortadan kaldırır; ya da başarıyı/sonucu kendine mal eder.

4. Desmayisi ğaltekke çıqmaq.

“Sermayesi tekere çıkmak.”

Çok övündüğü işte rezil olmak. İnsanın iyi bildiği bir işte rezil olabilir. Hiçbir zaman övünmemek gerekir.

5. Égilmigenge éñişme.

“Eğilmeyene boynunu bükme.”

Anlaşamayacağın kişilere yüz verme, bulaşma anlamında kullanılır.

6. Élipni oqup beni oqumiğan.

“Elifi öğrenip /b/’yi öğrenmeyen.”

Almasını bilip vermesini bilmeyen insanlar için kullanılır.

7. Éşekke altun éger toqulsimu, yenila eşektur.

“Eşeğe altın eyer vursan da yine eşektir.”

Eşeğe altın semer vursan da yine eşektir.

İnsanlık değerinden yoksun kişi, kılık kıyafetle, unvan ve sandalye ile değer kazanamaz.

8. Éşekke küçün yetmise, ur tokumni.

“Eşeğe gücün yetmezse, vur eğerin altındaki keçeye.”

Birinden alınamayan öcün başka birinden alınması durumunu anlatmak için kullanılır.

9. Étimni tağqa bağlidim, özümni heqqe bağlidim.

“Atımı dağa/ormana bağladım, kendimi Hakk’a bağladım.”

Kendi özgürlüğünü başkalarının ellerine verme durumunu anlatır.

10. Gep qilmisam möñ déme, gep qilsam dön déme.

“Konuşsam sus deme, susarsam konuş deme.”

Her insanın kendine göre, kendine has özellikleri olduğunu anlatır.

11. Harva ağdurulğandin kéyin eqıl körsetkuçi köp bolur.

“Araba devrildikten sonra akıl veren çok olur.”

Araba devrilince (kırıldıktan sonra, kırılınca) yol gösteren çok olur.

Tehlikeyi daha önce kimse haber vermez, ama kötü sonuç meydana geldikten sonra herkes “yanlış yapmışsın, şöyle bir yol tutmalıydın, böyle davranmalıydın” diye akıl satar (Aksoy, 2008: 149).

12. Hayvanğa helep kérek, ademge edep kérek.

“Hayvana yem gerek, insana edep gerek.”

Her canlının maddî manevî gereksinimleri vardır. İnsanı diğer canlılardan ayıran özellik edep, hayâ ve davranış biçimleridir. İnsanın bu özelliklere sahip olması gerekir.

13. Hemme qazanda qayniğan.

“Her kazanda (tencerede) kaynayan.”

Hayatı boyunca başından birçok iyi ya da kötü olay geçirmiş kişiler için kullanılır.

14. Her bir sarañ dégende bir çişlem göşi sarañ bolar.

“Her bir deli denildiğinde bir parçası deli olur.”

Bir adama kırk gün (deli dersin deli, akıllı dersin akıllı) ne dersin o olur.

Sürekli telkinle bir kişinin bilinçaltına birtakım inançlar, duygular yerleştirilebilir (Aksoy, 2008: 191).

15. Heselniñ herisi bar, gülniñ tikini bar.

“Balın arısı var, gülün dikenini var.”

Gülü seven dikenine katlanır.

Yaşanan her başarı ve mutluluğun yanında, bu sürecin parçası olan küçük olumsuzluklar da mevcuttur. Güzel bir şeye sahip olan ya da olmak isteyen kişi, bu rahatsız edici şeyleri hoş karşılamalıdır.

16. Heqniñ işığa, tomuzda koli toñlaptu.

“Milletin işi için temmuzda eli donmuş.”

Başkalarının işine ciddi bakmayan, önemsemeyen kişileri anlatır.

Sürekli telkinle bir kişinin bilinçaltına birtakım inançlar, duygular yerleştirilebilir (Aksoy, 2008: 191).

17. Höpüpnü yuñuzlimay yeydiğan.

“Hüthüt kuşunu kafasıyla beraber yiyen.”

İyi ile kötüyü ayırt edemeyen insanları anlatır.

18. Hörmət dost bar yerde, bulbul gül bar yerde.

“Hürmet, dost olan yerde, bülbül, gül olan yerde.”

Herkes saygı gördüğü ortamda bulunmayı arzu eder.

19. İgiz oqurğa ésilmaq.

“Yüksek yerde asılı kalmak.”

Birinin imkânı olmayan işleri yapmak zorunda kaldığı ya da birinin makam mevki için yukarıya tırmandığı durumlarda kullanılır.

20. İlla-billa eliyul-ezim, hemmini yep bolmañ yenimu لازم.

“İlla billa aliyyül azim, hepsini yemeyin bize de لازم.”

İnsanların birbirlerine karşı insaflı davranması gerekir.

21. İnaq elde rehim köp, inaqsiz elde vehim köp.

“Barış olan ilde rahmet çok, barış olmayan ilde kötülük çok.”

Kişiler arasında şefkat ve merhametin önemli olduğunu anlatır.

22. İştanğa çıqarğan köñülge tayin.

“Altına yapan gönle malum.”

Herkesin yaptığıının kendisine malum olduğunu, kendisi tarafından bilindiğini anlatır.

23. İt toygan cayda turar, quş qonğan cayda turar.

“İt doyduğu yerde durur, kuş konduğu yerde durur.”

Herkes kendi alıştığı, geçimini temin ettiği yerde yaşamayı tercih eder.

24. İt urğuçığa amraq.

“Köpek vurana sever.”

Birine dokunup uğraşmazsanız, karşılığında tepki alamazsınız. İlgi gösterilirse, ilgi görülür.

25. İt ursañ igisige baq.

“Köpeğe vurursan sahibine bak.”

Köpeğin yetiştirilmesi ve eğitilmesi sahibi tarafından gerçekleşir. Köpeğin iyi ya da kötü olması sahibine bağlıdır. Çünkü köpek sahibinin özelliklerini alacaktır.

26. İtmu öz yalıqıdın qızgınar.

“Köpek bile kendi yalını kıskanır.”

Bu hayatta her insan kendi rızkının peşinde koşar.

27. İtni çışleydu déme, atni tepmeydu déme.

“Köpeği ısırır deme, atı tepmez deme.”

Herkesin huyunun, karakterinin farklı olduğunu, herkesin olaylara kendi karakterine göre tepki verdiğini anlatır.

28. İtniñ béşi tehside tohtimas.

“İtin başı tepside durmaz.”

Saygısız, değer bilmeyen kişiler için kullanılır.

29. Kala göşi soğuq, öcke göşi qoqaq, huda bendem diseñ qoyniñ göşide baq.

“Dana eti soğuk, keçi eti zararlı/kokmuş, Allah kulum diyorsan kuzu etiyle besle/bak.”

Ne istediğini tam olarak kendi de bilmeyen insanlar için kullanılır.

30. “Kalla” dese “paçak” deptu, “puşurup birey” dese “ham yeymen” deptu.

“Kelle” dese “paça” demiş, “pişirivereyim” dese “çiğ yiyeceğim” demiş.”

İnsanların hayata dair bakış açıları ve istekleri değişkenlik gösterir.

31. Kallimu yemeslik, çışmu çaqmasliq.

“Kelle de yemez, diş de kırılmaz.”

Kimsenin işine karışılmaması gerekir.

32. Kemter kamal tapar, bedziyet zaval tapar.

“Mütevazı kemal (olgunluk) bulur, ahlaksız zeval bulur.”

İnsan karakter ve ahlakına göre iyi ya da kötü sonuçlarla karşılaşır.

33. Kepter ikki qaniti turup danga üginidu, adem nep bolsila hanğa öginidu.

“Güvercin iki kanadı olup yeme alışır, insan fayda olursa hana/sultana alışır.”

İnsanın en büyük mücadelesi nefsi ile olan mücadeledir. Nefsine zor da olsa hâkim olmak gerektiğini anlatır.

34. Késel kötürıştin qorqup, kañmenze kötürmek.

“Hasta kaldırmaktan üşenip (korkup), yatak kaldırmak.”

Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak.

Güç bir işi yapmaktan kaçarken daha kötüsüyle karşılaşmak.

35. Késelniñ anisi zukam, nañşiniñ anisi muqam.

“Hastalığın anası grip, şarkının anası türkü.”

En küçük bir olayı dahi küçümsemeyip dikkate almak gerekir.

36. Kiçiklerdin gunah, çoñlardin apu.

“Küçüklerden günah, büyüklerden özür.”

Kişiler arasındaki saygı ve sevginin çok önemli olduğunu anlatır.

37. Kişiniñ eyibini özige de, yatqa déme, kişiniñ yañşiliqini kişiğe de, özige déme.

“Kişinin ayıbını kendisine de, yabancıya deme, kişinin iyiliğini yabancıya de, kendisine deme.”

Kişiler arasındaki ilişkilerin güzel ve dengeli olması gerektiğini anlatır.

38. Kişiniñ hõrmiti õz qolida.

“Kişinin hürmeti (saygısı) kendi elinde.”

Davranışlarının sonucu, hürmet/saygı görüp görmemek kişinin kendisine bağlıdır. İsterse güzel davranışlar sergileyerek saygı görür, isterse kötü işler yaparak rezil olur.

39. Kona ãamanni sorimaq.

“Eski buğdayı sormak/istemek.”

Geçmişte yaşanmış bir olayı tekrar gündeme getirmek.

40. Kõgli kir bolmaq.

“Gönlü kir olmak.”

Bir olay yaşandıktan sonra kişinin içinde şüphe kaldığı zamanlarda kullanılır.

41. Köñülçekniñ köti yoq.

“Başkalarını düşünenin kıcı yok.”

Kendisi dışında herkesin ihtiyaçlarını, eksikliklerini tamamlamaya çalışan kişiler, zor duruma düşerler.

42. Közini yumivélip gep qilmaq.

“Gözünü kapatıp konuşmak.”

Gözlerini kaçırmaq.

Yüz yüze iletişim kurarken gözlerini kaçırarak samimiyetsiz kişiler için kullanılır.

43. Qağa balam apak, kirpe balam yumşaq.

“Karga çocuğum apak, kirpi çocuğum yumuşak.”

Kargaya yavrusu şahin görünür. / Karga yavrusunu appağım diye severmiş. / Karga yavrusuna bakmış, benim ak pak evladım demiş. / Kirpi yavrusunu pamuğum diye severmiş.

Nasıl olursa olsun insan dâhil her canlı için kendi yavrusu, kendi evladı en güzel ve en değerlidir. İnsanın ortaya çıkardığı eser veya yaptığı iş ne kadar kusurlu olursa olsun, kişiye bunlar güzel görünür.

44. Qağılar qaq étidu, öz köñlini huş étidu.

“Kargalar gak ediyor, kendi gönlünü hoş ediyor.

Her canlının iyi de olsa kötü de olsa kendine ait özellikleri vardır.

45. Qara qağa qaq étidu, öz köñlini huş étidu.

“Kara karga gak eder, öz gönlünü hoş eder.”

Herkesin kendi yaptığı iş, kötude olsa kendisine hoş gelir.

46. Qizil közdin vapa kelmes, qoy közdin capa kelmes.

“Kızıl gözden vefa gelmez, koyun gözden kötülük gelmez.”

İnsanların kişilikleri dış görünüşlerinden, simalarından belli olur.

47. Quşqaçqa navat berseñ temini bilmes, yamañğa yañşılıq qılsañ kedrini bilmes.

“Serçeye şeker versen tadını bilmez, kötüye iyilik yapsan kıymetini bilmez.”

Herkese hak ettiği kadar değer vermek gerekir.

48. Mañalmas étidin körer, atalmas oqidin körer.

“Yürüyemeyen atından bilir, vuramayan okundan bilir.”

Başarısızlığın ve kötü sonucun sebebini başkalarına yükleme durumunu anlatmak için kullanılır.

49. Müşükniñ pulı yoq, göşke amraq.

“Kedinin parası yok, et sever.”

Ayrarı yok içmeye, tahtırevanla gider sıçmaya. / Ayrarı yok içmeye, atla gider çeşmeye/sıçmaya.

Yoksul kişiler maddi gücü olmadığı halde, gösteriş yapmak için olmadık çaba içine girerler. Ancak bu davranış onları yüceltmez, gülünç duruma düşmelerine yol açar. Kişi kendi maddi gücünü bilerek hareket etmeli ve çevresindekilere karşı kendini mahcup duruma düşürecek davranışlardan sakınmalıdır.

50. Öçkiniñ éçilip qalsa héçgep yoq, qoyniñ éçilip qalsa hayt-huyt.

“Keçinin bir yeri açılırsa hiç laf yok, koyunun açılırsa hayt huyt.”

Koyunun götü bir gün açıksa keçininki her gün açık.

Davranışlarını herkesin beğendiği kimse, günün birinde yanlış bir iş yapabilir. Bu, her gün yanlış iş yapan kişinin yanında kınanacak bir durum sayılmaz.

51. Öpkisi körünüp qalmaq.

“Akciğeri görünmek.”

Birinin ne kadar kabiliyetli olduğu apaçık görüldüğü zaman kullanır.

(Birin) ciğerini bilmek. / (Birin) ciğerinin içini bilmek.

Bir kişiyi her yönüyle, detaylı bir şekilde tanımak; her tür düşüncesini bilmek.

52. Ördekniñ göşini yéseñ, ğazniñ péyida bol.

“Ördek eti yediysen kazın peşinde ol/peşine düş.”

İnsan fitrat olarak her şeyin daha iyisini arzu eder.

53. Örük örükni körüp ala bolar.

“Erik eriği görünce kızarmaya başlar.”

Üzüm üzüme baka baka kararır.

İnsanların birbirine etki ettiğini anlatır.

54. Öyde qilğan gep bazarğa toğra kelmeptu.

“Evde edilen söz/laf pazara uygun gelmemiş.”

Evdeki hesap (pazara) çarşıya uymaz.

Planlanan işin düşünüldüğü gibi gerçekleşmediği durumlarda kullanılır.

55. Öz qedrini bilmigen, yat kedrini bilmes.

“Kendi değerini bilmeyen, başkasının değerini bilmez.”

Kişinin insanlara değer verebilmesi için öncelikle kendisine değer vermesi gerekir.

56. Özi beg, özi han boluvalmaq.

“Kendisi bey, kendisi han olmak.”

Başına buyruk.

Dilediğini izin almaksızın yapan, istediği gibi davranan başına buyruk kişiler için kullanılır.

57. Özini élip qaçmaq.

“Kendini alıp kaçmak/kaçırmak.”

Sorumluluk almaktan ve cevap vermekten kaçan kişiler için kullanılır.

58. Özini qoyuşqa yer tapalmay qalmaq.

“Kendini koyacak yer bulamamak.”

Başın dönmesini, çok telaşlanma ve tedirgin olma durumunu anlatır.

59. Özini urup turmaq.

“Kendini dövmek.”

Bir insanın girişimciliğini, coşkunluğunu, aktifliğini ve fedakârlığını anlatır.

60. Sadin laçin tuğuldu.

“Sadin (kapıcı) laçin (atmaca) doğurur.”

Önemsemeyen insanlar, arka plana atılan kişiler büyük işler başarabilir.

61. Saqal öçkidimu bar, burut müşüktimu bar.

“Sakal keçide de var, bıyık kedide de var.”

Sakal dediğin keçide de var.

İnsanları dış görünüşüne bakarak yargılamak doğru bir davranış değildir.

62. Saniñ çüçige içi ağrimas.

“Devekuşu civcive acımaz.”

Güçlü olanın kendisinden güçsüzü ezip yok etmesi durumunu anlatır.

63. Saña béqip men, işekke béqip dem.

“Sana bakıp (göre) ben, eşeğe bakıp (göre) ahır.”

“Sen onu yaparsan karşılığında ben de bunu yaparım.” anlamında kullanılır.

64. Sapal üçün saq qalğuçe, göher üçün küküm talqan bol.

“Porselen için sağ kalacağına, elmas için paramparça ol.”

Değersiz şeyler için değil, değerli şeyler için kendini parçala.

65. Sayrıganniñ hemmisi, bulbul emes.

“Öten kuşun hepsi bülbül değildir.”

Meselenin şekline değil, aslına bakmak gerekir.

66. Sen taş sanisañ, başqılar kum sanaydu. / Sen taş sanisañ, hek qum sanaydu.

“Sen taş sayarken başkaları kum tanesi sayar.” / “Sen taş sayarken, millet kum sayıyor.”

Sen bir düşünürken onlar on düşünür.

67. Sevzide hever yoq, gürüç dem yeptu.

“Havucun haberi yok, pilav demini yemiş (almış).”

Bir bütünlüğün hazır olması, olgunluğa ulaşması için her şeyin aynı şekilde hazır olması gerektiğini anlatır.

68. Séniñ-méniñ digen köñül tarliqi, néri yat-béri yat digen orun tarliqi.

“Senin benim demek gönül darlığı, öte yat beri yat demek yer darlığı.”

Kişiler arasında gönül darlığının çok kötü olduğunu anlatır.

69. Sépi özidin bolup ketmek.

“Sapı kendinden olmak.”

Benzerliğe alışmayı ve o şeyle özleşmeyi anlatır.

70. Siñişliki yoq çaqçaq, ahiri bolur caq-caq.

“Sindirilemeyen şaka, ahiri olur kavg.”

Kişileri tanımadan şaka yapmamak gerekir.

71. Siñmigen poludin siñgen umaç yahşi, minnetlik éşinidin qorsiqimniñ éçi yahşi.

“Sindirilmeyen pilavdan sindirilen çorba iyi, minnetli aşından karnımın açlığı iyi.”

Minnetle yapılan işlerin her zaman çok kötü olduğunu anlatır.

72. Sirkisi su kötürmeydiğan.

“Omzu su kaldırmayan.”

Şakaya gelmemek. Şaka kaldırmamak.

Hiç şaka kaldırmayan insanlar için kullanılır.

73. Sizğan siziqtin çıqmasliq.

“Çizilen çizgiden çıkmamak.”

Patronun ya da yöneticilerin dediğinden çıkmamak.

74. Su k tip taş qalidu, osma k tip qaş qalidu.

“Su gider taş kalır, makyaj gider kaş kalır.”

Eşek ölür, semeri kalır; insan ölür, eseri kalır. Eşek ölür, kalır semeri; insan ölür, kalır eseri.

Dünya hayatında her ş y geçicidir. Bu nedenle insanlar geride güzel bir eser bırakmalıdır. Eşek öldüğünde geriye onun için kullanılan nesneler kalır; insanlar öldüğünde ise arkasında yaptıkları çalışmalar, eserler, iyilikler, hayırlar kalacaktır.

75. Suğa qanmisa çöl g rip,  az-ördek qonmisa k l g rip.

“Suya kanmazsa çöl garip, ördek konmazsa g l garip.”

İnsanın kıymetinin ancak halk içinde anlaşılabileceğini anlatır.

76. Suni körmey  t k salmaq. / Suni körmey  t k salma.

“Suyu görmeden çizme çıkarmak.” / “Suyu görmeden çizmeyi  ıkarma.”

Dereyi görmeden paçayı sıvamak. / Dereyi görmeden paçayı sıvama.

Bir işe başlamadan veya henüz ortada hiçbir ş y yokken hazırlanmamak gerekir.

77. Suniqtin başqisi yuqidu.

“Kırıktan başka tüm hastalıklar bulaşır.”

Her kötü huyun çabuk bulaşacağını anlatır.

78. şamal  iqmisa dereh lişşimas.

“Rüzgâr çıkmazsa a a  sallanmaz.”

Her işin ve olayın bir sebebi vardır, durduk yere hiçbir ş y olmaz.

79. U s ni  e bolmisa, sen uni  e bol.

“O senin gibi olmazsa sen onun gibi ol.”

Muhatap olunan kişinin durumuna göre aynı şekilde hâl ve tavır sergilemek gerekir.

80. U ri an a salam qil, öz yolu  a davam qil.

“Karşına çıkana selam ver, kendi yoluna devam et.”

Gerektiği gibi, yeteri kadar cevap verip kimseyle fazla yüz göz olmadan yaşamına devam et.

81. Umiçi qaynap turmaq.

“Çorbası kaynayıp durmak.”

Hayatı ve işleri normal şekilde yolunda giden, kimseye muhtaç olmayan kişiler için kullanılır.

82. Ya aq emes, ya kök emes.

“Hem ak değil hem gök değil.”

Bir şeyin tamamen bitmediği ve sonuçlanmadığı zamanlarda kullanılır.

83. Ya halal emes, ya haram emes.

“Ya helal değil, ya haram değil.”

Bir mesele aydınlatılamadığı zaman kullanılır.

84. Yağacniñ yumşiqini qurt yeydu, ademniñ yumşiqini adem yeydu.

“Ağacın yumuşağını kurt yer, insanın yumuşağını insan yer.”

İnsanın gevşek ve cıvık davranışlardan kaçınması gerekir.

85. Yahşi bilen yéyişkin, yaman bilen déyişkin.

“İyi ile ye, kötü ile konuş.”

İyi ile kötü insan arasındaki farkı bilip ona göre davranmak gerekir.

86. Yahşi adem amanlişip köçer, yaman adem yamanlişip köçer.

“İyi insan vedalaşarak göçer, kötü insan kavga ederek göçer.”

İnsanlarla her zaman iyi ve güzel geçinmenin önemini anlatır.

87. Yahşiniñ yahşiliqini çiqar, kökke yetsun, yamanniñ yamanliqini çiqar, tozup ketsun.

“İyinin iyiliğini çıkar göğe yetsin, kötünün kötülüğünü çıkar tozup gitsin.”

İyi ve kötü insanlara göre meydana açık tutmak gerektiğini anlatır.

88. Yaqılar étek boldi étekler yaqa boldi

“Yakalar etek oldu, etekler yaka oldu.”

Ayaklar baş, başlar ayak oldu.

Değerli insanlar değersiz oldu, geride bırakıldı; değersiz, aciz insanlar ise değerli oldu, öne geçirildi.

89. Yaliqaç sudin qorqmas.

“Çıplak, sudan korkmaz.”

Fedakâr ve cesur insanları anlatır.

90. Yamğurdin qéçip möldürge tutulmaq.

“Yağmurdan kaçıp doluya tutulmak.”

Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak.

Güç bir durumdan kurtulmaya çalışırken daha kötü bir durumla karşılaşmak.

91. Yépiqliq qazan yépiqliq boyiçe qalsun.

“Kapalı kazan, kapalı kalsın.”

Bir işin aslı, özü nasıl ise öyle kalması gerekir.

92. Yiltizğa palta çapmaq.

“Köküne balta vurmak.”

Köküne kibrit suyu dökmek.

Bir daha belirmeyecek, ortaya çıkmayacak şekilde yok etmek, kökünü kurutmak.

93. Yıraqtiki su usuzluqni qanduralmas.

“Uzaktaki su susuzluğu kandıramaz.”

İnsan için her şeyin kolay bir şekilde elde edilmesi gerekir.

94. Yol bermigen qol bermes.

“Yol vermeyen el vermez.”

İzzetin (büyüklüğün) olmadığı yerde insana hürmetin de olamayacağını anlatır.

95. Zakisida qalğan.

“Bezinde yaşlanan.”

Zeki, her şeyi bilip anlayan çocuklar için kullanılır.

96. Zaman saña baqmisa, sen zamanğa baq.

“Zaman sana bakmazsa, sen zamana bak.”

Zaman sana uymazsa, sen zamana uy.

Yaşadığın zaman koşulları ve çevrendekilerin gidişi senin tutumuna uygun değilse sen onlara uymalısın (Aksoy, 2008: 482).

97. Zuvulisi pişşiq.

“Vücudu pişik/pişmiş.”

Gücü kuvveti yerinde, vücudu sağlam olan kişiler için kullanılır.

4.3. Laf, Söz, Konuşma ve Sözünde Dur(ma)ma İle İlgili Atasözleri

1. Gep ılalta qılmaq.

“Laf torbası yapmak.”

Doğrudan sorunu olan kişi değil, aracı vasıtasıyla olaya ya da duruma itiraz etmek.

2. Gep tapquçe galğa tap.

“Laf edeceğine karnını doyur.”

Az konuş, çok çalış.

Söylenen sözlerin etkili ve hatırlanabilir olması için kısa ve öz olması gerekir. Çok konuşmak insana fayda vermez. İnsanı başarıya ulaştıran, her bakımdan güçlü yapan şey çalışmaktır. Çalışıp alın teriyle ekmeğini kazanarak hayatı sürdürmek gerekir.

3. Gep yerde emes, erde.

“Laf yerde değil, erde.”

Er kişi daima az ve öz konuşur ve daima doğruyu söyler. Yapamayacağı sözleri vaat etmez.

4. Gep yüzde yahşi, ussul tüzde yahşi.

“Laf yüze (karşı) iyi, dans düze iyi.”

Ne düşünülüyorsa insanın yüzüne karşı söylemek, kimseden çekinmemek, karşısındakini kıracağım diye kaygılanmamak gerektiğini anlatır.

5. Gepke gep kelgende, atañdin yanma.

“Lafında haklıysan babandan bile çekinme.”

Haklı olunan bir konuda sözünü çekinmeden söylemek gerektiğini anlatır.

6. Gepni bir qilivalmaq.

“Kendi arasında dil birliği yapmak.”

Ağız birliği yapmak.

Bir konuda aynı şeyleri yapmak ya da söylemek üzere anlaşmak, söz birliği etmek.

7. Gepni gepke qoşmaq.

“Lafı lafa eklemek.”

Sohbetin konusunun ortama zarar verebilme ihtimali olduğu zamanlarda, tatsızlık çıkmasın diye başka bir muhabbet açmak ya da konuyu değiştirmek.

8. Gepni qil sigar yerge, suni sep siñer yerge.

“Lafını söyle dinlenecek yerde, suyu dök sinecek yerde.”

Kişi doğru zamanda, doğru yerde, doğru kişilerle konuşmalıdır.

9. Gepniñ bélige tepmek.

“Lafın beline vurmak.”

İki lafın belini kırmak.

Atasözünün anlamı Yeni Uygur Türkçesinde “biri konuşurken söze karışıp onun konuşmasına fırsat vermemek” iken Türkiye Türkçesinde “sohbet etmek” şeklindedir.

10. Gepniñ içide gep bar.

“Laf içinde laf var.”

Lafın içindeki asıl gizlenmiş olan sırrı söylememek.

11. Gepniŋ yamini piçir, ulaŋniŋ yamini hiçir.

“Lafin kötüsü fısıltı (fiskos), hayvanın kötüsü katır.”

Kendi aralarında gizlice (fısır fısır) konuşanların tehlikeli kişiler olduğunu anlatır.

12. Geptin qalsaŋ qal, iştin qalma.

“Laftan kalırsan kal, işten kalma.”

Çok çalışmanın önemini anlatır. Çok laf değil, çok iş üretmek gerekir.

13. Gépi aŋzidin çüşüp qalmaq.

“Lafi ağzından düşmek.”

Ne konuştuğunu, nerede, ne zaman, ne söylenmesi gerektiğini bilmeyen, boşboğaz kişilere ithafen kullanılır.

14. Hésapta bar hemdemde yoq.

“Hesapta var dostlukta yok.”

Söz olarak söyleyip söylediğini uygulamaya (faaliyete) geçirmeyen kişiler için kullanılır.

15. İşendürey déseŋ heqni, altundek qıl gepni.

“İnandırmak istiyorsan milleti, altın gibi yap sözlerini.”

İnsanları ikna etmek istiyorsan, mantıklı ve güzel kelimeler kullanman gerekir.

16. İşniŋ épi sözde, köŋülniŋ épi közde.

“İşin iyisi sözde, gönlün iyisi gözde.”

İnsanları etkilemenin en iyi yolu sözdür.

17. Köp oyla, az sözle.

“Çok düşün az konuş.”

Bin düşün, bir söyle. / İki dinle bir söyle. / Az söyle çok dinle.

Bir söz ağızdan çıktığında o sözü değiştirmek ya da geri almak mümkün değildir. Düşüncesizce söylenen bir söz insanı güç ve sıkıntılı durumlara sokabilir, zarara sokup pişman edebilir.

18. Köp söz özünge düşmen

“Fazla söz kendine düşman.”

Çok söz yalansız olmaz. / Çok bilen (söyleyen) çok yanılır. / Az söyle çok dinle. / İki dinle bir söyle.

Çok konuşan insan gereksiz ve yanlış sözler söyler. Kişinin gereksiz konuşmaktansa az konuşması ve konuşulanları dinlemesi daha iyidir.

19. Qarima kişinin közige, qara kişinin söznige.

“Bakma kişinin gözüne, bak kişinin sözüne.”

İnsanları dış görünüşleri ve hareketleriyle değil, kişiliğine ve sözünün doğruluğuna, yanlışlığına bakarak değerlendirmek gerekir.

20. Qattiq gep qilsaň qétivalidu, yumşaq gep qilsaň yétivalidu.

“Sert konuşursan donar, yumuşak konuşursan yatar.”

Kötü söz söylendiği zaman tepki vermeyen, hoşuna gidecek şekilde, yumuşak konuşulduğunda da ciddiyetten uzaklaşan, işi savsaklayan kişi için kullanılır.

21. Levzide turmiğanniň inaviti yoq.

“Sözünde durmayanın değeri olmaz.”

Verdiği sözü yerine getirmeyen kişiler değersizdir.

22. Oqni nişanğa atmaq.

“Oku hedefe atmak.”

Taşı gediğine koymak/oturtmak. / Lafı gediğine koymak/oturtmak.

Sözü yerinde ve gerektiği zamanda, doğru bir şekilde söylemek.

23. On qétim oyla bir qétim sözle.

“On kere düşün bir kere söyle.”

Bin düşün, bir söyle. / On düşün, bir söyle. / Çok düşün, az konuş.

Bir söz ağızdan çıktığında o sözü değiştirmek ya da geri almak mümkün değildir. Düşüncesizce söylenen bir söz insanı güç ve sıkıntılı durumda bırakabilir. O nedenle konuşmadan önce iyice düşünülmelidir.

24. Ottuz çıştin çıqqan söz, ottuz elge taraydu.

“Otuz dişten çıkan söz otuz ülkeye yayılır.”

Bir söz ağızdan çıktığında o sözü değiştirmek ya da geri almak mümkün değildir. Düşüncesizce söylenen bir söz insanı güç durumda bırakabilir, zarara sokup pişman edebilir. Bu sebeple bir sözü söylemeden önce dikkatlice düşünmeli, sonuçlarının nelere sebep olabileceği tahmin edilmelidir.

25. Oylimay sözlisen ağrimay ölisen.

“Düşünmeden konuşursan, acı çekmeden ölürsün.”

Sözlerini akıl süzgecinden geçirmeden, sözün nereye varacağını düşünmeden söyleyen kişinin sonu kötü olur.

26. Öz gépini yorgulatmaq.

“Kendi sözünü geçirtmemek.”

Lafının üstüne laf söyletmemek.

Kendi lafını doğru kabul edip başkasını dinlememek ve onda ısrar etmek. Kendi sözünün üstüne söz söyletmemek.

27. Özi muzluqnıñ gépi tuzluq.

“Kendisi buzlunun lafı tuzlu.”

Kişisine göre söz söyleyip herkese farklı muamele yapan soğuk kişiler için kullanılır.

28. Özümni çağlimay şiltiñ étiptimen, palazğa yöginip hepte yétiptimen.

“Kendimi bilmeden abuk subuk konuşmuşum, komada bir hafta yatmışım.”

Akıbetinin ne/nasıl olacağını düşünmeden yapılan işin insanlara çeşitli hoşnutsuzluklar getireceğini bildirir.

29. Reñniñ qéniqi yahşı, gepniñ éniqi yahşı.

“Rengin koyusu iyi, lafın açığı iyi.

Açık sözlü olmak, niyeti belli edecek şekilde konuşmak iyidir.

30. Sanımay sekkiz dime.

“Saymadan sekiz deme.”

Kesin olmayan bir konu hakkında araştırmadan konuşma. Gerçeği bilmeden, görmeden fikir yürütme.

31. Sen dise siz de, taşlısa izde.

“Sen derse siz de, bırakırsa/atarsa ara.”

Kişilere tatlı dille muamele etmek, arayıp sormayı bıraksalar dahi onları aramak gerektiğini anlatır.

32. Söz körüki maqal, er körüki saqal.

“Söz görkü atasözü, er görkü sakal.”

Konuşurken mantıklı ve doğru konuşmak gerektiğini anlatır.

33. Söz qılğan kümüş bolsa, söz qılmiğan altun.

“Söz eden gümüş ise, söz etmeyen/susan altın.”

Söz gümüşse sükküt altındır.

Konuşmak güzel, yararlı bir şey olabilir. Ama susmak ondan daha iyidir. Çünkü konuşmak insanın başına birtakım işler açabilir. Susan için böyle bir şey söz konusu değildir (Aksoy, 2008: 431).

34. Sözi halal-niyiti haram.

Sözü helal, niyeti haram.

Sözü ile kalbi bir olmayan kişileri anlatır.

35. Söznin pişsiqi yahşi, tamaqnin issiqi yahşi.

“Sözün pişmiş iyi, yemeğin sıcaklığı iyi.”

Sözün iyice ölçülüp tartıldıktan sonra söylenmiş olanı daha makbuldür.

36. Sunin süzüki yahşi, gepnin tüzüki yahşi.

“Suyun temizliği iyi, lafın düzgünü iyi.”

Sözün samimi ve doğru olması gerektiğini anlatır.

37. U qulaqtin kirip bu qulaqtin çikip ketmek.

“O kulaktan girip bu kulaktan çıkmak.”

Bir kulağından girip öbür kulağından çıkmak. Sağ kulağından girip sol kulağından çıkmak.

Söylenen söze önem vermemek, kulak asmamak, umursamamak anlamında kullanılır.

38. Vede-qerz démektur.

“Söz borç demektir.”

Söz namustur.

Bu sözüne sadık kalmanın, sözünü tutmanın önemini anlatır.

39. Vedisige kimki qılsa hıyanet, undin néri kéter diyanet.

“Vaadine kim ki kılsa hıyanet, ondan öte gider diyanet.”

Vaat edip verdiği sözü yerine getirmeyen kişilerin ahlaktan, dinden yoksun olduklarını anlatır.

40. Yahşi gep canniñ tiriki, yaman gep canniñ ékiki.

“Güzel söz can kurtarır, kötü söz can alır.”

Dili güzel olan kişi, güzel sözleri ile zorlukların üstesinden gelir.

41. Yahşi gep gül, yahşi iş méve.

“Güzel söz gül, güzel iş meyve.”

İnsanları güzel söz söylemeye ve iyi iş yapmaya davet eden bir atasözüdür.

42. Yahşi gep taşni yarar.

“Güzel söz taşı yarar.”

Güzel söz yılanı deliğinden çıkarır.

Güzel sözün, konuşma terbiyesinin önemini anlatır.

43. Yahşi gepmu üç kün, yaman gepmu üç kün.

“Güzel söz de üç gün, kötü söz de üç gün.”

İyi ve kötü sözlerin ne denli kırıcı ve sevindiri olsalar da her **hâlükârda** unutulacaklarını anlatır.

44. Yahşi söz söyündürer, yaman söz ökündürer.

“İyi söz sevindirir, kötü söz utandırır.”

İnsanın yumuşak, gönül alıcı, etkileyici, inandırıcı ve yerinde söylenmiş sözler hoşuna gider.

45. Yahşi tépip sözleydu, yaman köpüp sözleydu.

“İyi, bularak söyler, kötü, uydurarak söyler.”

İnsanların yalan sözleri değil, doğru sözleri beğendiğini, sevdiğini anlatır.

46. Yoq yerdin utaq çiqarmaq.

“Yok yere bir şey uydurmak.”

Hiçbir gereği yokken, boş yere yalan yanlış konuşmak.

4.4. Aldatma, Kibir, Hile, Sinsilik, Kıskançlık, Dışlama, Gaza getirmek ve Arsızlık İle İlgili Atasözleri

1. Égiz-burun yalaşmaq.

“Ağız burun yalaşmak.”

Gizlice iş birliği yapmak.

2. Éşek kövrüktin ötüvalğuçe.

“Eşek köprüden geçene kadar.”

Köprüyü geçene kadar, ayıya dayı de.

Kişinin, kendisinden yardım beklediği kimseye işi bitinceye kadar övgüyle dil döktüğü, işi bittikten sonra da yüz çevirip ihanet ettiği durumlarda kullanılır.

3. Güldiri bar yamğuri yoq.

“(Gök) gürültüsü var yağmuru yok.”

Yağmasa da gürler.

Bir şey yapmadığı hâlde çaba sarf ediyormuş, iş yapıyormuş gibi görünme durumunu anlatır.

4. Gürüçtin hever yoq, sevze dem yemtu.

“Havuçtan haber yok, pirinç dem yemiş.”

Bir işi kimseye söylemeden, habersizce yapıp bitirme durumunu anlatır.

5. Ğeyvethor dep toymas, aç köz yep toymas.

“Gıybetçi konuşup doymaz, aç gözlü yiyip doymaz.”

Gıybet ve dedikodu yapan insanlardan uzak durmak gerektiğini anlatır.

6. Ğora ürükni körse ala boluptu.

“Kayısı eriği görünce olgunlaşmaya başlamış.”

Bir kişinin diğer bir kişinin yaptığını kıskanıp aynısını yapması ya da elde etme girişiminde bulunması durumunu anlatır.

7. Hakçi unçini körelmeptu.

“Boyacı uncuyu çekememiş.”

Hasetlik ve kıskançlığın kötü olduğunu bildirir.

8. Heyyarniñ küçi az, hilisi köp.

“Dilencinin gücü az, hilesi çok.”

Sahtekârlık ve dolandırıcılık ile para elde eden, insanların duygularını sömürüp geçimini sağlayan kişiler için kullanılır.

9. Ğanğa yariğan eşim, yazğa yarimaptu.

“Hanın beğendiği aş, divane beğenmemiş.”

Herkesin beğendiği bir iş, o işi beceremeyen kıskanç kişilerin beğenmediğini anlatır.

10. Ğeqniñ depiğa usul oynimaq.

“Milletin tefiyle dans etmeyin.”

Başkasının doldurmasıyla, kışkırtmasıyla iş yapmamak gerekir.

11. Ğiris qılğan yolvastin, hiciyip turğan it yaman.

“Hırslı aslandan, gülümseyen köpek kötüdür.”

Hırsla hiçbir zaman bir sonuca varılamaz.

12. İçi tarniñ qorsiqığa तरीq patmas.

“İçi darın karnına bir pirinç bile sığmaz.”

Gönlü dar, kıskanç insanlar hiç kimseyle anlaşılamazlar.

13. İçi yamanni dost déme, zasuyini göş deme.

“İçi kötüye dost deme, ciğere et deme.”

Kötü ve kıskanç insanlar kendisine ve çevrelerine fayda sağlamazlar.

14. İtmu öz yalığını qoruydu.

“Köpek bile kendi dişisini korur.”

Eşlerin birbirlerini başkalarından kıskandıkları durumlarda kullanılır.

15. Köleñgüsige qarap mañalmasliq.

“Gölgesine bakıp yürümek lazım”

Kişinin kendisindeki kibrin farkına varıp düzelterek eski hâline getirmesi gerekir.

16. Köreñliseñ zalim bolisen, öğenseñ alim bolisen.

“Kibirli olursan zalim olursun, öğrenirsen âlim olursun.”

Kendini diğer insanlardan üstün görmenin, gururlu, kibirli olmanın kötü bir özellik olduğunu anlatır. İyi insan olmanın yolunu gösterir.

17. Qapiqidin qar yéğıptu, kirpikidin muz yéğıptu.

“Gözünden kar yağmış, kirpiğinden buz yağmış.”

İnsanların birbirlerini dışlaması durumudur. Birine önem vermemek, birini değersiz saymak, adam yerine koymamak, küçümsemek durumlarını anlatır.

18. Qar köçidu, tağ qalidu, gülhan öçidu, çoğ qalidu.

“Kar erir, dağ kalır, ateş söner, göz kalır.”

Gizli saklı işleri, suçları, pislikleri örten durum zamanla ortadan kalkınca her şey olduğu gibi açığa çıkar.

19. Qelbi ölü dozaḥqa kirer.

“Kalbi ölü cehenneme girer.”

Kalbinde fesatlık, art niyet düşünerek yaşayan insanlar cehennemliktir. O yüzden kalbin her zaman temiz tutulması çok önemlidir.

20. Quyruq körsitip öpke sétiptu.

“Kuyruk gösterip akciğer satmış.”

Gösteriş ile aldatmak; bir şeyi iyi gibi göstermek, kandırmak, yanıltmak.

21. Lava-latqa ehletçiniñ işi, tekebburluq ehmeqniñ işi.

“Çöp süprüntü çöpçünün işi, kibirli olmak ahmağın işi.”

Kibirli olmak faziletli insanların işi değildir.

22. Mazarğa çalma atmaq.

“Mezara taş atmak.”

Taş atmak. / Çamur atmak.

Değerli bir kişiye saygı göstermemek. Onu incitecek söz ve ithamlarda bulunmak. Birine üstü kapalı bir biçimde, iğneleyici, dokunaklı söz söylemek, laf dokundurmak. Birini kötü bir işe karışmış gibi göstermek, kara çalmak, iftira etmek.

23. Mekkarniñ qalqini hile.

“Gevezenin kalkanı hiledir.”

Birini aldatma, yanıltma, oyalama amacıyla duygularını, düşüncelerini olduğundan farklı gösterecek biçimde konuşmak.

24. Méñişi başqıçe bolup qalmaq.

“Yürüyüşü bambaşka olmak.”

Burnu havalı olmak.

Kendini çok beğenmiş, herkese yukardan bakan, kibirli kimseler için kullanılır. Bu durum onların dış görünüşlerine de yansır ki bu kişiler başlarını yukarı kaldırıp dik durarak yürürler.

25. Müşük balisini yégendek.

“Kedi eniğini/yavrusunu yemiş gibi.”

Başkasının yaptığı bir şeyi, kimseye fark ettirmeden kendisi yapmış gibi göstermek.

26. Müşük yolvastur çaşqan aldida, müşük çaşqandur yalvas aldida.

“Kedi kaplandır fare önünde, kedi faredir kaplan önünde.”

Kendini büyük/üstün sanan kişilerin üstünde de onlardan büyükler/üstünler vardır.

27. Müşükniñ göşke boyi yetmise, sésiqken der.

“Kedinin boyu ete yetişmiyorsa, kokmuş der.”

Kedi uzanamadığı (ulaşamadığı/yetişemediği) ciğere, pis (murdar) der.

Kişi, elde edemediği bir şeyi istemiyormuş, beğenmiyormuş gibi görünür ve o şeyi kötü göstermeye çalışır.

28. Ot quyruqluq qilmaq.

“Gaza getirip ortalığı karıştırmak.”

Gaza getirmek.

Birini olmadık bir şey veya hayalî bilgilerle coşturmak, kışkırtmak, öne sürmek.

29. Ot üstüğe yağ çaçmaq.

“Ateş üstüne yağ saçmak/dökmek.”

Yangına körükle gitmek.

Anlaşmazlığı, gerginliği, kargaşalığı artırıcı, her iki tarafı kışkırtıcı söz ve davranışlarda bulunmak.

30. Ottek qizzip poqtek sovumaq.

“Ateş gibi kızıp bok gibi soğumak.”

Gaza gelen kişinin bir anda yapacağı şeyden vazgeçmesi durumunu anlatır.

31. Öz göşini öz yégida qoruptu.

“Kendi etini kendi yağında kavurmuş.”

Kendi geliştirdiği yöntem ile insanları tuzağa düşüren kişiler için kullanılır.

32. Özgini aldığı öznü aldıptı.

“Başkasını aldatan kendini aldatır.”

Başkasını kandıran, kendini kandırır.

Başkasını kandırdığını sananlar daima kendilerini kandırırlar ama bunu bilmezler. Sonunda kazananlar daima hak, dürüstlük, doğruluk ve içtenlikten yana olanlardır.

33. Özidin horiki çoğ, gep-sözi uniğdin çoğ.

“Kendinden tavrı büyük, lafı sözü ondan da büyük.”

Kendini büyük gören ve densizce tavırlarda bulunup yapamayacağı şeyleri vaat eden kibirli kişiler için kullanılır.

34. Rasçil hörmet tapar, yalğancı gurbet tapar.

“Samimi (insan) hürmet bulur, yalancı gurbet bulur.”

Yalancı adamın bir gün mutlaka çok büyük utanca maruz kalıp yaşadığı yeri terketmek zorunda kalacağını ve gurbete gideceğini anlatır.

35. Sahtëpezde beriket yoq, zomigerde şepqet yoq.

“Sahtekârda bereket yok, eşkıyada şefkat yok.”

Kişiler arasındaki sahtekârlığın çok zararlı olduğunu anlatır.

36. Saman astidin su yügürtmek.

“Saman altından su yürütmek.”

Saman altından su yürütmek.

Sinsice davranmak. Hiç kimseye hissettirmeden, belli etmeden gizli iş çevirmek.

37. Sériq étige kirvalmaq.

“Sarı eteğe girmek.”

İnsanları türlü türlü cambazlık ve yalan sözlerle kendine çekebilen kurnaz kişiler için kullanılır.

38. Şamalda iz yoq, töhmetğorda yüz.

“Rüzgârda iz yok, iftiracıda yüz.”

İftira atan kişilerin namus ve şeref yoksunu olduklarını anlatır.

39. Uyatsız müşükke qaznaqniñ işiki oçuq.

“Utanmaz kediye deponun/kilerin kapısı açıktır.”

Arsız kişi hiçbir şeyden utanmadığı için rahatça istediğini yapar.

40. Uzun bök kiydürmek.

“Uzun börk/kalpak giydirmek.”

Bir kişiyi güzel sözlerle överek, pohpohlayarak kendisi için çalıştırmak, hizmet ettirmek.

41. Üzenğidin çüşmeslik.

“Üzenğiden inmemek.”

Yüksek mevkide görev yapan birinin görevinden ayrılrsa bile kibirli hâlinin devam etmesi durumunu anlatır.

42. Yağaç qazan bir qétim qaynaydu, yeni yağaç qazanda aş bir qétim pişidu.

“Ahşap kazan bir kez kaynar, yani ahşap kazanda aş tek bir sefer pişer.”

Yalan dolan ve hile ile yapılan işlerin ömrü kısadır. Bereketi ve faydası yoktur.

43. Yahşi gep bosuğidin çiquçe, yaman gep yette tağdin éşıptu.

“İyi söz kapıdan çıkana dek, kötü söz yedi dağ aşmış.”

İyi söze göre dedikodu ve kötü sözlerin çok çabuk yayıldığını anlatır.

44. Yalğançiniñ gépi tola, yava derehniñ şéhi tola.

“Yalancının lafı çoktur, yaban ağacının yaprağı çoktur.”

Yalan sözün insanı bıktırdığını anlatır.

45. Yalğançiniñ quyuğu bir tutam.

“Yalancının kuyruğu bir tutam.”

Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.

Söylenen söz yalansa durum çok geçmeden anlaşılır.

46. Yandiki hésipniñ qedri yoq.

“Yandaki sucuğun değeri yok.”

Kendinden başkasını beğenmeyip hor gören kimseler için kullanılır.

4.5. Kötülük ve Kötü İnsanlar İle İlgili Atasözleri

1. Çapiqini alimen dep qariğu qilip qoymaq.

“Gözün çapağını alayım derken kör etmek.”

Kaş yapayım derken göz çıkarmak.

İşi düzeltiyim, bir iyilik yapayım derken büsbütün bozmak ve büyük bir zarar vermek.

2. Çişleydiğan it çişini körsetmeptu.

“Isıracak köpek dişini göstermez.”

Isıracak it dişini (diş) göstermez (Aksoy, 2008: 318).

Kötülük etmeye kararlı olan, bunu daha önce açığa vurmaz.

3. Danni bu yerdin yep, başka yerde kakilimaq.

“Tanesini burada yiyip, başka yerde yumurtlamak.”

Ekmek yediği kaba tükürmek/sıçmak.

Faydalandığı yere ihanet etmek. İnsanlar ekmeğini kazandığı, geçimini sağladığı yere her zaman saygılı ve vefakâr olmalıdır.

4. Hıdayim şunğa paqığa quyruq bermigen.

“Allah’ım bilerek kurbağaya bile kuyruk vermemiş.”

Koltuk sevdalısı insanlar, bulunduğu mevkinin yetkilerinden faydalanarak kötülük yaparlar.

5. İçi yamanniñ köñli huş bolmas.

“İçi kötünün gönlü hoş/ferah olmaz.”

Niyeti kötü olanın içi hiçbir zaman ferah (rahat) olmaz.

6. Kişige qilğan kişide qalmas.

“Kişiye yapılan kişide kalmaz.”

Kimsenin yaptığı/ettiği yanına kalmaz. / Kimsenin yaptığı/ettiği kimsede kalmaz.

Bir durumun nasıl sonuçlanacağı olayın gidişatından bellidir. Birilerine kötülük yapmayı kural edinenler, yaptıkları kötülüğün cezasını eninde sonunda, bu dünyada olmasa bile öbür dünyada görürler.

7. Kişige ora koliğan özi çüşer.

“Kendi kazdığı çukura kendi düşmek.”

Kendi kazdığı kuyuya düşmek.

Başkaları için hazırladığı tuzağa kendisi düşmek.

8. Kişinin heqqi yamandin yaman, halal yégen bolursan aman.

“Kişinin (kul) hakkı kötünden kötü, helal yersen olursun emin.”

Birinin hakkını yiyenlerin, emeğinin karşılığını vermeyenlerin sonu kötü olur.

9. Köñli buzuq başqılardin eyib izler.

“Gönlü bozuk (olan) başkalarında kusur/ayıp arar.”

Kötü niyetli insanlar, kendi sahip olamadıkları şeylerin başkalarında da olmasını istemezler. Bu tür insanlar başkalarında daima eksik ve kusur ararlar.

10. Köğülñiñ alisi ħudaniñ balasi.

“Kara (kötü) niyetli kişi Allah’ın belasına uğrar.”

İnsanın niyetinin ve kalbinin güzel olması gerekir. Aksi takdirde kötü niyetli insanlar bir gün Allah’ın gazabına uğrarlar.

11. Qağa bilen dost bolsañ yéyişñ poq.

“Karga ile dost olursan yiyeceğin bok olur.”

Kılavuzu karga olanın burnu boktan çıkmaz/kurtulmaz.

Kötü kimsenin arkasına düşen kişinin başı dertten kurtulmaz.

12. Qağiniñ éqi yoq, yağşiliqniñ çéki yoq.

“Karganın akı/beyazı yok, iyiliğın sınırı yok.”

Kötü kişi her zaman kötülük düşünür. Ama iyi kişi her zaman iyilik düşünür. İyilik yapmada sınır yoktur.

13. Qanni qan bilen yuğuli bolmas.

“Kan kanla yunmaz.”

Kan kanla yıkanmaz/yunmaz.

Bir kötülük, kötülük yapılarak düzeltilemez; hatta böyle bir karşılıklıta bulunmak işi daha da içinden çıkılmaz, vahim bir hâle sokar.

14. Qapiqi yamandin qorqqıçe, ğerzi yamandin qorq.

“Gözü kötünden korkacağına, niyeti kötünden kork.”

Niyeti kötü insanın ne şekilde tepki veya zarar vereceği bilinemez. Bu nedenle dikkatli olmak gerekir.

15. Qaşqa sanisañ közüge, kişige sanisañ öziğe.

“Kaşa sayarsan göze, kişiye sayarsan kendisine.”

Kimin arkasından kötülük düşünürsen o kötülük döner dolaşır seni bulur.

16. Mozayniñ yügürüşü samanliqqıçe.

“İneğın koşması samanlığa kadar.”

Her kötü işin bir sonu vardır.

17. Muştı qattıqtın qaçma, bağıri qattıqtın qaç.

“Yumruğu sertten kaçma, kalbi (bağıri) sertten kaç.”

Kötü niyetli ve kalbi taş gibi katılaşmış olan kişilerden uzak durmak gerekir.

18. Namerdniñ otida köygüçe merdniñ deryasida aq.

“Namerdin ateşinde yanacağına, merdin nehirinde ak.”

Namert kişilere karşı dikkatli olmak gerektiğini anlatır.

19. Nicisniñ dosti yoq, nepsi yamanniñ közi yoq, qara niyetniñ yüzi yoq.

“Alçağın dostu yok, nefsi kötünün gözü yok, kara niyetlinin yüzü yok.”

Art niyetli insanlar çevrelerinde yarattıkları olumsuz etkiden dolayı arkadaşlık kuramazlar.

20. Niyiti yamanniñ qazini töşük.

“Niyeti kötünün kazanı delik.”

Art niyetli kişiler her zaman kötülüklerle karşı karşıyadır.

21. Orini kim kolisa özi çüşer.

“Çukuru kim kazarsa kendisi düşer.”

El için kuyu kazan, evvela kendi düşer.

Başkasını tuzağa düşürmeye çalışan kimse, bu tuzağa ondan önce kendisi düşer (Aksoy, 2008: 263).

22. Ottuz kün roza tutup poq bilen éğiz açmaq.

“Otuz gün oruç tutup bokla ağzını (orucunu) açmak.”

İnsanın kötü bir iş ile bütün iyiliklerini yok etme durumunu anlatmak için kullanılır.

23. Öz putığa özi palta çapmaq.

“Kendi ayağına kendisi balta vurmak.”

Kendi ayağına kurşun sıkmak.

Kendine zarar verecek davranışlarda bulunmak.

24. Özi koliğan oriğa özi çüşmeq.

“Kendi kazdığı kuyuya kendisi düşmek.”

Kendi kazdığı kuyuya düşmek. / Kendi kazdığı kuyuya kendisi düşmek.

Başkası için hazırladığı kötülük kendi başına gelmek.

25. Savapniñ köti töşük.

“Sevabın götü delik.”

Zor durumda kalan kişiye yapılan iyiliğin kötüye kullanılması durumunu anlatır.

26. Sésiq göşni çivin tapar.

“Bayat eti sinek bulur.”

Kokmuş ete sinek çokar. (Halk ağzından)

Kötü kişiler/şeyler kötü, bozuk kişileri/şeyleri bulur. Yani kötü kişi kötüyle karşılaşır.

27. Sirti qaridin qoriqma, içi qaridin qoriq.

“Dışı karadan korkma, içi karadan kork.”

İçinde kötülük olan kişilerden korkmak gerektiğini anlatır.

28. Siyir siliganni bilmes, yaman ayiganni bilmes.

“Kıllı okşayanı anlamaz, kötü değer verildiğini anlamaz.”

Kötü insanlara ayıp olmasın diye bir şey yapılmazsa kendisinden korkulduğunu sanır. O nedenle onlara acımamak gerekir.

29. Sözlügüçide eyip yoq, aqlıguçi ibret alsun.

“Konuşanda ayıp yok, anlayan/dinleyen ibret alsın.”

Kötü işten ibret almak ve onu yapmamak gerektiğini anlatır.

30. Şeytanniş şeytanlıqidin, ademniş şeytanlıqi yaman.

“Şeytanın şeytanlığından, insanın şeytanlığı kötü.”

Merhametli olmayan insanların şeytandan farkı yoktur. Hatta ondan daha kötüdür.

31. Yahşığa nezer, yamanğa hezer.

“İyiye nazar, kötüye dikkat.”

Kötülüklerden ve kötülerden uzak durmak gerekir.

32. Yaman harva yol buzar, yaman adem yurt buzar.

“Kötü araba yolu bozar, kötü insan yurdu bozar.”

Kötü insanlara karşı her zaman uyanık ve hazırlıklı olmak gerektiğini anlatır.

33. Yamaŋa yoluqsan yalisi yuqar, kazaŋa yoluqsan qarisi yuqar.

“Kötüye bulaşırsan kötülük bulaşır, kazana bulaşırsan karası bulaşır.”

Körle yatan şaşı kalkar. / İtle yatan bitle kalkar.

Üzüüm üzüme baka baka kararır.

Kötü kimselerle arkadaşlık eden kötü huylar edinir.

34. Yamanni körmey yaḥşiniḡ qedrini bilmes.

“Kötüyü görmeyen iyinin kadrini bilmez.”

Kötü bir kişinin kötülüklerini görmeden iyi birinin kıymeti bilinmez.

35. Yamanni qoyup berse erkige künde çıçar bökige.

“Kötüyü bırakırsan kendi haline, her gün sıçar evine.”

Kötü kişileri kendi haline bırakmamak, göz kulak olup verecek oldukları zararı engellemek gerekir.

36. Yamanniḡ süyüni akalgüçe qapikini çaq.

“Kötünün suyunu getirene kadar şişesini kır.”

Başkasının minnet ve yardımını kabul etmekten sakınmak gerekir.

37. Yégen éşi meydisige tepmek.

“Yediği aş midesine tepmek.”

Kendisine yapılan iyiliği bilmemek, iyiliğe karşı kötülükle cevap vermek.

38. Yéga yandin qopar, bala kelse qérindaştin.

“Musibet, afet yandan/dışarıdan gelir, bela gelirse kardeşten.”

Kötülük ve ihanet insana en yakınlarından gelir.

4.6. Dostluk ve Arkadaşlık İle İlgili Atasözleri

1. Dil aḡritqan dost emes, gal aḡritkan aş emes.

“Kalp acıtan dost değil, boğaz acıtan yemek değil.”

Dostun gönlünü kırmadan nezaketli bir şekilde davranmak gerekir.

2. Dost başka bakar, düşmen ayağqa bakar.

“Dost başa bakar, düşman ayağa bakar.”

Dost başa bakar, düşman ayağa.

Dosta karşı da düşmana karşı da güzel giyinmek gerektir. Çünkü dost, yükselmesini görmek istediği başımıza; düşman, kaymasını beklediği ayağımıza bakar (Aksoy, 2008: 246).

3. Dost bol sirini bilip, başlaydığan yerini bilip.

“Dost ol sırrını bilerek, başlayacağı yeri bilerek.”

Biriyle dost olmadan önce “o kişi kim, neyin nesi, seni nereye götürecektir” bütün bunları bilmek, kişiyi tanımak gerekir.

4. Dost dostni ayaydu, kemçilikni tenqid bilen savaydu.

“Dost dostu sever, eksikliğini tenkit ile düzeltir /savar .”

İnsan değer verdiği kişilerin yanlışını kırmadan nazik bir şekilde düzeltir.

5. Dost keyniñde mahtar, düşmen aldiñda.

“Dost arkandan över, düşman yüzüne över.”

Hakiki dostun senin iyiliğin için seni önünde övmez ve başkalarına anlatır, düşman ise yüzüne över, arkandan gıybetini yapar.

6. Dost sözini taşlima, taşlap béşni qaşlima.

“Dost sözünü kenara atma, atıp da kafanı kaşıma.”

Dostun sözlerini, yaptığı uyarıları dinlemek kişiyi zarara uğramaktan korur.

7. Dost taş berse göher bil, düşmen aş berse zehir bil.

“Dost taş verse inci bil, düşman aş verse zehir bil.”

Bildiğin, tanıdığın, dost olduğun kişiler sana ne verirse alabilirsin. Çünkü ondan zarar gelmeyeceğini bilirsin. Düşmana ise güvenilmez. Düşman insanı zarara uğratabilir. Bu nedenler düşmandan gelen şeylere ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

8. Dost tutsaň keyip-sapani, sétivalisen cebir-capani.

“Dost tutarsan keyfi kâbusu, alırsın belayı cefayı.”

Sadece eğlenmek için edinilen dostluklar fayda vermez, böyle bir dost kötü günde kişinin yanında olmaz.

9. Dost yığlitip éytar, düşmen küldürüp.

“Dost ağlatıp söyler, düşman güldürüp.”

Dost acı söyler.

Dost acı söylese de senin iyiliğin içindir. Düşman ise kendi çıkarı için sana tatlı konuşur ve seni güldürmeye çalışır.

10. Dost yığlitip éytar, düşmen küldürüp.

“Dost ağlatıp söyler, düşman güldürüp.”

Dost acı söyler.

Bazı kimseler sırf canımız sıkılmasın diye doğruyu söylemeye çekinirler. Veya arkadan konuşup kişiyi uyarmazlar. Ama gerçek dostlar, acı bile olsa, olacakları göze alıp dostunun hatasından dönmesi için onu söylemeyi borç bilirler.

11. Dostiň atqan téşi, başni yarmas.

“Dostun attığı taş, başı yarmaz.”

Dostun attığı taş baş yarmaz.

Dostumuzun bizi hırpalaması gücümüze gitmez. Çünkü bunun iyi niyetle ve iyiliğimiz için yapıldığını biliriz (Aksoy, 2008: 248).

12. Dostqa dost kérek, hésabqa durus.

“Dosta dost gerek, hesaba dürüstlük.”

Hakiki ve gerçek dostlar, birbirlerine karşı sadece hesap (para) ve alışveriş konusunda değil, her konuda dürüst olmalıdır.

13. Dostlar ara adavet, düşmen üçün tapavet.

“Dostlar arasındaki kin, düşman için fırsattır.”

Dostlar arasında kavga, tartışma olup araya küslük, kin, düşmanlık girerse, bu durum düşman için büyük bir fırsat yaratır. Bu nedenle dostlar kavgayı uzatmamalı, aralarında halletmelidir.

14. Dostni düşmen qilar adavet, ademni horun qilar qanaet.

“Dostu düşman yapar kin, insanı tembel yapar kanaat.”

Kin dostların arasını ayırıp onları düşman haline getirir. Gereğinden fazla kanaat ise insanı tembelleştirip gelişmesini engeller.

15. Dostumni köñlini dep boyumda qaldi.

“Dostumun gönlü olsun diye (gönlünü kırmayıp) gebe kaldım.”

Dostunu kırmayıp onun için fedakârlık yaparak karanlık ve kötü yollara düşen kişiler için kullanılır.

16. Dostuniñ dostluqi, başqa kün çüşkende biliner.

“Dostun dostluğu, başa iş düştüğünde biliner.”

Dost (iyi dost) kara günde belli olur.

Sevinçli, mutlu günlerinde bir kişi ile dostluk ilişkisi kuranlar çok olur. Çünkü mutluluğa katılmak hoş bir şeydir. Kara gününde bir kişi ile dost kalmak ise üzüntüyü paylaşmayı, onu gidermek için bir takım özverilerde bulunmayı gerektirir. İşte buna katlanan, gerçek dost olduğunu gösterir (Aksoy, 2008: 248).

17. Dostuñ saña su berse, sen uniñğa hesel ber.

“Dostun sana su verirse, sen ona bal ver.”

Dostun sana bir iyilik yaparsa sen ona daha fazlasını yap.

18. Dostuñdin sir saqlima bilgüsi kélur, düşminiñge derd tökme külgüsi kélur.

“Dostundan sır saklama bilmek ister, düşmanına dert dökme gülmek ister.”

Dost ile düşmana karşı nasıl davranacağını bilmek akıllıca bir iştir.

19. Dostuñğa capa qılma, düşminiñğa vapa qılma.

“Dostuna cefa etme, düşmanına iyilik etme.”

Dostların zorda kaldığı zaman onlara yardıma koş, el uzat. Düşmanına ise hiçbir zaman müsamaha gösterip taviz verme.

20. Hıyanetlik dosttin diyanetlik düşmen hop.

“Şerefsiz dosttan şerefli düşman iyidir.”

Şerefsiz dosttan şerefli düşman iyidir.

Şerefsiz kişi dost bile olsa güvenilirmezdir ve bir gün zarar verebilir. Şerefli kişi ise düşmanlık yaparken bile adil ve dürüst davranır. Bu nedenle ilişkilerde kişinin şerefli, onurlu olmasına dikkat edilmelidir.

21. İkki dünyaliq boluşup ketmek.

“İki dünyalı olmak.”

Yollarını ayıran dostlar ya da arkadaşlar arasında problem (kavga, tartışma) olduğu zaman kullanılır.

22. İnsaplik dost ayrılmas. / Hésapliq dost ayrılmaz.

“İnsafı dost ayrılmaz. / Hesaplı dost ayrılmaz.”

Dostlar arasında her yönden birlik ve beraberlik içinde olmanın gerekli olduğunu anlatır.

23. İşenme sen dostuğa, saman tiqar postuğa.

“Güvenme sen dostuna, saman tıkar postuna.”

Güvenme dostuna, saman doldurur postuna.

Dost sandığın birtakım kimseler, çıkarları söz konusu olduğunda sana kolaylıkla kötülük edebilirler.

24. Kakkuk bilen Zeynepte.

“Guguk ile Zeynep gibi.”

Et ile tırnak gibi olmak.

Yakın, candan dost olan, aralarından su sızmayan iki kişiyi anlatır.

25. Kişini biley disağ, avval dostuni bil.

“Kişiyi bilmek istersen, önce onun arkadaşını/dostunu bil.”

Arkadaşını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim.

Kişi, yaratılış ve karakterine uygun kimselerle arkadaşlık kurar. Onun için bir kişinin karakteri çevresindeki kişilerle benzer özellikler taşır.

26. Köñül ağırtqan dost emes, posti yoq piyaz bolmas.

“Kalp kıran dost değildir, kabuğu yok soğan olmaz.”

İnsanı inciten kişiden dost olmaz. Ancak eksiksiz, noksansız kimse de olmaz. Hiç kimse mükemmel değildir. Herkes hata yapabilir, arkadaşını tanımak, o adamı tanımak anlamına gelir.

27. Köñülde bolmisa méhir-muhebbet, eqide zerridin nişan tépilmäs.

“Kalpte olmazsa sevgi saygı, sevmekten zerre bir şey elde edilemez.”

Tüm arkadaşlıkların, dostlukların başında, saygı ve sevgi olması gerekir. Bu olmadığı takdirde hiçbir şeyden tat alınamaz.

28. Közdin yıraq, köñüldin yıraq.

“Gözden ırak, gönülden ırak.”

Gözden ırak (uzak) olan, gönülden de ırak (uzak) olur.

İnsan uzaktaki tanıdıklarını, arkadaşlarını aradaki mesafeden dolayı zamanla unutur ve onları eskisi kadar arayıp sormamaya başlar.

29. Naştılıqqa sel qarima özüñni dep, dosliriñdin vazkeçmigin nepsini dep.

“Kahvaltıyı göz ardı etme kendin için, dostlarından vazgeçme nefsin için.”

Günü düzenli geçirmenin ve dostluğun önemini anlatır.

30. Séni bir piyale çay bilen kütken ademni qırq yıl ésiñde saqla.

“Seni bir fincan çay ile ağırlayan kişiyi kırk yıl aklında tut.”

Bir fincan (acı) kahvenin kırk yıl hatırı (hakkı) vardır.

Birisi size bir fincan kahve içirmek gibi küçük bir iyilik etmiş ya da sizinle bu kadarcık bir dostluk kurmuşsa, bunu unutmamanız, o kişinin her zaman hatırını saymanız gerekir (Aksoy, 2008: 196).

31. Sinalğan yahşidin capa kelmes, eskidin vapa kelmes.

“Sınanan iyiden cefa gelmez, kötüden vefa gelmez.”

Dürüst ve güvenilir dostlardan iyilik geleceği anlamındadır.

32. Sinalmıǵan dost, eqilmıǵan yaǵaq.

“Sinanmayan dost, kırılmayan ceviz.”

Dostluǵun en önemli işaretinin karşılıklı güven olduǵunu anlatır.

33. Yaǵ suǵa yuqmas.

“Yaǵ suya bulaşmaz.”

Karşıt görüşlü kişilerin yakın dost olamayacağını anlatır.

34. Yahşı dost can dost, yalǵan dost mal dost.

“İyi dost can dost, yalan/sahte dost mal dost.”

İnsana mal mülk, para için dost olanlar değil, karşılıklı sevgi ve şefkat için dost olanlar gerekir.

35. Yahşı körsen dostuǵni, ayimiǵin qéniǵni.

“Seviyorsan dostunu, acıma kanına.”

İnsan dostu olarak gördüǵü, sevdiǵi kişi için her türlü fedakârlıǵı yapar.

36. Yahşı qéniǵa yoldaş, yaman puluǵa yoldaş.

“İyi kanına yoldaş, kötü parana yoldaş.”

Sana yoldaş olanların seninle neden, ne için arkadaşlık kurduǵunu bilerek hareket etmen gerekir.

37. Yahşıǵa derdiǵni éyitsaǵ biler, yamaǵa derdiǵni éyitsaǵ küler.

“İyiye derdini anlatsan bilir, kötüye derdini anlatsan güler.”

Dostuna derdini anlatırsan çözüm yolu arar, elinden gelen tüm fedakârlıkları yapar. Buna karşılık derdini kötüye anlatırsan, içinde bulunduǵun kötü duruma güler, alay eder.

38. Yaman bilen bolsaǵ yoldaş, béşinǵa téger taş.

“Kötü ile olursan yoldaş, başına düşer taş.”

Arkadaşı insanı rezil de eder vezir de.

Kötü kişilerle arkadaşlık, dostluk etmek insana zarar verir. Bu nedenle arkadaş seçimini doğru yapmak gerekir.

4.7. Aile ve Akrabalık İle İlgili Atasözleri

1. Çaşqanlar hasa tayinip yürüdü.

“Fareler bile bastonla yürür.”

Bir ailenin maddî olarak çok kötü durumda olduğunu anlatır. Hatta evlerinde yiyecek hiçbir şey olmadığından dolayı, fareler bile yiyecek bulamayıp açlıktan bastona dayanarak dolaşırlar.

2. Çiş bilen kalpuktek.

“Diş ile dudak gibi olmak.”

Etle tırnak gibi olmak.

Çok yakın hısımlar, aralarında ne kadar anlaşmazlık çıkarsa çıksın birbirlerinden ayrılamazlar.

3. Çoñ başni açsa, kiçik kötini açar.

“Büyük başını açarsa, küçük götünü açar.”

Çocuklar, büyüklerinden gördüğü hareketlerin daha da kötüsünü yaparlar.

4. Göş bilen yağ bir tuğqan, piyazniñ köygini köygen.

“Et ile yağ kardeştir, yanan yine soğan olur.”

İnsanın en yakınlarının bile kendisine faydası yoktur.

5. İzdeşse tuğqan, izdeşmise yat.

“Arayıp sorarsa akrabadır, arayıp sormazsa yabancıdır.”

Yakın durmanın sevgiyi, dostluğu, muhabbeti artıracığını anlatır.

6. Kalañğa köñül bölgüçe, balañğa köñül böl.

“İneğinle ilgileneceğine, çocuğunla ilgilen.”

Aileye her zaman daha çok vakit ayrılıp ilgilenmek gerekir.

7. Kalañni yahşi körsen bağla, balañni yahşi körsen başla.

“İneğini seviyorsan bağla, çocuğunu seviyorsan başla/baş ol.”

Bir kişi çocuğunu seviyor ve ona iyilik yapmak istiyorsa ona ön ayak olmalı, doğruyu yanlış ayırabilmesi için yol göstermelidir.

8. Kaliniñ müngüzige ursa, tuviqi sirqirar.

“İneğin kafasına vursan, topuğu acır.”

Akraba ya da yakının olan kişilere zarar gelirse, çektikleri acıyı sen de hissedersin.

9. Kava içide össeñ yumulaq bolursen, terhemek içide össeñ uzunçaq bolursen.

“Kabak içinde büyürsen yuvarlak olursun, salatalık içinde büyürsen düz/uzun olursun.”

Bir bireyin yetişmesinde ailenin ekonomik durumu ve yaşam şartlarının önemini anlatır.

10. Kéyinki çaq aldinqi çaqnıñ izidin mañidu.

“Arka teker ön tekerin izinden gider.”

Arabanın ön tekerleği nereden geçerse art tekerleği de oradan geçer.

Büyükleri nasıl bir yaşayış yolu tutmuşlarsa çocuklarda aynı yolu izlerler.

11. Qan bilen göşteñ bolup ketmek.

“Kan ile et gibi olmak.”

Etle tırnak gibi olmak.

Çok yakın akrabalar ya da eskiden beri dost olanlar, aralarında çıkan anlaşmazlıklara, tartışmalara rağmen birbirlerinden ayrılamazlar.

12. Qaray disem yalmavuz balam, qarmay disem yalguz balam.

“Bakmak istesem canavar çocuğum, bakmak istemesem yalnız çocuğum.”

İnsanın evladı ne kadar kötü, haylaz olursa olsun ondan vazgeçemez.

13. Qazanmu yağ, çömüçmu yağ.

“Kazanda yağ, tencerede yağ.”

Zor geçen günler için kullanılır. Ailenin yaşam standartlarını anlatır.

14. Qérindaş dése qarimiğan, quda dése qaraptu.

“Kardeş deyince bakmayan, dünür deyince bakmış.”

İnsanların çocuklarına aşırı ilgi gösterdiğini anlatır.

15. Qérindaşniñ azari bolsimu, bizari bolmas.

“Kardeşin azarı olsa da, usanması olmaz.”

Kendisine çok büyük kötülük de yapsa, laf da söylese insan kardeşinden vazgeçemez.

16. Qérindaştin qarnim yahşi.

“Kardeşten karnım daha iyi.”

Kardeşten karın yakın.

Kişi kardeşini de sever çocuklarını da. Ama çocuklarını kardeşinden daha ileri tutar. İnsan her kim olursa olsun bir çıkar çatışması yaşarsa, önce kendi çıkarını düşünür.

17. Qiziğni nomuşçan qıl, oğluñni tirişçan qıl.

“Kızını namuslu yap, oğlunu çalışkan yap.”

Kız evlat ailenin devamıdır. Namuslu bir kızdan gelecek nesil temiz ve güvende olur. Erkek evlat ise çalışkan ve her zorlukla mücadele edebilecek şekilde olursa her şeyden rızkını çıkarır. Kimseye boyun eğmez.

18. Qol sunsa yeñ içide, baş yérilsa bök içide.

“El kırılrsa yen içinde, baş yarılrsa börk içinde.”

Baş yarılır börk içinde, kol kırılır kürk içinde. / Kol kırılır yen içinde kalır.

Bir aile içindeki kişilerin kusurları, anlaşmazlıkları, kavgaları sır olarak aile içinde kalmalı, dışarıya duyurulmamalı, sızdırılmamalıdır.

19. Qolni nege sunsa şu yerge yetmek.

“Elini nereye uzatsa, oraya yetmek/yetişmek.”

Ekonomik durumu iyi olan bir ailenin ya da kişinin, akrabaları veya dostları yardıma ihtiyaç duyduğu zaman o kişinin yardım eli uzatıp destek olması durumunu anlatır.

20. Men bilmeydiğan kötün barmu, siña yéñi tartuq.

“Benim bilmediğim bir götün var, (onun da) yan tarafı kırık.”

Bir ev hakkında her bilgiye sahip olmak.

21. Nesliḡni untuduḡ-esliḡni untuduḡ.

“Neslini unuttun, aslını unuttun.

Atalarından gelen örf âdet, gelenek ve görenekleri unutma durumunu anlatır.

22. On balini bir ata baqar, on bala bir atıḡa baqalmas.

“On çocuḡa bir baba bakar, on çocuk bir babaya bakamaz.”

Bir baba dokuz oḡlu (evladı) besler, dokuz oḡul (evlat) bir babayı besleyemez.

Baba, ne kadar çok çocuḡu olursa olsun hepsini yetiştirmek için gereken bütün özveride bulunur. Ancak çocuklar para kazanmaya başladıktan sonra -birçok kardeş de olsalar- yoksul düşen babaları için, kendi paylarına düşen küçük bir yardımı bile yapmazlar (Aksoy, 2008: 193).

23. Öy ensizçilikidin gör ensizçiliki yaḡşı.

“Ev telaşından mezar telaşı daha iyidir.”

Evde olan/yapılan kavga, telaş ve tartışmaların kötülüḡünü anlatır.

24. Öyde boran uçup yürmek.

“Evde fırtına kopmak.”

Eldeki ile yetinip ev geçindirmenin ne kadar zor bir durum olduḡunu anlatır.

25. Öyde rahiti yoqniḡ koçida paraḡiti yoq.

“Evde rahatı olmayanın sokakta istirahati olmaz.”

İnsanın her durumda yaptıḡı şeylerin ailedeki durumundan uzak olamayacağını, ayrı düşünölemeyeceḡini bildirir.

26. Öyniḡ gülü ḡotun, çiriḡi er.

“Evin gülü hatun, ışıḡı erdir/erkektir.”

Ailenin kurucu fertleri karı ve kocadır.

27. Öz balaḡdin eyip ötse, yatqa şikayet qılma.

“Kendi çocuḡun ayıp etse, başkalarına şikâyet etme.”

Çocuk terbiyesinde bağımsız ve cesur, gözü pek olmak gerektiḡini bildirir.

28. Sen yalvurup ötsen, balan yığlap ötidu.

“Sen yalvararak yaşarsan, çocuğun ağlayarak yaşar.”

Çocuğu cesur, âdil bir insan yapmak için önce babasının cesur ve âdil olması lâzımdır.

29. Süt bilen kirgen huy can bilen çıkar.

“Süt ile giren huy can ile çıkar.”

Can çıkar, huy çıkmaz. Can çıkmayınca huy çıkmaz. Bir insan yedisinde ne ise, yetmişinde de odur.

Bir kişinin soydan, doğuştan gelen huyu hayat boyu değişmez. Kişi ölünceye kadar devam eder.

30. Uruq-tuqqan bolsa ep, undin téger nep.

“Hısım akrabalar olsa yakın, ondan değer/gelir fayda.”

Akrabaların birbirleriyle iyi geçinmesi her iki taraf için de fayda sağlar.

31. Uruşqaq bala putqa çüşeq.

“Kavgacı çocuğun bacağı kısadır.”

Aile terbiyesi almamış, erişkin olmamasına rağmen boyundan büyük işlere kalkışan çocuklar için kullanılır.

32. Uruşqaq hotun er qéritar, ağvaqar yiltizi yer qéritar.

“Kavgacı kadın koca yaşılandırır, bitki kökü yeri yaşılandırır.”

Karı kocanın birbirine her zaman saygı göstermesi gerekir. Saygıdan yoksun bir evliliğin sonucu iki tarafı da yıpratır.

33. Uvisi buzulğan heridek.

“Yuvası bozulmuş arı gibi.”

Ev ve aile düzeni bozulup alt üst olan kişiler için kullanılır.

34. Yahşi künde yat yahşi, yaman künde qérindaş yahşi.

“İyi günde yabancı iyi, kötü günde kardeş iyi.”

Kardeşi hiçbir zaman unutmamak gerekir. İnsana zor durumda sadece aile fertleri karşılık beklemeden yardımcı olur.

35. Yat yégüçe dost, tuğqan ölgüçe dost.

“Yabancı yiyip bitene dek dost, akraba ölene dek dost.”

Kan bağıyla akraba olan kişilerin birbirlerine karşı sevgi ve hürmetleri güçlüdür.

36. Yıraq bolsa kişnişer, yéqin bolsa çişlişer.

“İrak/uzak olursa çağırırlar, yakın olursa ısıırırlar.”

Birbirlerini çok özleyen kardeşler bir araya geldikleri zaman kavga ederler.

37. Yıraqtin qız alsan uliqiñ tinmas, yéqindin kız alsan quliqiñ tinmas.

“Uzaktan kız alsan (ulaşımı sağlayan) hayvanın rahat etmez, yakından kız alsan kulağın rahat etmez.”

Ailesi uzakta olan bir gelinin gidip gelmede zorluk çekeceğini anlatır.

4.8. Bilim, Eğitim ve Bilgi Vermek İle İlgili Atasözleri

1. Çaynap ağziğa sélip qoymaq.

“Çiğneyip ağzına koymak.”

Bilmediği bir şey hakkında, karşıdaki kişiye detaylıca, tane tane bilgi vermek.

2. Çırağ öyni yorutidu, bilim köñilni yorutidu.

“Lamba evi aydınlatır, bilim gönlü aydınlatır.”

Bilimin insanların gönlünü, iç dünyasını aydınlatıcı bir etkisi vardır. Lamba nasıl evi aydınlatıyorsa bilim de insanın kalbini, gönlünü aydınlatır.

3. Çırağ yéqip yoruğini kör, bilim élip huzuruni kör.

“Lamba yakıp ışığını gör, bilim alıp huzurunu gör.”

Bilim öğrenen kişilerin her daim gönlü rahat ve huzurlu olduklarını anlatır.

4. Göş séniñ, ustihān méniñ.

“Et senin, kemik benim.”

Eti senin kemiği benim.

Çocuk velilerinin çocuğun eğitiminde öğretmene ya da ustaya tam yetki verdiğini anlatmak için söylenir.

5. Ğemi köpniĝ béši pes, bilimsizniĝ küni tes.

“Gamı çok olanın başı eğik, bilimsizin günü zor.”

İlim almanın, öğrenmenin çok önemli olduğunu anlatır.

6. Hayvan balisi baqsaĝ aĝzi-burnuĝni yaĝ éter, adem balisi baqsaĝ aĝzi-burnuĝni qan éter.

“Hayvan yavrusu beslersen aĝzını burnunu yaĝ eder, insan yavrusu beslersen aĝzını burnunu kan eder.”

Çocuk yetiştirmenin ne kadar zor ve meşakkatli olduğunu anlatır.

7. İlimsiz adem-mévisiz dereĝ.

“İlimsiz adam meyvesiz ağaçtır.”

Bilgisiz insan, meyvesiz ağaca benzer.

Okuyup bilgi sahibi olmayan cahil kişiler, meyvesiz ağaçlar gibi insanlığa fayda sağlamazlar.

8. İnsapi yok bala, süti yoq kala.

“İnsafı olmayan çocuk, sütü olmayan inehtir.”

Çocuklara ahlakî eğitim vermenin ve insafı olmayı öğretmenin önemini anlatır.

9. İrade çeniĝişqa baĝliq, bilim toplaşqa baĝliq.

“İrade sağlamlığa baĝlı, bilim toplamaya baĝlı.”

Yararlı bilgileri toplayıp faydalanmak gerekir.

10. İşni qil ep bilen, balaĝni başqur gep bilen.

“İş yap düzen ile, çocuĝunu yönet laf ile.”

Çocuĝu güzel sözlerle eğitip büyütmek gerekir.

11. İşniĝ yamini yoq, bilimniĝ éĝiri yoq.

“İşin kötüsü olmaz, bilimin aĝırı olmaz.”

İnsan için bilimin ve iş yapmanın sınırı yoktur.

12. Kim bilim igisi şu padişah.

“Kim bilim sahibiyse o padişaktır.”

Bilgi sahibi olmak en büyük mertebedir.

13. Köçet tikseñ putap tur tüz lim alisan, bikar bolsañ kitap kör bilim alisan.

“Ağaç dikersen sürekli buda, kes düz ahşap alırsın; boş isen kitap oku, bilim alırsın.”

Bir iş yaparken iyi sonuç almak istiyorsan öznerek, gerektiği gibi yap. Boş vakti de lüzumsuz işlerle değil, kitap okumakla geçir ki bilgi öğren.

14. Köñül bölgin bilimge, gül tériğın ilimge.

“Gönül koy bilime, gül der/topla ilme.”

Bilime gönül veren insanlar, bilgisinin üstüne bilgi koyduğu zaman mutlu olurlar.

15. Köp bilgen az sözleydu, az sözlisimu saz sözleydu.

“Çok bilen az konuşur, az konuşursa da iyi konuşur.”

Bilgi sahibi kişiler az ve öz konuşur. Söylenen sözlerin etkili ve hatırlanabilir olması için kısa ve öz olması gerekir. Uzun ve gereksiz konuşmalar zaman kaybıdır.

16. Köp körgen köp biler.

“Çok gören çok bilir.”

Çok yaşayan değil, çok gezen bilir. / Çok okuyan değil, çok gezen bilir.

Çok yer gezen, çok gören çok şey bilir, öğrenir.

17. Köp külmey, köp bil.

“Çok gülme, çok bil.”

Çok bilen (bilgili) kişi, bilgisi gereği ciddi tavırlar sergiler.

18. Köp tetqıq qilğan alim bolar, köp tenqid aqlığan zalim bolar.

“Çok tetkik eden / inceleyen âlim olur, çok tenkit edilen / eleştirilen zalim olur.”

Bir konuyu en ince ayrıntılarına kadar araştıran kişi o alana vakıf olur. Çok tenkit edilen, eleştirilen kişi ise aynı davranışlarına başkalarına göstererek zalim olur.

19. Köp turğandin sorimay, köp yürügendin sora.

“Çok durana sorma, çok yürüyene sor.”

Çok yaşayan değil, çok gezen bilir.

Çok gezen kişi gezdiği yerlerde değişik şeyler görür, öğrenir. Eskiden bildiklerinin üzerine yeni bilgiler ekler. Ama olduğu yerde duran kişi yeni bir şey öğrenemez.

20. Köp yaşığan bilmes, köpni körgeñ biler.

“Çok yaşayan bilmez, çok şey gören bilir.”

Çok yaşayan bilmez, çok gezen bilir.

Çok gezen, çok yer gören kişiler çok yaşayan kişilerden daha çok bilir, daha çok şey öğrenir.

21. Quruq çélek taraqşiydu, bilimsiz adem valaqşiydu.

Boş kova ses çıkarır, bilimsiz adam gevezelik eder.

Boş teneke çok tangırdar.

Herhangi bir şey hakkında en çok konuşanların ya da bir fikri en ateşli derecede savunanların o konu hakkında en az bilgiye sahip olduğunu ifade eder.

22. Quruq tağar öre bolmas.

“Boş çuval dik olmaz/durmaz.”

Boş çuval ayakta (dik) olmaz.

Beceriksiz, deneyimsiz, bilgisiz kimse hiçbir işte tutunamaz.

23. Quyaş tañni yorutar, kitab aqñi yorutar.

“Güneş geceyi aydınlatır, kitap zihni aydınlatır.”

Güneşin fiziksel olarak etrafını aydınlattığı gibi, kitaplar da/bilgi de insanların zihnini, gönlünü, iç dünyasını aydınlatır.

24. Mektep körmigen bala, pada körmigen kala.

“Mektep görmeyen çocuk, çoban görmeyen inek gibidir.”

Okulun, eğitimin çocuk terbiyesindeki önemini anlatmak için kullanılır..

25. Mévilik derehniñ béşi töven bolidu.

“Meyveli ağacın dalı alçak olur.”

Meyveli ağacın başı eğik olur. / Ağaç, meyvesi olunca başını aşağı salar. / Ağaç ne kadar meyve verirse, dalı o kadar yere eğilir.

Faydalı eser veren, erdem ve bilgi ile donanmış olan insan kimseye yüksekte bakmaz, edebi ve olgunluğu sebebiyle başı önde, yani alçakgönüllü olur.

26. Nadan bergen göherdin, aqıl bergen hünér yahşı.

“Cahilin verdiği inciden, aklın verdiği hünér/bilgi/zanaat daha iyi.”

Yeryüzündeki en değerli hazine ilim sahibi olmaktır. İlim sahibi olmak en büyük zenginliktir.

27. Oğluñğa keyim izdigüçe, ustaz izde.

“Oğluna kıyafet arayacağına hoca ara.”

Eğitimin önemini, çocuğa eğitim vermenin onun karnını doyurmaktan daha yüksek bir ihtiyaç olduğunu anlatır.

28. Ögenseñ hünér, térisañ ünér.

“Öğrenirsen hünér, ekersen çıkar.”

Öğrendiklerini uygulayıp pratiğe dökersen verim alırsın.

29. Ögitiş üçün ügen, éliš üçün ber.

“Öğretmek için öğren, almak için ver.”

Bilgilerin devamlılığı ve aktarılması önemli bir husustur. Bilgi paylaştıkça yayılır ve bereketli hâle gelir.

30. Özini soriğan şehir soraptu.

“Kendini sorgulayan tüm şehri sorgulamış.”

Kişi sorgulayarak, araştırarak, olayları kendi fikir süzgecinden geçirerek hedeflerine doğru ilerlemelidir.

31. Sora sora bilim aptu, iza tartqan kéyin qaptu.

“Sora sora bilim almış, utana utana arkada kalmış.”

Bilgiye ulaşmak için merak edip soru sormak gerekir.

32. Sora-sora bilim aptu, uyula-uyula kéyin qaptu.

“Sora sora bilim almış, oyalana oyalana arkada kalmış.”

Eğitim alırken soru sormaktan kaçınan kişilerin eğitimleri eksik kalır. Böyle kişiler soru sorup cevap almadıkları için kendilerini geliştiremezler.

33. Yahşi at ködürüşke bağliq, yahşi bala terbiyeleşke bağliq.

“İyi at eğitmeye bağlı, iyi evlat terbiyeye bağlı.”

Evladı terbiye etmenin eğitmenin ve yetiştirmenin atı eğitmekten daha zor olduğunu anlatır.

34. Yahşiliq yerde qalmas, bilimlik  ar bolmas.

“İyilik yerde kalmaz, bilgili fakir/gariban olmaz.”

Bir insanın bilgili olması önemli bir husustur.

4.9. Sıkıntı, Stres, Dert İle İlgili Atasözleri

1.  iraydin topa örlep turmaq.

“Yüzünden toprak düşmek.”

Sıkıntısı,  fkesi ve k sk nl    yüz ifadesinden belli olmak.

2. Derd kelse qo , devlet kelse taq.

“Dert gelirse çift, servet gelirse tek.”

Talihsiz ve bahtsız ( anssız) olan kişiler için kullanılır.

3.     qan yerge tuz sepmek.

Acıyan yere tuz serpmek/ekmek.

Yaraya tuz basmak. / Yaraya tuz biber ekmek.

“Bir kişinin derdini, acısını arttırıcı eylemde bulunmak” anlamında kullanılır.

4. Galdin tamaq  tmeslik.

“Bo azından yemek geçmemek.”

Bo azından geçmemek.

Sıkıntı, stres, heyecan gibi nedenlerle isteksiz yemek, i tahı kesilmek ya da sevdiği bir kimsenin yokluğundan dolayı yalnız başına yemekten üzüntü duymak.

5. Ğulaçqa çidap, ğeriçqa çidimasliq.

“Kulaca dayanıp karışa dayanamamak.”

Bir işin sonuna geldiğinde vazgeçmeyi anlatır.

6. Ğuliçi tügep, ğeriçi qalmaq.

“Kulacı bitip karışı kalmak.”

Çoğu gitti, azı kaldı.

Bir işin çoğunun bitip az bir kısmının kaldığını anlatır.

7. Hayatta huşallıqtin azap köp, cavabtin sual köp.

“Hayatta mutluluktan azap çok, cevaptan soru çok.”

İnsanların hayatının dümdüz gitmeyeceğini, inişli çıkışlı seyredeceğini anlatır.

8. Her kişi öz ğemide, kör kişi köz ğemide.

“Herkes kendi gamında, kör insan göz gamında.”

Herkesin kendine göre dertleri vardır.

9. Ğuda urğanni, Ğudavendikam qoşlap uruptu.

“Ğuda’nın vurduğunu, Allah’ım yine vurmuş.”

Belanın kazanın peş peşe, üst üste geldiğini anlatır.

10. Ğuptendin qéçip taraviğe tutulmaq.

“Akşam namazından kaçarken, teravihe tutulmak (yakalanmak).”

Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak.

Bir tehlikeden, güç bir durumdan kaçarken daha kötüsüyle karşılaşmak.

11. İçide roza tutup, téşida héyit oynaptu.

“İçinde oruç tutup dışında bayram kutlamış.”

Dıştan mutlu ve neşeli gözüken insanların, içlerinde birçok derdi olabileceğini anlatır.

12. İkki puti bir ötükke tiqilmaq.

“İki ayağı bir çizmeye tıklmak.”

İki ayağı bir pabuca girmek/sığmak.

Bir işi yaparken zor ve sıkıntılı duruma düşmek.

13. İşik oçuq bolsimu sorap kir.

“Kapı açık olsa da izin isteyerek gir.”

Başkasını ve kendisini zor duruma düşürmemek gerekir.

14. İştini ikki bolup qalmaq.

“İç donu iki oluvermek.”

Durumu düzeline, işler yoluna girince, geçmişte yaşadığı zorlukları unutmak.

15. Kötürelmiseñ sañgiltival.

“Kaldıramazsan salla.”

Belaların, kazaların peş peşe geldiğini anlatır.

16. Künde héyitimidi sañza yégili.

“Her gün bayram mıydı şeker yiyecek.”

Hayat her zaman aynı düzende gitmez, olumlu olumsuz sıkıntılarla yüzleşiriz.

17. Men köyermen balamğa, balam köyer balisiğa.

“Ben yanarım evladıma, evladım yanar evladına.”

Ben yanarım yavruma, yavrum da yanar yavrusuna.

Bu deyim, herkesin kendine ait bir derdi olduğunu anlatmak için söylenir.

18. Moridin tütün çiqiralmasliq.

“Sobasını yakamamak.”

Hayatın zorluğunu anlatmak için kullanılır.

19. Oqi qariğa tegmeslik.

“Oku kötüye değmemek.”

Kişi muradına erişemediği zaman kullanılan bir tabirdir.

20. Oriğa çüşüp ketmek.

“Çukura düşmek.”

Çukura düşmek.

Kötü ve uygunsuz bir duruma girmek.

21. Oşuqi alçu qopmaq.

“Fazlası işe yaramak.”

İşlerin iyiye gittiği zamanlarda kullanılır.

22. Oti bar yerniñ süyi yoq, süyi bar yerniñ oti yoq.

“Ateşi olan yerin suyu yok, suyu olan yerin ateşi yok.”

Hayatta hiçbir şey tam ve mükemmel değildir. Her zaman aksaklıklar ve birtakım problemler vardır.

23. Ölmekniñ üstüğe tepmek.

“Ölmenin üstünü tepmek.”

Yeni geçirilen bir kazanın ardından tekrar kaza yapmak.

24. Ötken kününi unutma, şir çoruquñni qurutma.

“Geçen günleri unutma, eski çizmeni kurutma.”

Geçen zor ve meşakkatli günler unutulduğunda sonraki rahat ve mutlu günlerin kıymeti anlaşılamaz.

25. Ötme namert kövrüktin su séni aqtursimu, yéme namerdniñ éşini açlıq séni öltürsimu.

“Geçme namert köprüsünden su seni akıtıp götürse bile, yeme namert aşını açlık seni öldürse bile.”

Geçme namert köprüsünden, ko aparsın su seni.

Mert olmayan birine karşı minnet altında kalmaktansa sıkıntıya katlanmak daha tutarlı bir davranış olur.

26. Özüm tapqan balağa nege baray devağa.

“Kendi bulduğum belaya, nereye gideyim devaya/çözümüne.”

Girdiği bir işte kendi zararına kendi sebep olan bir kimsenin yakınmaya hakkı yoktur. Çünkü bildiğini okumuş, istediği gibi davranmış, kimseyi dinlememiştir. O hâlde kötü sonuca da katlanmalıdır.

27. Saña söz yoq, müşükke bez yoq.

“Sana laf yok, kediye mama yok.”

Birinin üzüldüğünü ve bunu gören kişinin ona söz söylemek istemediğini anlatır.

28. Utturuvetken qimarvazdek.

“Kaybeden/yenilen kumarbaz gibi.”

Bir insanın ruhî olarak bunalımını, içinde bulunduğu kötü durumu anlatır.

29. Ülpitiñ qağa bolsa yétişñ poq.

“Arkadaşın karga ise yemeğin bok.”

Klavuzu karga olanın burnu boktan kalkmaz (kurtulmaz, çıkmaz).

Kötü kimsenin arkasına düşen kişinin başı dertten kurtulmaz.

30. Yara saqaysimu, ağriqni unutma.

“Yara iyileşse de acısını unutma.”

Geçmişte yaşanan acıları, hüznüleri, zorlukları unutmamak gerekir.

31. Yariniñ üstüğe tuz sepmek.

“Yaranın üstüne tuz serpmek.”

Yaraya tuz basmak.

Üzüntü ve acıyı artıran şeyler yapmak.

32. Yéğidin yar boyi qaç.

“Beladan yar boyunca kaç.”

Kişinin kendisine zarar verecek her şeyden uzak durması gerekir.

33. Yiqılğanlıqı tam bolsa basmaq.

“Yıkılan duvar olsa basmak.”

Aksiliklerin ve belaların peş peşe gelmesi durumunu anlatır.

34. Yol azabi gör azabi.

“Yol azabı, kabir azabı.”

Yolculuk yapmanın zor bir durum ve çok yorucu olduğunu anlatır.

4.10. İyilik ve Yardım İle İlgili Atasözleri

1. Çaşqağa qiyin, müşükke oyun.

“Fareye zor olan, kediye oyundur.”

Sıkıntılı bir duruma düşen kişiyi göz ardı etmek yerine, o kişiye yardımcı olup yanında olmak gerekir.

2. Dutar çaldım yüsüp ehmetke, hiçnime kelmes quruq rehetke.

“Saz çaldım Yusuf Ahmet’e, hiçbir şey gelmez boş teşekkür.”

Her yapılan iyiliğin veya güzelliğin bir karşılığı vardır.

3. Ğadayğangä ğaday, kökke yetküçe, égilgenge égil béşin yerge yetküçe.

“Başkaldırana başkaldır göğe kadar, baş eğene baş eğ yere kadar.”

İyilik yapana iyilik, kötülük yapana kötülükle muamele etmek, normal bir durumdur.

4. İlitipatniñ çoñ-kıçıqı yoq.

“İltifatın büyük küçüğü olmaz.”

İyilik yapmanın azı çoğu yoktur. Ne kadar yapılırsa yapılsın iyilik değerlidir.

5. Kémide turup, kémiçige doq qilma.

“Gemideyken gemi sahibine tavır yapma.”

Birinin iyiliğini kabul ettikten sonra ona gidip itirazda bulunmak yanlıştır.

6. Kéñeşkenge keñ dünya, talaşqanğa tar dünya.

“Danışana/konuşana geniş dünya, kavga tartışana/dalaşana dar dünya.”

Yardımlaşmanın sonucunun iyi, büyük olduğunu bildirir.

7. Qolni qol yuysa, qol qopup yüzni yuyidu.

“El eli yıkasa, el kalkıp yüzü yıkar.”

El eli yıkar (bir eli bir eli) yıkar (yur), iki el (de) yüzü (yıkar, yur).

Bir kişi başka bir kişiye yardım ederse o da bu iyiliğin altında kalmaz; güçlenmiş olarak yardımlara koşar.

8. Qazanğa yoluqsan qarisi, yamanğa yoluqsan yalisi.

“Kazana bulaşırsan karası, yamana/kötüye bulaşırsan belası.”

Kazana yanaşırsan karası bulaşır, kötüye yanaşırsan belası bulaşır.

İyilerle dost olursan iyilik içinde olursun, kötülerle dost olursan kötü duruma düşersin.

9. Minnetlik éşinğdin qarnimniñ éçi yahşı.

“Minnetli aşından karnımın açlığı daha iyi.”

Birine yapılan iyiliğe minnet etmenin iyi olmadığını, bunun karşılıklı ilişkilere kötü etki edeceğini anlatır.

10. Muşut bergenge aş ber.

“Yumruk verene aş ver.”

El sana gelirse bir kucak taşla, sen ona var bir sahan aşla.

Kötülüğe iyilikle karşılık vermek gerekir.

11. Müşükke oyun qaşqanğa qéyin.

“Kediye oyun, fareye zor.”

Sıkıntılı bir duruma düşen kişiyi göz ardı etmek yerine, o kişiye yardımcı olup yanında olmak gerekir.

12. Otta tohtimay, poqta tohtaydiğan.

“Otta durmayıp, bokta duran (biri).”

İyiliğin kıymetini bilmeyip sonunda gerçek kötülüğe uğrayanları/maruz kalanları anlatmak için kullanılır.

13. Sekrigenni bas, yiqilganni yöle”.

“Hoplayanı bastır, düşeni kaldır.

Şımarıp kaşınanı adam et, garibanlara yardım et.

14. Su bermigenge süt ber.

“Su vermeyene süt ver.”

Sana kötülük edene iyilik et.

15. Su içken bulaqqa tükürme.

“Su içtiğin çeşmeye tükürme.”

Ekmek yediğin kaba tükürme.

Başkalarının iyiliğini sakın unutma. İyiliğe karşı kötülük yapma.

16. Yahşi bilen dost bolsañ yétersen muradqa, yaman bilen dost bolsañ qalarsen uyatqa.

“İyi ile dost olursan erersin murada, kötü ile dost olursan düşersin utanca.”

İyilerle olursan iyilik içinde yaşarsın. Kötülerle olursan kötülük içinde yaşarsın.

17. Yahşidin ögen yamandin yirgen, yahşidin ülge qalar, yamandin külke qalar.

“İyiden öğren kötüden ibret al, iyiden örnek kalır, kötüden gülme kalır.”

İyilerden öğrenip iyiler ile birlikte olmanın önemini anlatır.

18. Yahşığa yamaq bol, yamanğa tayak bol.

“İyiye yamak ol, kötüye dayak ol.”

İyi insanlara destek olmanın önemli olduğunu anlatır.

19. Yaşşılarga tatlıq bol, yamanlarga qattıq bol.

“İyilere tatlı ol, kötülere sert ol.”

İyi insanlara karşı güler yüzlü, kötü insanlara karşı sert olmak gerekir.

20. Yaşşılıq qil deryağa sal baliq biler, baliq bilmise halıq bilir.

“İyilik yap göle balıklar bilir, balıklar bilmezse yaradan bilir.”

İyilik yap denize at. Balık bilmezse Halık bilir.

İyilik, karşılık beklemeden yapılmalıdır. İyilik ettiğin kimse senden iyilik gördüğünü bilmeseyse de Allah iyilik yaptığını bilir ve seni ya bu dünyada ya da öteki dünyada mutlaka ödüllendirir.

21. Yaşşılıqqa yaşşılıq her kişiniñ işi, yamanlıqqa yaşşılıq er kişiniñ işi.

“İyiliğe iyilik her kişinin işi, iyiliğe kötülük er kişinin işi.”

İyiliğe iyilik her kişinin işi/harcı/kârı, kötülüğe iyilik işi/harcı/kârı.

İyiliğe iyilik yapmayı herkes başarır ama kötülük yapana iyilik yapmak herkesin başarabileceği bir iş değildir.

22. Yamandin qutulmaq tes, yaşşığa yetişme tes.

“Kötüden kurtulmak zor, iyiye yetişmek zor.”

İyilerin ortamına iştirak etmenin ve iyilerle birlikte olmanın önemini anlatır.

23. Yamanlıq bir demlik yaşşılıq ölgüçe.

“Kötülük bir anlık, iyilik ömürlük.”

Bir kötülük bir o kadar iyiliği yok eder, iyilik ise ölünceye kadar silinmez.

24. Yamanniñ yaşşısı bolğuçe, yaşşiniñ yamini bol.

“Kötünün iyisi olacağına iyinin kötüsü ol.”

Kötülerle birlikte hilekâr olacağına, iyi insanlarla birlikte ol.

25. Yatniñ otini püvlep saqili köyüptu.

“Başkasının ateşini üfleyip sakalı yanmış.”

Başkasına iyilik yapayım derken zarar görmek.

4.11. Doğruluk ve Dürüstlük İle İlgili Atasözleri

1. Döt bilen hakavur, bir caŋalniŋ bōrisi.

“Aptal ile şımarık, aynı ormanın kurdu.”

İnsan akıllı ve zeki olmakla kalmayıp ahlaklı ve dürüst de olmalıdır.

2. Érinçek bolsaŋmu, köŋülçek bolma.

“Eringeç/üşengeç olsan da, hoşgörülü olma.”

Doğruluğu ölçü kılmak gerektiğini, hoşgörülü olmanın insanı, kendisine saygı gösterilmeyen, hürmet edilmeyen bir duruma sokacağını anlatır.

3. Heq égiler sunmas.

“Hak eğilir kırılmaz.”

Doğru ne eğilir ne bükülür.

Hakikat üstünde ne kadar gıybet yapılırsa yapılsın, ne kadar oynanırsa oynansın onun aslı katiyyen bozulmaz, gerçek hâli daima korunur. Gerçek asla değişmez.

4. Heq sözniŋ toqmiqi bar, yalğan sözniŋ qorqmiqi bar.

“Hak sözün tokmağı/sopası var, yalan sözün korkması var.”

Hakikatin bir gün mutlaka açığa çıkacağını ve onun cezasının olacağını bildirir.

5. Heqni heq sözle yaman bolmaydu, rengiroyuŋ ebedi saman bolmaydu.

“Hakkı/doğruyu hak/doğru söyle kötü olmaz, rengin ebedi sararmaz.”

Doğruluğun olduğu yerde hiç kimse utanç duymaz ve hiç kimsenin yüzü kızarmaz.

6. Hiylilik işta heyir yoq.

“Hileli işte hayır yoktur.”

İnsanları samimi ve dürüst olmaya çağırır.

7. İşlep tapqan halal bolidu, haram yégenni ħuda uridu.

“Çalışıp kazandığın helal olur, haram yiyeni Allah vurur/çarpar.”

Doğrulukla, dürüstlikle ve ahlakla çalışarak kazananlar, gönül rahatlığı ile harcarlar.

8. İt hürer, karvan yürer.

“İt ürür, kervan yürür.”

İt ürür, kervan yürür.

Doğru yolda olanlara çatanlar, kervana üren itlere benzerler. Bu tür karşı koymalar yürüyüşü engelleyemez.

9. Közge qulaq guvahçi, qulaqqa burun guvahçi.

“Göze kulak şahit, kulağa burun şahit.”

Her durumda dürüst ve samimi olunması gerekir.

10. Künni étek bilen tosqli bolmas.

“Gün ışığı etek ile kapatılamaz.”

Güneş balçıkla sıvanmaz.

Herkesin bildiği bir gerçek/doğru yadsınamaz, yalan yanlış sözlerle değiştirilemez, örtbas edilemez.

11. Qaynaq su iç, köngül tinç.

“Kaynak suyu iç, gönlün ferah olsun.”

Dürüst, doğru insan her zaman başı dik yürür. Yanlış bir iş yapmayan kişinin ise çekinmesini, korkmasını gerektirecek bir durum olmaz.

12. Qıngır oltursanmu tüz sözle.

“Yan otursan bile düzgün konuş”

Eğri oturup doğru konuşmak.

Kişisel görüşlerimizin etkisinde kalmadan her zaman gerçeği söylemeyi alışkanlık hâline getirmek gerekir.

13. Qizimiğan kañdin kat yaḥşi, köyümi yoq tuğqandin yat yaḥşi.

“Isınmayan şömineden çadır iyi, sevmeyen akrabadan yabancı iyi.”

Kişilerin birbirlerine karşı samimi ve dürüst olması gerektiğini anlatır.

14. Qorsaq ağriqıñ bolmisa, tavuz yiyıştin qorqma.

“Karın ağrın yoksa, karpuz yemekten korkma.”

Çiğ yemedim ki karnım ağrısın.

Dürüst, doğru insan hayatta her zaman başı dik yürür. Yanlış bir iş yapmayan kişinin çekinmesini, korkmasını gerektirecek bir durum olmaz.

15. Mahtançaqñıñ öyige barma, kérilgenniñ toyıǵa barma.

“Kendini övenin evine varma, gerilenin düğününe varma.”

İnsan doğru zamanda doğru kişiler ile birlikte olmalıdır.

16. Nege barsaǵ kazannıñ qulıqı töt.

“Nereye gidersen kazanın tutacı/sapı/kulağı dört.”

Gerçeğin, doğrunun nereye gidilirse gidilsin hep aynı kalacağı ve hiç değişmeyeceği anlamında kullanılır.

17. Rast éyittıñ qutulduñ, yalǵan éyittıñ tutulduñ.

“Doğru söylersen kurtulursun, yalan söylersen yakalanırsın.”

Doğru söylemek insanı birçok olumsuz durumdan kurtarır. Bir kişinin yalan söylediği çok geçmeden anlaşılır ve söyleyenin yalanı ortaya çıkar. Çünkü hiç bir yalan sonsuza kadar gizli kalmaz.

18. Rast söz éǵızdın çıqquçe, yalǵan söz davan éşıptu.

“Doğru söz ağızdan çıkana kadar, yalan söz yokuşu geçmiş.”

Doğru söze çok itibar edilmez, dolayısıyla çok fazla yayılmaz; ancak yalan söz çeşitli yollarla çok hızlı bir şekilde yayılır.

19. Rast sözñiñ hıcaliti yoq.

“Doğru söz utandırmaz.”

Doğru söyleyenin, başı dik, alını ak olur.

20. Rastni körse yalǵan qaçıdu, börini körse tayǵan qaçıdu.

“Doğruyu görünce yalan kaçır, kurdu görünce kuzu kaçır.”

Doğruluğun önünde hiçbir yalan sağlam duramaz.

21. Öz h rluqu  candin  ter, yat h rluqi yandin  ter.

“Kendi y zkaran/rezaletin candan geçer/deler/vurur, yabancı yüzkarası/rezaleti yandan geçer/deler/vurur.”

İnsanın en yakınlarından gelen ihanet, çok acı verir.

22. Varaqlisa oku an bolamdu, moka atsa toqu an bolamdu?

“Sayfa çevirince okumuş mu oluyor, eline i ne alınca  rm  /dikmi  mi oluyor?”

Bir i i yaparken sahtelik ve yalandan uzak durup, ahlaklı olarak sağlam bir şekilde yapmak gerekir.

23. Yah ini yat iken d me, yamanni öz iken d me.

“İyiye yabancı deme, kötüye akraba deme.”

İnsanın her zaman doğru, açık ve net olması gerektiğini anlatır.

4.12. Sabır ve Me akkat İle İlgili Atasözleri

1.  idig n  alip,  idimi n  aib.

“Dayanan galip, dayanamayan kayıp.”

Kuvvetli kimse demek, g re te başkalarını yenen değil; ancak öfke anında kendine hâkim olandır.

Öfkesini, hiddetini yenen bahadırlar için kullanılır. Gerçek kahramanlık g  le başkasını yenmekte değil, öfkesine hâkim olmaktadır.

2.  idimasni  nalisi tola, horunni  bahanesi tola.

“Sabırsızın feryadı fazla, tembelin bahanesi fazla.”

Atasözü bahaneler  ne sürmeyip cesurca i  yapmanın insanı iyili e, güzelliğe ula tırdı ını anlatmaktadır. İnsan bahaneler uydurmamalı, cesaretle çalışmalıdır.

3. Davini bolmaydi an ta  yo , ötkili bolmaydi an derya yok.

“Yoku u olmayan da  yok, geçilmez dere yok.”

Her zorluğun arkasında bir kolaylık vardır.

Her zor için bir çıkış yolu, bir hâl yolu vardır.

4. Derehni açisi bar, sevirni qaçisi bar.

“Ağacın dalı var, sabrın güzelliği var.”

Sabırla, tüm gücü ile çalışan kişiler, mükâfatını alır.

5. Ériqni oyap çap, suni oynap tut.

“Arkı oyarak yap, suyu oynayarak tut.”

Çekilen cefanın hayırlı olacağını, cefa çekmekten korkulduğunda daha da çok cefalara, belalara duçar olunacağını anlatır.

6. Gülni söygen tikiğidin qorqmas.

“Gülü seven dikeninden korkmaz.”

Gülü seven dikenine katlanır.

İnsan, sevdiği kimse ya da iş yüzünden gelecek sıkıntılara dayanır.

7. Halavet körey déseğ, capadin qorqma.

Güzellik görmek istiyorsan zorluktan korkma.

Zorluklarla mücadele edip yılmadan çalışanlar, güzel sonuçlar elde ederler.

8. İçken süyüqni aççiğ déme, yatqan yériqni qattiq déme.

“İçtiğin suya acı deme, yattığın yere sert deme.”

Hangi durumda olunursa olunsun, şükretmeyi bilmek gerekir.

9. Harvida toşqan ovlımaq.

“Arabada tavşan avlamak.”

İnsanın hedeflerine ulaşabilmesi için sabretmesi gerekir. Sabredildiği takdirde güzel sonuçlar doğar.

10. Heridin qorqmığan hesel alar.

“Arıdan korkmayan bal alır.”

Hedefe giden yolda bazı sorunlarla, zorluklarla karşılaşılabilir. Ancak sabredip risk alındığı takdirde, güzel sonuçlar alınır.

11. Heselniñ herisi bar, gülniñ tikini bar.

“Balın arısı var, gülün dikenini var.”

Gülü seven dikenine katlanır.

Yaşanan her başarı ve mutluluğun yanında, bu sürecin parçası olan küçük olumsuzluklar da mevcuttur. Güzel bir şeye sahip olan ya da olmak isteyen kişi, bu rahatsız edici şeyleri hoş karşılamalıdır.

12. Kala harvisida toşqan tutuptu.

“İnek arabasıyla tavşan yakalamış.”

Çok sabırlı kişiler için söylenir. Sabreden kişi sabrın mükâfatını eninde sonunda alır.

13. Katañ yol atni sinaydu, muşeqqet merdni sinaydu.

“Taşlı yol atı sınar, meşakkat merdi sınar.”

Başarılı olmak için güçlüklerle dayanmak ve bazı acılar yaşamak gerekebilir. Bunlar göze alındığı ve sabırla dayanıldığı takdirde sonuçları olumlu olur.

14. Kim öz nepsige zalim, kelgüsi bolur alim.

“Kim kendi nefesine zalim olursa, o gelecekte âlim olur.”

Sabredip nefesine hâkim olan kişiler zamanla yüksek mertebelere erişir.

15. Künniñ sériqini görmek.

“Gün ışığı görmek.”

Gün ışığına çıkmak.

Zor bir süreci atlatıp tekrar hayata tutunmak.

16. Lévinî çişlimek.

“Sözünü dişlemek/ısırmak.”

Dişini sıkmak.

Darlığa, sıkıntıya dayanmak; her türlü zorluğa katlanmak.

17. Midirliğan qir aşar.

“Kıpırdayan yokuş aşar.”

Bir işte başarılı olmak için sabırlı ve devamlı olmak gerekir.

18. On aççıqni bir pulğa alma, pitniñ aççıqida çapanni otqa salma.

“On siniri/öfkeyi bir kuruşa alma, bit ısırıldı diye ceketini ateşe atma.”

Pire için yorgan yakmak.

Bir işi sabırla, sinirlenmeden yapmak gerekir.

19. Sevir-göher, sir-altun, yeni sevirniñ tégi altun.

“Sabır elmas, sır altın, yani sabrın dibi altın.”

Sabrın sonu selamettir.

İnsan için her işte sabrın çok önemli olduğunu anlatır. Küçük bir zararı önleyeceğim diye büyük bir zararı göze almak doğru değildir.

20. Şirdek geyretke, çömülidek taqet kirek.

“Aslan gibi gayrete, karınca gibi sabır gerek.”

Gücüm var diye sabırlı olmazsan hiçbir şey elde edemezsin.

21. Véntisi boşap ketmek.

“Vidası boşalmak.”

İnsanın inancı azalıp iradesinin tükendiği zamanlarda kullanılır.

22. Véntisi boş.

“Vidası boş.”

İnsanın iradesinin, inancının, gayretinin sağlam olmadığı zamanlarda kullanılır.

23. Yiñne bilen quduq qoliğandek.

“İğne ile kuyu kazmış gibi.”

İğne ile kuyu kazmak.

Yeterli araçlar olmaksızın, sürekli ve sabırlı çalışmalarla çok güç olan ya da çok ağır yürüyen bir işi başarmaya çalışmak.

4.13. Din İle İlgili Atasözleri

1. Diyanet bar yerde hıyanet yoq, hıyanet yoq yerde ciğayet yok.

“Din olan yerde ihanet yok, ihanet olmayan yerde kötülük yok.”

Dinin olduğu yerde güzel bir ahlâk vardır. Ahlâkın olduğu yerde de kötülük yoktur.

2. Guman imanni qaçiridu.

“Şüphe imanı kaçıtır.”

İslâm inancında “şüphe” imana zarar verir. Gereksiz yere şüpheye ve endişeye kapılmamalıdır.

3. Ğancuğida körüşmek.

“Öteki tarafta görüşmek.”

Bu dünyada görüşmesi, buluşması imkânsız olanların, öbür dünyada (ahirette) görüşebileceklerini anlatır.

4. Halal yégenniñ savabi bar, haram yégenniñ hésabı bar.

“Helal yiyenin sevabı var, haram yiyenin hesabı var.”

Yüce Allahın yasak ettiği yollardan, emeksiz ve haksız olarak bir şeye sahip olmak haramdır. Bu çeşit kazançların ahirette hesabı sorulacaktır. Doğrulukla, dürüstlikle ve ahlakla elde edilen kazancın ise ahirette mükâfatı vardır.

5. Haram qoştun éşinğa, pıçaq saldıñ céniñğa.

“Haram kattın aşına, bıçak sapladın canına.”

İnsan için haram yemek kendine bıçak saplamak kadar kötüdür. Bu nedenle helal yemek, haramlardan kaçınmak gerekir.

6. Haya bilen ehlaq, aç a bilen siñil.

“Edep ile ahlak, abla ile bacı (gibidir).”

Edep ile ahlak birbirinden ayrılmaz bir bütündür.

7. Hıdayim berse, peygamber ğiñ qilmaptu.

“Allah’ım verirse, peygamberin gıkı çıkmaz.”

İnsanlar için iyi ya da kötü her şeyin “Allah” tarafından geldiğini anlatır.

8. İğisi razi bolmiğan aş qorsağ ağırtır.

“Sahibinin helal etmediği yemek karın ağrıtır.”

Birinin razı olmadığı hâlde hakkını yersen, sana zarar verir.

9. Qotanda oğlağ tuğulsa, étizda oti ünüptu.

“Ahırda öküz doğarsa, çiftlikte yemi hazır olmuş.”

Ağılda oğlak doğsa, ovada otu biter.

İslam inancına göre “Allah” her canlıyı rızkı ile yaratılmıştır. Her şeyin rızkını veren de alan da “Allah”tır. Var olan her canlı kendi rızkını yer.

10. Quran bir, tepsiri miñ.

“Kuran bir, tefsiri bin.”

Bir şeyi anlamanın çeşitli yolları vardır.

11. Lay su kupni buzidu, palçı yurtni buzidu.

“Balçık su kovasını bozar, falcı yurdu bozar.”

Farz işleri yapmak, batıl işlerden de uzak durmak gerekir.

12. Mekkige bargan eşek haci emes.

“Mekke’ye giden eşek hacı değildir.”

Adam hacı mı olur ulaşmakla Mekke’ye, eşek derviş mi olur taş çekmekle tekkeye?

İstenilen mertebeye erişmek, onun gereklerini yapıyor görünmekle değil, gerçekten yapmakla olur.

13. Meynet öyniñ bosuğusidin, perişte atlimas.

“Pis evin kapısından melekler girmez.”

İslam inancında temizlik son derece önemlidir. İslam kültürüne sahip olan toplumların temizlik konusundaki hassasiyetlerini ifade etmek için kullanılır.

14. Molla okup yer, tohu çöküp yer.

“Hoca okuyarak (besmele çekerek) yer, tavuk çökerek yer.”

Kâinattaki her canlıyı kendine göre rızık yeme şekli vardır.

15. Mollamniñ déginni qıl, qılğınini qılma.

“Hocanın dediğini yap, yaptığını yapma.”

Hocanın dediğini yap, yaptığını yapma.

Bir din görevlisinin anlattıkları dinin buyruqlarıdır. Ancak neticede o da bir insandır ve hata yapabilir. Hatta bile bile yanlış da yapabilir, söyledikleriyle yaptıkları birbiriyle çelişebilir. Bu bakımdan dikkatli olmalı; bu gibi yanlış yola sapmışların peşinden, sırf onlar dinin buyruqlarını anlatıyorlar diye gitmemelidir.

16. Saqal özi tük, ilimsiz selle yük.

“Sakalın kendisi tüydür, ilimsiz cübbe yükür.”

Tüm sakallı insanlar hoca olmadığı gibi, ilim olmadan cübbe giymek de sadece o kişiye yükür. Kimsenin görünüşüne aldanmamak gerekir.

17. Salam bermek periz, ilik almaq qeriz.

“Selam vermek farz, selam almak borç.”

Selam vermek farz almak sünnet.

İnsanlar arasında selamlaşmanın, selam verme ve almanın ve birbirine saygı göstermenin önemini anlatır.

18. Salam qilmidi digen, salamsizniñ gépi.

“Selam vermedi demek, selamsızın lafıdır.”

Başkasından selam vermesini beklemeden önce, kendin başkasına selam ver.

19. Sediqe balani yer, tova gunahni yer.

“Sadaka belayı yer, tövbe günahı yer.”

Sadaka belayı def eder.

Sadaka vermenin ve tövbe etmenin ne kadar önemli olduğunu, bunların belalardan koruduğunu anlatır.

20. Şeytanniň arqisiğa kirmek.

“Şeytanın ardına düşmek.”

Şeytana Uymak.

Dinin emirleri dışına çıkmak, haram olan işlere bulaşmak, doğru yoldan ayrılmak.

21. Umaçniňmu ötnisi bar.

“Çorbanın da hesabı var.”

Dünyada iyi ya da kötü en ufak bir olayın hesabı ahirette sorulacaktır.

22. Veciňge béríp hac qıl.

“Durumuna göre hac yap.”

Kendi durumuna, yani ihtiyaçlarına göre hacca gitmek gerekir.

4.14. Tembellik İle İlgili Atasözleri

1. Érinseň yügürersen.

“Üşenirsen/erinirsen koşarsın.”

Bir işten kaçarsan ya da tembellik yaparsan, gün gelir daha zor işleri yapmak zorunda kalırsın.

2. Ğocam ete bilen, hénim pete bilen.

“Hocam yarın ile, prenses gezmek ile.”

Tembel ama zengin kişiler, günlerini gezip dolaşarak, faydasız ve verimsiz kullanarak geçirirler.

3. Horunğa hoýlidiki sumu yıraq.

“Tembele avludaki su bile çok uzak.”

İşi yapmayı sevmeyen, tembel insanları anlatmak için kullanılır.

4. Horunğa iş buyursañ, saña eqil körsitidu.

“Tembele iş buyursan sana akıl verir.”

Tembele iş buyur (buyurursan) sana akıl öğretsin (öğretir).

Tembel, kendisine buyrulan işi yapmamak için ya onun yapılmasını gerekli bulunmadığını söyler; ya da buyrulan biçimde değil, kendisinin işine geldiği biçimde yapmayı önerir (Aksoy, 2008: 446).

5. Horunluqtin bala kéler başqa, işçanliqtin gül üner taşqa.

“Tembellikten bela gelir başa, işçimenlikten gül çıkar taş.”

Tembel olmak insana ve onun sosyal hayatına zarar verir. Türlü sıkıntılarla karşılaştırır. Çalışkan kişi ise hedeflerine ulaşır güzel sonuçlar elde eder.

6. Horunniñ ağrinmaydığan işi yoq.

“Tembelin üşenmediği/erinmediği iş yok.”

Çalışmak istemeyen tembel bir insana, ne iş verilirse verilsin yapmak istemez.

7. Horunniñ tapaviti az, béhilniñ sahaviti az.

“Tembelin geliri az, cimrinin hayır işi az.”

Tembel kişi çalışmadığı için az kazanır ya da hiç kazanmaz. Cimri kişi ise elinde olduğu hâlde kimseyle paylaşmaz.

8. Hüşyaqmasqa iş buyursañ altınçı ayda qoli toñlar.

“Tembele iş buyurursan, altınçı ayda (haziranda) eli donar.”

Tembel insana en uygun şartlarda iş verilse bile o işi yapmamak için her türlü bahaneyi üretir.

9. Hüşyaqmasqa iş buyursañ saña aqıl ögiter.

“Tembele iş buyurursan, sana akıl öğretir.”

Tembele iş buyur (buyurursan) sana akıl öğretsin (öğretir).

Tembel kendisine buyrulan işi yapmamak için, ya onun yapılmasına gereklilik bulunmadığını söyler; ya da buyrulan biçimde değil, kendisinin işine geldiği biçimde yapmayı önerir (Aksoy, 2008: 446).

10. İt müşükini buyrusa, müşük quyruqini buyruptu.

“Köpek kediye buyursa, kedi kuyruğuna buyurmuş.”

İt ite buyurur, it de kuyruğuna. / İt ite, it kuyruğuna.

İş yapmayı sevmeyen tembel kişiler, kendilerine verilen işi kendisi yapmak yerine bir başka tembele buyururlar. O da o işi yapmaz ve kendisinden daha alttaki kişiye yaptırmaya çalışır. Böylece o iş bir türlü yapılamaz ve gereğinden fazla uzar.

11. Kişinin işiğe tomuzda qoli toqlaptu.

“Kişinin işine geldiğinde temmuzda eli donmuş.”

Çalışmayı sevmeyen tembel kişi keyfine düşkündür. Yapılması gereken işin fizikî şartları ne kadar müsait olursa olsun yine bahane üreterek o işi yapmaktan kaçır.

12. Kün horunni kül qilidu, işçanni gül qilidu.

“Güneş tembeli kül yapar, çalışkanı gül yapar.

Tembel ile çalışkanı ayıran farkın zaman olduğunu anlatır.

13. Qulıqi turup gas, tili turup gaça.

“Kulağı var sağır, dili var tat.”

İnsanî uzuvları var olan, ama bu yeteneğini kullanmak istemeyenlere söylenir.

14. Qumğa yamğur kar qalmas, qağcalımğa gep kar qalmas.

“Kuma yağmur kâr etmez, aptala söz kâr etmez.”

Aptal insana ne kadar öğüt verilirse verilsin yine kendi bildiğini okur. Ne ağız yorduğuna değer ne de kaybedilen zamana değer.

15. Leylep qalmaq.

“Havada kalmak.”

İşi gücü olmayan, boş gezip dolaşan, faydasız insanlar için kullanılır.

16. Ménişqa érinsen yügürersen.

“Yürümeye üşenirsen koşarsın.”

Tembellik edip de işi zamanında yapmazsan, son ana geldiğinde daha çok çaba sarf etmen gerekir.

17. Sen salur, men salur atqa otni kim salur?

“Sen yap, ben yap, ata yemi kim verir?”

İt ite buyurur, it de kuyruğuna.

İş yapmayı sevmeyen tembel kişiler, kendilerine verilen işi kendisi yapmak yerine bir başka tembele buyururlar. Bu kişi de o işi yapmaz ve kendisinden daha alttaki kişiye yaptırmaya çalışır. Böylece o iş bir türlü yapılamaz ve gereğinden fazla uzar. Bu nedenle bir iş yapılacağı zaman tembellik etmemek, o işi başkasına yüklememek gerekir.

18. Séniñ yaşliqıñdin ötükümnıñ başliqı yaǵşı.

“Senin gençliğinden benim çizmemin başı daha iyi.”

Elinden bir şey gelmeyen tembel gençleri tenkit etmek için kullanır.

19. Sözliǵende kot-kot, iş qilǵanda ğot-ğot.

“Konuştuğunda vır vır, iş yaptığında kudur kudur.”

Bir işte tembellik yapmanın kötü huy olduğunu anlatır.

20. Yaǵaǵni tutquzay déseñ miqla, horunni qopquzay déseñ ziqla.

“Ahşabı tutturmak istersen mihla/çivile, tembeli kaldırmak istersen dürt.”

Tembel insanları çalıştırmak için mutlaka onları güdülemek, iteklemek, dürtmek gerekir.

21. Yaz bolsa qış bolmisa, aş bolsa iş bolmisa.

“Yaz olsa kış olmasa, aş olsa iş olmasa.”

Tembel insanların durumunu anlatır. Tembel insanlar çalışmadan huzurlu bir hayat yaşamayı hayal ederler.

4.15. Misafirlik ve Komşuluk İle İlgili Atasözleri

1. Gahida méhman kélidu quyup qoygan öpkidek, gahida méhman kélidu qopup kötige tepküdek.

“Bazen misafir gelir akciğer gibi, bazen misafir gelir dayaklık göt gibi.”

Edebi ile gelen misafir insana huzur verir. Edepsiz ve ahlaksız misafiri ise ağırlamak zor olur.

2. İkki qolini burnığa tiqip kelmek.

“İki elini burnuna sokup gelmek.”

Bir yere giderken hiçbir şey almadan, eli boş gitme durumunu anlatır

3. Qış oçıqı tar, qop öyünge bar.

“Kış ocağı dar, kalk evine var.”

Eskiden insanlar sobalı evlerde yaşarken tek bir odayı ısıtabiliyorlardı. Bu nedenle kışın misafirlğe gidildiğinde ev sahibinin evinde çok durulmaması ve rahatsız edilmemesi gerekir.

4. Qolga qol-putqa put bolmaq.

“Ele el, ayağa ayak olmak.”

Eli ayağı olmak.

Komşu komşunun hâinden sorumludur. Komşular birbirlerine en küçük şey için bile muhtaç olabilirler. Bu nedenle birbirlerinin eksikliklerini tamamlamalıdır. Çünkü en önemsiz şeyin yokluğu, büyük bir işin aksamasına yol açabilir.

5. Qoşna bolsañ yölek bol, bolmisa bölek bol.

“Komşu isen destekçi ol, yoksa ayrı ol.”

Komşuluk ilişkilerinde komşuya destek olmak gerekir, olunamıyorsa da kötü olmamak en iyisidir.

6. Méhman barda müşükni peş déme.

“Misafir varken kediye pist bile deme.”

Evde misafir varken davranışlara ve sözlere çok dikkat edilmelidir. Birine kızılrsa bile o anda bir şey denmemeli, insan değil, hatta hayvana bile kötü davranılmamalıdır.

7. Méhman bolsañ bir kün bol.

“Misafir olursan bir gün ol.”

Misafirlikte uzun süre kalınması doğru değildir. Ev sahibi sıkıntıya girebilir.

8. Méhman kelse qondurma, qondursaŋmu toŋdurma.

“Misafir gelirse sende kaldırma, kalırsa dondurma.”

Misafir ev sahibini sıkıntıya sokabilir. Ama gelmişse de elinden geldiğince misafire iyi muamelede bulunmak, onu gereğince ağırlamak gerekir.

9. Méhman kelse qut kelir.

“Misafir gelirse şans gelir.”

Misafir kısmeti ile gelir.

Eve misafir gelmesi iyidir. Misafir eve yük olmaz, aksine bereket getirir.

10. Ördekte méhman qilganni ğaz bilen kütival.

“Ördekle misafir ağırlayanı, sen kaz ile ağırla.”

Misafirlikte seni iyi ağırlayanı, senin daha iyi ağırlaman gerekir.

11. Öy alma qoşna al.

“Ev alma komşu al.”

Ev alma komşu al.

Ev alacak kimseler için komşular evden daha önemlidir. Komşular kötü ise en güzel evde bile rahat oturulamaz.

12. Öziniñ öyini yalap süpürer, başqısıniñ körpisige tükürer.

“Kendi evini yalayarak temizler, başkasının koltuğuna tükürür.”

Her evi kendi evin gibi görüp ona göre tavır sergilemek gerekir.

13. Şerm-haya iman bilen, öy berkiti méhman bilen.

“İffet, haysiyet iman ile ev bereketi misafir ile.”

Kişilerin ahlâklı ve haysiyetli olması gerektiğini anlatır. Bu atasözü aynı zamanda misafirin önemini, misafirin eve bereket getirdiğini de ifade eder.

14. Yahşi qoşna amet, yaman qoşna apet.

“İyi komşu şans, kötü komşu afettir.”

Komşunun iyi olması çok önemli ve faydalıdır.

15. Yahşı méhman ğiza üstüğe kéler, yaman kişi iza üstüğe kéler.

“İyi misafir sofraya üstüne gelir, kötü insan azar üstüne gelir.”

Misafirperverliğin de iyi günlerde olması gerektiğini anlatır.

16. Yıraqtiki tuĝqandin yandiki qoşna yahşı.

“Uzaktaki akrabadan yandaki komşu daha iyi.”

Yakındaki komşu uzaktaki akrabadan iyidir.

İnsan maddi manevi sıkıntıya, dara düştüğünde ilk yardım isteyeceği kişiler komşularıdır. Uzaktaki akrabalar yardım etse bile sonradan edebilir.

17. Zéminni képekke al, qoşnini altunğa al.

“Yer (toprak) al kepeğe karşılık, komşu al altına karşılık.”

Ev alma, komşu al.

Komşu son derece önemlidir. İyi komşu bulmak/olmak gerekir. Komşular birbirlerine karşı sevgi ve saygı göstermelidirler.

4.16. Adalet İle İlgili Atasözleri

1. Devager boş kelse, qazi muttehem boluptu.

“Müşteki boş gelirse, kadı namussuz / alçak olur.”

Bir olay karşısında kendini ifade edemeyen kişi açıklama yapmaz ise, yapmadığı şeylerden de ceza alabilir

2. İnek telmürmise, buqa argamça üzmes.

“İnek kaşınmazsa, boğa dokunmaz.”

Bir olayda suç, iki taraflıdır. Yalnız tek tarafın suçu olmaz.

3. Kallamni késip birimen.

“Kellemini kesip veririm (onun için).”

Kellesini vermek.

Kişinin haklı olduğunu ispat etmek için canını feda edebilecek durumda olan kişileri anlatır.

4. Kavapmu köymisun, ziħmu köymisun.

“Kebap da yanmasın şiş de yanmasın.”

Ne şiş yansın ne kebab.

Her iki taraf da gücendirilmesin veya korunsun. Adaletli davranılsın, haksızlık olmasın.

5. Qağida élišiñ bolsa bir küni alarsen.

“Kargada alacağın varsa bir gün alırsın.”

Kimsenin hakkı kimsede kalmaz.

6. Qétiq içken qutuldi, tavaq yalığan tutuldi.

“Yoğurt yiyen kurtuldu, kâse yalayan tutuldu.”

İşlemediği (yapmadığı) bir suçun cezasını çekenler için kullanılır.

7. Quruq östenge mirab bolmaq.

“Boş ırmağa hâkim olmak.”

Kendi yetkisi dâhilinde olmayan bir yeri yönetmek.

8. Otturida qaşşar bolmisa, o köz bu közni yep kéter.

“Ortada burun olmasa, o göz bu gözü yer.”

Kişiler arasındaki meselelerin âdil bir şekilde hâll edilmesi ve çözüm bulunması gerektiğini anlatır.

9. Özini soriğan qaziniñ aldığa barmaptu.

“Kendini sorgulayan ‘kadı’nın önüne gitmez.”

Bir kişi her işini kanuna uygun şekilde yaparsa onun hiçbir zaman zorluk çekmeyeceğini anlatır.

10. Sap adem heqni sözleydu, nabap adem nepni közleydu.

“Saf adam hakkı söyler, kurnaz adam parayı gözler.”

Kişileri samimi ve adil olmaya teşvik etmeyi anlatır.

11. Şepereň yoruqluqtin qaçqandek.

“Gece sineği aydınlıktan korkmuş gibi.”

Hak ve adaletten kaçanlara söylenir.

12. Şeriet qılıçtin ittik, qildin inçike.

“Şeriat kılıçtan keskin, kıldan ince.”

Şeriat kıldan ince, kılıçtan keskindir.

Şeriatın kestiği parmak acımaz.

Bir toplumda huzur ve düzen olması için kanunlar herkese eşit olarak uygulanmalıdır. Böyle olursa, kanunda yazılan cezaya kimse itiraz edemez, boyun eğerek kabullenir.

13. Yémigen mantiniň pulini bermek.

“Yemediğin mantının parasını vermek.”

Yapmadığı bir şey için bedel ödemek.

14. Yağaçni here égidu, heqıqetni pare égidu.

“Ağacı rende eğer, hakikati cüz (ayet) eğer.”

Yönetici ya da memurların eşit ve adaletli davranması için güzel bir ahlaki ve dini eğitim almaları şarttır.

15. Yahşi bolsa éşini yer, yaman bolsa béşini yer.

“İyi olursa aşını yer, kötü olursa başını yer.”

Her tür işe hemen/anlık muamele edecek edep, ahlak, kanun ve intizama çok riayet eden insanla toplum içinde yüksek mevkiye sahip olacağını ve her şeyi, herkesi razı edeceğini bildirir.

16. Yahşi bolsa özidin körer, yaman bolsa başqıdin körer.

“İyi olursa kendinden bilir, kötü olursa başkasından bilir.”

İyi olursa kendinden, kötü olursa başkasından bilmek.

Bazı insanlar başarılı olduğu zaman kendisine mal eder, başarısız olduğu zaman ise suçu başkasına atar.

17. Ziḥmu köymisun, kavapmu köymüsün.

“Şiş de yanmasın, kebapta yanmasın.”

Ne şiş yansın ne kebab.

Her iki taraf da zarara girmeden, gücendirilmeden, adaletli bir şekilde davranmak gerekir.

4.17. Aşırıya Kaçmak, Abartmak, Haddini Bildirmek (Aşmak) İle İlgili Atasözleri

1. Çişini yulup qoluğa tutquzup qoymaq.

“Dişini alıp eline vermek.”

Güzellikle birine haddini bildirmek.

2. Êşekke bilip mûngüz bermigen ḥudayim.

“Eşeğe bilerek boynuz vermemiş Allah’ım.”

Bazı insanların yaptığı işleri ya da olayları abartarak anlatması durumunda kullanılır.

3. Heselni köp yése emen tétiydu.

“Balı çok yiyince tadı ekşi gelir.”

Bal yiyen baldan usanır.

Her şeyin bir ölçüsü ve bir sınırı vardır. Bunları ihlâl eden, aşırıya kaçan insan istediği zevki alamaz ve zararlar karşılaşır.

4. Ḥoriki ösüp qalmaq.

Haddini aşmak.

Haddini aşmak.

Ölçüsüz davranmak, aşırı gitmek, çok omak, ölçüyü kaçırmak.

5. İḥlasmen köpeyse, işen kutraydu.

“İhlâslılık/dindarlık çoğalırsa, imam kudurur.”

Mevkisinden ötürü bir kişiye saygı gösterenlerin artması hâlinde, kişi haddini aşar.

6. İkki nan tapsa birini dap çaptu.

“İki ekmek bulursa birini davul yapmış.”

Küçük bir başarı elde edip bu başarıyı abartmak, büyütme, anlamında kullanılır.

7. İnsapsız qoşuq salsa yette otlaptu.

“İnsafsız yemeğe kaşık salsa yedi kez yer.”

Bazı insanların terbiyesizlik yaptığı, haddini aşır ölçüyü kaçırdığı zamanlarda kullanılır.

8. İsrıpçılıq nede emgek qılmiğan yerde

“İsraf nerede, emek verilmeyen yerde.”

Gereksiz yere aşırı harcamalarda bulunmamak gerekir.

9. Köñli tağdek bolup ketmek.

“Gönlü dağ gibi olmak.”

İçi içine sığmamak.

Çok sevinerek coşkunluk göstermekten kendini alamamak, aşırı derecede sevinmek.

10. Qalmaq éti boğuz yimes, boğuz yise, toвра téşer.

“Kalmak atı yem yemez, yem yese duvardeşer.”

Bir işin ehli olduktan sonra onu abartmamak gerekir.

11. Qul at minse çıqmaydığan döñi qalmas, dédek monçaq taqsa kirmeydiğan öyi qalmas.

“Kul ata binerse çıkamayacağı dağ kalmaz, bakıcı altın takarsa giremeyeceği ev kalmaz.”

Birinin görmediği, layık olmadığı bir şeyi elde ederse yerinde duramayacağını ve ileri gideceğini, haddini aşacağını anlatır.

12. Nohlisi      qalmaq.

“Haddini a  mak.”

Haddini a  mak.

    y  ka  ırmak, ileri gitmek.

13. Nohlisini      qoymaq.

“Haddini bildirmek.”

Haddini bilmeyene bildirirler. / Haddini bildirmek.

  vresindekileri hi   sayarak yetkili olmadı   konularda yüksekten konu  anlara sert bir   ekilde gereken dersi vermek.

14.   zini bilgen   ar bolmas.

“Kendini bilen horlanmaz/k  t   duruma d    mez.”

  nsanın haddini ve nerede durması gerekti  ini bilmesi gerekir.

15. Sekrep-sekrep orn  a     mek.

“Zıplayıp zıplayıp yerine d    mek.”

  nsan inatla yaptı  ı ta  kınlı  ın nasıl bir sonu   do  uraca  ını hesap edemez. Sonunda bu   l  s  z, yanlış davranı  ının zararını g  r  r.

16. Uyaqqa   t  p buyaqqa qarap qal  an.

“O tarafa ge  ip bu tarafa bakıp kalmak.”

Bir olayın, olmamı   ve ya  anmamı   bilgiler de eklenip abartılı bir   ekilde anlatıldı  ı durumlarda kullanılır.

4.18. Kalp ve Dil   le   lgili Atas  zleri

1. Dilda pi  mi  an s  zni dime.

“Dilde pi  meyen s  z   deme.”

D    nmeden konu  mak iyi de  ildir.

2. Dili birni   tili bir, dili birni   g  mi bir.

“Kalbi bir olanın dili bir, dili bir olanın gamı bir.”

Niyeti, kalbi bir olan ki  ilerin hayattaki kederleri ve imtihanları da birdir.

3. Glni gzellii hsnide, ademni gzellii qelbide.

“Gln gzellii dalında, insanın gzellii kalbinde.

İnsan iin önemli olan kalbinin gzelliidir.

4. Kl qalan yerge barma.

“Gönlünün kaldıı yere gitme.”

Gnle eziyet, cefa veren işlerden uzak durmak gerekir.

5. Kl ariqini kl brip al.

“Gönül/kalp acısını gönül/kalp vererek al.”

Bir kalp kırdıın zaman özür dilemekten kaınma.

6. Kl körmise kz tamni tşiki.

“Gönül görmezse göz duvar delii gibi bir şeydir.”

Bir şey akılla, ferasetle görülmezse, gzn bir rolünün olmadıı anlamında kullanılır.

7. Klge pklse, ptmeydian iş yoq.

“Gönülden yapılırsa bitmeyecek iş yok.”

İten gelen bir heves ve şevkle yapılan işlerin sonucu daima güzel olur. Verim, ancak severek ve zevkle yapılan işlerden alınır.

8. Klni kirini ay alidu.

“Gönül kirini ay alır.”

Kırılmış bir kalbin tedavisini en iyi dost ve sırdaş bildiin kişiler yapar.

9. Klni kirini yitse kiter, kiyimni kirini yuysa kiter.

“Gönül kiri konuşunca gider, kıyafet kiri yıkayınca gider.”

İnsan, iinde biriktirdii dertleri, sıkıntıları ancak biriyle paylaşarak giderir.

10. Kz nurni uvisi, kl sirni uvisi.

“Gz nurun/ışıın yuvası, gönül sırrın yuvası.”

İnsanların iini/kalbini anlamanın ok zor olduunu anlatır.

11. Qağiniñ qarisini bilip bolmas, ademniñ alisini bilip bolmas.

“Karganın karasını bilmek zor, insanın iyisini bilmek zor.”

İnsanların asıl niyetlerinin ne olduğunu, kalbinden geçenleri bilmek mümkün değildir.

12. Suğa salsam su kötürmes misqal tömürni, altun béríp élip bolmas kalğan köñülni.

“Suya atsam su götürmez gram demiri, altın verip alamaz kırılan gönülü.”

Başkalarının gönlünü incitmenin çok kötü iş olduğunu anlatır.

13. Sunğan eynek tüzelsimu, sunğan köñül tüzelmes.

“Kırılan ayna düzelse bile, kırılan kalp düzelmez.”

Kalp kırmak kolay, onarmak ise zordur.

Kırılan kalbin ve incinen gönlün acısının uzun olacağını, kalp kırmamak gerektiğini anlatır.

14. Üzülgén yipni ulisañ tügeñçek qalar.

“Kopan ipi bağlarsan düğme kalır.”

Birbirine yakın insanların kavga ve tartışma yaşadktan sonra aralarının bozulduğu, kalplerinin kırıldığını, bunun etkisinin sürekli kaldığını, en önemlisi de böyle bir kavganın olmasındansa hiç olmamasının gerektiğini anlatır.

15. Ya köñlüñni ber ya köñlümni al.

“Ya gönlünü ver ya gönlümü al.”

Kişiler arası ilişkilerde gönüllerin yakın olması gerektiğini anlatır

16. Yarimas gepni tiliñdin körmey, diliñdin kör.

“Saçma sapan konuşmayı dilinden görme, gönlünden gör.”

Kalp neyi isterse, dil onu söyler.

4.19. Alçakgönüllü, Mütevazı Olmak ve Hürmet göstermek İle İlgili Atasözleri

1. Çoñ bolsañ kiçik bol.

“Büyük olsan da küçük ol.”

Hangi makam ve mevkide olursan ol mütevazı (alçakgönüllü) ol.

2. Éğirliq rahmanliq, yéniklik şeytanliq.

“Ağırlık Rahman’dan, hafiflik şeytandan.”

İnsanları ağır başlı ve temkinli olmaya çağırır.

3. İçi tarğa dünyamu tar körüner.

“İçi dara dünya da dar görünür.”

İnsanın güler yüzlü ve mütevazı olması gerektiğini anlatır.

4. İtniñ süri bağlaqlıqta, adam süri salmaqlıqta.

“Köpeğin iyisi bağlanmışlıkta, adamın iyisi ağırlıkta.”

İnsanı çeken, kendine bağlayan, onun temkinli ve ağırbaşlı olmasıdır.

5. Kadir bolsañ siliq bol, suğa kirsəñ béliq bol.

“Güçlü isen yumuşak ol, suya girersen balık ol.”

İnsanın hangi mevki ya da makamda olursa olsun alçak gönüllü olması gerekir.

6. Kemter bolsañ utarsen, meğrur bolsañ ğularsen.

“Mütevazı olursan ütersin/kazanırsın, mağrur/kibirli olursan kaybedersin.”

Toplum içerisinde mütevazı, alçak gönüllü olan kişilerin her zaman kazanır, böhürlenerek büyüklük taslayan, ukala kişiler ise her zaman kaybetmeye mahkûmdur.

7. Kiçik péil bolsañ, kiçiklep ketmeysen.

“Alçakgönüllü olursan, küçülmezsin.”

Mütevazı ve alçakgönüllü olmak insanı küçültmez, her zaman yüceltir.

8. Özini ayıgan sultan, ayimiğan ultan.

“Kendini koruyan sultan, korumayan gariban/zavallı.”

Kendini dizginleyen temkinli insanların hürmete değer olduklarını anlatır.

9. Sen mini kişi diseñ, yañçuqumda kişmişim, sen mini kişi dimiseñ, siniñ bilen nime işim.

“Sen bana adam dersen, cebimde şekerim, sen bana adam demeysen seninle ne işim.”

Karşısındakine saygı ve hürmet gösteren kişi, aynı karşılığı görür.

10. Sen özünüñi han eyliseñ, her yerde han kişi, sen özünüñi har eyliseñ, her yerde har kişi.

“Sen kendini sultan sanırsan, her yerde sultan kişi, sen kendini ezik sanırsan, her yerde ezik kişi.”

İnsan kendine saygı gösterdiği zaman başkalarına da saygı gösterir.

11. Sékunt yol talaşqan lehetke bériptu, minut yol bergen biketke bériptu.

“Saniye isteyen belaya varmış, dakikaya yol veren (bekleyen) durağa varmış.”

Acele işe şeytan karışır.

Yol yürürken başkalarına saygı ve hürmet göstermek, acele etmemek gerektiğini anlatır.

12. Uluğ su şepe qılmas, bilimlik kişi heyve qılmas.

“Ulu/büyük/çok su gürültü yapmaz, bilimli kişi hırs/kibir yapmaz.”

İlim sahibi kişiler kendilerini büyük görmeden, mütevazı bir hayat yaşarlar.

13. Yahşi bolsañ éğir bol, uluğ bolsañ kiçik bol.

“İyi olacaksan ağır ol, ulu/şerefli olacaksan küçük ol.”

İnsanın hayat boyu mütevazı olması gerektiğini anlatır.

14. Yémişlik yağaçnıñ béşi töven.

“Meyveli ağacın başı eğiktir.”

Meyveli ağacın başı eğik olur.

Kişi güngörmüş, bilgili ve erdem sahibi ise o kişi, edebi ve olgunluğu sebebiyle başı önde, yani alçakgönüllü olur.

4.20. Aşk, Sevmek, Sevgi İle İlgili Atasözleri

1. İç köyeriñ bolmisa, içim köyidu déme.

“İçini yakan/sevdiğin yoksa içim yanıyor deme.”

İnsanın çok sevdiği bir işinin olması gerektiğini anlatır.

2. İç peş tartışıñ qalmaq.

“Birbirinden hoşlanmak.”

Birbirine karşı hisleri olmak, elektrik almak, anlamında kullanılır.

3. İşıq oti püv déenge öçmes.

“Aşk ateşi püf deyince sönmez.”

Aşkın insanın içinde kolay kolay bitmeceğini anlatır.

4. Köp nersige aşiq bolğuçe, bir nersige maşuq bol.

“Çok şeye âşık olacağına, bir şeye maşuk ol.”

İnsan az ve öz olana talip olmalıdır.

5. Közge sıgqan köñülge sıgar.

“Göze sığan gönüle sıgar.”

Göz görür gönül ister.

Göze güzel, iyi, sıcak görünen gönüle de güzel görünür.

6. Kün yıraq bolsimu, aptipi yéqin.

“Güneş ırak olsa da ışığı yakındır.”

Gönülden birbirlerine bağlı olan kişiler için mesafe ve uzaklık kavramı yoktur.

7. Köñül köñüldin su içer.

“Gönül gönülde su içer.”

İki kişinin karşılıklı olarak canıgönülde birbirlerini beğendiği durumlarda kullanılır.

8. Leylini körüş üçün mecnunniñ közi boluş kérek.

“Leylayı görmek için mecnunun gözü olmak lazım.”

Bir kimsenin ya da bir şeyin iyi ve güzel taraflarını görebilmek için, ondaki güzellikleri fark edebilecek, değerini bilebilecek birinin bakması gerekir.

9. Mas emes cüptin taq yahşi, aldaydığan maquldin yaq yahşi.

“Uyumsuz çiftten tek kalmak iyi, kandıracak makulden hayır demek iyi.”

Uyumsuz kişilerin aynı ortamı paylaşması uygun değildir. Aksi takdirde olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilir.

10. Muhabbet vapasi bilen, halavet capasi bilen.

“Sevgi vefasıyla, güzel günler cefasıyla.”

Sevgi vefa gerektirir, her güzel şeye ulaşmak için de cefa çekmek, sıkıntılara katlanmak gerekir.

11. Muhabbetsiz yürek, köyüp öçken tézek.

“Muhabbetsiz yürek, yanıp sönen tezek.”

Bir gönülde/yürekte sevgi, aşk ve muhabbet yoksa sadece yaşamamız için gereken bir organa dönüşür.

12. Öy töridin orun alğuçe, köñül töridin orun al.

“Evin baş köşesinden yer alacağına/kapacağına gönlün baş köşesinden yer al/kap.”

Bir kişinin sevgi, saygı ve muhabbetine erişmek önemlidir.

13. Öyi yıraq bolsa bolsun, köglü yıraq bolmisun.

“Evi uzak olursa olsun, gönlü uzak olmasın.”

Gönülde sevgi ve muhabbetle birbirlerine sımsıkı bağlı olan kimseler için mesafelerin önemi yoktur.

14. Şepqetsiz çirayliq bolğuçe, mihriban set bol.

“Şefkatsiz güzel olacağına, şefkatli ve iyi huylu çirkin ol.”

Dış güzel olacağına içi güzel olsun. (Halk ağzında)

İnsanın dış görünüşü güzel olacağına, gönlü ve kalbi güzel olsun.

4.21. Akıl, Zihin ve Düşünce İle İlgili Atasözleri

1. Ésiñ barda étek yap.

“Aklın başındayken üstünü ört.”

Geleceğini düşünerek ve işini garantiye alarak hareket etmek gerekir.

2. Éyitquçi aqıl bolsa, aqlıguçi maqul bolidu.

“Konuşan akıllı olursa, dinleyici makul olur.”

Lafın, sözün mantıklı ve doğru olması gerektiğini anlatır.

3. Kalla miñde, eqil birde.

“Kelle binde, akıl birde.”

Her insanda kafa vardır. Akıl ise herkeste yoktur. Aklını kullanmak gerektiğini anlatır.

4. Kembeğel kembeğel emes, kem eqil kembeğeldur.

“Fakir fakir değil, eksik akıl/akılsız fakirdir.”

Akıl yerinde ve zamanında kullanıldığında bir hazine gibidir. Akıllı ve bilinçli hareket eden kişiler geçimlerini, rızıklarını kolaylıkla sağlayabilirler.

5. Oynap tursañmu oylap tur.

“Oynasan bile düşün (yanlış yapma).”

Her zaman aklını kullanarak hareket etmek gerekir.

6. Oynap ögenmey oylap ögen.

“Oynayarak öğrenme, düşünerek öğren.”

Her tür durumda fikir yürütmenin, tefekkür etmenin, düşünmenin bırakılmaması gerektiğini bildirir.

7. Saraḡni saraḡ deverse, künde bir çişlem göşi saraḡ bolidu.

“Deliye sürekli deli dersen, her gün daha da deliye döner.”

Bir adama kırk gün (deli dersen deli, akıllı dersen akıllı olur) ne dersen o olur.

Sürekli telkinle bir insanın bilinçaltına birtakım inançlar, duygular yerleştirilebilir (Aksoy, 2008: 191).

8. Şaḡtin-şahqa qonmaq.

“Daldan dala konmak.”

Daldan dala atlamak/konmak.

Sık sık düşünce ya da fikir değiştirmek.

Türkiye Türkçesinde sık sık sevgili değiştiren kişiler için de kullanılır.

9. Véntisi kem (yoq).

“Vidası eksik (yok).”

Bir kişinin akıllı yerinde olmadığı zaman kullanılır.

10. Yahşi atqa bir qamça, yaman atqa miñ qamça.

“İyi ata bir kamçı, kötü ata bin kamçı.”

Akıllı olan insanlara çok söz söylemek gerekmez. Onlar gereğini yaparlar.

11. Yahşi atqa qamça kérek emes.

“İyi ata kamçı/kırbaç gerekmez.”

Akıllı, ne yaptığını bilen insanlara zorluk çıkarmaya gerek yoktur.

12. Yahşiğa işaret, yamanğa cuvalduruz.

“İyiye işaret, kötüye çuvaldız.”

Akıllı insanlar bir seferde anlar, akılsız, aptal insanlar ise ancak zorlamayla anlar.

13. Zérek tépip sözleydu, déveñ köpüp sözleydu.

“Zeki doğruyu bulup söyler, ahmak abartıp söyler.”

Bilgili, akıllı kişi söylediği sözleri ölçüp tartarak, düşünce süzgecinden geçirerek doğru bir şekilde konuşur. Ahmak kişi ise söze yalan yanlış bilgiler ekleyerek abartılı şekilde konuşur.

4.22. Birlik Beraberlik (İş Birliği) İle İlgili Atasözleri

1. Çavak ikki qoldin çikidu.

“Alkış iki elden çıkar.”

Bir (tek) elin nesi var, iki elin sesi var

İnsan büyük işleri tek başına yapamaz. İnsanlar başkasıyla iş birliği yapmalıdır ki büyük işler başarabilsin. Başarıya ulaşmak için birlik olmak gerek.

2. İç at tarisa şahtu tartmaslik, şahtu tartsa iç at tartmaslik.

“At çekse fayton yürümemiş, fayton yürüse at çekememiş.”

Birlik ve beraberlik içinde hareket etmeyenleri anlatır.

3. İş ömlükte, küç birlikte.

“İş toplulukta, güç birlikte.”

Birlik ve ittifak içinde yapılan her işin üstesinden başarıyla gelinebilir.

4. Köp tükürse köl bolur.

“Çok kişi tükürürse göl olur.”

Yapılması gereken zorlu bir iş için insanlar birlik olursa iş kolaylıkla ve kısa zamanda tamamlanır.

5. Köpniñ akli köp.

“Çoğunluğun akli çok.”

Birlikte alınan kararlardan daha güzel fikirler ve sonuçlar ortaya çıkar.

6. Köptin mut tegsimu al.

“Çoktan/çokluktan bedava gelse de al.”

Yaşantımızda ve yaptığımız işlerde birlik ve beraberlik içinde olmak her zaman güçlü ve kuvvetli olmamızı sağlar. Herkesin gittiği yolu bırakıp ayrı bir yol tutturan, herkesin yaptığını yapmayan ya da arkadaşlarının yardımıyla yapılan bir işten ayrılan kişi zarara uğrar.

7. Quşnaçimniñ eşini oñsatqan mollıkamniñ otyéşi.

“Hanımın (kadının) yemeğini lezzetli yapan, kocasının sebzesidir.”

Bir olayın başarısında herkesin katkısı olabilir. Başarı ve güzel sonuç tek taraflı değildir.

8. Miñ yilliq boluşup ketmek.

“Bin yıllık olmak.”

Uzun yıllar aynı kültürden beslenmiş toplumları birbirlerinden uzaklaştırmak mümkün değildir.

9. Mürini mürige tirimek.

“Omuz omuza dayanmak.”

Omuz omuza.

Gerektiğinde birbirine destek vermek, dayanak olmak.

10. Sanda bar, sanaqta yoq, saña bar, sapası yoq.

“Sayıda olan sırada yok, sırada olan ahlâkta yok.”

İşbirliğinde saygı ve ahlâkın olması önemlidir.

11. Seperde yoldaş kérek, her işta qoldaş kérek.

“Seferde yoldaş gerek, her işte destekçi gerek.”

Her işte grup olmanın, birlik olmanın, yardımlaşmanın çok önemli olduğunu anlatır.

12. Yahşi adem şahlinar, yaman adem dadlinar.

“İyi insan şahlanır, kötü insan ah çeker.”

İnsanların her zaman birlik ve beraberlik içinde olması gerektiğini anlatır.

13. Yalguz atniñ çéñi çıqmas, çéñi çıqsimu déñi çıqmas.

“Yalnız at dayanmaz, dayansa da uzun dayanmaz.”

Topluluktan ayrılan kişiler zarara uğrarlar.

4.23. Cahillik İle İlgili Atasözleri

1. Çöŋ nan pişquçe kiçik toğaç köyüp kétiptu.

“Büyük ekmek pişene kadar, küçük çörek yanmış.”

Sorunun ya da herhangi bir problemin ne olduğunu tam olarak bilmeden, anlamadan acele eden, çaylak, cahil kişiler için kullanılır.

2. Élipniñ suniqini bilmeydiğan yeni élipni tayaq déyelmeslik.

“Elifin parçasını bilmeyen yani elife dayak/çubuk diyememek.”

Elifi görse mertek⁸ sanır.

Okuması yazması olmayan, cahil insanlar için kullanılır.

3. İçi boş tuŋ daraglaydu.

“İçi boş kova çok ses çıkarır.”

Boş teneke çok tıngırdar.

Bir konuyla ilgili kulaktan dolma, yarım yamalak bilgisi olanlar kendini ön plana çıkarmak amacıyla çok konuşarak bilgiçlik taslamaya çalışır.

4. İçimu qara, téşimu qara.

“İçi de kara, dışı da kara.”

Cahil ve aptal insanlar için kullanılır.

5. Qariğuni tar yerde qistimaq.

“Körü dar yerde sıkıştırmak.”

Görmeyen, bilmeyen cahil kişi nereye gideceğini bilemez. Dar alanda hareketsiz kalır. O zaman istediğin işi yaptırabilirsin.

6. Qorsiqini yarsa élipniñ sunuqimu çıqmaydiğan.

“Karnını yarsan elifin parçası bile çıkmaz.”

Okuma yazma bilmeyen cahil kişiler için kullanılan bir tabirdir.

⁸ Yapıda kullanılan, dört köşe ya da yuvarlak, uzun ve kalınca ağaç.

7. Manta körmigen qelender, qasqanğa düm çüşer.

“Mantı görmeyen dilenci, tencereye yüzüstü düşer.”

Cahil kişiler bilmediği şeylerin ardından giderek hüsrana uğrar.

8. Mollam yoq yerde mollimen, mollam bar yerde yoldimen.

“Hocanın olmadığı yerde ben hocayım, hocanın olduğu yerde ben yoldayım.”

Ehil kişinin olmadığı yerde cahil, fırsattan istifade edip kendini o makama yaraşır göstermeye çalışır. Ehil kişinin bulunduğu yerde ise o kişi, teklif sunulsa da bahaneler üreterek işten kaçır.

9. Nadanliq-çölde ösken qamğaq.

“Cahillik çölde büyüyen çiçek gibidir.”

Cahil kişiler kendilerini bilgiden, fikirden uzaklaştırdıkça daha da değersizleşirler.

10. Nadanniñ obdini kala, osili tonguz.

“Cahilin iyisi inek, kötüsü domuz.”

Cahil kişinin iyisi kötüsü olmaz. Cahil kişiye laf anlatmak mümkün değildir. Cahil kişinin kendi bildiği dışında, farklı düşünceleri kabul etmesi mümkün değildir.

11. Nadanniñ ziyapitidin, dananniñ söhbiti ela.

“Cahilin ziyafetinden, bilimli insanın sohbeti iyidir.”

Âlim, sohbet ehli, eğitimli, bilgili kişilerle oturup kalkmak, aynı ortamda bulunmak cahil birinin ziyafetinde bulunmaktan çok daha faydalıdır.

12. Nadan bilmes özini, oylap qilmas sözini.

“Cahil bilmez kendini, düşünmeden söyler sözünü.”

Bilgisiz kişiler düşünmeden, sözü akıl süzgecinden geçirmeden konuşurlar ve hadlerini aşarlar.

13. Özi qilalmaydu, qilğanni körelmeydu,

“Kendisi yapamıyor, yapanı beğenmiyor.”

Kendisinin beceremediği bir işi ehil olan bir kişi yaptığında burun kıvrıran, beğenmeyen insanlar için kullanılır.

4.24. Fayda ve Çıkar Sağlamak İle İlgili Atasözleri

1. Çırağ tüvi qarañgu.

“Işığın dibi karanlık olur.”

Mum / çıra dibine ışık vermez. / Çıra dibi karanlık olur (Aksoy, 2008: 178).

Yapısı gereği etrafına ışık saçan çıra, kendi dibini aydınlatamaz. Güçlü kişiler de uzaktakileri kollayıp kayırdıkları ve çokça yardım yaptıkları gibi kendi yakınlarına o kadar fayda sağlayamazlar. (https://www.dersimiz.com/atasozleri_sozlugu.asp?islem=bilgigoster&id=2453) (16.03.2020)

2. Here hesel çiqidiğan gülni bilidu.

“Arı bal çıkaracak gülü iyi bilir.”

Kişi kendi menfaati için nereden, kimden ve nasıl faydalanması gerektiğini bilir.

3. İtqa sönək tařlısañ hürmes.

“Köpeğe kemik atarsan havlamaz.”

Önüne bir kemik atmak. / İt ağzını kemik tutar.

Çıkarıcı, aşağılık, şantajcı birinin bir konu hakkında konuşmaması, konuyu gizli tutması isteniyorsa ona bir çıkar sağlamak, bir kimseyi küçük bir çıkarla susturmak.

4. Qassapqa may qayğusi, öčkige can qayğusi.

“Kasaba yağ kaygısı, keçiye can kaygısı.”

Kasap et derdinde, keçi/koyun can derdinde.

Bir kişi önemli bir kaybindan dolayı çırpınıp kıvranıırken, başka bir kişi bu durumdan ne kadar çok yararlanabileceğini düşünür.

5. Qaysi tağqa barsañ şu tağniñ naşsisini éyit.

“Hangi dağa varırsan, o dağın türküsünü söyle.”

Kimin arabasına binersen, onun türküsünü çağır. Kimin eşeğine binersen onun türküsünü söylersin.

Çıkar sağladığı kimsenin hoşuna gidecek biçimde davranan döneke ve dalkavuk kimseler için kullanılan bir sözdür.

6. Lay suda béliq tutmaq.

“Bulanık suda balık tutmak.”

Bulanık suda balık avlamak.

Karışık durumlardan yararlanarak kendi çıkarını sağlamak.

7. Men aldiraymen mañgili éşikim aldiraydu yatqili.

“Ben acele ediyorum gitmek için, eşeğim acele ediyor yatmak için.”

Herkesin kendi çıkarına göre hareket etmesi durumunu anlatır.

8. Öčkige can qayğusi qassapqa may qayğusi.

“Keçiye can kaygısı, kasaba yağ kaygısı.”

Keçiye can kaygısı, kasaba yağ kaygısı. / Koyun can derdinde, kasap et derdinde.

Bir kişi önemli bir kaybından dolayı çırpınıp kıvranırken başka bir kişi bu durumdan ne kadar çok yararlanabileceğini düşünür.

9. Rozini men tutsam, héyitni başqılar oynidi.

“Orucu ben tuttuyorum, bayramı diğerleri oynuyor/kutluyor.”

Bir işe emek verenin değil, o işten bir başkasının fayda gördüğünü anlatır.

10. Saqaldiki aşqa qorsağ toymas.

“Sakaldaki aşla karın doymaz.”

Hemen her şeyden çıkar sağlamaya çalışmak; yarar ummak.

11. Suni léyitip béliq tutmaq.

“Suyu bulandırıp balık tutmak.”

Bulanık suda balık avlamak.

Karışık durumlardan yararlanarak kendi çıkarını sağlamak.

12. Şılamçiliq qilğuçe, tilemçilik qil.

“Yalakalık yapacağına, dilencilik yap.”

Çıkar için birine yaranmaya çalışacağına, sokakta dilenip insanlardan yardım istemek daha iyidir.

13. Umiçi yoq mazardin şeyh qaçar.

“Fayda gelmeyen mezardan şeyh (bile) qaçar.”

Sonunda menfaat ve çıkarın olmadığı bir işi kimse kabul etmez.

4.25. Vatan İle İlgili Atasözleri

1. Çöl bolsimu yurt yahşi, az bolsimu qut yahşi.

“Çöl bile olsa memleket iyi, az bile olsa baht iyi.”

2. Déhqanniñ obdini çamğur tériydu, ademniñ obdini yurtida qériydu.

“Çiftçinin iyisi sebze yetiştirir, insanın iyisi memleketinde yaşanır.”

İnsanın en mutlu ve huzurlu yaşadığı yer öz vatanıdır.

3. Dili oçuqniñ qoli oçuq, el söygenniñ yoli oçuq.

“Kalbi açık olanın eli açık, milleti sevenin yolu açık.”

Vatan millet için hizmet etmenin çok önemli olduğunu anlatır.

4. Himmitiñge köy, millitiñni söy.

“Kendini geliştir, milletini sev.”

Vatanını, milletini seven kişilerin çok çalışıp ülkesine ve halkına katkıda bulunması gerekir.

5. İradisi çin adem, el içide çin adem.

“İradesi sağlam adam, el/millet içinde sağlam adam.”

İradesi güçlü, idealist olan kişiler bir gün halkın desteğini arkasına alırlar.

6. İt öz igisini çışlimes.

“Köpek kendi sahibini ısırılmaz.”

Köpek sahibini ısırılmaz.

Atasözü Yeni Uygur Türkçesinde “insanın öz halkına, öz vatanına kötülük yapmayacağını” anlatır. Türkiye Türkçesindeki *Köpek sahibini ısırılmaz*. Atasözü ise “Köpeğin kendisini besleyen kişiye kötülük etmediği gibi, insan da ne kadar kötü, aşağılık olursa olsun, kendini benimseyip koruyana kötülük etmez.” Anlamını bildirir.

7. İt uvisiğa qarap hürse, qotor bolur.

“Köpek yuvasına bakarak havlasa, yüreği yanar.”

Herkes kendi öz yurdunu, vatanını sever. Bu, hiçbir şekilde nefret barındırmayan bir sevgidir.

8. Kişi yurtida beg bolğuçe, öz yurtuñda seg bol.

“El yurdunda bey olacağına, kendi yurdunda fakir (köpek) ol.”

Vatanını terk edip başka ülkelerde makam, mevki sahibi olarak o ülkenin sermayesine hizmet etmek yerine, kendi ülkeni terk etmeyip iyi kötü yaşamak daha yeğdir.

9. Öz yurtuñdin ayrılma çet bolsimu, qedinastin ayrılma set bolsimu.

“Kendi yurdundan ayrılma uzak olsa bile, dostundan ayrılma çirkin olsa bile.”

Yurdundan uzakta yaşamak, ne kadar bolluk içinde olsa da insana zor gelir. İnsanın kurmuş olduğu dostluklar, arkadaşlıklar da son derece önemlidir. O nedenle dostluk başka şeylerle değişilmemelidir.

10. Su bolmisa aşliq yok, el bolmisa başlik yok.

Su olmazsa aşlık (tarım/tahıl) yok, halk olmazsa lider yok.

Yeryüzünde devletin ve milletin bekası ve sosyal yaşamı için herkesin birbirine ihtiyacı vardır.

11. Vetiniñniñ bir misqal topisi, bir ser altunğa beraver.

“Vatanının bir avuç toprağı, bir küp altına eşittir.”

Vatanın bir çimdik toprağının bile çok değerli ve kutsal olduğunu anlatır.

12. Yahşi at er qaniti, yahşi er el qaniti.

“İyi at er kanadı, iyi er millet kanadı.”

Erkeğin iyisi vatani milleti için çok faydalı işler yapar.

4.26. Düşman İle İlgili Atasözleri

1. Düşmen yoq dime elde, böre yoq dime çölde.

“Düşman yok deme ilde, kurt yok deme çölde.”

İnsanın hayat boyu temkinli ve zeki bir şekilde yaşayıp ona göre davranması gerekir.

2. Düşmenniñ qargımaydığını yoq, kargınıñ sayrimaydığını yoq.

“Düşmanın beddua edesi yok, karganın gıklayası yok.”

Düşman az da olsa çok ta olsa, hiçbir zaman küçümsememek gerekir.

3. Éşekke baş bolsañmu, düşmenge taş bolma.

“Eşeğe baş olsan da, düşmana taş olma.”

Düşmana karşı gevşek, zayıf davranmamak gerektiğini bildirir.

4. İkki qoşqar soquşsa böriniñ qorsiqi éçiptu.

“İki kuzu didişse kurdun karnı acıkırmış.”

Kardeşler kavga ederse, düşman sevinir, düşmana fırsat doğar.

5. İt itliqni qilmisa köñli tinmas.

“İt itliğini yapmazsa gönlü rahatlamaz.”

Düşmanların ve kötü insanların her zaman hainlik, kötülük yapacağı malumdur.

6. Qılıç kötürüp çapqandin qorqma, pul bérıp çaqqandin qorq.

“Kılıç kaldırıp kesenden korkma, para verip satandan kork.”

Düşman bellidir. Fakat en kötü düşman seninle ilgili her bilgiye sahip olduğu halde, bu bilgileri düşmana para ile satan kişidir.

7. Miñ dosttin, bir düşmen köp.

“Bin dosttan, bir düşman çok.”

Dosttan ne geleceği bilinir, fakat düşmanın ne yapacağı bilinmez. O nedenle insana bir düşman bile çok büyük zararlar verebilir.

8. Sirittiki miñ düşmendir, öydiki bir düşmen yaman.

“Dışarıdaki bin düşmandan, evdeki bir düşman daha kötüdür.”

Kendi içindeki hainlerin, düşmanların dışarıdaki düşmanlardan daha çok can yakacağını ve daha çok zarar vereceğini anlatır.

9. Sen bõrini ayisañ, bõre sèni bablaydu.

“Sen kurda acırsan, kurt seni parçalar.”

Düşmana hiçbir zaman acımamak gerektiğini anlatır.

10. Su uñlar, düşmen uñlimas.

“Su uyur düşman uyumaz.”

Su uyur düşman uyumaz.

Durmadan akan suya uyuyor denilebilir de sesi çıkmayan, kıpırdamayan düşmana uyuyor denilemez. O, fırsat beklemektedir (Aksoy, 2008: 434).

Bu atasözü aslında “Su uyur, düşman uyumaz.” şeklinde değil, “Sü uyur, düşman uyumaz.” şeklindedir. “Sü” Eski Türkçede “asker, ordu” anlamına gelir. Zamanla her iki lehçede de “sü” sözcüğü unutulup “su” şekline dönüştürülmüştür. Atasözü düşmana karşı her zaman uyanık kalmak gerektiğini anlatır.

11. Yüz dosttin bir düşmen köp.

“Yüz dosttan bir düşman çok.”

Düşmanı hiçbir zaman hafife almamak gerekir.

4.27. Görmek ve Göz İle İlgili Atasözleri

1. Körmeydiğan adem töginimu körmes.

“Görmeyen/görmek istemeyen adam deveyi bile görmez.”

İnsana görmek istemediği bir şeyi, o şey bariz bir şekilde ortada olsa bile gösteremezsin.

2. Körmey turup aq déme, sinimay turup saq déme.

“Görmeden beyaz deme, sınamadan sağlam deme.”

Yalnızca dış görünüşe bakarak yargıya varmak insanı yanıltabilir.

3. Körse hali yoq, körmise kari yoq.

“Görürse hâli yok, görmezse umurunda değil.”

Normal, sıradan insan ilişkilerini anlatır. İnsanlar birini gördüğünde çok samimi davranır, görmediğinde de umursamaz.

4. Körüngen tağ yırağ emes.

“Görünen dağ uzak değil.”

Görünen dağın (köyün) uzağı olmaz.

Bir durumun nasıl bir sonuca varacağı belli olduktan sonra, bu sonuç çok geçmeden gerçekleşir.

5. Körüp bilmisen, qilip bil.

“Görerek bilmiyorsan/anlamıyorsan, yaparak bil/anla.”

Evlenmek için kız seçerken onu inceleyerek, görerek kabul etmenin önemini anlatır.

6. Körüp yürüngen uzni almay, körüp bilgen setni al.

“Görüp geçtiğin güzeli alma, görüp bildiğin/tanıdığın çirkini al.”

Evlenirken bilinen, tanınan bir kız seçmenin önemini anlatır.

7. Közüñ ağırisa koluñni tart, çişin ağırisa tiliñni tart.

“Gözün ağrırsa elini çek, dişin ağrırsa dilini çek.”

İnsan canının acıdığı yere temasta bulunmamalıdır.

8. Közüñ bilen körüp baq, koluñ bilen tutup baq.

“Gözünle görüp bak, elinle tutup bak.”

Göz ile görülene adlanılabilir. El ile hissederek, inceleyerek bakılırsa daha sağlıklı kararlar verilir.

9. On aqlıgandin bir körge el.

“On kere duymaktan bir kere görmek daha iyi.”

Bir şeyi bir kere görmek bin kere duymaktan iyidir. / Çok yaşayan değil, çok gezen bilir.

İnsan işittiklerini değil, gözüyle görüp şahit olduklarını daha iyi göğrenip kavrar; hafızasında daha iyi tutar.

10. Özginiñ sözige işengüçe, özüñniñ közüñge işen.

“Başkasının sözüne inanacağına kendi gözüne inan.”

İnsanın işittiğinden çok gördüğü şeyler daha inandırıcıdır.

11. Yüz aqlıgandin bir körge el.

“Yüz kere dinlemekten bir kere görmek ala.”

Çok defa dinlemektense bir kez gözle görmek çok daha öğreticidir.

4.28. Korku, Endişe İle İlgili Atasözleri

1. Çaşqan töşüki saray bolmaq.

“Fare deliği saray olmak.”

Haddinden fazla, hesapsızca korkup kendine sığınacak yer arayanlar için kullanılır.

2. Çıçar yeri samanliq bolmaq.

“Sıçtığı yeri samanlık olmak.”

Bir kişinin aşırı derecede korkup saklanacak bir yer bulamadığını anlatır.

3. Çivin yevalğandek bolup qalmaq.

“Sinek yemiş gibi olmak.”

Endişeli, telaşlı hemen bir şey olacakmış gibi davranmak; pimpirikli olmak.

4. Düşmen qaçqandin kéyin batur köpiyer.

“Düşman kaçtıktan sonra kahraman / bahadır çoğalır.”

Gerektiği zaman olunması gereken yerde olmayan, tehlike geçtikten sonra ortaya çıkan kişiler için kullanılır.

5. İt qorqunçaqni çişleydu.

“Köpek korkağı ısıtır.”

Hayatta cesur olmak gerekir. Korkak olduğu takdirde felaketlerin önüne geçilemez.

6. İttin qorqqan gaday emes.

“Köpekten korkan fakir değildir.”

Tehlikelerden ve ölümden korkan kişi yiğit değildir.

7. Kadir yamandın qorqıdu, ketmen samandın qorkıdu.

“Kudretli/güçlü deliden korkar, kürek samandan korkar.”

Ne kadar güçlü ya da yüksek mevkide olunursa olunsun, karşıdaki kişinin ne yapacağına dair bir fikir yoksa temkinli ve korkakça davranılır.

8. Közge kök öçkiler körünüp ketmek.

“Gözüne mavi keçiler görünmek.”

Çok korkulduğu zamanlarda, durumlarda kullanılır.

9. Közi ala çekmen bolup ketmek.

“Gözü allak bullak olmak.”

Allak bullak olmak.

Ödüyü patlamak, çok korkmak.

10. Közi alaq-calaq bolup ketmek.

“Gözü allak bullak olmak.”

Allak bullak olmak.

Çok tedirgin ve endişeli olmak.

11. Öti yérilip ketküdek bolmaq.

“Ödüyü patlayacak gibi olmak.”

Ödüyü Patlamak.

Yeni Uygur Türkçesinde “Ödüyü patlayacak gibi olmak.” atasözü “kontrolünü kaybedecek derecede öfkelenmek, aşırı sinirlenmek” anlamını ifade ederken Türkiye Türkçesinde “ödüyü patlamak” deyimini “bir şeyden aşırı derecede korkmak” anlamını bildirmektedir.

4.29. Sağlık ve Yeme İçme Alışkanlıkları İle İlgili Atasözleri

1. Géli yoğınap ketmek.

“Boğazı büyümek.”

Koca boğaz/lı olmak.

Aşırı ölçüde yeme içme isteği olan kişiler için söylenir.

2. Kala helep yégendek.

“İnek saman yemiş gibi.”

Yemeği hızlı bir şekilde, ağzını şapırdatarak yiyenler için söylenir.

3. Kesel bolmiğan, saqliqniñ qedrini bilmes.

“Hasta olmayan, sağlığın değerini bilmez.”

Hasta olmayan, sağlığın kıymetini bilemez.

İnsan ancak hasta olup ağrılar, sızılar içinde kıvrandıktan sonra sağlıklı günlerinin değerini tam olarak anlar.

4. Közüñniñ barida şeker kör, çişniñniñ barida göş ye.

“Gözün varken şehir gör, dışın varken kebab ye.”

İnsan en sağlıklı olduğu dönemde yapılabilecek, yapması gereken her şeyi yerine getirmelidir.

5. Qoyni şapaqqa zorlima, méhmanni aşqa zorlima.

“Koyunu yeme zorlama, misafiri aş/yemeğe zorlama.”

Yemek yemek istemeyen kişileri yemeye zorlamak hoş bir durum değildir.

6. Rende salğan tahtidek.

“Rendelenmiş tahta gibi.”

Çırpı gibi.

Çok zayıf olan kişiler için kullanılır.

7. Reñgige qan yügürmek.

“Yüzüne kan gelmek.”

Benzine kal gelmek.

Beti benzi yerine gelmek, sağlığına kavuştuğu yüzünün kızarmasından belli olmak.

8. Saman başqılarniñ bolsimu samanliq öziniñ.

“Saman başkasının olsa da samanlık kendisinin/onun.”

Aş elinse mide de mi elin (mide senin).

Midesinin hacmine bakmadan hasta olana kadar yemek. Bedava yemek bulunca aşırı yiyip rahatsızlık duymak.

9. Sopundin başqini yaydığan.

“Sabundan başka her şeyi yiyen.”

Boşan da semerini ye. (Teklifsiz/senli benli konuşmada)

Boğazına çok düşkün, her şeyi yiyen, aşırı iştahlı, obur, kıtlıktan çıkmışçasına yemek yiyen kişiler için kullanılır.

10. Üñçe-mercan taş eken, arpa-buğday aş eken.

“İnci mercan taş imiş, arpa buğday aş imiş.”

Arpa ve buğday gibi aşıkların, ana gıdaların çok önemli olduğunu, diğer tüm zenginliklerin hiçbir şeye faydası olmayacağını anlatır.

11. Yatar-qorsaq, kéter-qorsak.

“Yatar karnım, gider karnım.”

Akşam yemeğinde az yemenin insan sağlığı için önemini anlatır.

4.30. Cimrilik İle İlgili Atasözleri

1. Çaşqanğa képek aldurmaptu, qoñguzğa tézek aldurmaptu.

“Fareye kepek aldurmaz, böceğe tezek aldurmaz.”

Pinti insanın evinden ya da malından kimsenin hiçbir şey alamayacağını anlatır.

2. Çaşqanğa képek aldırmaydığan.

“Fareye kepek vermemek.”

Aşırı derecede cimri insanları anlatır.

3. Daçennin töşükidin ötidigan.

“(Madenî) paranın deliğinden geçmek.”

Cimrilikte had safhada olmak. Varlığından zerre paylaşımında bulunmamak.

4. Qariğudin yol sorima, béhildin pul sorima.

“Köre yol sorma, cimriye para sorma.”

Gerçekleşmeyeceği ve sonuç vermeyeceği belli olan bir işe girişmemek gerektiğini anlatır.

5. Séhiyğa hacitin çüşse hóp deydu, behilğa hacitin çüşse yoq deydu.

“Cömerte işin düşerse tabi der, cimriye işin düşerse yok der.”

Cimri kişilerden uzak durmak gerektiğini, onlardan fayda gelmeyeceğini anlatır.

6. Séhiynin bergüsü kelse, behilnin içi ağriptu.

“Cömert vermek istese, cimrinin içi acırmış.”

Cimri ve bencil kişileri sıfatlandırmak için kullanılır.

7. Siqip süyini içidiğan.

“Sıkıp suyunu içen.”

Yumruğunu sıkıp yalamak. (halk ağzında)

Elindeki varlığını kimseyle paylaşmayan aşırı cimri kişiler için kullanılır.

8. Öz işığa pelvan, el işığa ilman.

“Kendi işine pehlivan, el işine ılık/uzak.”

Bencil insanlar sadece kendi çıkarları için çalışır.

9. Özüm yey désem isit eşim, kişiğe bérey désem sésiq eşim.

“Kendim yiyeyim desem ah/yazık yemeğim, (başka) (birine) kişiye vereyim desem sası yemeğim.”

Cimri insanlar malını paylaşmamak için türlü bahaneler uydururlar.

10. Yundisini it körmeydiğan, tütünini bulut körmeydiğan.

“Kemiğini köpeğin görmediği, dumanını bulutun görmediği.”

İnsanlara fayda vermeyen pinti kişiler için kullanılır.

4.31. Kızgınlık, Öfke ve Sinir Etmekle İlgili Atasözleri

1. Ğidiqini keltürmek.

“Ğıdığını getirmek.”

Ğıcık etmek.

İnsana yabancı gelen, uymayan söz ve hareketlerle başkalarına kötü tesir etmeyi anlatır.

2. Ğidiqlap baqmaq (körmek).

“Ğıdıklamak.”

Damarına basmak.

Bir kişi ile uğraşmak ya da sinir etmek, kızdırmak.

3. Közige may tolup ketmek.

“Gözüne yağ dolmak.”

Gözünü kan bürümek.

Bir kişi kızdığı, öfkelendiği zaman kibirli bir kişiyi bile tanımaz hâle gelir. Gözü kimseyi görmez.

4. Quyqa çéçi tik turup ketmek.

“Kafa saçı dik durmak.”

Saçları diken diken olmak.

Aşırı derecede sinirli olmak.

5. Méñisidin tütün çiqip ketmek.

“Beyninden duman çıkmak.”

Dumanı tepesinden çıkmak. / Tepesinden duman çıkmak.

Atasözü Yeni Uygur Türkçesinde “Bir korkunun, acının ateşiyle yanıp tutuşmak.”, Türkiye Türkçesinde ise “Çok öfkelenmek.” anlamındadır.

6. On aççıqni bir pulğa alma, pitniñ aççıqida çapanni otqa salma.

“On siniri/öfkeyi bir kuruşa alma, bit ısırıldı diye ceketini ateşe atma.”

Pire için yorgan yakmak.

Bir işi sabırla, sinirlenmeden yapmak gerekir. Küçük bir zararı önleyeceğim diye büyük bir zararı göze almak doğru değildir.

7. Öz göşini özi yigüdek bolmaq.

“Kendi etini kendi yiyecek gibi olmak.”

Çok sinirli ve öfkeli olunduğu zamanlarda kullanılır

8. Şirni yeñgen batur emes, aççıqni yeñgen batur.

“Aslanı yenen kahraman değil, öfkeyi yenen kahramandır.”

Güçlü kişi, güreşte gücünü gösteren değil, öfke anında kendine hâkim olandır.

İradesini kullanarak öfkesine hâkim olan kişi en güçlü kişidir.

9. Zerdisi qaynimaq.

“Göğsü kaynamak.”

Gözünü dönmek.

Şiddetli sinir ve öfke hâlini anlatır.

10. Yavaşniñ müngüzi içide.

“Yavaşın (sakin olanın, ağır başlının) boynuzu içinde.”

Sakin, ağır başlı da olsa her insanın aşırı sinirlenip öfkesinin ortaya çıkacağı bir vakit vardır.

4.32. Öz İle İlgili Atasözleri

1. Özündin yuqırığa qarap pikir qıl, özündin tövenge qarap şükür qıl.

“Kendinden üstününe bakıp fikir kıl/düşün, kendinden aşağıdakine bakıp şükür kıl/şükret.”

İnsanın, diğer insanların durumuna göre ortalama bir pozisyon alması gerektiğini bildirir.

2. Özüñge rava körmigenni, özgigimu rava körme.

“Kendine reva görmediğini, başkasına da reva görme.”

Kendi beğenmediğin, hoşuna gitmeyen bir şeyi başkalarına önermemek gerekir.

3. Özüñi bir mahtisañ, dostuñi ikki mahta.

“Kendini bir kere översen, dostunu iki kere öv.”

Başkalarına iyi, güzel söz söylemenin önemini, faziletini anlatır.

4. Özüñi atma dostihañga, hacet çüşmes loqmanğa.

“Kendini atma sofraya, işin düşmez Lokman’a (hekime)/doktora.”

Sağlıklı bir yaşam için gerektiği kadar yemek gerekir.

5. Özüñi bil, özgini qoy.

Kendini bil, başkasını bırak.

Başkaları ile ilgilenmeyip kendi durumuna, onurunu, kişiliğine uygun bir biçimde davranmak gerekir.

6. Özüñi er çağlisañ, özgini şir çağla.

“Kendini er sayıyorsan, başkasını aslan say.”

Kendini üstün görüp başkalarını küçük görmemek, hafife almamak gerekir.

7. Özüñi har qılguçe küçüñi har qıl.

“Kendini zorlayacağına gücünü zorla.”

Çalışarak elde edilen emeğin önemini anlatır.

8. Özüñi mehkem tut, qoşnañni oğri tutma.

“Kendini korunaklı tut, komşunu hırsız tutma.”

Kapını kilitli tut, komşunu hırsız görme/tutma.

Sahip olduğun malını mülkünü koru, gerekli güvenlik önlemlerini al. Bir şey çalınırsa komşundan kuşkulama. Suçu işleyen kişi kadar suçun işlenmesine ortam hazırlayan kişinin de kusuru vardır.

9. Özünü özün mahtıma, el mahtısın.

“Kendi kendini övme, başkaları övsün.”

Sen kendini övme el seni övsün.

Bir kimsenin kendi özelliklerini, yaptığı işleri överek anlatması hoş karşılanan bir durum değildir. Bir kişinin özellikleri ve yaptığı işleri, onu bilen diğer kişilerin övgüleriyle değer kazanır.

10. Özünimu bil, özgini bil.

“Kendini bil, başkasını da bil.”

Her tür durum altında bilerek iş yapmanın en akıllıca yol olduğunu anlatır.

4.33. Hata İle İlgili Atasözleri

1. Éşekniñ tumşuqi aq bolğan bilen yiyişi poq.

“Eşeğin burnu ak olsa da yiyişi bok.”

Yaptığı bir işin yanlış olduğunu bildiği hâlde ısrarla aynı hatayı tekrarlama ya da yapma durumunu anlatır.

2. Hataadin qalsañ qal, qatardin qalma.

“Hatadan kalırsan kal, sıradan kalma.”

Hata yapılsa dahi, herkesin tuttuğu yolu bırakıp ayrı bir yolu takip etmemek (farklı yoldan gitmemek) gerekir.

3. Hatalaşqanni keçür, hatalıqni keçürme.

“Hata yapanı affet, hatasını affetme.”

Hata yapan kişi affedilebilir. Fakat hatasının farkına varması gerekir. Hatasını düzeltmesi gerekir.

4. Həlpem külmeydu, külse teliqip qalidu.

“Hoca gülmez, gülerse kahkahaya boğulur.”

İmam osurursa cemaat sıçar.

Bir toplumda veya iş yerinde yetkili olan yöneticiler ve önde gelenler küçük kusur ve hata işlerlerse, onların yönetimindeki halk veya kişiler daha büyük kusur ve suç işlerler.

5. Qatardin qalğıçe, hatadin qal.

“Sıradan kalacağına, hatadan kal.”

İnsanın hata yapmaması gerektiğini, yaparsa da nerede hata yaptığını öğrenip düzeltmesinin faydalı olacağını ifade eder.

6. Qolini köksige élip turmaq.

“Elini göğsünde tutmak.”

Hata yaptığını kabul etmek.

7. Qizim saña éytay, kəlinim sen anla.

“Kızım sana söyleyeyim, gelinim sen anla.”

Kızım sana söylüyorum gelinim sen anla.

Birisini hatasından veya eksikliğinden dolayı uyaracağımız zaman, uyarıyı daha samimi olduklarımıza söyleriz. Böylece ortamdakilerin ima yollu söylenen sözden üstüne düşen payı almasını umarız.

8. Özige topa qondurmasliq.

“Kendine toz kondurmamak.”

Toz kondurmamak.

Bir şeyi kusursuz göstermek, onda bir kusurun olabileceğini kabul etmemek.

9. Suniñ béşi lay bolsa, ayıǵmu lay bolidu.

“Suyun başı kirli olursa, sonu da kirli olur.”

Balık baştan kokar.

Bir toplumda veya iş yerinde yetkili olan yöneticiler küçük kusurlar, hatalar işlerlerse, onların yönetimindeki halk veya kişiler daha büyük kusur ve suç işlerler. Kötü işler baştaki kişilerden, yöneticilerden başlar. Yönetici bozuksa, yanlış işler yapıyorsa, onun yönettiği halk da yanlış işler yapar.

4.34. Kurnazlık İle İlgili Atasözleri

1. Deryada béliq ussuz.

“Derede balık susuz.”

Hiçbir şey görüldüğü gibi değildir. Birinden çok daha kurnaz olmak, onu aldatabilecek kadar akıllı ve kabiliyetli olmak.

2. Derya boyığa apirip suğurmay kélidiğan.

“Dere kenarına götürüp su içirmeden getirmek.”

Suya götürüp susuz getirmek.

Kurnaz kişinin karşısındaki insanları kolayca aldatabileceğini anlatmak için kullanılır.

3. Gep bermigen nep bermes.

“Laf vermeyen fayda vermez.”

İhtiyaç duyulduğunda gerekli sözü söylemeyen kurnaz ve cambaz kişiler için söylenir.

4. Qoy yimeydiğan böre yoq.

“Koyun yemeyen kurt yok.”

Kurnaz insanlar, saf insanları her zaman kandırarak mallarını kolayca elde ederler.

5. Rasçil tülke bolmas, adem yimes yolvas bolmas.

“Samimi tilki olmaz, insan yemeyen kaplan olmaz.”

Kurnaz insanlar ne kadar samimi davranırlarsa davransınlar, kendi çıkarları içindir.

6. Su boyığa apirip, suğarmay élip kélidiğan.

“Su başına götürüp su içirmeden geri getirmek.”

Suya götürüp, susuz getirmek.

Birinden çok kurnaz olmak; onu aldatabilecek kadar akıllı ve kabiliyetli olmak.

7. Su ekelgen Һar, koza ekelgen eziz.

“Su getiren gariban, sürahi getiren aziz.”

Çalışan garibandan çalışmayıp elde edenin daha değerli olduğunu anlatır.

8. Şeytanğa ders béridiğan.

“Şeytana ders veren.”

Şeytana pabucunu ters giydirmek.

Çok kurnaz olup insanları oyuna getirmek, hile ile onları kandırmak.

9. Yılanniñ köşiginini tuydiğan.

“Yılanın tıslamasını hisseden.”

Çok zeki ve uyanık kişiler için kullanılır.

4.35. Meslek İle İlgili Atasözleri

1. Hünér éqíp turğan bulaq, bilim yenip turğan çirağ.

“Zanaat/ustalık akıp duran çeşme, bilim yanıp duran ışık.”

İnsan için sanat/zanaat ve bilginin son derece gerekli olduğunu anlatır.

2. Hüniri bar qul ölmes.

“Mesleği/zanaatı olan kul ölmez.”

Kişileri meslek, zanaat sahibi olmaya çağırır.

3. Hüniri yoq kişiniñ mezzisi yoq işiniñ.

“Mesleği olmayan kişinin, tadı yok yaptığı işin.”

Varsa hünlerin, var her yerde yerin; yoksa hünlerin, var her yerde yerin (üzül, git her yerde kendini acındır).

Hünerli kişinin toplum içinde her zaman iyi bir yeri vardır. Hünersiz kişi de nereye gitse işe yaramadığına, niçin bir iş yapmadığına üzülür (Aksoy, 2008: 459).

4. Keptervaz tutsam deydu, qimarvaz utsam deydu.

“Avcı tutsam/vursam der, kumarbaz ütsem/utsam der.”

Her mesleğin kendine has, değişmez özellikleri ve kuralları vardır.

5. Qorsiqida omiçi bar.

“Karnında çorbası var.”

Kolunda altın bileziği var.

Kazanç sağlayan bir mesleğe, sanata sahip hünerli kişiler için kullanılır.

6. Mohtaçliq miñ hünerniñ anisi.

“Muhtaçlık bin mesleğin anasıdır.”

Kişi, kimseye minnet etmemek için ne iş olursa yapar. Bu da yeni meslekler öğrenmenin temek yoludur.

7. Nesepe işenme, hünerge işen.

“Soyuna inanma/güvenme, yeteneğine inan/güven.”

Kişi bir iş yapacağı zaman soyundan getirdiği özelliklere değil, kabiliyetine güvenmeli, yetenekli olduğu bir işi yapmalıdır.

8. Oğul baliğa yetmiş ikki hıl hünər az.

“Erkek çocuğa yetmiş iki çeşit meslek/zanaat az.”

Kendini erkek sayanların, erkek olarak kabul edenlerin sorumluluk duygusunun olmamasının kötülüğünü, ondan dolayı bilgi ve zanaat öğrenmesinin zorunluluğunu bildirir.

9. Sayğa kirsən padiçidin sora, suğa kirsən kemişidin sora.

“Tarlaya girersen çobana sor, denize girersen gemiciye sor.”

Bilmediğin şeyleri onun ustasına, ehli olan kişiye sor.

4.36. Yaşlılık İle İlgili Atasözleri

1. Qéri kelse aşqa, yaş kelse işqa.

“Yaşlı gelirse aş, genç gelirse işe.”

Yaşlı insanın yaşı gereği yapabileceği işler sınırlıdır. Genç insan ise fizikî olarak dinç olduğu için elinden her iş gelir.

2. Qériganda qéri tatuq, qılıqliri andin artuq.

“Yaşlanınca yaşlı yara izi, yaptıkları ondan fazla.”

İnsan yaşlansa bile içindeki çocukluk duygularını yitirmez. Kimi yaşlılar yaş olarak büyük olsalar bile akıl olarak hala çocukturlar.

3. Qériganda yötel tutar, horunğa késel tutar.

“Yaşlanınca öksürük tutar, tembeli hastalık tutar.”

Tembel olan kişiler iş yapmamak için olmadık bahaneler üretirler.

4. Qériniñ çışı yoq töške amraq, müşükniñ puli yoq göşke amraq.

“Yaşlının dişi yok yumuşağı sever, kedinin parası yok eti sever.”

İnsan fitratı gereği fakir de olsa, yaşlı da olsa her zaman en iyisini yemek, içmek ve giymek ister.

5. Qériniñ közi yaşta, açniñ közi aştı.

“Yaşlının gözü yaşta, açın gözü aştı.”

Herkesin bu hayatta kendine göre çeşitli dertleri vardır.

6. Qériniñ ölükini hepte saqla, sözünü qapta saqla.

“İhtiyarın cesedini bir hafta sakla, sözünü kutuda sakla.”

Yaşlı kişilerin hayat tecrübeleri yüksektir. Öldükten sonra söyledikleri sözler unutulmamalıdır. Çünkü onlar her daim insana fayda sağlar.

7. Qériniñ zinniti saqal, gepniñ zinniti maqal.

“Yaşlının ziyneti sakal, lafın ziyneti atasözü.”

Her yaşın insana verdiği güzellikler vardır. En güzel söz ise insanın tutarlı ve mantıklı konuşmasıdır.

8. Qoğun pişsa, sapiqida turmas.

“Kavun piştiğinde/olgunlaştığında sapında durmaz.”

Yaşlı insanların iyileşmeler bile eskisi gibi olamayacaklarını, yakın bir zamanda ölebileceklerini anlatır.

9. Saqilimniñ éqi bar, baliliqim téhi bar.

“Sakalımın beyazı var, çocukluğum daha var.”

Yaş olarak büyümüş, gönül olarak hâlâ çocuk olan kişiler için kullanılır.

4.37. Alışveriş (Ticaret) İle İlgili Atasözleri

1. Çiqmaqniñ çüşmiki bar, almaqniñ bermiki bar.

“Çıkmanın inmesi var, almanın vermesi var.”

Kişilerin alış veriş işlerinde adil olması gerektiğini anlatır.

2. Éşiki beş tenge, tokumi on tenge.

“Eşeği beş akçe, eyeri on akçe.”

Gelirinden çok gideri olan işler için kullanılır.

3. Qéri kalini qassapqa ber, kasat malni kazzapqa ber.

“Yaşlı ineği kasaba ver, bozuk malı yalancıya ver.”

Malın değeri ya da ederi azalınca elden çıkarmak gerekir.

4. Nésidin teliyim yoq.

“Veresiyeden şansım yok.”

Malı, parasını daha sonra almak koşuluyla verersen, o para geriye gelmez.

Alışverişin peşin olanı makbuldür.

5. Satquçiniñ sözi bar, alğuçiniñ közi bar.

“Satıcının sözü var, alıcının gözü var.”

Satıcı malını satmak, iyi pazarlamak için malını överek konuşur. Alıcı ise malı gözden geçirerek zarara girmemeye çalışır.

6. Sirdaşmığan şeherdin, sirdaşqan döñ yañşı.

“Bilinmeyen şehirden bilinen kasaba daha iyi.”

İçi dışı bilinmeyen pahalı şeylerdense, aşına olunan küçük, ucuz şeyler daha iyidir.

7. Sodigerge boş köründün, yeydiğen göş köründün.

“Tüccara boş/zayıf görünürsen, yiyeceği et gibi gözükürsün.”

Alış verişte güçlü durup pazarlık yapmak gerektiğini anlatır.

8. Zıyan aççıq, payda tatlıq.

“Zarar acı, fayda tatlı.”

Ticaret ve alışverişte iktisadî hesaplarının ve ekonomik gelir gider dengesinin iyi ayarlaması gerekir.

4.38. Fakirlik ve Muhtaçlık İle İlgili Atasözleri

1. Çapini tizdin aşmaslıq.

“Kabanı (paltosu) dizini aşmamak.”

Fakirlik ve zor günleri anlatır.

2. İtmu kembeğelge qavaydu.

“Köpek de fakire havlar.”

Gariban insanlar her ortamda dışlanır.

3. Kanayğa yoq, sunayğa nede.

“Davulu yok, zurna nerede.”

Fakir insanlar için “Kendisi yiyecek bulamazken başkasına nereden bulunsun.” anlamında kullanılan bir sözdür.

4. Kembeğel bolsañ bol, qerzdar bolma.

“Fakir olursan ol, borçlu olma.”

Borç genel olarak sorumluluk ve vicdan sahibi insanlara huzursuzluk, sıkıntı verir. Aynı kişilere yokluk ve fakirlik o derece huzursuzluk vermez.

5. Kembeğel-kembeğelniñ qayaşı.

“Fakir fakirin sırdaşıdır.”

Kötü bir duruma düşen kimse, başkasının başına gelen kötü bir şey sonucunda onun düştüğü durumu iyi anlar. Bu bakımdan ona hoşgörüsüyle yaklaşır.

6. Qétiq tapsam nan yoq, nan tapsam qétiq yoq.

“Yoğurt bulsam ekmek yok, ekmek bulsam yoğurt yok.”

Fakir insanlar eksiklerinin hepsini hiçbir zaman tamamlayamaz.

7. Mohtaçliq taştin qattiq.

“Muhtaçlık taştan serttir.”

Muhtaç olan kişinin başkalarına ihtiyaç duyması oldukça zor bir durumdur.

8. Yégenniñ aziğa çıçqanniñ kötige qarap yürmek.

“Yiyenin ağzına, sıçanın götüne bakarak yürümek/dolaşmak.”

Başkalarına muhtaç olup aç gezen kişileri anlatır.

4.39. Zaman İle İlgili Atasözleri

1. Ötken ömür aqqan su.

“Geçen ömür, akan su (gibidir).”

Zamanın çok hızlı geçip gitmesi durumunu anlatır.

2. Uyquñ ketse-ketsun, vaqtıñ ketmisun.

“Uykun giderse gitsin, vaktin gitmesin.”

Dünyada en değerli şeylerden biri zamandır. Çalışmadan geçirilen zaman bir kayıptır ve bu zamanı bir daha elde etmek mümkün değildir. O nedenle zaman iyi değerlendirilmelidir.

3. Vaqit eñ adil sotçı.

“Vakit en âdil hâkim.”

Zaman, doğru ve yanlışları açığa çıkaran en büyük hâkimdir.

4. Vaqit goya atqan oq, ötüp ketse yénişi yoq.

“Vakit güya/sanki atılan ok, geçip giderse dönüşü yok.”

Vakti iyi ve verimli kullanmak gerektiğini bildirir.

5. Vaqitni sétivalgili bolmas.

“Vakit satın alınamaz.”

Geçen zamanı geri getirmek mümkün değildir.

6. Vaqittin altun kéler, altunğa vaqit kelmes.

“Vakitten altın gelir, altından vakit gelmez.”

Vaktin altından daha pahalı ve değerli olduğunu anlatır.

7. Vaqtiñ ketti-behtiñ ketti.

“Vaktin gitti, bahtın gitti.”

Vaktin çok değerli olduğunu anlatır. Her işi zamanında yapmak gerekir. Geçen zaman bir daha geri gelmez.

8. Zamani birniñ zari bir.

“Zamanı bir olanın isteği birdir.”

Aynı devir ya da çağda yaşayan kişilerin ihtiyaçları, gereksinimleri aynıdır.

4.40. İklim, Mevsim ve Tarım İle İlgili Atasözleri

1. Qışniñ közi qariğu.

“Kışın gözü kördür.”

Soğuk ve yağışlı havalar tüm canlılara zor durumlar yaşatır. Kış hiçbir canlıya acımaz.

2. Qışniñ yarişiqi-ot bilen otun, öyniñ yarişiqi er bilen hotun.

“Kışın yakışanı ateş ile odun, evin yakışanı er/karı ile hatun/koca.”

Hayatta insanların yaşaması için ihtiyaç duydukları gereksinimleri tamamlaması gerekir.

3. Yazda muşeqqet, qışta halavet. Yeni yazni işlep ötküz qışni oynap ötküz.

“Yazda meşakkat kışta huzur. Yani yazı çalışarak geçir, kışı oynayarak geçir.”

Kışın rahat yaşamak isteyenler, hazırlığını yazdan yapmalıdırlar.

4. Yaznıñ poqi qışta dora.

“Yazın boku kışta ilaç gibidir.”

Yaz mevsiminde her şeyin bereketli ve bol olduğunu anlatır.

5. Yıllıq işıñni bahardin başla.

“Yıllık işine bahardan başla.”

Ziraat ve tarım işlerine bahar ayında başlamak gerektiğini anlatır.

6. Yıñnıñ közidek töşüktin tögidek soğuş kiridu.

“İğnenin gözü gibi delikten deve gibi soğuk girer.”

Kışın çok soğuk günlerinde soğuğa karşı gerekli önlemin alınması gerektiğini anlatır.

7. Zémin alsañ tallap al, ériq boyidin.

“Zemin (toprak) alırsan seçerek al, ırmak kenarından.”

Tarlanın mahsul verebilmesi için toprağının verimli ve sulak olması gerekir. Arazi (toprak) ne kadar verimli olursa, o kadar kaliteli mahsul yetişir.

4.41. Nasihat İle İlgili Atasözleri

1. Égizniñ bir qat térisi soyulup ketmek.

“Ağzın bir kat derisi soyulmak.”

Dilinde tüy bitmek.

Sık sık söylemekten bıkmak, usanmak. Sürekli nasihatte bulunduğu bir kişiyi doğru yola getirememek.

2. Havayi-hevesniñ béşi köl, ayığı çöl.

“Boş hevesin başı göl, sonu çöl.”

Olmayacak bir hayalin peşinden giden insanların sonu kötüdür. O nedenle gerçekçi olmak gerekir.

3. Késelni davalap ademni qutquzmaq.

“Hastayı tedavi edip adamı kurtarmak.”

Başkalarına (insanlara) verilen nasihat ve yardımı anlatmak için kullanılır.

4. Nesihet aççiq, mévisi tatliq.

“Nasihat acı, meyvesi tatlı.”

Nasihat veren kişinin söyledikleri, söylenen kişiye o an kötü, zor, gereksiz, yanlış gelebilir. Ama öğüdü dinlerse sonucu iyi olur.

5. Ördেকে su yuqmas.

“Ördeğe su bulaşmaz.”

Bazı insanlara defalarca söz ve nasihat etsen bile fayda vermez.

6. Uyqusini éçip qoymaq.

“Uykusunu açmak. / Uykusundan uyandırmak.”

(Birinin) gözünü açmak.

Birini bir konu hakkında uyarmak, nasihat etmek.

7. Yahşiniñ gépi lezzet, yamanniñ gépi geyvet.

“İyinin sözü lezzet, kötünün sözü gıybet.”

Güzel sohbetlere, verimli konuşmalara katılmanın gerekliliğini anlatır.

4.42. Rekabet İle İlgili Atasözleri

1. Éşek eşektin qalsa quyrikini kes.

“Eşek eşekten kalırsa kuyruğunu kes.”

İnsanların birbirleri ile rekabet etmeye, yarışmaya ne kadar meraklı olduğunu anlatır.

2. Dan bermigen yer emes, erdin qalğan er emes.

“Ziraat (mahsul) vermeyen arazi değil, erden kalan er değil.”

İnsanların birbirleri ile rekabet edebilmesi için kişilerin içinde bir heves ve arzu olması gerekir.

3. İt itni körse qavar.

“Köpek köpeği görünce havlar.”

Rekabet içinde bulunan kişiler, hiçbir konuda uzlaşamaz ve anlaşamazlar.

4. Kava pul emes, bara pul.

“Kabak para değil, dalı para.”

Değerini kaybeden ürünlere rağbet azaldığı zaman kullanılır.

5. Qaçan bolğan özümdek, qarap turğan közümdek.

“Ne zaman olacak özüm gibi, bakıp duran gözüm gibi.”

Bir işe talebin çok yüksek olması onu elde etmeyi zorlaştırır.

6. Qapak pul emes, bara pul.

“Kabak (bitkisi) para değil, dalı para.”

Değerini kaybeden ürünlere rağbet azaldığı zaman kullanılır.

7. Üzeñge soquşturmaq.

“Mahmuz tokuşturmak.

Kıskanmak, rekabete girmek.

4.43. Sır İle İlgili Atasözleri

1. Çavisini çitka yaymaq.

“Sırrını açığa çıkartmak.”

Tüm gizemli sırları ortaya çıkarmak ya da göz önüne sermek.

2. Çıqmaydığan kir yok, éçilmaydığan sir yoq.

“Çıkmayacak kir yok, açılmayacak sır yok.”

Her kirin temizlendiği gibi her sır da eninde sonunda bir gün ortaya çıkar.

3. Sinimiğan atqa yük aritma.

“Denenmemiş/sınanmamış ata yük yükleme.”

Sırdaş olmadığın, güvenmediğin kişilere sırrını anlatma.

4. Sırdaşmığüçe siriñni éyitme.

“Sırdaş olmadıkça derdini anlatma.”

Başkalarını iyi tanımadan, onunla sırdaş olmadan ona sırrını, derdini açma.

5. Sirniñ sanduqi köñül, açquçi til.

“Sırrın sandığı gönül, anahtarı dil.”

Gönüldeki sırrın ancak dil ile ifade edilebileceğini anlatır.

6. Qorsiqida gep yatmaydığan.

“Kursağında/karnında laf yatmaz.”

Ağzında bakla ıslanmaz/durmaz.

Hiç sır tutamayan kişiler için kullanılır.

7. Öz ħorluquñ candin öter, yat ħorluqi yandin öter.

“Kendi yüzkararı/rezaletin candan geçer/deler/vurur, yabancı yüzkarası/rezaleti yandan geçer/deler/vurur.”

İnsanın en yakınlarından gelen ihanet, çok acı verir.

4.44. Şans, Fırsat ve Talih İle İlgili Atasözleri

1. Çikildap mañsila saat déme, sovginiñ hemmisini amet déme.

“Her çalana (tik tak) saat deme, hediyenin hepsine şans deme.”

Kişiler arasındaki alış verişte çok dikkatli olunması gerekir. Ve her işin sebebini ve sonucunu bilip öyle hareket etmek gerekir.

2. Çiqip ketgen köz öz orniğa çüşmek.

“Çıkan göz kendi yerine oturmaz.”

Kaçan fırsat geri gelmez.

Bir işin tekrar yapıldığında eskisi gibi olmayacağı anlamına gelir.

3. Eşiki töt çişliq bolmaq.

“Eşeği dört dişli olmak.”

Ummadığı, beklemediği bir anda şans yaver giden kişiler için kullanılır.

4. Qarıgüniñ tiliki ikki köz, gaçınıñ tiliki bir égiz söz.

“Körün dileği iki göz, dilsizin dileği bir ağız söz.”

Ben istedim bir göz Allah verdi iki göz. / Körün istediği bir göz, Allah verdi iki göz.

İnsanın ihtiyacı olan şeyden bir tane isterken hayal ettiğinden çok daha fazlasını elde etmesi durumunu anlatır.

5. Qarnim üçün yığlimaymen, qedrim üçün yığlaymen.

“Karnım için ağlamam, kaderim için ağlarım.”

Alnına yazılan yazgısını ve talihini kabul etmek.

6. Su aqqan ériqta, su aqmay qalmas.

“Su akan ırmakta, su akmadan kalmaz (mutlaka akar).”

Elindeki fırsatı, şansı değerlendirmezsen, bir daha o fırsatı bulamayabilirsin.

7. Zuvulisini çoñ üzgen.

“Bedenini büyük tutan.”

İşleri yolunda giden; talihi, şansı, kısmeti açık; doğuştan şanslı, bahtı iyi.

4.45. Şöhret, Nam İle İlgili Atasözleri

1. Çağırsa éti bar, tutsa sépi var.

“Çağırsa adı var, tutsa sapı var.”

Bu atasözünde adın, namın, şanın önemi, değeri anlatılmaktadır. Dünya hayatında iyi bir nam, güzellikle anılan bir ad bırakmak gerekir.

2. Éti uluğ, suprisi quruq.

“Adı ulu, içi boş.”

Namı, şanı, şöhreti olsa da buna layık olamama ya da yaşayamama durumunu anlatır.

3. Étini behtiyar qoysam, huda bermeptu behtini.

“Adını Bahtiyar koysam (da), Allah vermemiş bahtını.”

Bazı insanların adına layık olamadıklarını, adının anlamına uygun yaşayamadıklarını anlatır.

4. Qalpaqqa tuşluq qirgiz yoq.

“Kalpağa layık Kırgız yok.”

Namına ve şöhretine layık bir davranış sergilemeyenler için kullanılır.

5. Yahşi ademdin at qalar, yaman ademdin dad qalar.

“İyi insandan ad/nam kalır, kötü insandan ah kalır.”

İnsanlar için iyi adın/nam ve şöhretin çok önemli bir husus olduğunu anlatır.

At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır.

İnsan yaşarken iyi işler yapmalı, iyi bir ad bırakmaya çalışmalıdır.

6. Yahşiniñ özi bolmiğan bilen yüzi bar.

“İyinin kendisi olmasa da yüzü vardır.”

İyi bir insan hayatta olmasa bile, onun bıraktığı nam, şöhret ve hürmeti daima baki kalır.

7. Yémisimu bõriniñ ağızi qan.

“Yemese bile kurdun ağızı kandır.”

Kötülükle anılan kişinin namını silmek güçtür.

4.46. Gençlik İle İlgili Atasözleri

1. Yaşliqıñ padşahlıqıñ her tereptin gül kélur, tañla beş kúndin kéyin yéniñğa kim kélur.

“Gençliğin, padişahlığın her tarafından gül gelir, beş gün sonra yanına kim gelir.”

Gençlik bir insanın en güzel ve en iyi zamanıdır.

2. Yaşliqında bilmidiñ bilim kedrini, qériganda tartisen uniñ derdini.

“Gençliğinde bilmezsen ilmin kadrini, yaşlandığında çekersin onun derdini.”

Gençliğin değerini bilmeyen insanlar yaşlandıklarında pişman olurlar.

3. Yaşliqında bolmisañ şicaette, yaşanğanda qalisen nadamette.

“Gençliğinde olmazsan cesur, yaşlandığında olursun pişman.”

Gençlikte gayretli, cesur ve korkusuz olmak gerekir.

4. Yaşliqıñdin yahşi bol.

“Gençliğinde iyi ol.”

Gençlikte ümitli, cesur ve coşkulu olmak gerekir.

5. Yaşliqta alğan bilim taşqa möhür basqandek, qériliqta alğan bilim qumğa möhür basqandek.

“Gençlikte alınan ilim taş mühr basılmış gibi, yaşlılıkta alınan ilim kuma mühr basılmış gibi.”

Gençlikte ilim öğrenmenin önemini anlatır.

6. Yaşliqta capa çek, hesret çekme.

“Gençlikte cefa çek, hasret çekme.”

Gençliğinde zorluk çeken kişiler, yaşlanınca huzurlu bir hayat sürerler.

4.47. Güven ve Güvenmek İle İlgili Atasözleri

1. İhtida qilsam imamğa, esqatmidi bir nanğa.

“Biat etsem de imama, yaramadı bir işe.”

Hayatta güvendiğimiz kişiler, zaman içinde bizi hayal kırıklığına uğratabilirler. Güvenilen kişinin güveni zedelemesi durumunda söylenir.

2. İşengen tağda kiyik yatmaptu.

“Güvendiğin dağda geyik yatmamış.”

Güvendiği dağlara kar yağmak.

Hayatta güvendiğimiz kişiler, zaman içinde bizi hayal kırıklığına uğratabilir. Bu deyim güvenilen kişinin güveni zedelemesi durumunda söylenir.

3. Kişinin teritide namaz oquguli bolmas.

“Başkasının abdestiyle namaz kılınmaz.”

İnsan yapacağı işte yalnız kendisine güvenmelidir. Başkasının yardımını bekler ve buna güvenirse hayal kırıklığına uğrar.

4. Qarçığa göşni dep torğa çüşidu.

“Aladoğan eti diye tuzağa düşmek.”

Etrafında bulunan herkese güvenmek doğru değildir. İyi tanımadığın kimselere güvendiğin takdirde olmayacak sorunlarla karşılaşabilirsin.

5. Saqal digen öçkidimu bar.

“Sakal dediğin keçide de var.”

Keçide de (keçinin de) sakal (sakalı) var. (Sakal keçide de var.)

Bir kimse kılık kıyafetiyle değil, gerçek değeriyle güven verir. Sakal kişiye değer kazandırmaz. O, keçilerde bile vardır (Aksoy, 2008: 353).

6. Yöliki çoñniñ yüriki taş.

“Destekçisi büyük olanın kalbi taş olur.”

Birilerine güvenerek başarı elde eden kişiler, hiçbir şeyden korkmazlar.

4.48. Kararsızlık İle İlgili Atasözleri

1. Éği bilen béğiniñ tayini yoq.

“Beli paçası belli olmayan.”

Bir işte henüz kesin bir karara varılmadığı zamanlarda kullanılır.

2. İkki otturida qalmaq.

“İki arada kalmak.”

İki arada bir derede kalmak.

Bir iş hakkında karar vermede zorlanıldığı durumlarda kullanılır.

3. Uyaqqa tartsam at öler, buyaqqä tartsam harva sunar.

“O yana çeksem at ölür, bu yana çeksem araba kırılır.”

Aşağı tükürsem sakal, yukarı tükürsem bıyık.

Bir işi yapmakta kararsız kalındığı zaman söylenir.

4. Ücmilik bağqa kirip qalmaq.

“Dutlu bahçeye girivermek.”

Hangisini alıp hangisini almayacağı konusunda kararsız kalmak.

5. Ya qaynamdin çıkar, ya sayramdin çıkar.

“Ya gölden çıkar ya çölden çıkar.”

Tevekkül etmenin önemini ve kararsızlığın kötülüğünü, yanlışlığını anlatır.

6. Yapsam pişarmu, kömseme pişarmu.

“Kapatsam pişer mi, gömseme pişer mi.”

Kararsız kalındığı zamanlarda kullanılır.

4.49. Tedbirli Olmak İle İlgili Atasözleri

1. Düşmen yoq dime elde, böre yoq dime çölde.

“Düşman yok deme ilde, kurt yok deme çölde.”

İnsanın hayat boyu temkinli ve zeki bir şekilde yaşayıp ona göre davranması gerekir.

2. Éziz tutsan némini, yeysen şuniñ nénini.

“Aziz tutarsan neyi, yersin onun ekmeğini.”

İnsanın hayata karşı tedbiri nasıl olursa takdiri/kaderi de öyle olur.

3. Haliñğa béqip hal tart, haltanğa béqip un tart.

“Haline bakıp (göre) hesabını yap, torbana bakıp (göre) un al.”

Ayağını yorganına göre uzat.

Giderini gelirine uydur. Harcamaların gelirini aşmasın (Aksoy, 2008: 166).

4. İt bilen yoldaş bolsañ qoluñdin hasañ çüşmisun.

“İt ile yoldaş olursan elinden sopan düşmesin.”

Niyeti bozuk, kötü insanlarla bir arada bulunuyorsan, onlardan gelebilecek tehlikelere karşı tedbirli olman gerekir.

5. İt qoğlisa suğa qaç, yılan qoğlisa qumğa qaç.

“Köpek kovalarsa suya kaç, yılan kovalarsa kuma kaç.”

Her tehlikeye karşı alınması gereken uygun bir önlem ve tedbir vardır.

6. Özi koliğan oriğa özi çüşmeq.

“Kendi kazdığı kuyuya kendisi düşmek.”

Kendi kazdığı kuyuya düşmek. / Kendi kazdığı kuyuya kendisi düşmek.

Başkası için hazırladığı kötülük kendi başına gelmek.

4.50. Utanma İle İlgili Atasözleri

1. İrgayniñ égilgini sunğini, erniñ uyalğini ölgini.

“Ağacın eğileni kırılır, erin utananı ölür.”

Utanma ve namus duygusu, erkek için zaruridir.

2. Yerge kirip ketküdek bolmaq.

“Yere girecek gibi olmak.”

Yerin dibine girmek.

Çok utanmak, rezil olmak.

3. Uyat ölümdin qattiq.

“Utanç ölümden kötüdür.”

Utanç duymak, utanılacak bir duruma düşmek ölmekten daha kötüdür.

4. Uyat turğan yerde iman turar, uyat turmiğan yerde guman turar.

“Utanç olan yerde iman olur, utanç olmayan yerde şüphe olur.”

İslam inancına göre “ar ve utanç” duygusu önemlidir. Utancın olduğu yerde, namuslu ve şerefli bir yaşam vardır.

5. Uyatsız müşükke qaznaqnıñ işiki oçuq.

“Utanmaz kediye deponun/kilerin kapısı açıktır.”

Arsız kişi hiçbir şeyden utanmadığı için rahatça istediğini yapar.

6. Yüzümniñ qélinliqı cénimniñ rahiti.

“Yüzümün kalınlığı, canımın rahatı.”

Bazı insanlar nefesine yenik düşüp ahlak ve edebi bir yana bırakırlar.

4.51. Zenginlik, Mal Mülk ve Cömertlikle İlgili Atasözleri

1. Hüşametçi bolmay diseñ, temeger bolma.

“Yalaka olmak istemiyorsan, tamahkâr olma.

Gereğinden çok mal mülk, yiyecek içecek elde etmek isteyen kişinin, arzularını elde edebilmesi için üstündekilere iki yüzlü ve sırnaşık şekilde davranmaması, tamahkar olmaması gerekir.

2. Gaça bolsimu, bayniñ oğli sözlisun.

“Dilsiz olsa bile zengin çocuğu konuşsun.”

Varlıklı kişi, parası ve itibarı ile olmayacak işlerini bile kolaylıkla halleder.

3. Halvini hékim yer, tayaqni yétim yer.

“Helvayı zengin yer, dayağı yetim yer.”

Zengin kişiler elindeki imkânlarla birçok sorunu engellerler ve rahat yaşarlar. Garip, kimsesiz ve yoksul kişiler ise sorunlarla uğraşmak zorunda kalırlar.

4. Keñ bolsañ, kem bolmaysen.

“Geniş (eli açık) olursan, eksik olmazsın.”

Elindeki maddî imkânı karşılık beklemeden başkalarının yararına sunan kişinin eksikliği olsa da tamamlanır. Malı bereketlenir, Allah daha çok verir.

5. Qoynuñdin tökülse qoncuñğa.

“Koynundan dökülürse kucağına düşer.”

Varlıklı bir kişiden çevresindeki insanların da fayda görmesidir.

6. Saqaymaydığan carahet yoq, ħorimaydığan tapavet yoq.

“İyileşmeyen yara yok, bitmeyen servet yok.”

İnsanların gözüne büyük gelen acıların, kederlerin veya kişinin hoşuna giden, gözünde büyüttüğü şeylerin mutlaka bir gün son bulacağı, biteceği anlamına gelir.

4.52. Çaresizlik İle İlgili Atasözleri

1. Güldiri bar yamğuri yoq, heyvisi bar mağduri yoq.

“Yıldırım var yağmuru yok, heybeti var mağduri yok.”

Sesi ne kadar çok çıksa da, ne kadar güçlü olsa da, elinden bir şey gelmemek.

2. Ħalta koçığa kirip qalmaq.

“Çıkmaz sokağa girmek.”

Çıkmaz sokağa girmek.

Çözümlemeyecek, içinden çıkılmayacak bir duruma düşmek.

3. Miñ ölüp bir tirilmek.

“Bin ölüp bir dirilmek.”

Ölüp ölüp dirilmek.

Çok sıkıntılı ve acı verici durumlarda ve çaresiz kalındığı zamanlarda kullanılır.

4. On ölüp bir tirilmek.

“On ölüp bir dirilmek.”

Bir ölüp bin dirilmek.

Çok sıkıntılı ve acı verici durumlarda ve çaresiz kalındığı zamanlarda kullanılır.

5. Yétimniñ ağzi aşqa tegse, burni qanaptu.

“Yetimin ağzı aşıya değince burnu kanamış.”

Sahipsiz, bakıma muhtaç olan yetim çocuklar her zaman ezilirler.

4.53. Eşitlik ve Miktar İle İlgili Atasözleri

1. Ézi hesel, tolisi bimesel.

“Azı bal, fazlası ekşi.”

Azı karar çoğu zarar.

Her şeyin azı makbuldür. Aşırıya kaçan insan zararla karşılaşır.

2. Çiviq tegse gınşıysen, kaltek tegse cim.

“Çubuk değse mızımızlanır, sopa değse sakinleşir.”

Herkese aynı şekilde muamele yapmak gerek.

3. Qarıguniñ çapaq adışı bar.

“Körün çapaklı arkadaşı var.”

Körler sağırlar birbirini ağırlar.

Herkesin kendi denginde bir arkadaşı vardır.

4. Renğiroyiğa qarap iş körmek.

“Duruma göre bakıp hareket etmek (iş yapmak).”

Ölçülü davranmak. Olaylara dikkatli ve hassas şekilde yaklaşmak.

5. Undaq qazanğa mundaq çömüç.

“Öyle kazana böyle kepçe.”

Öyle saç a böyle tarak.

Her şeyin kendi kapasitesi oranında değer bulduğunu anlatmak için söylenir.

4.54. Gülmek İle İlgili Atasözleri

1. Dorap külmey, oylap kül.

Zorla gülme, düşünerek gül.

Her şeye gülen insan ahmaktır. Gülmenin bile bir adabı vardır.

2. Külme kişiniñ işiğa kélar seniñmu béşinğa.

“Gülme kişinin işine, gelir senin de başına.”

Gülme komşuna, gelir başına.

İnsan başkasının başına gelen felaketlerle alay etmemelidir. Gün olur böyle bir felaket kendisinin de başına gelebilir.

3. Köğlün rencise, külüp oyna.

“Gönlün/kalbin kırıldıysa, gülüp oyna.”

Yaşanılan kötü ve hüznünlü olayların etkisinden kurtulmak için eğlenmek, gülüp oynamak faydalıdır.

4. Saynıñ tülkisi köp, huşametçiniñ külkisi köp.

“Çölün tilkisi çok, yalakanın gülmesi çok.”

Olmadık yerde gülme, yerinde tadında gül.

5. Üçey üzülüp ketküdek bolmaq.

“Bağırsakları kopacak gibi olmak.”

Gülmekten kırılmak.

Aşırı derecede gülmek, kahkaha atmak.

4.55. Güzellik İle İlgili Atasözleri

1. Çirayğa aş qoyup içkili bolmas.

“Yüz güzelliği ile yemek yiyemezsin.”

Hakiki sevgi, dış görünüş ve güzellikle olmaz.

2. Çirayi çiraylıq köydüridu, qiliqi çiraylıq söydüridu.

“Yüzü güzel beğendirir, huyu güzel sevdendir.”

Yüzü güzel olanı değil, huyu güzel olanı sev.

Yüzü güzel olanın, huyu da güzel olur.

Kendi güzele kırk günde doyulur, huyu güzele kırk yılda doyulmaz.

Kişinin fiziki güzelliğinin olması, insani ilişkilerinin de güzel olacağı anlamına gelmez. Bir kimsede aranması gereken en büyük özellik, huyunun güzel olmasıdır. Huyu güzel olan bir kimseyle kurulacak ilişkiler kolay kolay bozulmaz, yıllar boyu sürer gider.

3. Çirayliq çirayliq emes, söygen çirayliq.

“Güzellik güzel değil, sevmek güzel.”

Hakiki sevginin güzellikle değil, birbirine saygı ve sadakatle olacağını anlatır

4. Gülzarda etirniñ kedri bolmas.

“Gül bahçesinde parfümün değeri olmaz.”

Güzel, güzelliğin içindeyken bir değer ifade etmez. Bir şey/kişi ancak diğerlerinden farklı olursa, bir fark yaratırsa değeri anlaşılır.

5. Sölet tügidi, himmet qayda.

“Kibrin/kuruntun bitti, himmetin nerede.”

Güzel görünmek için elinde neyi var neyi yoksa harcayan kişileri anlatır.

4.56. Hırsızlık ve Suç İle İlgili Atasözleri

1. Göş yégenmu oğri, şorpisini içkenmu oğri.

“Eti yiyen de hırsız, çobasını içen de hırsız.”

Ortada kesin işlenmiş bir suça bulaşan kişilerin kendilerini suçtan arındırmak için bahaneler uydurması durumunda kullanılır.

2. Mal igisidin oğri küçlük.

“Mal sahibinden hırsız güçlü.”

Hem suçlu hem güçlü.

Suçlu kendisi olduğu halde üste çıkmaya çalışan, üstelik karşısındakini suçlamaya yeltenen kişiler için söylenir.

3. Oğriniñ yüreki pok-pok.

“Hırsızın yüreği ağzında.”

Kötü iş yapanlar daima vesveseye kapılıp korku içinde, kalpleri küt küt atarak yaşarlar.

4. Oğrini qaraqçı uruptu.

“Hırsızı eşkıya vurmuş.”

Kazançsız elde edilen malın kişiye yararı olmaz.

5. Oğri béyimas, temehor toymas.

“Hırsız zengin olmaz, dilenci doymaz.”

Herhangi bir kötü illetin, huyun insana çok zarar verdiğini anlatır.

4.57. Kadın İle İlgili Atasözleri

1. Hénimniñ qéşiğa baqmay, etken éşiğa baq.

“Hanımın kaşına bakma, yaptığı işine bak.”

Kadının, hanımın, eşin kaşına gözüne, yani güzelliğine değil yaptığı işe, yani becerikliliğine bakılmalıdır.

2. İşçan hotun tamaqqa amraq, horun hotun tayaqqa amraq.

“Çalışkan kadın yemeği sever, tembel kadın dayağı sever.”

Tembel insanlar şiddete maruz kalabilirler.

3. İt vapa hotun capa.

“Köpek vefa, hatun cefa.”

Aile içinde kadını yönetmenin ve onunla anlaşmanın zor olduğunu anlatır.

4. Uvini çişu quş yasaptu.

“Yuvayı dişi kuş kurmuş.”

Yuvayı yapan dişi kuştur. / Yuvayı dişi kuş yapar.

Bir evin yönetimini, geçim düzenini ve ailenin mutluluk içinde yaşamasını kadın sağlar (Aksoy, 2008: 480).

4.58. Kötü Alışkanlıklar İle İlgili Atasözleri

1. Haraq çıkar başqa, toldurar közni yaşqa.

“Alkol çıkar başa, doldurur gözü yaşla.”

Her tür zararlı alışkanlığın, alkollü içeceğin son derece zararlı olduğunu anlatır.

2. Haraq padişah tur, müselles vezir, néşe paskinidur boza binezer.

“Alkol padişah tur, müselles⁹ vezir, tütün pisliktir, boza binazar/bakılmaz görümsüz.”

Alkol, tütün gibi maddeler ne kadar övölüp özendirilmeye çalışılsa da zararlıdır.

3. İçimlik bala emes, içimlikke bériliş bala.

“İçki bela değil, içkiye bağlanmak bela.”

Kötü yola girmenin insanlar için çok tehlikeli olduğunu anlatır

4. Şarabqa qandim, çataqqa qaldim.

“Şaraba kandım, kavgaya kaldım.”

Alkol ve şarap gibi zararlı maddeler insanın başına türlü belalar getirebilir.

4.59. Tasarruf İle İlgili Atasözleri

1. İkki öyniñ qurğunluqi bir öyge aş bolar.

“İki evin tasarrufu bir eve aş olur.”

Aile geçimi sağlarken israf etmeden tasarruflu bir şekilde yaşamak gerekir.

2. Oyup yéseñ on kün kéter, qirip yéseñ qiriq kün yéter.

“Oyup yersen on gün gider, kırarak yersen kırık gün yeter.”

İnsan için tasarruf etmenin önemini anlatır.

3. Öz qazinini özi qaynatmaq.

“Kendi kazanını kendi kaynatmak.”

Elindekiyle yetinmeye, kimseye muhtaç olmadan yaşamaya çalışmak; ihtiyaçlarını kendi karşılayarak kimseden yardım istememek.

⁹ Alkollü bir içki türü.

4. Yotqanğa qarap put sunmak.

“Yorgana bakıp ayak uzatmak.”

Ayağını yorganına göre uzatmak.

Giderini gelirine uydurmak. Harcamaların geliri aşmaması gerekir (Aksoy, 2008: 166).

4.60. Tecrübe İle İlgili Atasözleri

1. Hörmət qilsañ çoŋğa, işiñ tartar oŋğa.

“Hürmet edersen büyüğe, işin gider iyiye.”

Tecrübeli insanların sözleri dinlenip uygulandığı takdirde, güzel sonuçlar ortaya çıkar.

2. İkki iştanni artuq yırtqan.

“İki pantolon fazla eskiten.”

Bir gömlek fazla eskitmiş olmak.

Yaşı ve tecrübesi olan, görmüş geçirmiş, bilgi sahibi kişiler için kullanılır.

3. Qanat-quyruqi yétilip qalmaq.

“Kanadı kuyruğu yetişmek/olgunlaşmak.”

Bir işte kemâle ermek. Konu hakkında her şeye vâkıf olmak.

4. Musapir bolmiğuçe musulman bolmas.

“Muhacir olmayınca Müslüman olmaz.”

Kişi başından iyi ve kötü olaylar geçirmediğçe hayatın ne/nasıl olduğunu anlayamaz.

4.61. Ümit İle İlgili Atasözleri

1. Ölmigen canda ümid bar.

“Ölmeyen canda ümit var.”

Çıkmadık canda umut var(dır). / Çıkmadık candan umut kesilmez.

1) Ölümcül hasta vefat edene kadar iyileşeceğinden umut kesilmez.

2) Elden gitti sanılan bir şeyle olan ilgi tamamen kesilmemişse, gereken çaba harcanarak onun elde kalması sağlanabilir.

2. Şamalniñ sayisi yoq, ümütsizniñ ğayisi yoq.

“Rüzgârın gölgesi yok, umutsuzun gayesi yok.”

İnsanın her işte bir amacının olması ve umudunu yitirmemesi gerektiğini anlatır.

3. Ümid ademni yaşartidu, ğem-qayġu ademni qérítidu.

“Ümit insanı gençleştirir, gam, kaygı insanı yaşlandırır.”

Ümitle yaşamak insanı diri ve genç tutar. Çok tasalanmak ve üzülmek ise insanı yıpratır, yaşlandırır.

4. Yiğlimaqniñ bir külkisi bar.

“Ağlamanın bir gülmesi var.”

Her gecenin bir sabahı vardır. / Her kışın bir baharı vardır. / Her kışın bir yazı vardır. / Her karanlık gecenin bir aydınlık sabahı vardır. /

Hayatın akışında hiçbir durum olduğu gibi kalmaz. Bu nedenle işleri bozulan, herhangi bir sıkıntıya düşen, başarısız olan kimse üzülmemeli, durumunun devamlı olmadığını bilmeli, sevinç ve mutluluk yaşamak için her zaman umutlu olmalıdır.

4.62. Âlet, Edevat, Ev Gereçleri İle İlgili Atasözleri

1. Sudin ötüp patqaqta tohtaydiğan.

“Sudan geçip bataklığa batmak.”

Dereyi geçip çayda boğulmak. / Okyanusu geçip derede boğulmak.

Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki bu deyimler şekil olarak aynı olmakla birlikte anlam bakımından farklıdırlar. Yeni Uygur Türkçesinde “Bıçak gibi kesici aletlerin çok kör, kesmez halini” anlatır. Türkiye Türkçesinde ise “Büyük güçlükleri aşip önemsiz bir engele takılarak yenik düşmek.” anlamını bildirir.

2. Üç qétim piçaq sormiġuçe, piçaq berme.

“Üç kere bıçak istemedikçe bıçak verme.”

Tehlikeli âletleri, eşyaları çalıştırmada/kullanmada ecele etmemek gerektiğini anlatır.

3. Yamğurdin k yinki bambuk notisidek.

“Yağmurdan sonraki bambu yaprağı gibi.”

Yeni, canlı ve parlak bir görünüme sahip olan eşyalar için kullanılır.

4.63. Barış ve Huzur İle İlgili Atasözleri

1. İkki yah  i ariside q l  z lmes.

“İki iyi arasında k l kopmaz.”

İnsanların birbirleriyle barış içinde olmaları gerektiğini anlatır.

2. İnaqsizni  sözi k l, inakliqni  sözi g l.

“Ge imsizin sözü k l, ge imlinin sözü g l.”

İnsanlarla geçimli ve uyumlu olmak kişinin kendisine ve kar ısındakilere huzur verir.

3. U dunyalıq bu dunyalıq bolup ketmek.

“O dünyalı bu dünyalı olmak.”

Birisi ile kavga edip barış ortamının yitirildiğı durumlarda kullanılır.

4.64. Borç İle İlgili Atasözleri

1. Qerzdarlıq bek yaman bir pul bolsimu, musapirliq bek yaman bir k n bolsimu.

“Borçlu kalmak çok fena tek kuruş olsa bile, misafirlik çok fena bir gün olsa bile.”

Borç genel olarak sorumluluk ve vicdan sahibi insanlara huzursuzluk, sıkıntı verir. Benzer şekilde geleneğimiz gereğı bir yerde haddinden fazla kalınması ve ev sahibine sıkıntı verilmesi hoş değıldir.

2.  ydeki pul oq pul, qerz bergen pul yoq pul.

“Evdeki para kurşun para, borç verilen para yok para.”

İktisadi ve hesap i lerinde çok titiz davranmak gerekir. Borç verilen para geri gelmeyebilir.

3. Yégenniñ tili qısqa, alganniñ qoli qısqa.

“Yiyenin dili kısa, alanın eli kısa.”

Bir kişinin iyiliğini kabul etmekle kişiye borçlu kalmak aynı şeydir.

4.65. Kahramanlık İle İlgili Atasözleri

1. Gülñiñ serhili gül arisida, erniñ serhili el arisida.

“Gülün kralı gül arasında, adamın kralı millet arasında.”

Bahadır (kahraman) ve faziletli (erdemli) bir adamın halkın içinde yetişmesi durumunu ifade eder.

2. Képinek pervane bolmas, yasançuq merdane bolmas.

“Kelebek pervane olmaz, kendini beğenmiş delikanlı olmaz.”

Kendini adayan, feda eden yiğit insanların olması gerektiğini anlatır.

3. Yolvasni yeñgen batur emes, aççıqni yeñgen batur.

“Aslanı yenen kahraman değil, sinirini/öfkesini yenen kahramandır.”

Gerçek babayiğit/pehlivan güreşte rakibini yenen değil, öfkелendiği zaman nefisine hakim olandır. (Hadis)

Asıl kahraman kişi, nefisine ve öfkesine yenik düşmeyen kişidir.

4.66. Terbiye ve Edep İle İlgili Atasözleri

1. Çaқта günah yok tanési bozuq, qızda günah yok anası bozuq.

“Tekerlekte günahı yok tanesi bozuk, kızda günah yok anası bozuk.”

Kenarına bak bezini al, anasına bak kızını al.

Kız çocuklarının iyi ve güzel bir ahlaka sahip olması anne terbiyesine bağlıdır. Kızının nasıl bir karaktere sahip olduğu anasına bakılarak anlaşılabilir.

2. Köz uyquğa ketse, qoñ puñadin çııptu.

“Göz uykuya giderse, kış istediğini yapmış.”

Göz yumulursa göt açılmış.

İnsan için edebin, ahlakın önemini anlatır. Uyku hâlinde de olsa edep ile yatmalıdır.

3. Yağacı rende tüzeydu, ademni terbiye.

“Ahşabı rende düzeltir, insanı terbiye.”

İnsan için terbiyenin önemini anlatır.

4.67. Pişmanlık ve Aman Dilemekle İlgili Atasözleri

1. Eğilgen başni qiliç kesmeptu.

“Eğilen başı kılıç kesmemiş.”

Eğik boynu kılıç kesmez. / Eğilen baş kesilmez.

Hatasından dolayı pişmanlık duyan ve bundan dolayı özür dileyen insanlara ceza verilmez. Aman dileyeni affetmek erdemli bir davranıştır.

2. Eğilgenge eğil béşin yerge tekküçe, ğadayġanġa ğadayġan béşin kökke yetküçe.

“Eğilene eğil, başın yere değene kadar; başı dike dik dur, başın göğşe ulaşana kadar.”

Karşıdaki kişinin tavrına, hâl ve hareketine, üslubuna göre davranmak gerekir.

3. Kéyinki puşayman, özünge düşmen.

“Sonraki pişmanlık, kendine düşman.”

Son pişmanlık fayda vermez (etmez).

İyice düşünülmeyen yapılan işler, çoğu kez insanı zarara ya da geri dönemeyeceği bir çıkmaza sokar.

4.68. Dua ve Beddua İle İlgili Atasözleri

1. Dua alġan aman, qarġış alġan yaman.

“Dua alan iyi, beddua alan kötü.”

Hayır dua alan insanın işleri rast gider. Kötü sözle anılan, beddua edilen kişinin ise işleri iyi gitmez.

2. Qarğıştin qorqma, heqtin qorq.

“Bedduadan korkma haktan kork.”

Allah korkusu, öteki dünyaya inanmak insanları pek çok kötülükten korur ve uzak tutar. Özellikle de kul hakkına girmemek gerekir.

4.69. Hayvanlar İle İlgili Atasözleri

1. Qarlıgaç pes uça, yerge yamğur çüşer.

“Kırlangıç alçak uçarsa, yere yağmur düşer.”

Kırlangıç yerden uçarsa yağmur yakındır.

Eskiden atalarımız hava durumundan haberdar olmak için doğadaki canlıların davranışlarını gözlemlemişler ve bazı sonuçlara ulaşmışlardır. Buna göre kırlangıç kuşunun alçaktan uçuşması yağmurun yağmasına işaret kabul edilmiştir.

2. Yahşi atqa öyüñni sat.

“İyi at için evini sat.”

İyi bir at için evini bile satmaya degeceğini anlatır. Buradan bütün Türk topluluklarında olduğu gibi Uygur Türklerinde de atın ne kadar değerli olduğu anlaşılmaktadır.

4.70. Taklit İle İlgili Atasözleri

1. Doraştin qiliq tapisen, qiliqtin adet.

“Taklitten huy bulursun, huydan alışkanlık.”

Kişilerin aksayan yönlerini taklit eden kişi bunu huy edinir. O hareketleri günlük hayatında istemsizce tekrarlar.

2. Qağa keklikniñ méñişini doraymen öz méñişini untup qaptu.

“Karga kekliğin yürüyüşünü taklit ederek kendi yürüyüşünü unutmuş.”

Karga kekliği taklit edeyim derken kendi yürüyüşünü unutmuş.

Görgüsüz kişi, görgülü kişinin yaptığını yapmaya kalkışırsa beceremez; kendi doğal davranışını da yitirip gülünç duruma düşer.

4.71. Ölüm İle İlgili Atasözleri

1. Sanaqlıq küni qalmaq.

“Sayılı günleri kalmak.”

Sayıli günü kalmak.

Yakın bir zamanda bir sebepten ölecek olmak.

2. Yolvasniñ ağızidin qutulmaq.

“Aslanın ağzından kurtulmak.”

Ölüm tehlikesi ile yüz yüze gelmek.

4.72. Doğa, Ağaç İle İlgili Atasözleri

1. Orman tikken ıar bolmas.

“Ağaç diken fakir/gariban olmaz.”

Ağaçın zenginlik kaynağı olduğunu, zenginlik meydana getireceğini anlatır.

4.73. Kırgınlık ve Kırılma İle İlgili Atasözleri

1. Dereı şéhidin sunar, adem geoidine sunar.

“Ağaç daldan kırılır, insan sözden kırılır.”

Ağaç kökünden değil, dalından kolayca kırılır. Bunun gibi insan da kaba, sert ve düşüncesiz sözlerden kırılır ve incinir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Başlangıçta birarada yaşayan, sıkı ilişki içinde bulunan Türk boyları ortak gelenek, örf âdet, inanç, hayat görüşü, sözlü ve yazılı edebiyat ürünlerine sahip olmuşlardır. Ancak yüzyıllar içinde tarihi olaylar neticesinde bu Türk boyları çok geniş coğrafi sahalara yayılmak durumunda kalmış, aralarındaki fiziki bağlantı azalmış, hatta zaman zaman tamamen kopmuştur. Buna rağmen bugün, yüzlerce yıl geçmesine rağmen Türk boylarının kültürleri arasındaki benzerlik hem şaşırtıcı düzeydedir hem oldukça sevindiricidir. Bu bize Türklerin yüzyıllar sonrasında bile gelenek göreneklerine, örf âdetlerine, inanç ve değerlerine ne kadar bağlı kaldıklarını göstermekte ve bizi geleceğe dair umutlandırmaktadır.

Türk boyları geleneklerini, örf ve âdetlerini, inançlarını, hayata bakış açılarını, doğayla olan ilişkilerini, kısacası edindikleri tüm bilgi ve tecrübeleri tarihte görüldükleri zamandan itibaren, sözlü ya da yazılı şekilde kuşaktan kuşağa aktararak günümüze taşımışlardır. Türk boyları bu aktarımı destan, masal, ninni, bilmece, bütün türleriyle (koşuk, sağı, ağıt, atışma vb.) şiir vb. sözlü edebiyat ürünleri vasıtasıyla gerçekleştirmişlerdir. Bu değerlerin aktarılmasında, yeni nesilleri eğitime, onlara öğüt verme işinde en çok kullanılan ve en pratik türlerden biri de hiç şüphesiz atasözleridir. Atasözleri atalarımızın hayat tecrübelerini günümüze kadar ulaştırmaları bakımından son derece önemlidir. Türk sözlü edebiyatının içinde halkın günlük, pratik yaşamında en aktif kullandığı türlerden biri olarak karşımıza çıkan atasözleri sahip oldukları ifadesel gücü, mana yoğunluğu, kısa ve kalıplaşmış sözlerden oluşması sebebiyle sıkça kullanılmakta, bugün de bizlere öncülük yapmaya, yol göstermeye devam etmektedirler.

Dil bakımından farklı gruplarda, coğrafi olarak oldukça uzakta bulunan Yeni Uygur Türkleri ile Türkiye Türkleri arasında da dil, din, toplum, kültür, yaşam tarzı, hayata bakışları vb. pek çok açıdan ortaklık vardır. Bu ortaklıklardan biri de atasözlerinde görülmektedir. Bu çalışmanın amacı da atasözlerinin toplum hayatındaki önemi hakkında bilgi vermek ve aynı kökten gelen iki lehçenin farklılıklarından çok ortaklık ve benzerliklerini ortaya koymaktır.

Bu tezde Türk dilinin Güneydoğu (uygur-Karluk) grubundan Yeni Uygur Türkçesi ile Güneybatı (Oğuz) grubundan Türkiye Türkçesindeki atasözleri incelenmiş ve ortak atasözleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla öncelikle Yeni Uygur Türkçesindeki atasözleri transkribe edilmiş, sonra bu atasözleri Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Ardından da iki lehçe arasında “hem şekil hem anlam olarak aynı olan”,

“şekil olarak kısmen farklı olup anlam olarak aynı olan”, “şekil olarak farklı olup anlam olarak aynı olan” ve “şekil olarak aynı olup anlam olarak farklı olan” atasözleri tespit edilerek ortaklık düzeyi gösterilmeye çalışılmıştır. “Yeni Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Ortak Atasözleri” adlı tezimizin sonunda ulaştığımız sonuçlar şunlardır:

Bu çalışmada çalışmaya esas alınan *Uygur Helk Maqal-Temsilliri ve Onun Yaşmisi* “Uygur Halk Atasözleri ve Onun Açıklaması”adlı eserden Yeni Uygur Türkçesine ait 1110 tane atasözü alınmış ve alfabetik olarak düzenlenmiştir. Daha sonra bu atasözleri Türkiye Türkçesine aktarılaraq benzerlik ve farklılık durumlarına göre sınıflandırılmıştır. Buna göre 108 tane “hem şekil hem anlam olarak aynı olan atasözü”, 76 tane “şekil olarak kısmen farklı olup anlam olarak aynı olan atasözü”, 58 tane “şekil olarak farklı olup anlam olarak aynı olan atasözü”, 10 tane de “şekil olarak aynı olup anlam olarak farklı olan atasözü” tespit edilmiştir. Şekil olarak kısmen farklı olan atasözlerindeki küçük farklar da bir kenara bırakılırsa iki lehçe arasında 184 atasözü tamamen aynıdır. Şekil olarak farklı olup da anlam olarak aynı olan 58 atasözü de farklı sözcüklerle ifade edilse bile iki Türk toplumunun düşünce, dünyaya bakış ve hayatı yorumlayış bakımından aynı olduklarının bir göstergesidir. Şekil olarak aynı olup anlamı farklı olan 10 atasözü de sözcük, deyim, atasözü vb. türlerde zaman içinde dilde görülen anlam değişmesinin örnekleridir. Bunların dışında Yeni Uygur Türkçesine ait 858 atasözünün Türkiye Türkçesinde karşılığı yoktur. Bununla birlikte iki Türk boyunun hayata bakışları, dünyayı yorumlayışları atasözü oluşturma biçimleri bakımından bu atasözleri de Türkiye Türkçesi atasözleriyle benzerdir. Bu atasözlerindeki farklılıkların da farklı coğrafyalarda, farklı koşullar altında yaşayan bu iki Türk topluluğunun yaşayış tarzı, coğrafi özellikleri, siyasi ve kültürel yapısında görülen farklılıklardan kaynaklandığı kanaatine varılmıştır.

Tezin dördüncü bölümünde Yeni Uygur atasözleri anlamlarına göre tasnif edilip sayıca en çok olandan en az olana doğru sıralanmıştır. Yeni Uygur atasözleri anlamlarına göre 73 başlık altında toplanmıştır. Buna göre en fazla sayıda atasözünün “İş, Emek, Çalışmak İle İlgili Atasözleri” olduğu tespit edilmiştir. Sayıca ikinci sırada ise “Yaşam, İnsan, Kişilik Özellikleri, İnsan Davranışları ve İnsan İlişkileri İle İlgili Atasözleri” yer almıştır. Buradan Uygur Türklerinde çalışma hayatı ve toplumsal yaşamın oldukça önemli, insan ilişkilerinin yoğun olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Yine Uygur Türklerinde “Laf, Söz, Konuşma ve Sözünde Dur(ma)ma İle İlgili Atasözleri”, “Aldatma, Kibir, Hile, Sinsilik, Kıskançlık, Dışlama, Gaza getirmek ve Arsızlık İle İlgili Atasözleri”, “Dostluk ve Arkadaşlık İle İlgili Atasözleri” ve

“Kötülük ve Kötü İnsanlar İle İlgili Atasözleri”nin de yoğun olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Yeni Uygur atasözleri arasında 34 tane de “Bilim, Eğitim ve Bilgi Vermek İle İlgili Atasözü”nün yer aldığı görülmüştür. Bu da Uygur Türklerinin bilime verdiği önemi göstermektedir. Uygur atasözleri şekil olarak farklı olsalar da hayata bakış, evreni yorumlayış, inanış bakımlarından diğer Türk toplulukları atasözleriyle aynıdır. Bu durum atasözlerinden açıkça görülmektedir.

Türk lehçeleri arasında biçim ve kavram alanını koruyarak günümüze kadar gelen ortak atasözleri Türk topluluklarının hem dil hem kültür açısından köklerine bağlı kaldığının, değerlerini korumaya devam ettiğinin göstergesidir. Türk milletinin düşünce sisteminin, değer yargılarının, hayatı yorumlayışının göstergesi olan ve yüzyıllar öncesinde oluşmuş olan atasözleri Türk boylarının aynı kökten, ortak bir geçmişten geldiğini gösteren, genetik akrabalığı ispatlayan adeta bir gen haritasıdır. Türk boyları arasında tamamen aynı olanların yanı sıra bazı küçük ses, söz ve anlam değişimleriyle varlığını sürdüren atasözleri Türk milletinin ortak hafızası niteliğindedir.

Sonuç olarak Türkiye Türkleri ve Yeni Uygur Türkleri dil, kültür, toplumsal yapı, inanç, yaşam tarzı, hayata bakış vb. bakımlardan aynı olan iki Türk boyudur. Dolayısıyla aralarında var olan pekçok ortak unsurun yanı sıra atasözleri de önemli oranda ortaktır. Dünya görüşü, düşünce, yaklaşım, ifade tarzı bakımlarından benzer olmakla birlikte farklı olan atasözleri de onların yaşadıkları coğrafya, ilişkide bulundukları toplumlar, kültürler, inançlar, karşılaştıkları ve yaşadıkları olaylar arasındaki farklılıklardan kaynaklanıyor olmalıdır.

Manevi mirasımız olan Türk atasözlerinin tespit edilip incelenmesinin Türk dünyasının birliği açısından son derece önemli olduğu düşüncesindeyiz. Bu çalışmanın ileride yapılacak olan benzer çalışmalara kaynaklık etmesini, yol göstermesini temenni ediyoruz. Yeni Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki atasözleri elbette burada verilenlerle sınırlı değildir. Bu nedenle bu çalışmanın ileride yapılacak daha kapsamlı çalışmalara küçük de olsa bir katkı sağlamasını umuyoruz.

KAYNAKÇA

- Abliz, Emet (2001). *Uygur Xelq Maqal-Temsilliri İzahliq Luğiti*, Kaşgar: Kaşgar Uygur Neşriyatı.
- Abudukelimi, Bumairimu (2006). *Uygur Türklerinin dinî inanışları*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.
- Acaroğlu, Türker (1992). *Türk Atasözleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Aksoy, Ömer Asım (2018). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkilâp.
- Albayrak, Nurettin (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Alptekin, Erkin (1978). *Uygur Türkleri* (Boğaziçi Yayınları, İstanbul).
- Alimcan, İnayet (2018). “Uygur Atasözleri ve Deyimlerinde Geçen Çince Alıntılar Üzerine”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. S. 2, s. 195-214.
- Arat, Reşit Rahmeti (1987). *Makaleler C.1* (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara).
- Arat, Reşit Rahmetli (1999). *Kutadgu Bilig I Metin*. (4. baskı). Ankara: TDK Yayınları.
- Arat, Reşit Rahmetli (2006). *Atabetü'l Hakayık (Edib Ahmed B.Mahmud Yükneki)*. (3.baskı).Ankara: TDK Yayınları.
- Aratan, Ekrem Ural (1965), *Kâşgar Ağzından Derlemeler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara.
- Atalay, Besim (1939). *Dîvânu Lûgat-it Türk Tercümesi I*. Ankara: Alâeddin Kırıl Basımevi.
- Atalay, Besim. (1999). *Divanu Lügati't-Türk Dizini 4*. (4.baskı). Ankara: TDK Yayınları.
- Azizi, Seyfettin (1998). *Satuk Buğra Han* (Ocak Yayınları, Ankara).
- Çağatay Saadet (1972). *Türk Lehçeleri Örnekleri II* (Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara).
- Çandarlıoğlu, Gülçin (2004). *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre* (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul).
- Çobanoğlu, Özkul (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Çobanoğlu, Özkul (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 7. 17. 33-44.

- Demir, Ekrem (2013, Güz). Atabetü'l-Hakayık'ta Geçen Deyimler, Atasözleri ve Özdeyişler. *Türkiyat Mecmuası*, 23, 39-52.
- Demir, Tarık (2018) "Türk Atasözlerinin Türkiye'deki Bilimsel Etik Eksikliğindeki Yeri", *Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Ştırmaları Dergisi*, Yaz (4), 59-71, s.
- Develioğlu, Ferit (2007). "Esatir Maddesi." *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. (24. Baskı). Ankara: Aydın Kitapevi, 23.
- Durmuş, İsmail (2004). "Mesel Maddesi." İslam Ansiklopedisi.
- Eckmann, Jonas (2005). *Çağatayca El Kitabı* çev. Günay Karaağaç. (Akçağ Yayınları, Ankara).
- Elçin, Şükrü (1997). *Halk Edebiyatı Araştırmaları I*. Ankara: Başer Basım Yayım, 421
- Elçin, Şükrü (1977). "Türklerde Atın Armağan Olması, *Halk Edebiyatı Araştırmaları*. Ankara.
- Ekici, Metin (2003). *Halk Bilimi Araştırmalarında Üçüncü Boyut: Millî Folklor*, 2003, Yıl 15, Sayı 60
- Emet, Abliz (2001). *Uygur Xelq Maqal-Temsilliri İzahlıq Luğiti*, Kaşgar: Kaşgar Uygur Neşriyatı.
- Ercilasun, Konuralp (2003). Ch'ing Hanedanı zamanında Kaşgar (19. Yüzyıl başlarına kadar). Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara.
- Ergin, Muharrem (1999). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Bogaziçi Yayınları.
- Gültekin, Mevlüt (2014) "UYGUR ATASÖZLERİNİN SENTAKSI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA", TÜBAR-XXXV /Bahar, s. 185-211, s. 187.
- Günay, Ünver Güngör Harun (2009). *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi* (Rağbet Yayınları, İstanbul).
- Gönen, Sinan (2006). *Batı Türklerinin Manzum Atasözleri Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Güngör, Harun (2002). *Eski Türklerde Din ve Düşünce Türkler C.1* (Yeni Türkiye Yayınları, Ankara).
- Gömeç, Saadettin (2003). *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi* (Akçağ Yayınları, Ankara).

- Göztaş, Gülbeyaz (2011). *Kazak Atasözlerinde Zamanlar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Habibulla, Abdurehim (2000). *Uygur Etnografisi* (Şincan Halk Neşriyatı, Urumçi).
- Hacı, Nur Hacı (2001). *Kedimki Uygurlar ve Karahanlılar* (Şincan Halk Neşriyatı, Urumçi).
- Hezbakiyev A., Nadiriy S., Şavayev Ş. (2003). *Uygur Xelqiniñ Maqal ve Temsilliri*. Kazakparat Neşriyatı, Almatı, 2003.
- İbrahim, Sıdıqcan (2004). “Uygur Xelq Maqal-Temsilliride Eks Etken Ayallar Heqqidiki Qaraşlar”, *Şıncañ Pédagogika Univérsitéti İlmiy Jurnili*, 1: 35-37.
- İlhan, Nadir (2007). “Atasözleri ve Deyimlerimizde Beden Kelimeleri ve Kav Alanları”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. XCIII, S. 671, ss. 761- 769, s. 761.
- İnayet, Alimcan (2008). Uygur sözcüğünün kökeni ve anlamı üzerine yeni bir yaklaşım. VI. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı*. Ekim 20-25.
- İnayet, Alimcan (2008). Uygur sözcüğünün kökeni ve anlamı üzerine yeni bir yaklaşım. VI. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı*. Ekim 20-25.
- İMİN, Exmet (red.) (2006), Uygur Xelk Maqal-Temsilliri 1-2, Şincan Xelq Neşriyatı, Ürumçi. (UXMT)
- JARRING, Gunnar (1985), *The Moen Collection Of Eastern Turki (New Uighur) Proverbs And Popular Sayings*, Publication of Royal Society at Lund, Lund. (ETP)
- Kafesoğlu, İbrahim (2007). *Türk Milli Kültürü* (Ötüken Yayınları, İstanbul).
- Karaman, Ahmet (2016). “Uygur Atasözlerinde Kadın”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 41: 93-111, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaşgarlı, Sultan Mahmut (1998). *Çağdaş Uygur Türklerinin Edebiyatı* (Kültür Bakanlığı, Ankara).
- Kaşgarlı, Sultan Mahmut (1992). *Modern Uygur Türkçesi Grameri* (Orkun Yayınevi, İstanbul).
- Kaya, Doğan (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ, 110-111
- Kurtuluş, Öztöpcü (1992). *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*. İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.

- Küçük, Murat (2010). Türk Dünyasından Derlenmiş Bir “Atalar Sözü” Kitabı, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7 (1). 141-176.
- LE COQ, Albert v. (1911), Sprichwörter und Lieder aus der Gegend von Turfan, B.G. Teubner Verlag, Leipzig – Berlin. (SUL)
- Doğan, Levent (2011). Uyğur Atasözleri-Uyğur Maqalliri, İstanbul: Sembol Grup Baskı Yayın
- Doğan, Levent (2009). “Uygur Atasözlerinde Yüceltilen Değerler”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran 2009, C. 11, S. 1, s. 87-104.
- Doğan, Levent ve Erdin, Ceyda (2018) “Uygur Türkçesi Atasözlerinde Akrabalık Adları Üzerine Bir İnceleme”, Bilimsel Araştırmalarda Yeni Yaklaşımlar-1, s. 161-192.
- Ligeti Louis (1986). *Bilinmeyen İç Asya*, çev. Sadrettin Karatay. (Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara).
- Mehemmet, Rehim (1979). Uyğur Xelq Maqal-Temsilliri, Ürümçi: Şıncan Halk Neşriyatı.
- Mehmut, Ababekri (2006). “Uyğur Xelq Maqal-Temsilliridiki Balılar Terbiyisi Toğrisida”, *Xoten Pédagogika Aliy Téxnikomi İlmiy Jurnili*, 3: 49-51.
- Memtili, Sayit (2000). Uyğur Xelq Maqal-Temsilliri. Ürümçi: Şıncang Helk Neşriyatı.
- Mevlüt, Gültekin (2014). “Uygur Atasözlerinin Sentaksı Üzerine Bir Araştırma”. TÜBAR, S. XXXV / 2014-Bahar, s. 185-211.
- Muhammet Yasin, Çakır (2017). Uygur Atasözlerinin Sentaksı. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Neşe, Harbalioğlu (2018). “Uygur Atasözlerinde Ölüm İle İlgili Sözcükler Üzerine”, Mavi Atlas, S. 6(1) / 2018, s. 48-66.
- Oy, Aydın (1972). *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Oy, Aydın (1991). “Atasözü Maddesi.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4. C. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 44-46.
- Öger, Adem (2012). Uygur Türkleri arasında Satuk Buğra Han. *Prof. Dr. Fikret Türkmen Kitabı* (Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir).
- Özey, Ramazan (1997). *Dünya Platformunda Türk Dünyası* (Öz Eğitim Yayınları, Konya).
- Özcan, Ali (1984). Kutadgu Bilig’de Atasözleri ve Hikmetler. *Erciyes*, 7(79), 19-20.

- Özkan, Fatma ve Özkan İsa (2017). “Karapapak Terekeme Türklerinin atasözleri ve deyimleri”. *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*. 6(17) 547-562.
- Öztopçu, Kurtuluş (1992), *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Par, Arif Hikmet (1993). *Örnekli Açıklamalı Atasözleri*. İstanbul: Serhat Yayınları.
- Püsküllüoğlu, Ali (1996). *Edebiyat Sözlüğü*. İstanbul: Özgür Yayınları, 20
- Rehim, Mehemmet (1979). *Uygur Xelq Maqal-Temsilliri*, Ürümçi: Şıncan Halk Neşriyatı.
- Rehim, Mehemmet (haz.) (1979), *Uygur Xelq Maqal-Temsilliri*, Şıncan Helq Neşriyatı, Ürümçi. (UXM)
- Sadık, Mehemmetcan (1995). *Uygur Xelq Eğiz Edebiyatı Heqqide*. Ürümçi: Şıncan Halk Neşriyatı.
- Sadvaqasov, Ğ., Ş Kibirov. ve H. Vahidov (1960), *Uygur Maqal ve Temsilliri*, Qazaqstan Dölet Gözel Edebiyat Neşriyatı, Alma-Ata. (UM)
- Saray, Mehmet (1998). *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*, C.1 (Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul).
- Seper, Sulayman ve Nesirulla Yolboldi (2002) *Hazırqi Zaman Uygur Tili Tüzitilgen Nusqisi*, Ürümçi: Şıncan Halk Neşriyatı.
- Sevgi, Dal (2019). “Uygurların At Konulu Atasözleri”. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2019/14, s. 99-110.
- Saidula, Yasen (2006). *Uygur Atasözleri A, E Maddeleri (Metin-Çeviri-Açıklama)”. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.*
- Saimaiti, Beilikezi (2011). *Uygur Atasözleri ve Deyimler B, P, T, C Maddeleri (Metin-ÇeviriAçıklama)*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Soykut, Hilmi (1974). *Türk Atalar Sözü Hâzinesi*. İstanbul: Ülker Yayınları, 46-54, 57, 74, 437-452.
- Şen, Yasin (2015). *Muhavereli Atasözleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şemseddin, İlyar (1997). *Doğu Türkistan’da Demografik Yapı ve Tarım* (İrfan Kültür ve Eğitim Merkezi, İzmir).
- Tekin Talat ve Ölmez Mehmet (2003). *Türk Dilleri* (Yıldız Yayınları, İstanbul).
- Tekin, Talat. (1986). *Orhon Yazıtları*. İstanbul: Simurg Yayınları.

- Tıraş, Yusuf Can ve Ertürk, Halil İbrahim (2016, Güz). Dede Korkut Kitabında Geçen Atasözlerinin Anlamsal İncelemesi ve Türkiye Türkçesindeki Eş Anlamlıları. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2(4). 135-150.
- Togan Zeki Velidi (1981). *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi C.1* (Enderun Kitabevi, İstanbul).
- Türkeş. Umay Günay (2006). *Türklerin Tarihi* (Akçağ Yayınları, Ankara).
- Yurtbaşı, Metin (2014). “Özbekistan’dan ve Anadolu’dan Çocuk Atasözleri”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, s. 2014-2 (Temmuz–Aralık), s. 85-146.

ÖZ GEÇMİŞ

